

Latviešu valodas institūts

INA DRUVIETE

LATVIEŠU VALODAS SOCIOLINGVISTISKĀ SITUĀCIJA
(izpētes metodes un raksturojums: statistika, psiholoģija, politika)

Disertācija habilitētā filoloģijas doktora grāda iegūšanai

Rīga 1996

SATURS

Ievads.....	4
1. Valodas situācijas sociolingvistiskās analīzes pamatprincipi...	7
2. Politiskie, socioekonomiskie un etnodemogrāfiskie procesi Latvijas Republikā	13
3. Valsts pamatkonceptcija un valodas politika: pamatnācija un minoritātes Latvijā	22
4. Valodu sociolingvistiskās funkcijas Latvijā	43
5. Valsts valodas statusa juridiskais un institucionālais nodrošinājums	64
6. Latviešu valodas statusa valstiskās nodrošināšanas pamatvirzieni	89
7. Valsts valodas sociolingvistiskā kvalitāte	112
8. Individuālā bilingvisma un multilingvisma izplatība	131
9. Psiholoģisko faktoru ietekme uz valodas situācijas uztveri un vērtējumu	150
10. Globālo sociolingvistisko procesu ietekme uz valodas situāciju Latvijā	172
11. Minoritāšu tiesību un lingvistisko cilvēktiesību aizsardzība Latvijas Republikā	187

12. Latvijas valodas situācijas un valodas politikas tipoloģija	209
Nobeigums	228
Bibliogrāfija	235
Pielikums	255

IEVADS

Zinātniski pamatota valodas politika ir viens no stūrakmeņiem demokrātiskas sabiedrības veidošanā un Latvijas valsts iekšējās stabilitātes nodrošināšanā. Priekšnoteikums valodas politikas koncepcijas izstrādei ir pašreizējās valodas situācijas un sociolingvistisko procesu dinamikas izvērtējums.

Šis darbs ir monogrāfisks pētījums, kas veltīts kompleksai Latvijas valodas situācijas un latviešu valodas sociolingvistisko pozīciju izpētei. Tajā analizēta politisko, socioekonomisko un etnodemogrāfisko procesu ietekme uz sociolingvistiskajiem procesiem, kā arī valodu funkcionēšanas sociāli determinētās likumības Latvijas multilingvālajā sabiedrībā, aplūkots valsts valodas statusa juridiskais un institucionālais nodrošinājums, individuālā bilingvisma un multilingvisma izplatība, sniegts valsts valodas sociolingvistiskās kvalitātes vērtējums, analizēta psiholoģisko faktoru ietekme uz valodas situācijas uztveri un vērtējumu, kā arī izvērtēts minoritāšu tiesību un lingvistisko cilvēktiesību aizsardzības stāvoklis Latvijas Republikā. Pētījumā teorētiski vispārināti 1995. un 1996. gadā autores vadībā veiktu kompleksu sociolingvistisku pētījumu rezultāti. Pētījumā ietvertas arī rekomendācijas valsts vēsturiskās pieredzes un ārvalstu valodas politikas modeļu radošam izmantojumam saskaņā ar Latvijas valodas situācijas konkrētajām īpatnībām. Kompleksi analizēta valodas situācija Latvijā pēc neatkarības atgūšanas, atklātas valodu hierarhijas maiņas un valodu koeksistences procesu īpatnības saistībā ar politiskiem, socioekonomiskiem un etnodemogrāfiskiem faktoriem. Īpaša uzmanība pievērsta sabiedriskās domas izpētes rezultātu teorētiskai vispārināšanai, izdarot secinājumus par psiholoģisko faktoru ietekmi uz valodas situācijas uztveri un vērtējumu. Pamatojoties uz vēsturisku un komparatīvu valodas situāciju izpēti, izteiktas prognozes par valodas situācijas attīstību Latvijā globālo un reģionālo sociolingvistisko procesu (piem., vispārējā lingvistiskā asimilācija, anglizācija, iestāšanās Eiropas Savienībā u.c.) ietekmē. Pirmo reizi saistībā ar Latvijas valodas politiku plašāk analizēti starptautiskas (ANO, Eiropas Padomes, Eiropas Savienības) nozīmes dokumenti minoritāšu valodu tiesību un indivīda lingvistisko cilvēktiesību jomā.

Darba pamatmērķis saistās galvenokārt ar Latvijas Republikas valodas politikas nākamo posmu koncepcijas izstrādi. Tā kā valodas politika multilingvālās valstīs ir viens no galvenajiem iekšpolitikas virzieniem un cieši saistīta ar etnopolitiku, izglītības un kultūras politiku, pētījums ir nozīmīgs arī minoritāšu tiesību aizsardzības pamatprincipu izvērtējumā, kā arī lingvistisko cilvēktiesību jēdziena precizēšanā. Sniegtās teorētiskas atziņas izmantojamas latviešu valodas statusa valstiskās nodrošināšanas pasākumu veikšanā (piem., valsts valodas mācīšanās, Pilsonības likuma, Izglītības likuma u. c. realizācijā, valsts valodas prasmes atestācijas komisiju un valodas inspekcijas darbā). Pastāvīga valodas situācijas monitoringa pamats ir valodas situācijas izpētes pamatprincipu izstrāde un aprobēšana konkrētā valodas situācijā, dažādu socioloģisku metožu un ar to palīdzību iegūto rezultātu saistīšana vienotā sociolingvistiska pētījuma veikšanas metodikā.

Darba *faktoloģisko* pamatu veido autore vadībā veiktais kompleksais sociolingvistiskais pētījums "Valodas situācija Latvijā" (1995.-1996. g.). Pētījumā veikšanā piedalījās M.Ašmane, V.Ernstsonē, V.Kuzina, V.Poriņa, M.Trapencieris. Darbu atbalstīja ASV Informācijas birojs, ANAP, Sorosa fonds-Latvija, LR Valsts valodas centrs. Rezultāti apkopoti divās grāmatās:

Language Situation in Latvia. Sociolinguistic Survey. Part 1. Language Use and attitudes among Minorities in Latvia. Ed. by I.Druviete. Riga: Latvian Language Institute, 1995 (142 lpp., pielikumā ap 150 tabulu).

Valodas situācija Latvijā. Sociolingvistisks pētījums. 2. daļa. Latviešu lingvistiskā kompetence un valodas procesu vērtējums. Red. I.Druviete. R.: Latviešu valodas institūts, 1996 (198 lpp., ap 120 tabulu).

No 1995. gada februāra līdz maijam tika veikts Latvijas valodas situācijas izpētes pirmais posms, kas aptvēra Latvijas nacionālo minoritāšu pārstāvjus. Izlasi veidoja 3000 respondentu. Pētījuma otrajā posmā par izpētes mērķgrupu tika izvēlēta Latvijas pamatnācija - latvieši. No 1996. gada janvāra līdz martam tika aptaujāti vairāk nekā 1000 respondenti. Pētījums tika veikti 6 Latvijas pilsētās - Rīgā, Daugavpilī, Liepājā, Rēzeknē, Valmierā, Talsos.

Pētījumam tika izvirzīti divi pamatuzdevumi: 1) objektīvas statistiskas informācijas iegūšana par valodu prasmes līmeņa un valodu lietojuma dinamiku Latvijā, 2) sabiedriskās domas izpēte valodas situācijas un tās

juridiskās regulēšanas jautājumos. Tā kā vairumā daudznacionālo valstu statistika vairāk liecina par sociālo apziņu, nevis par patieso valodas lietojumu un liela ietekme ir vēsturiskajiem un psiholoģiskajiem faktoriem, līdztekus anketēšanai tika izmantotas arī citas metodes: 1) intervijas, 2) ekspertintervijas, 3) tiešie novērojumi, 4) dokumentu (preses, radio, TV materiālu, vēstuļu, sūdzību u.tml.) analīze, 5) valodas testi (minoritātēm), 6) aptauja par latviešu valodas normalizācijas jautājumiem (latviešiem). Izmantota arī cita statistiska informācija: tautskaites (galvenokārt 1989.g.), LR Valsts statistikas komitejas aktuālā informācija; radniecīgu pētījumu dati kā komparatīvs materiāls.

Darba *teorētisko* pamatu veido sociolingvistiskās literatūras studijas, kā arī dažādu saistīto nozaru (lingvistikas, filozofijas, vēstures, socioloģijas, politoloģijas, psiholoģijas) atziņu un metožu izmantojums sociolingvistisko procesu analīzē. Valodas situācijas analīzes teorētiskā koncepcija izstrādāta, izmantojot gan Latvijas un latviešu zinātnieku (īpaši I.Apine, L.Dribins, Dz. Hirša, R.Kārklīņa, I.Mežs, U.Ozoliņš, E.Vēbers, V.Volkovs), gan ārvalstu zinātnieku (īpaši M.Djačkovs, Dž.Edvardss, R.Fasolds, R.Filipsons, M.Kirkvuds, Ž.Morē, P.Nelde, M.Rannuts, T.Skumaba-Kangasa) darbus.

Pētījuma struktūru veido 12 nodaļas, kas veltītas atsevišķu valodas situācijas parametru raksturojumam.

VALODAS SITUĀCIJAS SOCIOLINGVISTISKĀS ANALĪZES PAMATPRINCIPI

Termins *valodas situācija* (language situation) pirmo reizi lietots 20. gadsimta 30. gados, bet tā sociolingvistisku skaidrojumu pirmo reizi devis Č.Fērgusons. Viņš atzīst, ka termins *valodas situācija* attiecināms uz valodas vispārējo konfigurāciju noteiktā laikā un noteiktā vietā un ietver ziņas par to, cik un kādas valodas tiek lietotas šajā areālā, cik cilvēku noteiktu apstākļu ietekmē tajās runā, kāda ir šī kolektīva locekļu attieksme pret šīm valodām (Ferguson 1971: 157). Vēlākos gados šis formulējums izvērst, īpaši nošķirot valodas situāciju tipoloģiju monolingvālās un multilingvālās valstīs. Multilingvālās valstīs nozīmīgs ir ne tikai vienas valodas sistēmu un apakšsistēmu, bet dažādu valodu funkcionālais sadalījums un hierarhija, ko ietekmē gan atšķirīgu valodas kolektīvu attieksme, gan mērķtiecīga valsts valodas politika.

Valodas situācija tātad īsi definējama kā apstākļu kopums, kuros noteiktā vēstures periodā valstī vai valstiskā veidojumā funkcionē valoda vai valodas.¹

Valodas situācijas specifiku nosaka lingvistiski, kultūras, vēsturiski, demogrāfiski, ekonomiski un politiski faktori; īpaša nozīme ir valodas politikai. Valodas situācija atspoguļo sabiedrības etnisko un sociālo diferenciāciju, kas izpaužas kā valodu funkcionālais sadalījums gan sabiedrības, gan indivīda līmenī.

Valodas situāciju tipoloģijas izstrāde beidzamajos gados atzīta par vienu no svarīgākajiem lietišķās sociolingvistikas uzdevumiem (Edwards 1992). 70. gados ir likti pamati minoritāšu valodu tipoloģijai (Kloss 1968, Stewart 1968), kurā izmantoti galvenokārt lingvistiski kritēriji; plašākas pieejas nepieciešamību viens no pirmajiem uzsver E.Haugens².

¹ Latviešu valodniecībā sabiedrības sociāli komunikatīvās sistēmas nozīmē nostiprinājies termins *valodas situācija* nevis *valodu situācija*, kas būtu lietojams, raksturojot dažādu vienā un tajā pašā sabiedrībā runāto valodu pozīcijas. Sal. *politiskā situācija, kultūras situācija, demogrāfiskā situācija* u.tml.

² "Valodas aprakstu parasti ievada īsas norādes par tās runātāju skaitu un izvietojumu, kā arī kaut kādas vēsturiskas ziņas. Šādi apraksti reti lasītājam sniedz to,

Pašlaik aizvien vairāk izjūtama nepieciešamība analizēt valodu attiecības arī politiskā un psiholoģiskā aspektā, jo valodu kolektīvu attiecības nenosaka tikai kvantitatīvi faktori. Vienoti principi valodas situācijas aprakstā ir īpaši nepieciešami starptautisku dokumentu izstrādei minoritāšu valodu tiesību un lingvistisko cilvēktiesību jomā³, lai novērstu atšķirīgus kritērijus dažādu valstu valodas politikas vērtējumā.

Valodas situācijas izpētes organizācijā vairumā pasaules valstu pašlaik iezīmējas vienas un tās pašas tendences: 1) starpdisciplināra pieeja, 2) sadarbība ar citu valstu pētniekiem valodas situācijas dokumentēšanas kritēriju izstrādē, 3) institucionalizācija - valodas situācijas izpēte ir valsts finansēts īpašu institūciju, nevis atsevišķu pētnieku uzdevums.

Valodas situācijas izpētes metodoloģijas jautājumi plaši tiek apspriesti starptautiskās konferencēs un sociolingvistikas žurnālos, tomēr joprojām pastāv dažādība gan terminu lietojumā, gan lingvistisko un politisko faktoru mijiedarbības traktējumā. Valodas situācijas īpatnību neizpratne un šķietami terminoloģiskas neprecizitātes valodas situācijas aprakstā var būt par pamatu neadekvātam konkrētas valsts valodas politikas vērtējumam gan valsts, gan starptautiskā līmenī. Tādējādi valodas situācijas iespējami pilnīgai izpētei un aprakstam ir nozīme gan valsts valodas politikā, gan valsts ārpolitikā.

Valodas situācijas raksturošanas modelis

Oficiāla vai vispārpieņemta valodas situācijas apraksta modeļa pasaulē nav; tā kā nav divu valstu, kurās valodas situācija būtu identa, atšķirīga būs arī valodas situācijas parametru nozīme un to mijiedarbības iezīmes. Līdz ar to katrā valstī jāizstrādā vietējiem apstākļiem un valodas politikas vajadzībām atbilstoša valodas situācijas apraksta shēma.

ko tam vajadzētu zināt par attiecīgās valodas sociālo statusu un funkcijām. Lingvisti parasti pamatīgi apraksta fonoloģiju, gramatiku un leksiku, pievēršot vairāk nekā paviršu uzmanību tam, ko gribētos saukt par "valodas ekoloģiju" (Haugen 1972: 325).

³ Konceptuālas minoritāšu situācijas tipoloģijas trūkums lielā mērā apgrūtinā vairāku ANO un Eiropas Padomes dokumentu izmantošanu strīdīgu jautājumu risināšanai parakstītājvalstu valodas politikā; piemēram, "Eiropas Reģionālo un minoritāšu valodu hartā" (*European Charter for Regional and Minority Languages*, 1992) noteikts, ka parakstītājvalstis pašas nosaka, uz kurām valodām attiecinās Hartas prasības. "Eiropas Bāzes konvencijā par nacionālo minoritāšu aizsardzību" (*Framework Convention for the Protection of National Minorities*, 1994) pasvītrots, ka konvencija neietver jēdziena nacionālā minoritāte definīciju, jo nav bijis iespējams atrast formulējumu, kas apmierinātu visas dalībvalstis.

Valodu koeksistencē tomēr pastāv noteiktas universālijas, tāpēc arī Latvijas valodas situācijas analīzes principu izstrādē izmantojamas izcilāko pasaules sociolingvistu atziņas un citvalstu pieredze līdzīgu pētījumu veikšanā. Noteiktas valodas pozīciju analīzē iespējamās atšķirīgas pieejas atkarība no tā, vai par noteicošajiem tiek uzskatīti lingvistiski vai sociāli faktori. Izdalāmi četri sabiedrības un valodas attiecību pamatmodeļi:

1. Vērā tiek ņemta galvenokārt sociālu faktoru mijiedarbība. Lingvistisko faktoru loma netiek novērtēta, lingvistisko informāciju izmanto galvenokārt kopienas izdalīšanai.

2. Sociālie faktori tiek uzskatīti par primāro, neatkarīgo elementu, bet lingvistiskie - par atkarīgajiem elementiem, ko nosaka valodas lietotāja sociālās pazīmes.

3. Lingvistiskie faktori tiek uzskatīti par noteicošajiem, sociālie - par atkarīgajiem faktoriem (piem., Sepīra-Vorfa hipotēze).

4. Vērā tiek ņemti galvenokārt lingvistiski faktori (piem., salīdzināmi vēsturiskās valodniecības ietvaros), sociālo faktoru loma netiek uzskatīta par nozīmīgu valodas attīstībā.

Valodas un sabiedrības mijiedarbība izvērtējama 1. vai 2. pamatmodeļa ietvaros. 3. un 4. pamatmodelis valodas situācijas izpētē un valodas politikas pamatvirzienu noteikšanā nav izmantojams.

Vienu no pirmajām valodas sociolingvistiska apraksta shēmām izstrādājis E. Haugens atbilstoši viņa izvirzītajai valodas ekoloģijas idejai.⁴ Tajā vēl neatspoguļojas sociolingvistikas kā starpzinātņu nozares raksturs; valodas situācijas atsevišķu aspektu analīze iekļauta lingvistikas apakšnozarēs (saskaņā ar pašreizējo uzskatu, visi aspekti ietilpst sociolingvistikas kompetencē). Shēmā nav iekļauta ļoti nozīmīgā

⁴ Valodas pozīcijas raksturojamas pēc 10 parametriem:

1. Kā valoda klasificējama attiecībā pret citām valodām (vēsturiskā un deskriptīvā lingvistika)? 2. Kas lieto valodu (lingvistiskā demogrāfija)? 3. Kādas ir valodas lietošanas sfēras (sociolingvistika)? 4. Kādas valodas vēl lieto šīs valodas runātāji (dialingvistika)? 5. Kādi ir valodas iekšējie varianti (dialektoloģija)? 6. Kādas ir rakstu tradīcijas (filoloģija)? 7. Kāda ir valodas standartizācijas pakāpe (preskriptīvā lingvistika)? 8. Kāds institucionāls atbalsts ir šai valodai (glotopolitika)? 9. Kāda ir šīs valodas runātāju attieksme pret valodu (etmolingvistika)? 10. Kāda šo faktoru dēļ ir šīs valodas pozīcija citu valodu vidū (ekoloģiskā klasifikācija)? (Haugen 1972).

vēsturiskā, ģeogrāfiskā un psiholoģiskā dimensija. Uz šīs shēmas lielā mērā pamatojas H.Hārmaņa sistēma (Haarman 1986), kurā izdalītas 7 ekoloģisko mainīlielumu (*variables*) kategorijas⁵; arī šajā sistēmā trūkst vēsturiskās un ģeogrāfiskās dimensijas.

Pēdējos gados valodu situācijas apraksta principu izstrādei īpaši pievērsies Dž.Edvardss. Viņa pieeja pamatojas gan uz iepriekšminētajām E.Haugena, H.Klosa, H.Hārmaņa shēmām, gan uz 80. gados populāro "etnolingvistiskās vitalitātes" koncepciju⁶, papildinot to ar psiholoģiskiem faktoriem. Viņš izvirza trīs mainīlielumu pamatkategorijas: runātājs, valoda, vide (*setting*), kas tiek sastatītas ar vairākiem parametriem: demogrāfija, socioloģija, lingvistika, psiholoģija, vēsture, politika, ģeogrāfija, izglītība, reliģija, ekonomika, informācijas līdzekļi (Edwards 1992) (sk. tabulu). Vairāki autori ir izstrādājuši oriģinālus minoritātes valodas raksturošanas principus (de Vries 1987, de Vries 1991, Anderson 1990), kas izmantojami arī vispārējās valodas situācijas raksturošanai valstī. Valodas situācijas analīzē nozīmīgi ir arī H.P.Neldes pētījumi par statistikas datu izmantošanu valodas konfliktu zonās (Nelde 1991; 1995).

Latvijas valodas situācijas un latviešu valodas pozīciju raksturošanai izmantota autore izstrādāta sistēma, kurā vienotā kompleksā skatītas divas pamatkategorijas: vide un sabiedrība, kas tiek saistītas ar dažādiem politiskiem, sociāliem, etniskiem, ģeogrāfiskiem, vēsturiskiem u. tml. parametriem. Par nozīmīgiem tiek atzīti šādi valodas situācijas komponenti:

1. Teritorijas ģeogrāfiskais stāvoklis.
2. Valsts tips, tās politiskais, sociālais un ekonomiskais raksturojums.
3. Iedzīvotāju etnodemogrāfiskā un lingvistiskā struktūra.
4. Valodu juridiskais statuss valstī.
5. Valodu sociolingvistiskās funkcijas.

⁵ 1. Etnodemogrāfiskie (skaits, koncentrācija). 2. Etnosocioloģiskie (dzimums, vecums, endogāmijas pakāpe utt.). 3. Etnopolitiskie (valodas kolektīva un valsts attiecības, valodas statuss). 4. Etnokulturālie (atbalsts kultūrai, rakstu valoda). 5. Etnopsiholoģiskie (attieksme pret citiem etnosiem, valodas loma identitātē). 6. Uzvedības (*interactional*) (mobilitāte komunikācijā, situacionālo variantu lietojums). 7. Etnolingvistiskie (lingvistiska tuvība kontaktvalodām) (Haarman 1986).

⁶ Etnolingvistiskās grupas dzīvotspēja tiek analizēta atkarībā no 3 faktoriem: demogrāfija, grupas statuss un valsts institūciju atbalsts. Katrs no šiem faktoriem ietver vairākus mainīlielumus (Giles et al. 1977).

6. Valsts valodas juridiskais un institucionālais nodrošinājums.
7. Individuālā bilingvisma un multilingvisma izplatība.
8. Valodu sociolingvistiskā kvalitāte.

Šie pamatkomponenti analizē jāsaista ar fona parādībām, kas var ietekmēt valodas situāciju ikvienā valstī:

1. Globālie sociolingvistiskie procesi.
2. Starptautiski saistošas normas valodas politikā.
3. Valsts attīstības koncepcija un iekšpolitikas (minoritāšu politikas, kultūrpolitikas, iekšpolitikas) pamatvirzieni.
4. Valodas situācijas psiholoģiskā uztvere dažādu sociālo grupu vidē (ozīmīgākais faktors - etnosu vēsturiskā pieredze un atmiņa).

Turpmākajās nodaļās sniegts šo pamatkomponentu izvērsts raksturojums.

Dž.Edvardsa valodas situāciju tipoloģijas analīzes sistēma

	Runātājs	Valoda	Vide
Demogrāfija	1	2	3
Socioloģija	4	5	6
Lingvistika	7	8	9
Psiholoģija	10	11	12
Vēsture	13	14	15
Politika	16	17	18
Ģeogrāfija	19	20	21
Izglītība	22	23	24
Reliģija	25	26	27
Ekonomika	28	29	30
Mēdiji	31	32	33

1. Runātāju skaits.
2. Valodas izplatība (sk. arī Ģeogrāfija).
3. Pilsētas/lauku vide.
4. Runātāju socioekonomiskais statuss.
5. Valodas transmisijas līmenis un tips.
6. Valodas saglabāšanas/atdzimšanas centieni pagātnē un tagadnē.
7. Runātāju lingvistiskās spējas.
8. Valodas standartizācijas līmenis.
9. Imigrācijas un emigrācijas tendences.
10. Runātāju attieksme pret valodu.
11. Valodas loma identitātē.
12. Majoritātes attieksme pret minoritāti.
13. Valodas kolektīva vēsture.
14. Valodas vēsture.
15. Teritoriālā vēsture.
16. Runātāju tiesības un to juridiskais pamats.
17. Valodas oficiālās atzišanas pakāpe.
18. Autonomijas vai speciāla statusa eksistence.
- 19.-21. Minoritātes ģeogrāfiskais raksturojums.
22. Runātāju attieksme pret valodu izglītībā.
23. Atbalsts valodai skolās.
24. Izglītības līmenis valstī.
25. Reliģija.
26. Valodas un reliģijas saiknes tips un spēks.
27. Reliģijas nozīme valstī.
28. Valodas kolektīva ekonomiskā veselība.
29. Saikne starp valodu un ekonomiku.
30. Valsts ekonomikas līmenis.
31. Grupas parstāvēniecība sabiedrības informācijas līdzekļos.
32. Valoda sabiedrības informācijas līdzekļos.
33. Sabiedriskā drošība valstī.

(Edwards 1992)

POLITISKIE, SOCIOEKONOMISKIE UN ETNODEMOGRĀFISKIE PROCESI LATVIJAS REPUBLIKĀ

Valodas situācija un sociolingvistiskie procesi ikvienā valstī ir atkarīgi no valsts ģeogrāfiskā stāvokļa un teritoriālās un politiskās vēstures, kā arī cieši saistīti ar etnodemogrāfisko sastāvu, socioekonomiskiem faktoriem, materiālās un garīgās kultūras attīstības līmeni. Šie un citi ekstralingvistiskie parametri būtiski ietekmē arī valodas politikas mērķus un to īstenošanu. Tādēļ arī Latvijas Republikas valodas situācijas analīzē nepieciešams raksturot valsts pamatiezīmes, lai atklātu korelāciju starp ekstralingvistiskiem un lingvistiskiem faktoriem. Īpaša nozīme valsts vispārējā stāvokļa raksturojumam ir komparatīvos multilingvālu reģionu valodu situāciju pētījumos.

Valsts iekārta. Latvijas Republika ir demokrātiska parlamentāra republika; augstākā vēlēta institūcija ir vienpalātas daudzpartiju parlaments (Saeima), kas tiešās un proporcionālās vēlēšanās tiek ievēlēts uz trim gadiem. Latvijā ir Valsts prezidents, ko ievēlē Saeimas deputāti. Latvijas Republika kā neatkarīga valsts tika proklamēta 1918. gada 18. novembrī; no 1940. gada līdz 1991. gadam tā bija inkorporēta Padomju Savienības sastāvā. 1991. gada 21. augustā atjaunota Latvijas Republikas suverenitāte.

Teritoriālā un politiskā vēsture. Latvija atrodas Eiropas ziemeļos pie Baltijas jūras; valsts teritorija ir 64 000 km². Latvija robežojas ar Igauniju, Lietuvu, Krieviju un Baltkrieviju. Valstī ir 2, 5 miljoni iedzīvotāju.

Latviešu etnosa konsolidācija notika 10.-12. gadsimtā. Apmēram kopš tā paša laika izdevīgā ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ Latvijas teritorija nonāca kaimiņvalstu interešu zonā; uz vairākiem gadsimtiem nostiprinājās vācu dominance. Latvijas teritorijas administratīvā pakļautība bija mainīga. No Livonijas kara (1558-1587) līdz pat 1918. gadam-latviešu apdzīvotie reģioni bija dažādu valstu (Zviedrijas, Polijas, Krievijas) pakļautībā. 1918. gadā tika proklamēta Latvijas valsts, kas atjaunota 1991. gadā. 1991. gada 17. septembrī Latvijas Republika. kļuvisi par ANO pilntiesīgu locekli.

Latvijas iedzīvotāju demogrāfiskais sastāvs. 1995. gada sākumā Latvijā bija 2 miljoni 530 tūkstoši iedzīvotāju. Iedzīvotāju blīvums ir 39 cilvēki uz kvadrātkilometru - zemāks nekā vidēji Eiropā, bet augstāks nekā, piemēram, Igaunijā, Norvēģijā, Somijā, Zviedrijā.

Iedzīvotāju skaits Latvijas Republikā

Gadi	Kopā	Tajā skaitā	
		vīrieši	sievietes
1897.9.02.	1929,4	946,0	983,4
1914	2493,0	—	—
1935	1905,9	890,6	1015,3
1939	1884,8	886,2	998,6
1947	1835,6	—	—
1959.15.01.	2079,9	913,5	1166,4
1970.15.01.	2351,9	1073,1	1278,8
1979.17.01.	2502,8	1151,5	1351,3
1989.12.01.	2666,6	1238,8	1427,8
1990	2673,5	1243,8	1429,7
1991	2667,9	1242,4	1425,5
1992	2657,0	1237,2	1419,8
1993	2606,2	1211,3	1394,9
1994	2565,9	1190,8	1375,1
1995	2529,6	1172,5	1357,1

Avots: Nacionālā politika Baltijas valstīs, 1995.

Kopš 1990. gada Latvijas iedzīvotāju skaits ir samazinājies par 143, 9 tūkstošiem cilvēku jeb par 5,3%. No tiem 113, 1 tūkstotis cilvēku emigrējuši. Pārējais iedzīvotāju skaita samazinājums saistīts ar zemo dabisko pieaugumu. Kopš 1991. gada dabiskais pieaugums ir negatīvs. Pašlaik tas ir 1,3 - viens no zemākajiem visā Eiropā.

Līdz ar zemo dzimstības līmeni pieaudzis Latvijas iedzīvotāju vidējais vecums Pašlaik tas ir 36 gadi. Starp Eiropas valstīm augstāks iedzīvotāju vidējais vecums ir tikai Ungārijā. Valstī ir augsts pensijas vecuma cilvēku īpatsvars (ap 22%), kaut arī vidējais mūža ilgums Latvijā ir viens no zemākajiem Eiropā (61,6 gadi vīriešiem, 73,8 gadi sievietēm).

Latvijā kā visās Eiropas valstīs sieviešu procentuālais īpatsvars ir augstāks - 53, 4% no kopējā iedzīvotāju skaita.

Latvijas iedzīvotāju nacionālais sastāvs. Latvijā 1995. gadā dzīvoja vairāk nekā 80 tautību cilvēku. 99,1% Latvijas iedzīvotāju piederīgi 10 etnosiem: latvieši, krievi, baltkrievi, ukraiņi, poļi, lietuvieši, ebreji, čigāni, igauņi, vācieši. 0,1% Latvijas iedzīvotāju pārstāv citus etnosus.

Latvijas iedzīvotāju nacionālais sastāvs (tūkst. cilv.)

Gadi	1935		1959		1979		1989		1992		1993		1994		1995	
	skaitis	%	skaitis	%	skaitis	%	skaitis	%	skaitis	%	skaitis	%	skaitis	%	skaitis	%
Visi iedzīvot.	1905,9	100	2093,5	100	2502,8	100	2666,6	100	2657,0	100	2606,2	100	2565,9	100	2529,5	100
Tajā skaitā: latvieši	1467,0	77,0	1297,9	62,0	1344,1	53,7	1387,8	52,0	1396,1	52,5	1395,5	53,5	1391,5	54,2	1385,0	54,8
krievi	168,3	8,8	556,4	26,6	821,5	32,8	905,5	34,0	902,3	34,0	872,4	33,5	849,3	33,1	829,6	32,8
baltkrievi	26,8	1,4	61,6	2,9	111,5	4,5	119,7	4,5	117,2	4,4	109,8	4,2	105,1	4,1	102,5	4,0
ukraiņi	1,8	0,1	29,4	1,4	66,7	2,7	92,1	3,5	89,3	3,4	82,1	3,2	78,2	3,1	75,3	3,0
poļi	48,6	2,5	59,8	2,9	62,7	2,5	60,4	2,3	59,7	2,2	58,4	2,2	57,2	2,2	56,3	2,2
lietuvieši	22,8	1,2	32,4	1,5	37,8	1,5	34,6	1,3	34,1	1,3	33,6	1,3	33,2	1,3	32,6	1,3
ebreji	93,4	4,9	36,6	1,7	28,3	1,1	22,9	0,9	16,3	0,6	14,8	0,6	13,3	0,5	12,2	0,5
čigāni	3,8	0,2	4,3	0,2	6,1	0,2	7,0	0,3	7,2	0,3	7,2	0,3	7,3	0,3	7,4	0,3
igauņi	6,9	0,4	4,6	0,2	3,7	0,1	3,3	0,1	3,2	0,1	3,1	0,1	3,0	0,1	3,0	0,1
vācieši	62,1	3,3	1,6	0,1	3,3	0,1	3,8	0,1	2,9	0,1	2,6	0,1	2,4	0,1	2,1	0,1
citas taut.	4,4	0,2	8,9	0,5	17,1	0,8	29,5	1,0	28,7	1,1	26,7	1,0	25,4	1,0	23,5	0,9

Avots: Nacionālā politika Baltijas valstīs, 1995.

Pārskatāmā vēstures posmā Latvijas Republikas teritorijā lielā mērā mainījies iedzīvotāju nacionālais sastāvs. Līdz 10.- 12. gadsimtam šeit dzīvoja divi autohtoni etnosi - lībieši un latvieši. Turpmāko gadsimtu laikā pakāpeniski pieauga citu tautību iedzīvotāju - vāciešu, ebreju, poļu, krievu - skaits. Pēc E.Dunsdorfa aprēķiniem, 18. gadsimtā Latvijā bija aptuveni 873 000 iedzīvotāju: 89,8% latviešu, 6,5% vāciešu, 1,1% ebreju,

0,8% poļu, 0,6% krievu, 0,3% libiešu (Dunsdorfs 1973). Pēc Ziemeļu kara (1700-1721) Latvijā pastāvīgi pieauga krievu skaits.

1935. gadā latviešu īpatsvars Latvijā bija 77% (8,8% krievu, 4,9% ebreju, 3,3% vāciešu, 1,4% baltkrievu u.c.). Pēc Latvijas inkorporācijas PSRS sastāvā 1940. gadā un II Pasaules kara (1941-1945) iedzīvotāju nacionālās proporcijas radikāli mainījās¹. Latviešu īpatsvars samazinājās līdz 52%. Radās disproporcija starp laukiem un pilsētām nacionālā sastāva ziņā. Vairums iebraucēju apmetās uz dzīvi lielākajās pilsētās.

Latviešu īpatsvars Latvijas 10 lielākajās pilsētās

	1935	1959	1970	1979	1989	1993	1994
Rīga	63,0	44,6	40,9	38,3	36,5	37,2	37,7
Daugavpils	33,6	13,2	14,4	12,6	13,0	13,4	13,8
Liepāja	68,0	52,3	47,5	41,9	38,8	41,1	42,1
Jelgava	78,9	59,7	56,4	52,1	49,7	50,3	50,7
Jūrmala	86,6	50,7	46,8	48,2	44,2	44,5	45,1
Ventspils	83,5	60,4	55,0	47,5	43,0	44,0	45,2
Rēzekne	44,0	30,5	34,7	35,0	37,3	38,0	38,4
Jēkabpils	65,8	50,4	50,4	50,0	48,4	50,1	51,8
Valmiera	95,0	79,6	75,2	74,0	74,6	75,6	76,1
Ogre	83,4	60,0	63,1	61,4	60,7	61,7	62,2

Avots: Nacionālā politika Baltijas valstīs, 1995.

Šāds pamatiedzīvotāju īpatsvara kritums bija lielāks nekā tuvākajās kaimiņvalstīs, kurās risinājās līdzīgi politiskie un demogrāfiskie procesi.

¹ Saskaņā ar Padomju Savienības un Vācijas Neuzbrukšanas līguma (1939) slepenajiem protokoliem vairāk nekā 60 000 Latvijas vāciešu repatriējās uz Vāciju. 1941. gada vismaz 50 000 latviešu tika deportēti uz Sibīriju un PSRS ziemeļu reģioniem. II Pasaules kara beigās ap 120 000 latviešu emigrēja uz Rietumu valstīm. 1949. gadā otrā deportācija skāra ap 55 000 latviešu. Mākslīgi veicinātas imigrācijas dēļ pēckara gados Latvijā ieplūda liels daudzums cilvēku no citiem PSRS reģioniem, īpaši krievi, ukraiņi, baltkrievi. Kopš 1935. gada šo tautību pārstāvju skaits Latvijā pieauga vairāk nekā 4,5 reizes. Pasaulē grūti atrast otru reģionu, kurā tik īsā laika posmā būtu notikušas tik ievērojamas etnodemogrāfiskas pārmaiņas.

Iedzīvotāju nacionālais sastāvs Baltijas valstīs

	Latvija	Lietuva	Igaunija
Latvieši	54,8	•	•
Lietuvieši	1,3	79,6	•
Igauņi	0,1	•	61,5
Krievi	32,8	9,4	30,3
Baltkrievi	4,0	1,7	•
Ukraiņi	3,0	1,2	3,1
Poļi	2,2	7,0	•
Ebreji	0,5	0,3	0,3
Somi	•	•	1,8

Avoti: Vēbers, 1995, Kasatkina, 1995, Rannut & Rannut, 1995.

Latvijā ir atšķirīgs jaukto laulību īpatsvars dažādu etnosu vidē. Latviešu starpā endogāmijas procents ir ap 81-82%, krievu - - 62-64%, baltkrievu - 11-13%, ukraiņu - 11-12%, lietuviešu - 13%, poļu - 9-12%. Kopumā jaukto laulību procents Latvijā ir visai augsts.

Respondentu dzīvesbiedra tautība (pēc 1995. gada pētījuma datiem)

	Latvieši	Krievi	Baltkrievi	Ukraiņi	Poļi	Lietuvieši	Ebreji	Citi
Latvieši	42.6	41.1	3.8	1.4	6.2	2.4	1.0	1.4
Krievi	15.9	64.7	6.9	5.0	2.7	1.2	1.4	2.2
Baltkrievi	15.1	51.9	18.9	5.9	4.3	1.6	1.1	1.1
Ukraiņi	14.9	52.9	5.0	20.7	0.8	1.7	0.8	3.3
Poļi	25.3	41.1	10.5	6.3	14.7	1.1		1.1
Lietuvieši	21.8	36.4	3.6	1.8	5.5	29.1		1.8
Ebreji	5.4	29.7	2.7	5.4	2.7	2.7	48.6	2.7
Citi	25.0	47.9	2.1	4.2			2.1	18.8

Avots: Druvieta (ed.), 1995.

Laulību sadalījums pēc laulībā stājušos tautības

Līgavas tautība \ Līgavaiņa tautība	Gads	Laulībā stājušos skaits	Tajā skaitā							
			latviešes	krievietes	baltkrievietes	ukraiņietes	lietuvietes	poļietes	ebreji	citas tautības
Laulībā stājušos skaits	1991	22337	11070	7988	991	856	360	536	126	410
	1992	18906	9493	6722	836	689	269	489	114	294
	1993	14575	7674	4976	609	469	203	397	70	197
Tajā skaitā: latvieši	1991	11092	9081	1263	181	147	173	139	6	102
	1992	9432	7709	1085	170	130	130	131	10	67
	1993	7678	6219	940	139	88	110	105	8	69
krievi	1991	7750	1248	4982	543	435	89	245	51	157
	1992	6614	1092	4240	441	369	74	227	43	128
	1993	4860	925	3025	326	259	47	182	27	69
baltkrievi	1991	1015	197	537	114	78	20	49	3	17
	1992	835	174	445	91	53	14	37	4	17
	1993	583	110	319	63	30	14	35	1	11
ukraiņi	1991	940	148	563	66	101	12	24	8	18
	1992	735	146	388	61	85	6	24	5	20
	1993	477	110	261	24	46	9	14	4	9
lietuvieši	1991	351	154	96	19	15	46	11	—	10
	1992	263	136	68	12	3	34	7	—	3
	1993	193	97	56	8	7	15	8	1	1
poļi	1991	467	123	210	38	23	6	57	1	9
	1992	405	101	195	36	15	5	43	3	7
	1993	328	93	152	22	14	2	40	1	4
ebreji	1991	173	13	81	6	14	2	1	53	3
	1992	160	16	76	9	6	—	3	45	5
	1993	106	14	50	6	3	—	4	27	2
citas tautības	1991	549	106	256	24	43	12	10	4	94
	1992	462	119	225	16	28	6	17	4	47
	1993	370	106	173	21	22	6	9	1	32

Avots: Nacionālā politika Baltijas valstīs, 1995.

Migrācijas procesi. Sākot ar 1990. gadu, vērojama negatīva migrācijas bilance. Pēdējos piecos gados Latvijas iedzīvotāju skaits samazinājies par aptuveni 116 000 cilvēku (apmēram 9% no visiem 1989. gadā reģistrētajiem cittautiešiem). Visaugstākā emigrēšanas intensitāte ir vāciešiem un ebrejiem (aptuveni 30% atstājuši valsti), straujāk par vidējo rādītāju aizbrauc ukraiņi un baltkrievi. Krievu ir nedaudz vairāk par pusi no visiem emigrantiem. Vismazāk aizbrauc tradicionālās minoritātes - lietuvieši, poļi un čigāni. Prognozē, ka turpmāk ik gadus emigrēs ap 2% cittautiešu (Mežs 1995).

Migrācijas ietekme uz iedzīvotāju skaita izmaiņām

Gads	Kopējais migrācijas rādītājs	Tajā skaitā pa tautībām							
		latvieši	krievi	baltkrievi	ukraiņi	poļi	lietuvieši	ebreji	citas taut.
1989	1362	3686	2230	-757	-1686	62	-130	-1243	-800
1990	-8706	574	-2606	-965	-1285	-57	-226	-2820	-1321
1991	-10796	419	-5394	-1603	-1886	-95	-234	-1528	-475
1992	-46931	43	-27332	-7070	-7531	-848	-495	-1221	-2477
1993	-27884	382	-17762	-3681	-3676	-448	-205	-1161	-1333
1994	-18810	529	-12994	-1494	-2541	-178	-202	-869	-1061

Avots: Nacionālā politika Baltijas valstīs, 1995.

Iedzīvotāju pilsonība. Specifiska iezīme Latvijā ir valsts pastāvīgo iedzīvotāju un valsts pilsoņu statusa nesakritība. 1 720 300 tūkstoši jeb 71,4% iedzīvotāju ir Latvijas Republikas pilsoņi, 690 tūkstoši jeb 28,6% nav Latvijas Republikas pilsoņi. Pirms naturalizācijas uzsākšanas Latvijas Republikas pilsoņi bija 98,4% latviešu, 90,1% čigānu, 61,4% poļu, 45,5% igauņu, 45,1% ebreju, 38,5% krievu, 26% vāciešu, 21,2% lietuviešu, 19,8% baltkrievu, 6,2% ukraiņu.

Latvijas ekonomiskās attīstības līmenis. Pēc neatkarības atjaunošanas Latvija līdzīgi citām pārejas valstīm saskārās ar grūtībām tirgus ekonomikas ieviešanā (neattīstīts kapitāla tirgus, inflācija, ražošanas lejupslīde u.tml.). Nacionālā kopprodukta kritums 1991.-1993. gada bija ap 50%, kas ir viens no augstākajiem rādītājiem postkomunistiskajās valstīs. Lauksaimniecībā ražošanas apjoms samazinājās par 40%, rūpniecībā par 65%. Nacionālā kopprodukta kritums tika apturēts tikai 1994. gadā. Bezdarba līmenis 1995. gadā sasniedza 6,4% ekonomiski aktīvo iedzīvotāju. Inflācijas līmenis 1995. gadā bija ap 12%. Valstī ir ievērojams budžeta deficīts. Iedzīvotāju reālie ienākumi ir zemi. 1995. gadā vidējā alga valsts iestādēs nodarbinātajiem bija ap 80 latu, vidējā pensija - ap 30 latu.

Kultūra. Kultūras dzīvei raksturīga dažādība un intensitāte, kā arī augsts profesionālais līmenis. Latvijā ir 10 profesionālu teātru, daudz

muzeju, izstāžu zāļu un koncertzāļu. Latvijā ir 20 nacionālās kultūras biedrību. 1994. gadā Latvijā izdotas 1677 nosaukumu grāmatas 10, 8 milj. eksemplāru tirāžā, iznāk 213 žurnālu un 257 laikraksti. Kultūras vērtību izmantošanu tomēr kavē Latvijas iedzīvotāju ienākumu līmenis. Kopš 1985. gada teātru apmeklētāju skaits samazinājies trīs reizes.

Reliģija. Latvijā nav valsts reliģijas, bet tā ir multikonfesionāla valsts. Latvijā reģistrēts ap 870 reliģisku organizāciju. Latvijā ir ap 500 000 katoļu, 300 000 luterāņu, 100 000 pareizticīgo, 70 000 vecticībnieku, 6000 baptistu, 3000 adventistu, 3000 Vasarsvētku draudzes locekļu, 4000 piecdesmitnieku, 5000 jūdaišu, 400 metodistu u.c. Pēdējos gados strauji izplatījušās netradicionālas reliģijas Starp dažādu reliģiju atbalstītājiem ir relatīvi augsts savstarpējās tolerances līmenis.

Secinājumi

Latvijas Republikas vispārējo situāciju 1995.-1996. gadā raksturo šādas pamatiezīmes:

1) valsts politiskā neatkarība ir atjaunota tikai pirms dažiem gadiem, un vairums politisku un ekonomisku problēmu ir pārmantotas no PSRS perioda. Atjaunotā Latvijas Republika joprojām atrodas pārejas posmā uz demokrātisku sabiedrību; joprojām risinās valsts varas un pārvaldes institūciju strukturēšanās un likumu sakārtošana;

2) valsts ekonomiskās attīstības un iedzīvotāju labklājības līmenis kvalificējams kā zems;

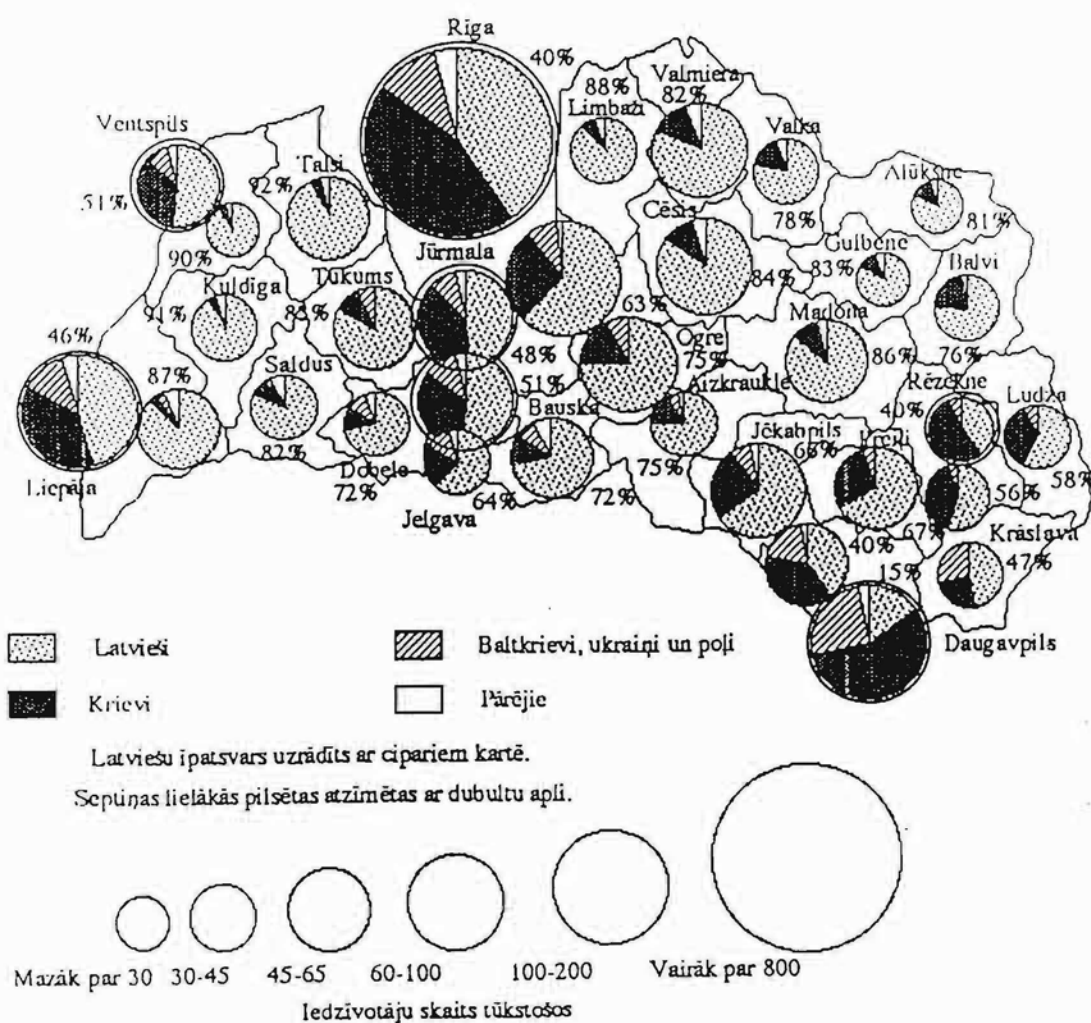
3) Latvijas Republikā ir nelabvēlīga vispārējā demogrāfiskā situācija (negatīvs dabiskais pieaugums, izjaukta regulārā dzimumvecumstruktūra u.c.), komplicēts iedzīvotāju nacionālais sastāvs; beidzamajos 50 gados notikušas ievērojamas iedzīvotāju nacionālā sastāva izmaiņas intensīvu migrācijas procesu dēļ. Pašlaik nevienam etnosam Latvijā nav ievērojams skaitliskais pārsvars,

3) Latvijas iedzīvotāju starpā pastāv dažādu tipu noslāņošanās - pēc nacionālās piederības, pilsonības, materiālās labklājības līmeņa, politiskās pārliecības utt. Atšķirīga ir arī lojalitāte pret Latvijas valsti; ideja par Latvijas valstiskuma neatgriezeniskumu vēl nav nostiprinājusies visās iedzīvotāju grupās;

4) liels iespaids uz Latvijas iekšpolitiku ir starptautiskām organizācijām un ietekmīgām ārvalstīm.

Vispārējais politiskais, socioekonomiskais, etnodemogrāfiskais un psiholoģiskais fons lielā mērā sarežģī valsts nacionālo politiku un valodas politiku, īpaši problemātiskas padarot valodu hierarhiskās attiecības. Šādā situācijā valodas politikai jābalstās uz kompleksu sociolingvistisko procesu izpēti un konceptuālu pamatnācījas un minoritāšu traktējumu.

Latvijas iedzīvotāju etniskais un teritoriālais sadalījums

Avots: Mežs, 1995.

VALSTS PAMATKONCEPCIJA UN VALODAS POLITIKA: PAMATNĀCIJA UN MINORITĀTES LATVIJĀ

Valodas politikas pamatkonceptiju nosaka valsts uzbūves un attīstības modelis. 1918.-1940. gadā Latvijas Republika attīstījās atbilstoši nacionālvalsts modelim. Kā norāda L.Dribins, to apstiprina šādi fakti: 1) valsti 1918. gadā proklamēja un tās valdību izveidoja latviešu etniskās kultūrnācijas politiskie spēki - demokrātiskās un pilsoniskās partijas¹, 2) valsts teritorija tika noteikta pēc etniskā principa, apvienojot latviešu apdzīvotos novadus, 3) par valsts valodu tika noteikta latviešu valoda². Atjaunotās Latvijas Republikas pamatā ir koncepcija par valsts juridisko pēctecību. Tātad arī pašlaik Latvijas valodas politika tiek veidota, balstoties uz nacionālvalsts koncepciju.³

Latvijas valodas politikas pamatnostādnes un konkrēto realizācijas izpausmju vērtējums ir atkarīgs no tā, vai šī nacionālvalsts koncepcija tiek atzīta arī attiecībā uz atjaunoto Latvijas Republiku. Pretēji dažkārt paustajam viedoklim, nacionālvalsts koncepcija mūsdienu pasaulē joprojām ir aktuāla, un tiek atzīts, ka iespējams demokrātiskā ceļā

¹ Partijas un politiskās grupas, kas 1918. gadā dibināja Latvijas Republiku, noraidīja kā vācbaltiešu ideju par vāciski-latviskas-īgauniskas Baltijas valsts dibināšanu saistībā ar Vāciju, kā arī latviešu lielnieku iecerī par padomju Latvijas autonoma valstiskuma radīšanu saistībā ar padomju Krieviju (Dribins 1995a).

² Pirmo reizi šāds jēdziens parādījās "Tautas padomes nolikumā par tiesām" 1918. gada 6. decembrī (Pagaidu Valdības Vēstnesis, 1918, Nr. 14(1)).

³ Latvijas Republikas iekšpolitikas koncepcija nacionālo attiecību aspektā joprojām nav oficiāli formulēta. Pagaidām visskaidrāk tas izteikts V.Birkava sastādītās valdības deklarācijā: "Mēs redzam Latviju kā nacionālu vienkopienas valsti ar kultūrautonomijas tiesībām tradicionālajām minoritātēm" (Diena, pielikums "Saeimā/Ministru kabinetā, 1993.g. 23. jūl.). Šis jautājums apiets arī 1996. gada februārī aizsāktajā diskusijā par nacionālajām attiecībām Latvijā. "Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa atbildē uz 7.februārī "Dienā" publicēto aicinājumu" ir vienīgi netiešas norādes par valsts modeli: "Pirms kara tā /Latvija/ bija nacionāla valsts - homogēna sabiedrība ar nacionālām minoritātēm, tagad tā vairāk sniedzas uz nacionālu valsti ar multikulturālu sabiedrību".

realizēt ideju par nacionālvalsti arī tad, ja ja valsti ir neviendabīgs iedzīvotāju etniskais sastāvs.⁴ Mūsdienu nacionālvalstij raksturīgas kvalitatīvi jaunas iezīmes: 1) daļu no savas suverenitātes šī valsts deleģē starptautiskajām institūcijām, iesaistoties supranacionālos ekonomiskos un defensīvos veidojumos, 2) valsts pamats ir nevis etniskā, bet politiskā nācija (vienas valsts pilsoņu kopums ar savu kopēju valstisko apziņu, kurus vieno valsts valoda, ekonomiskās un politiskās intereses, patriotiska attieksme pret valsti, 3) pamatu nacionālvalsts identitātei veido pamatnācija, bet ap to multikulturālas sabiedrības ietvaros grupējas citi valstī dzīvojošie etnosi (sal. Dribins 1995b, Vēbers 1995b, Kārklīņa 1996). Lai apzināti veidotu šāda tipa valsti, liela nozīme ir valsts etnopolitikai un valodas politikai.

Ikvienas valsts etnopolitikas mērķis ir tajā dzīvojošo etnosu optimālu savstarpējo attiecību veidošana, lai nodrošinātu valsts iekšējo stabilitāti. Valodas politika šai aspektā ir etnopolitikas daļa, turklāt tās uzdevums ir arī aizsargāt valsts pastāvēšanai nepieciešamo vienoto saziņas līdzekli - valsts valodu. Nacionālās valstīs šīs attiecības tiek veidotas, pamatojoties uz hierarhiskām attiecībām starp pamatnāciju un minoritātēm (valodas politikā - starp valsts valodu un minoritāšu valodām). Minoritāšu eksistence nav pretrunā ar nacionālvalsts ideju. Neskatoties uz ilgstošu nacionālvalsts koncepcijas īstenošanu, visās kontinentālās Rietumeiropas valstīs (izņemot Lielbritāniju, Īriju, Islandi Portugāli un sešas pundurvalstis - Luksemburga, Andora, Sanmarīno, Monako, Lihtenšteina, Vatikāns) oficiāli ir atzīta minoritāšu eksistence. Šo valstu minoritāšu politikas pamatmodelis lielā mērā izmantojams arī Latvijā.

Pamatnācija un minoritātes

Valstu robežas parasti nesakrīt ar etnosu un valodu areālu robežām. Vienā valstiskā veidojumā var dzīvot vairāki etnosi. Ja valstī dominē viens etnoss, parasti runā par nacionālu valsti. Nacionālām valstīm ir vairākas kopīgas iezīmes: stingras robežas, vienota valsts varas un pārvaldes, aizsardzības un izglītības sistēma, kopīgs valsts budžets un vairumā gadījumu, konstitucionāli noteikta valsts valoda.

⁴ Pārlicība par nacionālas valsts neatbilstību demokrātiskuma kritērijiem ir pamatā arī vairumam diskusiju par valodas politiku Latvijā (īpaši laikrakstā *СМ-Сегодня* 1992-1995. gadā).

Nacionālās valstīs ar daudzveidīgu iedzīvotāju etnisko sastāvu etnosiem faktiski un juridiski ir dažāds statuss. Dominējošo etnosu praksē parasti apzīmē par *pamatnāciju*, bet pārējos - par *minoritātēm*.

Minoritātes resp. nacionālās minoritātes jēdziens ir plašu diskusiju objekts, tomēr šī termina saturs pamazām sāk izkristalizēties. Problemātisks tomēr joprojām ir pamatnācijas definējums un tās tiesību jēdziens. Zinātniskajā literatūrā šis temats parasti tiek apiets, jo vairumā valstu tam nav praktiskas nozīmes.

Nacionālvalstu pamatnācijas gandrīz visās Eiropas valstīs izteikti dominē. Tām raksturīgs autohtonums vai tradicionalitāte valsts teritorijā, iedzīvotāju kvantitatīvs pārsvars, pamatnācijas rokās parasti ir ekonomiskā un politiskā vara. Šo etnosu saglabāšanās un to valodu runātāju lingvistiskās cilvēktiesības parasti netiek ierobežotas, tādēļ apriori tiek uzskatīts, ka īpaša aizsardzība nepieciešama tikai minoritāšu valodām. Turklāt starptautiskajā arēnā nacionālo grupu tiesības lielā mērā tiek saistītas ar oficiālā valstiskuma eksistenci vai tā trūkumu, bet mazāk ar faktisko etnisko un lingvistisko grupu hierarhiju valstī.

Saskaņā ar LR pamatlikumu Latvijas Republika ir latviešu tautas pašnoteikšanās rezultātā izveidojusies valsts; tās pamatnācija ir latvieši un valsts valoda - latviešu valoda.

Latvieši.

Latvieši Latvijas teritorijā ir autohtona nācija; šis ir vienīgais latviešu kompakti apdzīvotais reģions pasaulē. 1995. gadā Latvijas Republikā dzīvoja 1 385 000 latviešu jeb 54,8% no visiem valsts iedzīvotājiem (diasporā - ap 200 000 latviešu). Visās Latvijas pilsētās latviešu vidējais īpatsvars bija 44%, savukārt laukos - 71,5%. Īpaši zems latviešu īpatsvars ir Rīgā - 36,5%. Nevienā no 26 rajonu centra pilsētām latviešu īpatsvars nepārsniedz 90%. Visaugstākais latviešu īpatsvars - 88% - ir Talsos. 38% latviešu dzīvo vidē, kurā tie ir skaitliskā mazākumā.

Latvijas lauku rajonos latviešu īpatsvars visbiežāk svārstās no 70% - 80%. Vislatviskākie pagasti ar latviešu īpatsvaru virs 90% ir Kurzemes ziemeļos (Talsu, Ventspils un Kuldīgas rajonā), Vidzemes austrumos (Gulbenes, Madonas un Cēsu rajonā) un Latgales ziemeļos (Balvu, Ludzas un Rēzeknes rajonā).

Politisko un etnodemogrāfisko pārmaiņu rezultātā aizsākusies indivīdu lingvistiskā asimilācija: 1989. gada tautskaitē 36 000 jeb 2,6% latviešu norādīja, ka viņu dzimtā valoda ir krievu. Pašlaik latviešu etnolingvistiskais raksturojums majoritātes kritērijiem neatbilst.

Termins *minoritāte* nesatur nevēlamu konotātu; tas ir neitrāls apzīmējums grupai, kas konkrētā situācijā neatrodas dominējošās pozīcijās. Šis termins ietver pozīcijas kvantitatīvu vai hierarhisku, nevis kvalitātes vērtējumu.⁵ Gan (nacionālās) minoritātes jēdziens, gan attiecīgais termins tiek plaši lietots gan atsevišķu Eiropas valstu likumos, gan ANO un Eiropas Savienības līmeņa dokumentos. Tāpēc šim terminam ir vieta arī Latvijas valodas situācijas raksturojumā un Latvijas Republikas likumos, kas regulē etnosu un valodu attiecības. Šī termina izmantojums attiecībā uz konkrētu grupu ir pavisam cits jautājums.

Minoritāti var definēt kā iedzīvotāju grupu, kas ir skaitliski mazāka par pārējo iedzīvotāju daļu, nav dominējošās pozīcijās ekonomikā; šī grupa etniski, reliģiski vai lingvistiski atšķiras no pārējiem iedzīvotājiem un kaut vai neapzināti izrāda solidaritāti savas kultūras, tradīciju, reliģijas vai valodas saglabāšanā (World Dictionary of Minorities, 1991, p. xiv). Izstrādājot "Eiropas Bāzes konvenciju par nacionālo minoritāšu aizsardzību", minoritāte traktēta kā grupa, kas skaitliski ir mazāka nekā pārējā valsts iedzīvotāju daļa un kuras locekļiem, kas ir valsts pilsoņi, raksturīgas etniskas, reliģiskas vai lingvistiskas iezīmes, kas to atšķir no pārējiem iedzīvotājiem; šo grupu vada vēlme saglabāt tās kultūru, tradīcijas, reliģiju vai valodu (Thornberry 1993). Šais definīcijās gan nav ņemts vērā, ka skaitliska majoritāte faktiski var nebūt vadošās pozīcijās politikā un ekonomikā un ka psiholoģiski tā var justies kā minoritāte. Arī lingvistiski jāņem vērā vairāki faktori: runātāju skaits (kvantitatīvā majoritāte), sociālais prestižs un valodas sociolingvistiskās funkcijas (kvalitatīvā majoritāte). Kvalitatīvo majoritāti nenosaka valodas struktūra

⁵ NRA pielikumā rubrikā "Valsts prezidents - par aktuālām norisēm" G.Ulmanis raksta: "Uzreiz vēlos uzsvērt, ka man eksistē jēdziens *nacionalitātes*, jo dalīšana minoritātēs un majoritātēs jau vārdiski vien sevī slēpj pretdarbību" (Likumi un Lēmumi, 1996. g. 6. martā). Šāda pieeja padara neiespējamu valodu hierarhijas valstisku regulēšanu, jo majoritātes statusa noliegšana faktiski arī noliedz valsts valodas statusa pamatotību vienas valsts iedzīvotāju daļas valodai.

un attīstības līmenis, bet tikai ekstralingvistiski faktori (Дьячков 1993: 6). Tātad minoritāšu, īpaši lingvistisko minoritāšu, definīcija joprojām nav izstrādāta, un pasaulē joprojām nav vienotas koncepcijas par to juridisko statusu un tiesībām (sk. nodaļu "Minoritāšu tiesību un lingvistisko cilvēktiesību aizsardzība Latvijas Republikā").

Nacionālo minoritāšu tipoloģija

Iedzīvotāju grupas, kas atbilst minoritātes definīcijai, atšķiras pēc vairākām pazīmēm, kas ir nozīmīgas arī šīs minoritātes tiesību apjoma noteikšanā. Lai raksturotu konkrētu minoritāti konkrētā valstī, ir nepieciešams sniegt tās tipoloģisko pazīmju raksturojumu. Galvenās pazīmju grupas, kas raksturo minoritāti, ir:

- 1) minoritātes tradicionālums valsts teritorijā,
- 2) minoritātes unikalitāte,
- 3) minoritātes saistība ar etnoģenētisko teritoriju,
- 4) saistība ar šo pašu etnosu citos valstiskos veidojumos,
- 5) minoritātes ģeogrāfiskais izvietojums (Edwards 1992: 38-42).

Minoritātes tradicionālums valsts teritorijā.

Ja valsts ir etnoģenētiska minoritātes teritorija, tā ir *autohtona minoritāte* (velsieši Lielbritānijā, sorbi Vācijā, lībieši Latvijā). Ja minoritāte konkrētajā teritorijā ir ienākusi pārskatāmā vēstures periodā, tā ir *alohtona minoritāte* (gagauzi Moldovā, ebreji un poļi Latvijā). Ja kādas valsts teritorijā dažu paaudžu laikā notikusi masveida imigrācija, ir izveidojusies *imigrantu minoritāte* (turki Vācijā, kurdi Skandināvijas valstīs).

Daži pētnieki īpaši izdala t.s. *aborigēnu minoritātes (indigenous peoples)*. Tā apzīmē autohtonas minoritātes, kam raksturīgs primitīvs iztikas ieguves veids (medības, zveja, dabas produktu vākšana) un kam rakstības nav vispār vai tā ir izstrādāta vienas paaudzes laikā (Eriksen 1992: 27), piemēram, eskimosi, Austrālijas aborigēni. Īpašs minoritāšu paveids ir *pilsētu minoritātes (urban minorities)* - izklaidus dzīvojoši imigranti, kas neizvirza prasības pēc teritoriālas autonomijas, piemēram,

franču kreolvalodu runātāji Lielbritānijā, spāņu valodas runātāji ASV. Minoritāti, kuru līderi izvirza prasības pēc savas nacionālas valsts vai vismaz politiskas autonomijas, dažkārt apzīmē par *protonāciju*, piemēram, kurdus, arī baskus.

Ja nacionāla vai lingvistiska grupa ir attiecīgās teritorijas pirmiedzīvotāji vai pamatiedzīvotāji, tā parasti apdzīvo noteiktu valsts reģionu. E.Andersons izdala 7 autohtono minoritāšu tipus:

1) minoritāte dzīvo kompaktā teritorijā valsts iekšienē un tās statusam nav sakara ar valsts robežu pārbīdi (franči Kvebekā, oksitāņi Francijā),

2) minoritāte var kultūras ziņā (bet ne vienmēr politiski) būt kaimiņvalsts lingvistiskā majoritāte; šādā gadījumā etnolingvistiskā robeža nesakrīt ar valsts robežu (flāmi Beļģijā, vācieši, itālieši, franči Šveicē);

3) minoritāte ir majoritāte kaimiņvalstī, kurā savukārt eksistē lingvistiskās minoritātes (itālieši Slovēnijā, slovēņi Itālijā, dāņi Vācijā un vācieši Dānijā);

4) autohtona minoritāte dzīvo vairāku valstu teritorijās (eskimosi ASV, Kanādā, Grenlandē (Dānijā), Krievijā, sāmi Norvēģijā, Somijā, Zviedrijā, Krievijā);

5) autohtona minoritāte plaši izkļiedēta valsts teritorijā (turki Balkānu valstīs). Valodas kolektīva locekļu kopskaits var būt liels, bet tie dzīvo izklaidus, tāpēc to īpatsvars atsevišķos reģionos nav liels;

6) īpaši izdalāmas minoritātes, kas atrodas etniskās un lingvistiskās atdzimšanas procesā (skotu gēļu valoda Skotijā, korniešu un velsiešu valoda Lielbritānijā, bretoņu valoda Francijā);

7) viskomplicētākā situācijā atrodas minoritātes, kas eksistē citu minoritāšu iekšienē (angļi Kvebekā) (Anderson 1990).

Pie tradicionālām minoritātēm blakus autohtonām minoritātēm tiek pieskaitītas arī nacionālas vai lingvistiskas grupas, kas tagadējā dzīvesvietā ieradušās "pārskatāmā vēstures periodā" - alohtonās minoritātes. Ne "Eiropas Reģionālo un minoritāšu valodu hartā", ne "Eiropas Bāzes konvencijā par nacionālo minoritāšu aizsardzību" nav sniegtas norādes, cik ilgam laika periodam jāpaiet, lai ieceļotāju grupa tiktu atzīta par alohtonu resp. tradicionālu minoritāti un varētu baudīt starptautiskas nozīmes dokumentos noteiktās tiesības.

Iedzīvotāju grupas, kas valstī ieceļojušas beidzamo paaudžu laikā un "nav tradicionālas" valsts teritorijā, tiek apzīmētas par *imigrantu minoritātēm*. Izšķir vairāku tipu imigrantu minoritātes. Starp tām īpaši tiek izdalīti imperiālistiskie relikti, kas ir etniski radniecīgi ar kolonizējošo spēku, un paliek valstī arī pēc neatkarības iegūšanas, piem., franči Senegālā, angļi Zimbabvē, portugāļi Angolā. Šāda tipa imigrantu minoritātes parasti tiek uzskatītas par trešās pasaules parādību, tomēr to pazīmes vērojamas arī citā pasaules daļā resp. Baltijā.

Etnosa un tā valodas unikalitāte. Minoritāte ir unikāla, ja tā sastopama tikai vienas valsts teritorijā (velsieši Lielbritānijā, bretoņi Francijā, libieši Latvijā). Starptautiskas nozīmes dokumentos (piem., Eiropas Bāzes konvencijā par nacionālo minoritāšu aizsardzību, Eiropas Reģionālo un minoritāšu valodu hartā) tomēr nav norāžu par īpaša statusa piešķiršanu šādām minoritātēm.

Minoritātes saistība ar šo pašu etnosu citos valstiskos veidojumos. Etnoss var būt minoritāte vairākos valstiskos veidojumos (baski Francijā un Spānijā, sāmi Zviedrijā, Norvēģijā, Somijā un Krievijā, frīzi Nīderlandē un Vācijā). Bieži etnoss, kas ir minoritāte vienā valstī, ir majoritāte citā (piemēram, vācieši Dānijā un dāņi Vācijā, lietuvieši kā minoritāte Latvijā un majoritāte Lietuvā). Dažkārt saistībā ar šo pazīmi tiek šķirti termini *nacionālā minoritāte* un *etniskā minoritāte* (Apine 1995b). Par nacionālu minoritāti tādā gadījumā uzskata minoritāti, kam ārpus mītnes zemes ir sava valsts, kurā šis etnoss ir majoritāte, par etnisku minoritāti - grupu, kam savas nacionālas valsts nav (vienīgais īstais piemērs ir čigāni, no formālā viedokļa arī kurdi)

Minoritātes ģeogrāfiskais izvietojums.

Minoritātes raksturošanā nozīmīgs faktors ir etnosa kompakums valstī. Minoritāte var būt izkliedēta visā valsts teritorijā vai vairāk vai mazāk kompakti dzīvot noteiktā valsts daļā.

Etnosu ģeogrāfiskā izvietojuma koncentrācijas pakāpi var vērtēt pēc to vides viendabības. Eiropā vairumā gadījumu tradicionālās minoritātes apdzīvo kādu konkrētu apgabalu, kurā bieži ir arī rajoni ar to skaitlisku pārsvaru. Tāpēc "Eiropas Reģionālo un minoritāšu valodu hartā" un citos

dokumentos termini *reģionālās valodas* un *minoritāšu valodas* lietoti kā sinonīmi.

Tā kā valstu robežas bieži nesakrīt ar etnosu dabiskajām robežām, minoritāte vienā valstī bieži vien ir majoritāte citā (piemēram, poļi Lietuvā un Polijā), vai arī ir ģeogrāfiskā kontaktā ar to pašu etnosu, kas ir minoritāte citā valstī (piemēram, baski Spānijā un Francijā). Minoritātes tādējādi var klasificēt saskaņā ar pazīmi, vai tās ir vai nav kontaktā ar šo pašu etnosu citā valstiskā veidojumā. Lielā mērā šī pazīme saistās ar minoritātes unikalitāti.

Atbilstoši šiem kritērijiem, minoritātes valodas ģeogrāfiskajā raksturojumā nozīmīgas ir šādas antinomijas: unikāla - neunikāla, kompakta - izklaidēta, ir kontaktā ar pārējo etnosa daļu - nav kontaktā ar pārējo etnosa daļu.⁶

Nacionālo un lingvistisko minoritāšu jēdziens

Vairumā gadījumu uz vienu un to pašu etnosu var attiecināt gan terminu *nacionālā minoritāte*, gan *lingvistiskā minoritāte*. Tomēr šie jēdzieni var nebūt sakritīgi. Valoda nav vienīgais etnosa kritērijs; iedzīvotāju grupa jau sākotnēji var diferencēties no pārējo iedzīvotāju kopuma pēc citām pazīmēm (religija, kultūra, mentalitāte u.c.)(piem., serbi un horvāti), kā arī asimilēties lingvistiski, vēl vairākas paaudzes saglabājot etnosa pašapziņu (īri). Visbiežāk asimilējas tikai etnosa daļa (minoritāte) situācijā, kad tā nav kompakta un nav kontaktā ar etnosa pamatdaļu. Valodas kolektīva lingvistiskās asimilācijas procesi ir galvenais cēlonis nacionālo un lingvistisko minoritāšu jēdziena nesakritībai arī Latvijā.

Valodas kolektīva lingvistiskā asimilācija

Lingvistiskā asimilācija, etnosam fiziski saglabājoties un vairākas paaudzes saglabājot arī etnosa apziņu, ir ilgstošs un sarežģīts process, kas ir atšķirīgs katrā konkrētā situācijā. Lingvistiskā asimilācija parasti saistīta ar ilgstošu kolektīvā bilingvisma periodu.

⁶ Pēc Dž.Edvardsa uzskata, pavisam izdalāmi 10 minoritāšu ģeogrāfiskās klasifikācijas tipi (Edwards 1992).

Vienas valodas runātāju kolektīva lingvistisko asimilāciju bilingvālos valodas kolektīvos bieži attēlo pēc N. Denisona shēmas: $A > A I / B II > BI/AII > B$. A apzīmē pamatiedzīvotāju valodu, B - valodu, kas dažādu iemeslu dēļ pakāpeniski to nomaina, bet I un II norāda valodu vietu sociolingvistisko funkciju ziņā un sabiedrības vērtību sistēmā.

1. posmā A valoda aptver visas funkcionālās sfēras teritorijā vai valstiskā veidojumā. Atsevišķi iedzīvotāji (tirgotāji, garīdznieki) var būt divvalodīgi. Var eksistēt noturīgas kulta valodas (latīņu, arābu, senslāvu), kas pamatvalodas monopolu neapdraud.

2. posmā paralēli A valodai jau eksistē B valoda. Cēloņi tam var būt dažādi: teritorijas iekarošana, masveida ieceļošana, pastiprināti tirdznieciskie kontakti. A valodas runātāju kolektīvs var tikt fiziski iznīcināts (valodas atmiršana kā genocīda sekas), piemēram, 200 Austrālijas un Tasmānijas aborigēnu valodas izzuda 70 gadu laikā (Holmes 1992: 62), vai varmācīgi asimilēts (lingvocīds jeb valodas slepkavība, glotofāģija vai lingvistiskais kanibālisms (Phillipson 1992: 106), piemēram, vācu asimilētie senprūši 17. gs. beigās. Lai gan pamatvalodas runātāju skaits sākotnēji nav mazāks par ieceļotāju skaitu, tās lietošana nozīmīgās sociolingvistiskajās sfērās samazinās. Sākas arī valodas lingvistiskās kvalitātes pagrimums.

3. posmā pamatvalodas runātāji jau ir skaitliskā mazākumā vai arī to etniskajā pašapziņā piederībai A valodas runātājiem vairs nav noteicošā loma. Galvenās funkcionālās sfēras pilnībā pārņēmusi B valoda, A valoda funkcionē sadzīves un ģimenes sfērā. Šajā posmā A valodas saglabāšanās lielā mērā ir atkarīga no valodas politikas valstī, kā arī no valodas lietotāju sabiedriskās aktivitātes un etniskās identitātes saglabāšanas tieksmes. Ja A valodas prestižs ir augsts, pat nelabvēlīgā etnopolitiskā situācijā izdodas noturēties pretim B valodas spiedienam, kā, piemēram, Baltijas valstīs 1940.-1990.gadā, kaut objektīvi pastāvēja asimetrisks bilingvisms un nozīmīgākajās funkcionālajās sfērās dominēja krievu valoda. Valodas, kas tiek uztvertas kā grupas identitātes simbols, ilgi - vairāk kā četras paaudzes - tiek saglabātas arī diasporā, piem., poļu, grieķu, latviešu valoda.

4. posmā jau ir notikusi *lingvistiskā asimilācija*. Tā ir etniskās asimilācijas sākumstadija A valoda jau ir zaudēta tiktāl, ka vairums etnosa pārstāvju par dzimto valodu atzīst B valodu. Valodu vairs var prast tikai daži cilvēki. Piemēram, ir precīzi zināmi gadi, kad miris

pēdējais ubihu un korniešu valodas runātājs. PSRS 1989. gada tautskaitē vairs nav datu par ižoriem un votiem, kuru skaits 1959. gadā bija ap 1000. PSRS 1926. gadā citas tautības (parasti krievu) par dzimto nosauca 8,1 milj., 1979. gadā - jau 18,1 milj. jeb 6,9% iedzīvotāju.

Lingvistiski visvieglāk asimilējas imigrantu minoritātes. Tas nav atkarīgs tikai no to valodas kolektīvu skaitliskajām proporcijām, bet arī no imigrantu sociālekonomiskā stāvokļa, valodu prestiža un apzinātas vēlmes saglabāt valodu, un valodas politikas konkrētajā valstī. Ne vienmēr asimilācija notiek piespiedu kārtā. Bieži valodas prestižs sabiedrībā ir tik zems, ka attiecīgā etnosa pārstāvji apzināti dod priekšroku citai valodai (piem., slovēņi Austrijā, bretoņi Francijā, vairums Ziemeļkaukāza un Ziemeļu tautu bijušajā PSRS). Ja cilvēki savā starpā vairs nerunā dzimtajā valodā, vecāki nevēlas nodot savu valodu bērniem un praktiski visi šīs valodas runātāji ir bilingvāli, notiek *valodas pašnāvība*. Liela loma tās motivācijā var būt pastāvošiem vai speciāli radītiem šķietami objektīviem apstākļiem (skolu trūkums, šķēršļi noteiktas tautības cilvēku pieņemšanai darbā, nepieciešamība pilnībā prasīt otru valodu profesionālajai karjerai). Ja vairums sociāli aktīvo iedzīvotāju apzināti dod priekšroku citai valodai, valodas atdzimšana ir problemātiska, kaut arī tai tiktu radīti labvēlīgi ekonomiskie un politiskie apstākļi.

Indivīda lingvistiskā asimilācija

Indivīda etniskā un lingvistiskā identifikācija ir sarežģīts un pretrunu pilns jēdziens, jo nozīme ir gan formāliem kritērijiem (tautības ieraksts dokumentos, vecāku tautība u.tml.), gan arī indivīda pašidentifikācijai.

Padomju Savienībā pastāvēja pretrunīga attieksme pret etniskumu. No vienas puses, tika propagandēta supraetniska padomiskā identitāte un uzsvērtā cilvēku vienlīdzība neatkarīgi no etniskās piederības, bet, no otras puses, indivīda tautība tika atspoguļota personas pamatdokumentos un bija jāuzrāda visdažādākajās anketās, iesniegumos u.tml.; eksistēja arī vairāk vai mazāk atklāta sistēma diskriminācijai pēc etniskās pazīmes nodarbinātības, izglītības ieguves, pārvietošanās brīvības u.c. jomās. Līdz ar to etniskās piederības loma sabiedrības apziņā tika hipertrofēta, un tā sekas jūtamas vēl līdz šim brīdim.⁷

⁷ Šķiet, ka arī Latvijā pašlaik politiskās nācijas veidošanu apgrūtina etniskās piederības un valstiskās lojalitātes saistības absolutizēšana un nepietiekama

Salīdzinot ar citām Baltijas valstīm, Latvijā vērojama vislielākā nesakritība starp tautību un dzimto valodu (10%), kas liecina par samērā augstu individuālās asimilācijas pakāpi.

**Latvijas iedzīvotāju dzimtā un brīvi pārvaldāmā valoda
(pēc 1989. gada tautskaites datiem)**

Tautība	Īpatsvars		Savas tautas valoda		Latviešu valoda		Krievu valoda	
	iedzīvotāju kopskaitā		dzimtā	kā otra	dzimtā	kā otra	dzimtā	kā otra
Pavisam	Latvijā	100,0	89,9	2,3	52,0	9,7	42,5	39,1
t.sk.	latvieši	52,0	97,4	1,3	—	—	2,6	65,7
	krievu	34,0	98,8	1,0	1,1	21,1	—	—
	baltkrievi	4,5	32,2	11,6	2,5	15,5	64,8	29,7
	ukraiņi	3,5	49,5	14,7	0,9	8,9	49,4	43,8
	poļi	2,3	27,3	33,8	14,7	22,8	54,2	33,8
	lietuvieši	1,3	63,9	9,6	23,8	40,3	11,9	36,0
	ebreji	0,8	22,5	4,4	2,0	27,0	74,9	17,7
	čigāni	0,3	84,7	3,4	10,2	52,3	5,1	28,6
Pavisam	Rīgā	100,0	88,0	2,9	35,9	11,7	58,2	33,6
t.sk.	latvieši	36,5	95,9	2,3	—	—	4,0	76,7
	krievi	47,3	99,3	—	0,6	19,6	—	—
	baltkrievi	4,8	30,4	13,5	1,3	12,6	76,9	28,9
	ukraiņi	4,8	44,4	17,1	0,3	7,7	55,1	40,4
	poļi	1,8	26,6	—	19,5	29,4	50,9	35,0
	lietuvieši	0,8	61,6	9,4	15,4	25,2	22,5	50,5
	ebreji	2,1	22,7	4,2	1,8	28,2	75,0	17,1
	čigāni	0,1	79,3	4,1	10,2	34,5	9,9	44,9

Avots: Eglīte, 1994.

Arī 1995. gada sociolingvistiskajā pētījumā pierādījās nesakritība starp dokumentāro tautību un dzimto valodu.

sabiedrības integrācijas lingvistiskā pamata novērtēšana; valsts integrācijas perspektīvā nevēlama ir arī etniskās piederības atspoguļošana LR pilsoņu pasēs.

Respondentu tautība un dzimtā valoda

	Savas tautības	Krievu	Latviešu	Cita
Krievi	98.7		1.1	0.2
Baltkrievi	29.7	68.2	1.7	0.4
Ukraiņi	43.9	56.1		
Poļi	29.2	60.2	6.8	3.8
Lietuvieši	80.0	12.3	7.7	
Ebreji	17.6	80.4	2.0	
Citi	47.7	46.0	6.3	

Avots: Druviete (ed.), 1995.

Tas pierāda, ka arī Latvijā pašlaik izplatīta ir nesakritība starp tautību un dzimto valodu indivīda līmenī; valodas kolektīva līmenī tas nozīmē esošu vai potenciālu nesakritību starp nacionālām un lingvistiskām minoritātēm. Lingvistiskās asimilācijas procesi noteikti jāņem vērā, raksturojot Latvijas minoritātes.

Minoritātes Latvijā

No pragmatiskā viedokļa par minoritātēm Latvijā atzīstamas valsti pastāvīgi dzīvojošās, pie pamatnācijas - latviešiem - nepiederošās iedzīvotāju grupas, kas savā starpā ievērojami atšķiras gan skaitliskā sastāva, gan tradicionalitātes ziņā. Lielākās minoritātes Latvijā 1995. gadā bija krievi (829 600), baltkrievi (102 500), ukraiņi (75 300), poļi (56 300), lietuvieši (32 600), ebreji (12 200), čigāni (7400), igauņi (3000), vācieši (2100). Īpašu vietu ieņem libieši kā praktiski asimilējusies autohtona minoritāte.

Krievi.

Pirmās krievu kopienas Latvijas teritorijā radās 17. gadsimtā, kad Latvijas austrumdaļā apmetās vecticībnieki, lai glābtos no pareizticīgās baznīcas vajāšanas. Pēc Lielā Ziemeļu kara (1700-1721) krievu skaits

Latvijā sāka pakāpeniski pieaugt. 18. gadsimta beigās Latvijā bija 0,6% krievu, turpretim 1935. gadā Latvijā dzīvoja 168 000 jeb 8,8% krievu.

Pēc II Pasaules kara notika alohtonās krievu minoritātes saplūšana ar ieceļotājiem no PSRS republikām resp. imigrantu minoritāti. Pēc 1989. gada tautskaites datiem, Latvijā dzīvoja 905 500 jeb 34% krievu. 1993. gadā krievu īpatsvars bija 33, 5%, 38,5% no tiem bija Latvijas pilsoņi.

Latvijā nav neviena lauku rajona, kurā krievi būtu absolūtā vairākumā. Starp pilsētām vienīgi Daugavpili un Rēzeknē ir neliels krievu pārsvars. Pagadstu līmeni Latvijā ir tikai divi pagasti, kuros krievu īpatsvars pārsniedz 80% (Biķernieki Daugavpils rajonā un Goliševa Ludzas rajonā). Vēl sešu lauku rajonu 21 pagastā krievu ir vairāk nekā puse, bet nav iespējams apvienot šīs teritorijas tā, lai pa vidu nebūtu pagasti ar lielāku latviešu īpatsvaru (Mežs 1995b).

Viens no svarīgākajiem jautājumiem Latvijas valodas politikā saistās ar krievu valodas turpmākas funkcionēšanas sociolingvistisko sfēru noteikšanu. Šai ziņā ne tikai lingvistiski, bet arī juridiski nozīmīgs ir termins, ar ko apzīmējam slāvu cilmes iebraucējus Latvijā pēc 2. Pasaules kara. Imigrācijas rezultātā krievvalodīgo iedzīvotāju skaits Latvijā pieauga gandrīz 5 reizes (168 300 krievu, 26 800 baltkrievu, 1800 ukraiņu 1935. gadā; 872 400 krievu, 109 800 baltkrievu, 58000 ukraiņu 1993 gadā). (Termins *krievvalodīgie iedzīvotāji* jeb *rusofoni* šai gadījumā no sociolingvistiskā viedokļa ir korekts: saskaņā ar 1989. gada tautskaites datiem tautības valodu prata tikai 50% ukraiņu un 30% baltkrievu; šo tautību pārstāvji lielā mērā politiski un kulturāli identificējas ar krieviem). Kā redzams, šī grupa neatbilst starptautiski pieņemtajai minoritātes definīcijai, jo letofonu un rusofonu procentuālais īpatsvars ir līdzīgs, rusofoni atrodas dominējošās pozīcijās ekonomikā un tie nepieder pie autohtonajām vai tradicionālajām minoritātēm (neliela vēsturiska krievu minoritāte Latvijas teritorijā dzīvo kopš 17. gadsimta; pēckara imigranti ar to saplūduši galvenokārt valodas ziņā). Psiholoģiski rusofoni nejūtas kā minoritāte un letofoni - kā majoritāte. Termina *imigrantu minoritāte* lietošana pagaidām arī nav oficiāli akceptēta, jo pastāv dažādi viedokļi par imigrācijas legalitāti Latvijā pēckara periodā. Latvijas unikālā etnodemogrāfiskā situācija un tās rašanās vēsturiskie apstākļi neļauj rast tiešas atbilstmes starp rusofonu statusu Latvijā un minoritātēm citās pasaules valstīs, tāpēc termins *minoritāte* bez paskaidrojuma nav lietojams.

Latvijas krievu minoritātes raksturojumu apgrūtina unikālie etnopolitiskie un etnolingvistiskie procesi: 1) tradicionālās un imigrantu minoritātes lingvistiskā identitāte, 2) citu tautību politiskā un lingvistiskā identifikācija ar krieviem (t.s. krievvalodīgo jeb rusofonu fenomens) lingvistiskās asimilācijas dēļ, 3) paplašinātās krievu valodas sociolingvistiskās funkcijas Latvijā 50.-90. gados un arī pēc neatkarības atjaunošanas. Šo iemeslu dēļ problēmas, kas saistītas ar krievu minoritātes un krievu valodas statusu, jāanalizē īpaši.

Ukraiņi.

Ukraiņi nepieder pie Latvijas vēsturiskajām minoritātēm; pirms I Pasaules kara Latvijā dzīvoja tikai 1800 (0,1%) ukraiņu. 20.-30. gados Latvijas attīstītajā minoritāšu skolu tīklā nebija ukraiņu skolu. 69% no pašlaik Latvijā reģistrētajiem ukraiņiem dzimuši citur. Tikai 6,2% ukraiņu ir Latvijas pilsoņi.

Pašlaik Latvijā ir 75 300 jeb 3,0% ukraiņu. Lielākā daļa no tiem dzīvo lielajās pilsētās (4,5% no Rīgas iedzīvotājiem ir ukraiņi). Tikai 50% no tiem prot ukraiņu valodu; vairākums (ap 85%) stājušies laulībā ar citautiešiem. Ukraiņu integrētība Latvijas dzīvē ir vāji izteikta; tikai 9% ukraiņu 1989. gadā pārvaldīja latviešu valodu (Apine 1995a) (pēc 1995. gada sociolingvistiskā pētījuma datiem - 35%). Apmēram 14 000 ukraiņu izteikuši vēlēšanos atgriezties etniskajā dzimtenē.

Latvijā darbojas ukraiņu kultūras biedrība, Rīgā ir ukraiņu skola. "Pilnīgi iespējams, ka, paplašinoties vietējo ukraiņu kultūras un izglītības iestāžu tīklam (tāda tendence ir, jo stabila un dzīvotspējīga ir ukraiņu skola), radīsies pamats nelielai vietējo ukraiņu kopienai - Latvijas minoritātei, kuras piederīgie būs spējīgi apgūt latviešu valodu un integrēties Latvijas dzīvē" (Apine 1995a: 73).

Baltkrievi.

Latviešu un baltkrievu apdzīvoto teritoriju saskarsmes dēļ Latvijā, īpaši austrumu daļā, baltkrievi apmetušies jau kopš 16. gadsimta. 1935. gadā Latvijā dzīvoja 268 000 jeb 1,4% baltkrievu. Pēc II Pasaules kara baltkrievi Latvijā ieceļoja lielā skaitā, un pašlaik ir otra lielākā Latvijas

minoritāte. 1995. gadā Latvijā dzīvoja 102 500 jeb 4,0% baltkrievu. 19, 8% no tiem ir Latvijas pilsoņi.

Kā norāda I.Apine, Latvijā pēckara gados ieceļoja jau pārkrievoiti baltkrievi, un viņu pārkrievošanās turpinājās Latvijā, jo baltkrievu kultūras vide vairs nepastāvēja (Apine 1995a). 1989. gadā 64,8% Latvijas baltkrievu par dzimto valodu atzina krievu valodu, 1995. gadā - 69,1 (Druviete(ed.) 1995). Arī pašā Baltkrievijā baltkrievu valda funkcionē tikai zemākajās sociolingvistiskajās sfērās.

Kopumā no Latvijas kopš 1991. gada emigrējuši ap 12 000 baltkrievu. "Baltkrievu integrēšanās procesu palēnina daži objektīvi apstākļi. Nelielais baltkrievu kultūras veicinātāju slānis Latvijā vēl nespēj aptvert ar savu ietekmi baltkrievu masas /../. Varam prognozēt ..asimilāciju abos virzienos - gan pārkrievošanu, gan pāreju latviešos. Var arī pieņemt, ka baltkrievu integrācijas gaita būs lēnāka nekā poļiem un ebrejiem, bet noteiktāka nekā ukraiņiem latvijā. Tuvākā laikā nevar gaidīt straujus pavērsienus, jo ļoti pakāpeniska un lēna ir baltkrievu kultūras atdzimšana pašā Baltkrievijā" (Apine 1995b: 72).

Poļi.

Poļu minoritātei Latvijā ir dziļas tradīcijas. 1562. gadā daļa Latvijas teritorijas nonāca Polijas-Lietuvas karalistes pakļautībā, un sākās poļu ieplūšana Latvijas austrumdaļā 18. gadsimta beigās 0, 8% no Latvijas iedzīvotājiem bija poļi (Dunsdorfs 1973).

Pēc 1920. gada Latvijā ieradās ievērojams skaits poļu. 1935. gadā Latvijā dzīvoja 48 600 jeb 2, 5% poļu. Ir saglabājies poļiem raksturīgais ģeogrāfiskais izvietojums - puse visu poļu dzīvo Rīgā un Daugavpilī

Poļi ir vienīgā Latvijas alohtonā minoritāte, kas pēckara posmā kvantitatīvi un proporcionāli nav īpaši mainījusies. Pašlaik Latvijā ir 56 300 jeb 2,2% poļu. 61,4% no tiem ir Latvijas pilsoņi.

Latvijā darbojas 6 poļu skolas, ir bēmudārzi, bibliotēka, sava prese, radioraidījumi. Pastāv Latvijas poļu savienība ar 10 teritoriālām nodaļām

"Latvijas poļu pašapziņas stāvoklis un demogrāfiskā uzvedība ļauj visai optimistiski vērtēt šīs kopienas perspektīvas Latvijā./../ Nav paredzama kaut cik ievērojama poļu izbraukšana no Latvijas. Var prognozēt poļu iedzīvotāju nelielas daļas asimilāciju krievu un latviešu

vidē un visas kopienas ciešāku iesaistīšanu Latvijas dzīvē" (Apine 1995b: 70).

Ebreji.

Ebreji Latvijā pirmo reizi minēti 1350. gadā (Aleksejeva 1994). 18. gadsimtā nelielas ebreju kopienas apmetās Kurzemē (1797. gadā - 4600 ebreju) un Latgalē (3698 ebreju 1784. gadā) (Straube 1994; Dunsdorfs 1972). 19. gadsimta vidū Kurzemē bija ap 24 000 ebreju.

1935. gadā Latvijā bija 93 400 jeb 4,9% ebreju (Dribins 1994). II Pasaules kara laikā pret ebreju tautu vērstā genocīda dēļ 1959. gadā Latvijā dzīvoja tikai 36 000 ebreju. 70. gados sākās masveida ebreju emigrācija uz Rietumu valstīm. 1995. gadā Latvijā dzīvoja 12 200 jeb 0,5 % ebreju. 45, 1% no tiem ir Latvijas pilsoņi. Ebreju kopiena Latvijā ir organizēta un aktīva; darbojas skola Rīgā, vairākas sabiedriskās apvienības. Lingvistiskās asimilācijas līmenis joprojām ir augsts: 1989. gadā 74,9% par dzimto valodu atzina krievu valodu, 2% - latviešu valodu (1995. gadā attiecīgi 80,4% un 2%). Kaut arī var prognozēt emigrācijas turpināšanos, ebreju kopienas integrācijas iespējas Latvijā var vērtēt pozitīvi.

Lietuvieši un igauņi.

Lietuva un Igaunija ir Latvijas kaimiņvalstis, un liels skaits lietuviešu un igauņu dzīvo pierobežas rajonos. Pašlaik Latvijā dzīvo 32 600 jeb 1,3% lietuviešu un 3 000 jeb 0,1% igauņu. Gan lietuviešiem, gan igauņiem ir augsts savas valodas prasmes rādītājs: 73,5% lietuviešiem, 62,5% igauņiem (Mežs 1994). Apmēram puse lietuviešu un igauņu prot arī latviešu valodu (Eglīte 1994). Šīm minoritātēm Latvijā ir psiholoģiski atšķirīgs statuss, kas arī ietekmē lingvistiskās un politiskās integrācijas iespējas.

Čigāni.

Tiek minēti dažādi viedokļi par to, kad čigāni ieceļojuši Latvijas teritorijā. Iespējams, ka tas noticis 15. gadsimta pirmajā pusē, jo ir ziņas,

ka 1418. gadā lielas čigānu grupas ieradusās citās Hanzas savienības pilsētās. Čigānu kultūras darbinieks J. Neilands uzskata, ka Kurzemes čigānu senči varētu būt nākuši no Polijas, jo Kurzemes čigānu reģionālajā valodā ir daudz aizguvumu no poļu valodas.

1935. gadā Latvijā dzīvoja 3800 čigānu. Tiek uzskatīts, ka II Pasaules kara laikā gāja bojā ap 2000 šīs tautas pārstāvju.

1995. gadā Latvijā dzīvoja 7344 čigāni (0,3% no visiem Latvijas iedzīvotājiem); faktiskais čigānu skaits varētu būt divreiz lielāks. Pēc Pilsonības un imigrācijas departamenta datiem 6794 jeb 89,2% čigānu ir Latvijas pilsoņi, tikai 822 jeb 10,8% - ārpilsoņi. Čigānu skaits lielākajās Latvijas pilsētās ir šāds: Rīga - 1236, Daugavpils - 380, Jelgava - 789, Jūrmala - 344, Liepāja - 32, Ventspils - 1062. Ārpus Latvijas lielākajām pilsētām 524 čigāni dzīvo Talsu rajonā, 475 - Tukuma rajonā, 224 - Kuldīgas rajonā (Zobens 1995).

Čigāni Latvijā ir vienīgā tautība, kam ir pozitīvs dabiskais pieaugums. 1993./94. mācību gadā čigānu skolēnu skaits bija 617, bet vienīgajā Eiropas čigānu skolā, kas atrodas Ventspilī, 1994./95. mācību gadā mācījās 27 skolēni.

1989. gada tautskaitē konstatēts, ka 84,7% čigānu par dzimto valodu uzskata savas tautības valodu, bet 62,5% prata arī latviešu valodu.

"Pašlaik čigānu etniskās grupas un pārējās sabiedrības savstarpējas attiecības raksturojamas kā nepārraujams apburtais loks, kurā abas puses spēlē katra savu lomu. Šīs lomas tiek pārmantotas no paaudzes paaudzē" (Zobens 1995: 7).

Čigāni Latvijā veido specifisku nacionālo minoritāti, kuras lingvistiskās integrētības pakāpe ir stipri augsta, bet sociālās - zema. Šīs tautas specifiskās izglītības un nodarbinātības problēmas raksturīgas arī citu Eiropas valstu čigāniem, un tikai pēdējā laikā tās sāk risināt Eiropas Savienības līmenī.

Vācieši.

Vācieši bija pirmā alohtonā minoritāte, kas ieradās Latvijas teritorijā, galvenokārt 12.-13. gadsimtā; vēsturiskās attīstības gaitā izveidojās īpaša vācbaltiešu grupa ar lielu ietekmi Latvijas politiskajā, ekonomiskajā un kultūras dzīvē.

18. gadsimtā Latvijas teritorijā dzīvoja apmēram 14 000 jeb 6,5% vāciešu (Dunsdorfs 1972). 1935. gadā Latvijā bija 62 144 jeb 3,5% vāciešu. 1939. gadā repatriējās vairāk nekā 60 000 vāciešu (Feldmanis 1994). Pašlaik Latvijā ir 2 100 jeb 0,1% vāciešu, kas lielākoties jau integrējušies Latvijas sabiedrībā.

Lībieši.

Lībieši ir vienīgā unikālā autohtonā Latvijas minoritāte. Lībiešu valoda pieder pie somugru valodu saimes Baltijas somu valodu grupas. Somugru ciltis - lībiešu priekšteči - apmetušies Latvijas teritorijā 3.-4. g. t. p.m.ē., pirms baltu cilšu ierašanās. Pašlaik Latvijā ir ap 230 lībiešu; lībiešu valodu prot ap 30 cilvēku, visi bilingvāli (Boiko 1994).

Lībiešu valodas un kultūras aizsardzību Latvijas Republikā garantē speciāli likuma panti⁸.

Lingvistiskās minoritātes un minoritāšu valodas

Tā kā pastāv atšķirīgi valodas situāciju tipi, līdz šim nav vienotas terminoloģijas zemākos hierarhijas līmeņos esošo valodu apzīmēšanai. Terminoloģijas problēma tiek uzskatīta par aktuālu arī ANO un Eiropas Savienības līmenī. Spēkā esošajos dokumentos lietoti atšķirīgi termini, kuru nozīme ir tuva vai identa.⁹ Tiek atzīts, ka neviens no terminiem nav

⁸ "15. pants. Latvijas Republikā ir garantēta latviešu valodas, arī izlokšņu un latgaliešu rakstu valodas lietošana visās kultūras jomās.

Valsts garantē arī lībiešu valodas un kultūras saglabāšanu un attīstīšanu" (Latvijas Republikas Valodu likums, 1992).

"3. pants. Valsts garantē lībiešu valodas kā vienīgās autohtonu (pirmiedzīvotāju) minoritātes valodas aizsardzību un veicina šīs valodas saglabāšanos un attīstību" (Latvijas Republikas Valsts valodas likums, 1996).

⁹ Piemēram, *little-spoken language* (Resolution on Measures in Favour of Minority Languages and Cultures (11.02.1983)), *language of regional and ethnic minority* (Resolution on the Languages and Cultures of Regional and Ethnic Minorities in the European Community (30.10.1987)), *regional or minority language* (European Charter for Regional and Minority Languages (23.06.1992)), *minority language* (Framework Convention for the Protection of National Minorities (10.11.1994)), *lesser used language* utt.

universāls. Minoritātes valoda vienā valstī tai pašā laikā var būt majoritātes resp. valsts valoda citā valstī (piemēram, dāņu valoda Vācijā un vācu valoda Dānijā).¹⁰ Eiropas Savienībā kopš 80. gadu sākuma plaši izmantotais eifēmiskais termins *mazāk lietotās valodas* arī ir nosacīts (piemēram, katalāņu valoda ir minoritātes valoda Spānijā un Francijā, tā ir Eiropas Mazāk lietoto valodu biroja¹¹ aptverto valodu lokā, kaut tās runātāju skaits ir tāds pats kā dāņu valodai, kas ir Eiropas Savienības oficiālā valoda.

Beidzamajos gados ir izstrādāta Eiropas minoritāšu valodu tipoloģija. Mazāk lietotās valodas resp. valodas, kam Eiropas Savienībā nav oficiāla statusa, tiek iedalītas piecās grupās:

1) divu nelielu Eiropas Savienības dalībvalstu oficiālās valodas, kas nav Eiropas Savienības darba valodas - iru un letceburgiešu (luksemburgiešu) valoda;

2) mazu vienā ES dalībvalstī dzīvojošu tautu (bez teritoriālās autonomijas) valodas, piemēram, bretoņu (Francijā), friuliešu (Itālijā), frīzu (Holandē), velsiešu (Lielbritānijā);

3) mazu divās vai vairākās ES dalībvalstīs dzīvojošu tautu (bez teritoriālās autonomijas) valodas, piemēram, basku (Francijā un Spānijā), oksitāņu (Francijā, Itālijā un Spānijā), sāmu (Somijā un Zviedrijā);

4) tādu tautu valodas, kas ir minoritāte valstī, kur tās dzīvo, bet majoritāte citā valstī, piemēram, vācu (Beļģijā), slovēņu (Austrijā un Itālijā), zviedru (Somijā);

5) neteritoriālas valodas, kas tradicionāli tiek runātas dažādās valstīs, bet nevar tikt identificētas ar noteiktu areālu, piemēram, ebreju kreolvalodas un čigānu valoda.¹²

¹⁰ Nozīmīgs ir arī terminu *minoritātes valoda* un *svešvaloda* traktējums. Ar terminu *svešvaloda* pieņemts apzīmēt valodu, kas nevienai no valsts iedzīvotāju grupām nav dzimtā valoda, ar terminu *minoritātes valoda* - valsts pamatiedzīvotāju valodu. Tomēr praksē daudzos gadījumos šie jēdzieni dublējas. Piemēram, Latvijā minoritātes valoda nenoliedzami ir libiešu valoda, svešvaloda - angļu valoda, bet uz krievu, vācu, poļu un citu alohtono minoritāšu valodām var attiecināt abus terminus.

¹¹ Eiropas Mazāk lietoto valodu birojs ("The European Bureau for Lesser Used Languages" ir bezpeļņas organizācija, kas izveidota 1982. gadā, lai atbalstītu tās autohtonās valodas, kas nav Eiropas Savienības oficiālās valodas, kā arī to runātāju lingvistiskās tiesības.

¹² To the Benefit of Europe's Languages. The European Bureau for Lesser Used Languages. Brussels Information Centre. 1995.

Saskaņā ar šo klasifikāciju, Latvijā runātās minoritāšu valodas pieskaitāmas pie 2. grupas (lībiešu valoda), 4. grupas (krievu, baltkrievu, ukraiņu, poļu, lietuviešu, igauņu) un 5. grupas (čigānu valoda, jīdišs). Valodu koeksistences modeļa izvēle ir atkarīga galvenokārt no minoritāšu tipoloģijas un katrā valstī ir atšķirīga.

Secinājumi

Latvijas minoritātes un to valodas raksturojamas pēc vairākiem principiem:

1. Unikālitate.

- 1) unikāla minoritāte - lībieši,
- 2) neunikālas minoritātes - krievi, ukraiņi, baltkrievi, poļi, lietuvieši, ebreji, vācieši, čigāni;

2. Tradicionālums valsts teritorijā¹³:

- 1) tradicionālas minoritātes -- lībieši, vācieši, krievi, ebreji, baltkrievi, poļi u.c.,
 - a) autohtona minoritāte - lībieši,
 - b) alohtonas minoritātes - vācieši, krievi, ebreji, baltkrievi, poļi u.c.
- 2) netradicionālas jeb imigrantu minoritātes - krievi, ukraiņi (arī tatāri (3350 cilv.), armēņi (2353 cilv.) u.c.),

3. Kontakti ar etnosu aiz valsts robežām:

- 1) kontaktā - krievi, baltkrievi, lietuvieši, igauņi,
- 2) nav kontaktā - ukraiņi, čigāni, ebreji, vācieši, poļi.

4. Ģeogrāfiskais izvietojums noteiktos valsts reģionos:

- 1) kompakts - nav (pastāv nenozīmīga kontakta minoritāšu koncentrācija robežu tuvumā),
- 2) izkliedētas - praktiski visas Latvijas minoritātes.

¹³ Zinātniskajā literatūrā ieteikts par tradicionālu uzskatīt minoritāti, kas attiecīgajā teritorijā lielā skaitā dzīvo vismaz 100 gadus vai 3-4 paaudzes. Starptautiskas nozīmes likumdošanas aktos tradicionālitates kritēriji nav noteikti.

5. Valodu lingvistiskais raksturojums:

1. Indoeiropiešu valodas,
 - a) baltu valodu grupa - lietuvieši,
 - b) slāvu valodu grupa - krievi, baltkrievi, ukraiņi, poļi,
 - c) ģermāņu valodu grupa - vācieši, ebreji (jidišs),
 - d) indiešu valodu grupa - čigāni;
- 2) somugru valodas - igauņi, libieši.

Latvijas Republika ir nacionālvalsts, kurā dzīvo dažāda tipa minoritātes. Latvijā atšķirībā no vairuma Eiropas valstu nav reģionālo minoritāšu. Minoritātes ir relatīvi vienmērīgi izklidētas visā valsts teritorijā. Latvijā Republikā nav idents nacionālo un lingvistisko minoritāšu jēdziens. Pēdējos gadu desmitos lingvistiskās asimilācijas dēļ ir izveidojusies īpatnēja multinacionāla un multikulturāla iedzīvotāju grupa, kas lingvistiski identificējas ar krieviem - t.s. rusofoni jeb krievvalodīgie iedzīvotāji.

Majoritātes - minoritāšu attiecības Latvijā vēsturisku, politisku un psiholoģisku cēloņu dēļ ir sarežģītākas nekā vairumā Eiropas valstu. Minoritāšu situācijas raksturojumā nozīmīgākās ir problēmas, kas saistās ar krievu nacionālās un lingvistiskās grupas raksturojumu, kas neatbilst majoritātes un minoritātes valodu tradicionālajām hierarhiskajām attiecībām. No valsts konceptuālās nostādnes šai ziņā atkarīgi arī Latvijas valodas politikas pamatvirzieni un šīs politikas realizācijas praktiskās izpausmes.

VALODU SOCIOLINGVISTISKĀS FUNKCIJAS LATVIJĀ

Valodu faktisko stāvokli multilingvālā sabiedrībā raksturo *valodu sociolingvistiskās funkcijas*¹ - valodu lietojums dažādās *komunikatīvajās sfērās*.

Valodas, kas tiek runātas viena valstiska veidojuma ietvaros, atšķiras ne tikai lingvistiski, bet arī sociāli.² Tomēr valodu sociolingvistisko funkciju nošķiršana nav saistīta ar valodas kvalitāti. Noteicošais ir valodas statuss noteiktā teritorijā (valsts/oficiālā valoda vai minoritātes valoda).

Valodas sociolingvistisko funkciju skaits un formulējums nav stingri noteikts. Šai darbā izmantots iedalījums 13 komunikatīvajās sfērās:

1. Valsts varas un pārvaldes institūcijas (parlaments, valsts aparāts, tiesu vara, federālā policija u.tml.).
2. Bruņotie spēki (armija, flote utt.), federālā policija.
3. Zemākā posma valsts varas un pārvaldes institūcijas (pašvaldības, municipālā policija u.tml.).
4. Transports un sakari.
5. Rūpniecība un lauksaimniecība
6. Veselības aizsardzība.
7. Tirdzniecība un sadzīves pakalpojumi.
8. Zinātne un augstākā izglītība.
9. Sabiedrības informācijas līdzekļi.
10. Pamatizglītība.
11. Kultūra (grāmatizdošana, teātri), reliģiskā dzīve.
12. Sadzīve, neformālie kontakti.
13. Ģimene.

Valodu lietojums šajās pamatsfērās liecina par reālo valodu hierarhiju neatkarīgi no oficiālā valodu statusa. Ja valstī pastāv vairākas valodas, tām minētajās sfērās var būt 1) absolūta monopola funkcija

¹ Terminam *funkcija* valodniecībā ir daudz nozīmju (piem., valodas kognitīvā funkcija, datīva funkcija, sintaktiskā funkcija utt. Sociolingvistikā šis termins apzīmē valodas lietojumu noteiktiem komunikatīviem mērķiem.

² Iespējams izdalīt arī vienas valodas dažādu eksistences paveidu, piem., izlokšņu, virsdialektālās sarunvalodas, literārās valodas u.c., sociolingvistiskās funkcijas diglosijas vai poliglosijas ietvaros. Šajā darbā termins *sociolingvistiskās funkcijas* attiecināts tikai uz atšķirīgu valodu lietojumu multilingvālās valstīs.

(tiek lietota tikai un vienīgi šī valoda), 2) relatīva monopola funkcija (atsevišķos gadījumos tiek lietotas arī citas valodas), 3) dublējošā funkcija (valodas tiek lietotas paralēli, teksti tiek tulkoti arī citās valodās), 4) sporādiskā funkcija (valoda noteiktā sfērā tiek lietota tikai atsevišķos gadījumos), 5) nulles funkcija (valoda noteiktā sfērā lietota netiek).

Starptautiskā un reģionālā līmenī izdalāmas vēl divas valodu funkcionālās sfēras:

1. Starptautiskie sakari ANO, Eiropas Padomes, UNESCO u. tml. līmenī.
2. Reģionālie sakari.

Starptautiskajos sakaros absolūts monopols oficiāli nepieder nevienai valodai; ANO oficiālās valodas ir angļu, franču, spāņu, krievu, ķīniešu un arābu valoda. Šīs valodām ir relatīvs monopols arī reģionālajos sakaros. ...

Lai pastāvētu tā sauktais harmoniskais bilingvisms, abas valodas būtu jālieto paralēli vismaz no 1. līdz 11. funkcionālajai sfērai un tām būtu jābūt ar vienādi augstu prestižu. Pašlaik vairums zinātnieku atzīst, ka šāds stāvoklis praktiski nav iespējams un ka bilingvāla sabiedrība vairumā gadījumu ir vairāk vai mazāk ilgstošs posms pārejai uz monolingvālu sabiedrību.

Valodu sociolingvistiskās funkcijas ir aprakstāmas arī diahroniskā aspektā, analizējot to paplašināšanās vai sašaurināšanās cēloņus vai perspektīvas. Valodu sociolingvistisko funkciju sinhronā raksturojumā nozīmīgs ir tikai *status quo*, norobežojoties no pagātnes un nākotnes dimensijas. Tomēr valodu lietojumu dažādās sociolingvistiskās funkcijās ir iespējams analizēt arī diahroniski, jo mūsu rīcībā ir pētījums par valodu funkcionēšanu dažādās sfērās pirms Valodu likuma pieņemšanas.³ Lai

³ Sākot ar 1987. gadu, LZA Valodas un literatūras institūta valodnieku grupa veica pētījumu, kura mērķis bija reālo funkcionālās divvalodības un daudzvalodības procesu izpēte dažādās komunikatīvajās sfērās (izdalītas 7 sfēras: rūpniecība, lauksaimniecība, transports un sakari, iedzīvotāju apkalpošana, kultūra, zinātne, izglītība). Anketēšana aptvēra 1696 respondentus Rīgā, Valmierā, Talsos un Rēzeknē. Pētījuma rezultāti atspoguļoti V. Drīzules un V. Gerentovičas nepublicētajā rakstā "Valodu sociāli funkcionālā stratifikācija komunikatīvajās sfērās" (manuskripts Latviešu valodas institūtā).

izvērtētu valodu lietojuma dinamiku, 1987. gada pētījuma dati izmantoti kā komparatīvs materiāls.

1. Valsts varas un pārvaldes augstākās institūcijas.

Līdz 1989. gadam valsts varas un pārvaldes augstākajās institūcijās (LPSR Augstākā padome, Ministru padome, ministrijas, valsts komitejas u. tml.) dominēja krievu valoda. 1989. gada Valodu likumā tika noteikts, ka "Latvijas PSR valsts varas un valsts pārvaldes orgānos gan lietvedības, gan sēžu un visu citu darba sanāksmju valoda ir valsts valoda/.../ Latvijas PSR valsts varas un valsts pārvaldes orgāni aktus pieņem un publicē latviešu valodā" (6. pants).

Jau 1989. gadā, bet it īpaši kopš Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas augstākajās valsts varas un pārvaldes institūcijās notika nenoliedzami strauja pāreja uz valsts valodu gan sarakstē ar citām institūcijām, gan iekšējā lietvedībā; latviešu valoda reāli kļuva par sēžu un citu darba sanāksmju valodu. Izvērtējot situāciju 1995.-1996. gadā, var secināt, ka latviešu valodai šajā sociolingvistiskajā sfērā ir praktiski absolūta monopolfunkcija. To kā īpašu sasniegumu aptaujās atzīmē arī respondenti, īpaši latvieši.

2. Bruņotie spēki, federālā policija.

1989. gada Valodu likumā valodu lietošana Bruņotajos spēkos (toreiz vēl - PSRS Bruņotajos spēkos) reglamentēta netika; bija īpaši noteikts, ka uz šo jomu Valodu likums neattiecas. Līdz pat neatkarības apgūšanai šai sfērā krievu valodai bija absolūta monopolfunkcija. 1992. gada grozījumos un papildinājumos Bruņotie spēki nav pieminēti. Dokumentu analīze liecina, ka 1995.-1996. gadā Latvijas armijas zemākajos posmos valsts valodai bija tikai dublējošā funkcija, jo samērā liels skaits karavīru (valsts pilsoņi!) latviešu valodu vai nu neprata, vai prata nepietiekamā līmenī. Valsts valodas likumprojektā (1996) noteikts, ka "Nacionālajos bruņotajos spēkos lietojama tikai valsts valoda, izņemot gadījumus, kad pieļaujama citu valodu lietošana atbilstoši starptautiskajiem līgumiem par Latvijas Nacionālo bruņoto spēku piedalīšanos starptautiskajās operācijās".

Policija resp. iekšlietu iestādes kadru sastāva dēļ vēl joprojām ir viena no jomām, kurā valsts valodas pilnībā vēl nav ieviesta, kaut arī pašlaik

polīcijā var strādāt tikai darbinieki, kas nokārtojuši valsts valodas atestāciju. Lietvedībā valsts valoda tomēr tiek lietota. 1996. gada aptaujā 28% respondentu uzskatīja, ka policijā pārsvarā tiek lietota krievu valoda, 29% - respondentu uzskatīja, ka pārsvarā tiek lietota latviešu valoda. Jāatzīmē, ka vērojama nesakrītība starp reālo valodu lietojumu policijā un iedzīvotāju, īpaši latviešu, priekšstatu par to. Piemēram, Liepājā, kur izdevies panākt gandrīz simtprocentīgu latviešu valodas lietojumu policistu vidū, iedzīvotāji pēc inerces turpināja uzskatīt, ka šajā jomā runā galvenokārt krieviski.

3. Pašvaldību iestādes.

Pašvaldībās resp. izpildkomitejās, īpaši rajonu pilsētās un lauku rajonos, latviešu valoda bija saglabājusi vismaz dublējošo funkciju arī padomju varas gados. Pēc 1989. gada Valodu likuma pieņemšanas valsts valoda tika nostiprināta lietvedībā, pašvaldību un pašvaldību iestāžu darbinieku valodas prasmes kontrolei tika pievērsta īpaša uzmanība. 1995. -1996. gada pētījumā pierādījās, ka respondentu vērtējumā pašvaldības ir tā valodas lietojuma joma, kurā latviešu valodas pozīcijas ir visstabilākās (58% respondentu uzskatīja, ka pašvaldībās tiek lietota tikai latviešu valoda, 27% - ka latviešu valoda tiek lietota pārsvarā). Rajonu un pilsētu pašvaldībās valsts valodai vairumā gadījumu ir absolūta monopolfunkcija; situācija ir sliktāka pašvaldību pakļautībā esošajās iestādēs, kas saistītas ar iedzīvotāju apkalpošanu.

4. Transports un sakari.

Valodu lietojums šajās jomās tika analizēts 1987. gada aptaujā (Drizule, Gerentoviča 1991). Tika konstatēts, ka šajā sfērā latviešu valodu lieto 29% informantu, krievu valodu - 45%, abas valodas - 21% informantu. Sēžu un darba sanāksmju valoda pārsvarā bija krievu valoda; saziņā ar klientiem, pasažieriem utt. tika lietotas abas valodas. Bilingvisma sociāli aktīvais raksturs un īpaši krievu valodas sabiedrisko funkciju attīstība motivējama ar pašu transporta un sakaru sfēras specifiku. Šo sfēru darbība orientējās ne tikai uz Latvijas iedzīvotāju, bet arī uz iebraucēju apkalpošanu. 1987. gadā citas valodas resp. svešvalodas savā darbā gan lietoja tikai 1% informantu.

Kopš 1989. gada valsts valodas lietojums sēdēs un citās darba sanāksmēs ir noteikts ar likumu; prasība saziņā ar klientiem latviešiem lietot valsts valodu arī izriet no Valodu likuma normām. Tomēr it īpaši sabiedriskajā transportā valsts valoda vēl nav ieviesusies vajadzīgajā mērā. 20% respondentu atzina, ka dzelzceļa un autobusu satiksmē (ieskaitot stacijas un autoostas) tiek lietota tikai valsts valoda, 27% - ka tā dominē, bet 29% respondentu uzskatīja, ka šajā sfērā joprojām pārsvarā tiek lietota krievu valoda.

5. Rūpniecība un lauksaimniecība.

1987. gada aptauja par valodu lietojumu rūpniecībā un lauksaimniecībā tika veikta pilnīgi atšķirīgos tautsaimniecības organizācijas apstākļos - aptaujas brīdī rūpniecībā bija nodarbināti 167 no 1000 iedzīvotājiem (Rīgā - 33% latviešu, 67% citu tautību iedzīvotāju), 65% strādnieku strādāja uzņēmumos, kuros bija vairāk nekā 1000 strādājošo. Darba sanāksmju valoda pārsvarā bija krievu valoda, savstarpējā komunikācijā latviešu valodu lietoja 22% informantu, krievu valodu - 64%, gan latviešu, gan krievu valodu - 9,8% informantu.

1987. gadā lauku iedzīvotāju savstarpējā komunikācija 67,6% gadījumu notika latviešu valodā, 18,3% - krievu valodā, 12% - gan latviešu, gan krievu valodā. 71,8% lietvedības tekstu bija latviešu valodā, 19% - latviešu un krievu valodā, 9,2% - tikai krievu valodā.

1995.-1996. gada pētījuma veikšanas laikā situācija tautsaimniecības nozaru struktūrā bija radikāli mainījusies. Lielo uzņēmumu likvidācija, privatizācijas procesi, rūpniecībā nodarbināto īpatsvara krasā krišanās lielā mērā ietekmēja arī valodu lietojumu rūpniecības sfērā. Īpaši nozīmīgas bija Valodu likumā noteiktās normas par valsts valodas lietošanu uzņēmumu lietvedībā, sēdēs, sanāksmēs u. tml. Respondentu atbildēs iezīmējās liela atšķirība valodu lietojumā dažādas pakļautības uzņēmumos. Raksturojot valodu lietojumu valsts uzņēmumos, 25% respondentu atzina, ka tajos tiek lietota tikai latviešu valoda, 36% - pārsvara latviešu, 18% - pārsvarā krievu. Privātajā uzņēmējdarbībā turpretim 48% gadījumu pārsvarā tiek lietota krievu valoda, 29,5% - pārsvarā latviešu, 10,5% - tikai latviešu. Aptauja apstiprina objektīvi konstatēto faktu, ka privātās uzņēmējdarbības sfēra pašlaik ir galvenā joma, kurā krievu valodas pozīcijas ir daudz stiprākas nekā latviešu valodas pozīcijas.

6. Veselības aizsardzība.

Līdz 1989. gadam veselības aizsardzības iestāžu lietvedībā dominēja krievu valoda; medicīniskais personāls, kas bija cittautieši, ar pacientiem latviešiem pārsvarā sarunājās krievu valodā. Šis fakts kā kļedzošs latviešu lingvistisko cilvēktiesību parkāpums tika minēts lielākajā daļā vēstulu, kas 1988. gadā izteica atbalstu latviešu valodas valsts valodas statusam. Pēc Valodu likuma pieņemšanas medicīnas iestāžu lietvedībā sākās pāreja uz latviešu valodu; par medicīniskā personāla kvalifikācijas rādītāju kļuva valsts valodas prasme. Saskaņā ar spēka esošo likumdošanu, ikvienam praktizējošam ārstam un vidējam, kā arī jaunākajam medicīnas personālam nepieciešama valsts valodas prasmes atestācijas apliecība. Pastāvot brīvam ārsta izvēles principam, pašlaik pacienta latvieša tiesības sazināties ar ārstu savā dzimtajā valodā vairumā gadījumu tiek ievērotas. Tomēr 16% respondentu atzīst, ka medicīnas iestādēs joprojām dominē krievu valoda; 45% - ka latviešu. Intervijās tika minēti vairāki fakti, ka darbinieki, īpaši vidējais medicīniskais personāls, valsts valodu lietot nevēlas.

7. Tirdzniecība un sadzīves pakalpojumi.

1987. gadā tika konstatēts, ka šajās jomās 40% gadījumu tiek lietota krievu valoda, 39% - latviešu, 21% - abas valodas. Pēc 1989. gada šais sfērās notika jūtamas pārmaiņas, kas ietekmēja valodu lietojumu. Tika likvidēta monopolsituācija, pieauga konkurence, kas lika domāt par klientu piesaistīšanu. Arī Valodu likuma normas noteica nepieciešamību runāt klienta izvēlētajā valodā. Šo iemeslu dēļ strauji pieauga latviešu valodas lietojums tirdzniecības un sadzīves pakalpojumu sfērā. 1996. gada aptaujā vairums respondentu atzīmēja nenoliedzamo progresu valsts valodas izplatībā šajās jomās. Anketēšanā par valodu lietojumu tika iegūti šādi dati:

Tirdzniecībā - latviešu 20%, pārsvarā latviešu - 48%, pārsvarā krievu - 31%;

Pasta pakalpojumos - latviešu 38%, pārsvarā latviešu 38,5%, pārsvarā krievu - 12%;

Sadzīves pakalpojumos - latviešu 19%, pārsvarā latviešu 37%, pārsvarā krievu - 26%.

8. Zinātne un augstākā izglītība.

1987. gadā zinātnes sfērā, izņemot sabiedriskās zinātnes, dominēja galvenokārt krievu valoda (īpaša ietekme uz valodu funkcionēšanu bija prasībai par disertāciju iesniegšanu krievu valodā pat vēsturē, kultūrā, filoloģijā u.tml.). Tika atzīts, ka latviešu valoda ir pārstājusī pildīt visaptverošas valodas funkciju tādās zinātnes nozarēs kā elektronika, skaitļošanas tehnika u. tml., lietvedība lielākajā daļā zinātnes iestāžu kārtota krievu valodā, krievu valoda bija ne tikai vissavienības, bet arī Latvijas mēroga konferenču un semināru valoda. Pēc 1989. gada tika atjaunots latviešu valodas lietojums zinātnes organizācijā un lietvedībā. Tomēr pēc neatkarības atgūšanas pastiprinājās sakari ar citu valstu zinātniekiem, daudzas nozares iegāja pasaules apritē un krievu valodu strauji aizstāja Rietumeiropas valodas, īpaši angļu valoda. Šī parādība nav raksturīga tikai Latvijai. Pat visās lielās Eiropas Savienības valodas pēc II Pasaules kara zinātnē zaudējušas pozīcijas angļu valodas priekšā. Daļēji tas tiek skaidrots ar ASV izcilo lomu pasaules zinātnē. Pat Vācijā tehniskajās un dabaszinātnēs vairāk oriģinālpētījumu tiek publicēts angļu nekā vācu valodā (80% no Špringera izdevniecībā izdoto grāmatu ir angļu valodā, arī ievērojamākajos zinātniskajos žurnālos pārsvarā ir angļu valodā publicēti raksti). Aprēķināts, ka pašlaik angļu valodā tiek publicēts 70%-80% aktuālas zinātniskās informācijas, vācu valodā - 4%, franču valodā - 3% (Ammon 1991). Arī humanitārās zinātnēs angļu valodas pārsvars jau ir jūtams, kaut joprojām vēl savas pozīcijas saglabā vācu un franču valoda.

Valodas lietošana zinātnē ir viens no motīviem valodas mācīšanai un lietošanai augstākās izglītības sfērā. Tomēr to ietekmē arī ekonomiski motīvi: nepieciešamība veikt darījumus attiecīgās valodas vidē atkal stiprina vēlmi apgūt to un arī speciālo terminoloģiju. Pašlaik latviešu valodas funkcijas tehniskajās un dabaszinātnēs ir jūtami ierobežotas.

Valodu likumā ir noteikts, ka valsts finansētajās augstākajās mācību iestādēs, sākot ar otro mācību gadu, mācību pamatvaloda ir latviešu valoda. Plūsmu likvidēšanā Latvijas augstskolās ir sasniegts zināms progress.

Studentu skaits augstākajās mācību iestādēs

	Studentu skaits pavisam			Tajā skaitā apguva mācību priekšmetus					
				latviešu valodā		krievu valodā		latviešu un krievu valodā	
	91/92	92/93	93/94	91/92	92/93	91/92	92/93	91/92	92/93
Latvijas Universitāte	13368	12141	11323	8359	8648	5009	3493	—	—
Rīgas Tehniskā universitāte	10278	9879	7724	3719	6217	4838	3662	1721	—
Latvijas Lauksaimniecības universitāte	5772	5249	4670	5430	5163	342	86	—	—
Latvijas Medicīnas akadēmija	2641	2538	2351	1638	1698	1003	840	—	—
Daugavpils Pedagoģiskā universitāte	2736	2287	2082	947	966	1789	1321	—	—
Liepājas Pedagoģiskā augstskola	2530	2183	1829	1878	1633	652	550	—	—
Latvijas Mūzikas akadēmija	803	569	442	775	569	28	—	—	—
Latvijas Mākslas akadēmija	574	500	518	574	500	—	—	—	—
Latvijas Sporta pedagoģijas akadēmija	1106	920	950	718	668	388	252	—	—
Rīgas Aviācijas universitāte	3948	3802	2610	—	—	3948	3802	—	—
Latvijas Kultūras akadēmija	63	139	227	63	139	—	—	—	—
Rīgas Aeronavigācijas institūts	105	123	396	—	—	105	123	—	—
Latvijas Policijas akadēmija	698	808	1022	110	570	—	238	588	—

Avots: Nacionālā politika Baltijas valstīs, 1995.

Tomēr vēl 1995./96. mācību gadā 12, 1% studentu valsts augstskolās mācās krievu valodā, privātajās augstskolās - 66,1%. Rīgas Aviācijas universitātē 86,5% studentu mācās krievu valodā. Šai jomā Valodu likums vēl netiek konsekventi realizēts.

9. Sabiedrības informācijas līdzekļi.

Sabiedrības saziņas sfēra jāskata funkcionālā aspektā, kas ietver valodas lietojumu presē, radio, televīzijā, video, arī datorsaziņā

Arī līdz 1989. gadam Latvijā bija apmēram vienāda pieeja informācijai gan latviešu, gan krievu valodā. Arī 1995.-1996. gadā situācija nav mainījusies. Jūtami gan pieaudzis sabiedrības informācijas līdzekļu - preses izdevumu, radio un TV kanālu - skaits un to dažādība. Pašlaik situāciju sabiedrības informācijas jomā var vērtēt kā labu. 1994. gadā 70% no Latvijā izdotajiem žurnāliem un 68% no laikrakstiem bija latviešu valodā.

Žurnālu un laikrakstu izdošana

<i>Žurnāli un citi periodiskie izdevumi</i> (ieskaitot periodiski izdotos rakstu krājumus un biļetenus)						
Žurnālu un citu periodisko izdevumu skaits:	102	243	224	187	182	213
Tajā skaitā latviešu valodā	58	157	148	142	133	150
Gada tirāža, milj. eks.	55,4	68,3	37,5	15,7	11,2	14,5
Tajā skaitā latviešu valodā	49,1	55	30,4	13,4	9,3	11,8
Iespiedloksņu novilkumi, milj.	181	237	94
<i>Laikraksti</i>						
Izdevumu skaits	108	172	188	203	242	257
Tajā skaitā latviešu valodā	64	103	113	128	151	175
Vienreizēja tirāža, tūkst. eks.	1796	4396	3676	2975	3865	3272
Tajā skaitā latviešu valodā	1278	2529	2241	1704	1921	1577
Gada tirāža, milj. eks.	341	476	313	234	198	252
Tajā skaitā latviešu valodā	241	240	198	158	127	154

Avots: Nacionālā politika Baltijas valstīs, 1995.

Valodu lietojums sabiedrības informācijas līdzekļos lielā mērā ietekmē valodas vidi. Īpaši tas sakāms par televīziju. Aptaujā pierādījās, ka liels skaits latviešu skatās televīzijas pārraides krievu valodā. Līdz ar to krievu valodas vieta latviešu kultūras dzīvē vēl joprojām ir ievērojama.

Vai respondents skatās TV pārraides krievu valodā?

Atbilde	Kopā	Vecuma grupas			
		15-24	25-34	35-49	50+
Nē	7.4	1.8	10.2	8.3	11.9
Dažreiz	51.7	43.1	45.9	62.3	58.4
Bieži	40.9	55.1	43.9	29.4	29.6

Avots: Druviete (red.), 1996.

10. Izglītība.

Uz šo sfēru tiek attiecināts valodu lietojums pamata izglītībā un vidējā izglītībā. Saskaņā ar Latvijas Republikas minoritāšu politiku tiek veicināta minoritāšu skolu tīkla izveidošanās, kas ļautu likvidēt padomju gados iesakņojušos praksi iegūt izglītību tikai latviešu vai krievu valodā.

Skolēnu skaits 1994./95. mācību gadā

	Skolēnu skaits	Tajā skaitā pa plūsmām			
		latviešu	krievu	poļu	ukraiņu
Pavisam	330935	195168	135040	601	126
Tajā skaitā: sākumskolās (1.—4. klasē)	10837	8230	2476	131	—
pamatskolās (1.—9. klasē)	71939	57470	14156	313	—
vidusskolās (1.—12. klasē)	240723	124664	115776	157	126
speciālajās skolās	7436	4804	2632	—	—

Avots: Nacionālā politika Baltijas valstīs, 1995.

1995./96. mācību gadā valstī ir 1028 skolas: 676 latviešu - 176 508 skolēni, 145 divplūsmu - 41 195 skolēni, 195 krievu. - 114 869 skolēni. (Izglītība un Kultūra, 1996.g. 14. marts, 7. lpp.). Latvijā darbojas 6 poļu skolas: Daugavpilī, Krāslavā, Jēkabpilī, Rēzeknē, divas Rīgā. Pārsvarā šajās skolās ir tikai jaunākās klases.

Jāpiemin, ka īpašu minoritāšu skolu eksistenci atbalsta 68,4% latviešu un 75,7% cittautiešu.

10. Kultūra, reliģiskā dzīve.

Pieeja kultūrai (grāmatas, teātri, kino utt.) un iespēja veikt reliģiskos rituālus dzimtajā valodā raksturo demokrātijas pakāpi valstī. Latvijas likumdošanā likts pamats šādu tiesību nodrošināšanai. Kultūras sfērā vērojama zināma paritāte starp valstī visvairāk lietotajām valodām - latviešu un krievu.

1994. gadā 82% no Latvijā izdotajām grāmatām un brošūrām bija latviešu valodā. Turpretī liels skaits grāmatu krievu valodā tika ievestas no Krievijas.

Grāmatu izdošana Latvijā

	1985	1990	1991	1992	1993	1994
<i>Grāmatas un brošūras</i>						
Grāmatu un brošūru skaits (iespiedvienībās)	2306	1564	1387	1509	1614	1677
Tajā skaitā latviešu valodā	1072	883	843	1025	1282	1379
Tirāža, milj. eks.	17,3	20,8	28,5	22,0	14,4	10,8
Tajā skaitā latviešu valodā	12,1	13	13,6	12,2	10,1	8,5
Iespiedlokšņu novilkumi, milj.	220	231	295	231	193	130

Avots: Nacionālā politika Baltijas valstīs. 1995.

Latviešu valodā izdoto grāmatu starpā ir liels tulkojumu īpatsvars - 38%.

Latviešu valodā tulkoto grāmatu skaits

	1985	1990	1991	1992	1993	1994
Tulkojumi — pavisam	209	113	135	193	409	519
Tajā skaitā:						
no krievu valodas	140	55	24	26	33	40
no citām bijušās PSRS tautu valodām	14	5	7	4	6	11
no pārējām valodām	55	53	104	163	370	61
Tajā skaitā:						
no angļu	9	15	34	65	165	234
no vācu	16	6	28	38	57	111
no franču	13	9	13	31	71	62

Avots: Nacionālā politika Baltijas valstīs, 1995.

1994. gadā Latvijā darbojās 10 profesionāli teātri. No 2523 izrādēm 2112 bija latviešu valodā. Tomēr salīdzinājumā ar 1985. gadu teātra apmeklējumu skaits ir samazinājies vairāk nekā trīs reizes.

Kopš Valodu likuma pieņemšanas ir jūtami mainījies valodu lietojums kino, televīzijas un videokultūras jomā. Saskaņā ar Valodu likuma 13. pantu, valsts radio un valsts televīzijas pārraidēm, izņemot cittautiešiem adresētos tiešos raidījumus, jābūt dublētām, nodrošinātām ar diktora tekstu vai subtitriem valsts valodā. Šis noteikums attiecas arī uz komercnolūkos demonstrētajam kinofilmām. 1995. gadā pieņemtajā Radio un TV likumā noteikts, ka šī norma attiecināma arī uz privātajām raidorganizācijām un ka raidījumu īpatsvars svešvalodās nedrīkst pārsniegt 30%.

Latvijas Republikā noteikts brīvs valodu lietojums reliģiskajos rituālos un kulta praksē.

12. Sadzīve, neformālie kontakti

Valodu lietojums šai valstiski nereglamentējamā sfērā liecina par valodu faktisko hierarhiju valstī. Padomju periodā vairāku iemeslu dēļ neformālajos kontaktos starp latviešiem un cittautiešiem dominēja krievu valoda. Situācija jūtami nav mainījusies arī pašlaik, kaut kopš 1988. gada sabiedrības informācijas līdzekļos un citā veidā īpaši tiek uzsvērtā

nepieciešamība ikdienā runāt latviski, tādējādi stimulējot arī cittautiešus apgūt valsts valodu. Paši respondenti gan atzīst, ka cittautieši latviešu valodu tomēr cenšas apgūt.

Vai cittautieši jūsu pilsētā cenšas apgūt latviešu valodu?

Atbilde	Kopā	Rīga	Daugavpils	Rēzekne	Valmiera	Talsi	Liepāja
Jā	41.7	38.2	50.6	40.8	64.3	50.0	42.0
Nē	17.4	19.7	14.4	18.4	14.3	10.0	9.1
Nezinu	40.9	42.1	35.0	40.8	21.4	40.0	48.9

Avots: Druviete (red.), 1996.

1996. gada pētījumā vēlreiz tika konstatēts, ka latvieši nepiešķir īpašu nozīmi aktīvai latviešu valodas lietošanai ne sadzīves situācijās, ne arī oficiālajā komunikācijā. Respondentiem tika uzdots jautājums "Vai jūs ar cittautiešiem, kas prot latviešu valodu, runājat latviski?". Tika izdalīti divi situāciju tipi: sadzīve (uz ielas, transportā, epizodiskos ikdienas kontaktos) un oficiāla komunikācija (iestādēs, organizācijās).

Latviešu valodas lietošana sadzīvē

Atbilde	Kopā	Rīga	Daugavpils
Vienmēr	49.8	51.8	37.7
Dažreiz	48.6	47.3	59.1
Nekad	1.7	0.9	3.2

Latviešu valodas lietošana iestādēs

Atbilde	Kopā	Rīga	Daugavpils
Vienmēr	55.5	56.2	47.1
Dažreiz	42.1	42.0	51.0
Nekad	2.4	1.8	2.9

Avots: Druviete (red.), 1996.

Respondenti, kas necentās lietot latviešu valodu, savu rīcību motivēja ar pieklājību, vēlmi neaizmirst krievu valodu, pieradumu, vienaldzību u. tml.

Latviešu pasivitāte komunikācijas valodas izvēlē lielā mērā ir pamatā relatīvi mierīgai valodu hierarhijas maiņai. 1995.-1996. gada pētījumos respondentiem tika uzdots jautājums "Vai esat novērojis sadzīves konfliktus valodas dēļ?". Minoritāšu pārstāvji deva šādas atbildes: nē - 21,3%, dažreiz - 56,7%, bieži - 17,4%, latvieši: nē - 29%, dažreiz - 60,6%, bieži - 10,4%.

13. Ģimene.

No sociolingvistiskā viedokļa nozīmīgs ir valodu lietojums jauktajās ģimenēs, jo tas lielā mērā atspoguļo valodu hierarhiju un tās maiņas tendences valstī. No valodu lietojuma jauktajās ģimenēs lielā mērā atkarīga arī bērnu mācībvalodas un vēlāk arī bērna tautības izvēle. Ievērojot augsto jaukto laulību īpatsvaru Latvijā, ģimene veido nozīmīgu valodas funkcionēšanas sfēru.

1995. gada pētījumā tika iekļauti vairāki jautājumi par ģimenes valodu. Tika noskaidrots jaukto ģimeņu īpatsvars minoritāšu respondentu vidū (turpmākajās tabulās iekļauti arī latvieši, kas pilnīgi vai daļēji asimilējušies un par dzimto valodu uzskata krievu valodu).

Dzīvesbiedra tautība

	Latvieši	Krievi	Baltkrievi	Ukraiņi	Poļi	Lietuvieši	Ebreji	Citi
Latvieši	42.6	41.2	3.8	1.4	6.2	2.4	1.0	1.4
Krievi	15.9	64.7	6.9	5.0	2.7	1.2	1.4	2.2
Baltkrievi	15.2	51.9	18.9	5.9	4.3	1.6	1.1	1.1
Ukraiņi	14.9	52.9	5.0	20.7	0.8	1.7	0.8	3.2
Poļi	25.3	41.1	10.5	6.3	14.7	1.1	-	1.0
Lietuvieši	21.8	36.4	3.6	1.8	5.5	29.1	-	1.8
Ebreji	5.4	29.7	2.7	5.4	2.7	2.7	48.6	2.8
Citi	25.0	47.9	2.1	4.2	-	-	2.1	18.7

Avots: Druviete (ed.), 1995.

Tika noskaidrota latviešu valodas prasme latviešu dzīvesbiedru vidū.

Latviešu dzīvesbiedru valsts valodas prasme

	Rīga	Daugavpils	Liepāja	Rēzekne	Talsi	Valmiera
Krievi	90.5	68.2	75.0	75.0	100.0	100.0
Baltkrievi	66.7	50.0	50.0	75.0	-	100.0
Ukraiņi	80.0	100.0	-	100.0	100.0	-
Poļi	85.7	83.3	100.0	100.0	100.0	-
Lietuvieši	83.3	100.0	66.7	-	-	100.0
Ebreji	100.0	-	-	-	-	-
Citi	42.9	-	-	100.0	100.0	-

Avots: Druviete (ed.), 1995.

Analizējot ģimenes valodu jauktajās ģimenēs, tika konstatēts, ka pastāv valodas lietojuma atkarība no dzīvesbiedru tautības. Piemēram, latvieša un krievietes jauktajās ģimenēs latviešu valoda bija ģimenes valoda 31,4% gadījumu, latvieša un baltkrievietes - 50%, latvieša un ukrainietes - 33,3%, latvieša un polietes - 46,2%.

Ģimenes valoda jauktajās ģimenēs

	Latviešu	Krievu	Baltkrievu	Ukraiņu	Poļu	Lietuviešu	Ebreju	Cita
La+K	31.4	68.6						
La+B	50.0	50.0						
La+U	33.3	66.7						
La+P	46.2	53.8						
La+Li	80.0	20.0					50.0	
La+E		50.0						
La+C	33.3	66.7						
K+La	52.7	47.3						
K+B	1.2	97.5	1.2					
K+U		100.0						
K+P	9.4	90.6						
K+Li		92.9				7.1		
K+E	5.9	82.4					11.8	
K+C	11.5	69.2						19.2
U+La	50.0	50.0						
U+K		96.9		3.1				
U+B		83.3		16.7				
U+P		100.0						
U+Li	50.0	50.0						
U+E	100.0							
U+C		100.0						
B+La	35.7	64.3						
B+K		100.0						
B+U	9.1	81.8	9.1					
B+P	12.5	75.0			12.5			
B+Li		100.0						
B+E		100.0						
B+C		100.0						
P+La	70.8	25.0			4.2			
P+K	7.7	92.3						
P+B		100.0						
P+U		100.0						
P+Li		100.0						
P+C		100.0						
Li+La	91.7	8.3						
Li+K	5.0	85.0						
Li+B		100.0				10.0		
Li+U		100.0						
Li+P		33.3			66.7			
Li+C								100.0
E+La	100.0							
E+K		100.0						
E+B		100.0						
E+U		100.0						
E+P	100.0							
E+Li		100.0						
E+C		100.0						
C+La	75.0	25.0						
C+K	8.7	82.6						8.7
C+B		100.0						
C+U	50.0	50.0						
C+E		100.0						

Secinājumi

Valodas politika pirmām kārtām ir vērsta uz valodas sociolingvistisko funkciju regulēšanu, veicinot to funkciju paplašināšanos vai sašaurināšanos. Valstij nav tiesības ietekmēt valodu lietojumu 12.-13. sfērā; tiek uzskatīts, ka valstī tiek ievērotas lingvistiskās cilvēktiesības, ja valsts valodas runātāji savu valodu var brīvi lietot visās 13. sfērās, bet minoritāšu valodu runātāji - no 9. līdz 13. sfērai. Šādas attiecības starp valsts valodu un minoritāšu valodām noteiktas arī Valsts valodas likumprojektā (1996). Šai darbā analizētas valodu faktiskās sociolingvistiskās funkcijas, pamatojoties uz novērojumiem, aptauju un interviju datiem, dokumentu analīzi. Pašreizējā laika posmā joprojām vērojama nesakritība starp valsts valodas un minoritātes (krievu) valodas nominālajām un faktiskajām funkcijām, īpaši 4.-8. sfērā. Te izdalāmi divi lokālās valodas situācijas tipi: 1) rajoni un pilsētas, kur dominē latvieši, 2) rajoni un pilsētas ar lielu minoritāšu īpatsvaru. Visstabilākās latviešu valodas pozīcijas valstiski regulējamās sfērās ir augstākajās valsts varas un pārvaldes institūcijās, pašvaldībās, sabiedrības informācijas, kultūras un izglītības sfērā. Viens no nozīmīgākajiem soļiem Valodu likuma realizēšanā ir gandrīz pilnīga pāreja uz lietvedību un darba sanāksmju organizēšanu valsts valodā.

Lietvedības valoda respondenta darbavietā

Atbilde	Kopā	Rīga	Daugavpils
Latviešu	89.3	90.4	76.8
Krievu	0.4	0.5	0.7
Gan latviešu, gan krievu	9.6	8.2	22.5
Cita	0.7	0.8	..

Darba sanāksmju valoda respondenta darbavietā

Atbilde	Kopā	Rīga	Daugavpils
Latviešu	81.9	86.3	50.7
Krievu	2.7	1.8	9.6
Gan latviešu, gan krievu	14.9	11.2	39.7
Cita	0.5	0.7	...

Avots: Druviete (red.), 1996.

Problemātisks joprojām ir latviešu valodas lietojums policijā, sabiedriskā transporta un rūpnieciskās ražošanas sfērā (īpaši privātajā uzņēmējdarbībā). Liela ietekme uz turpmāko valodas situācijas attīstību būs valodu lietojumam valstiski nereglamentējamā jomā - sadzīvē un neformālajos kontaktos, jo tieši tajā vislabāk atspoguļojas valodu hierarhijas maiņas procesi.

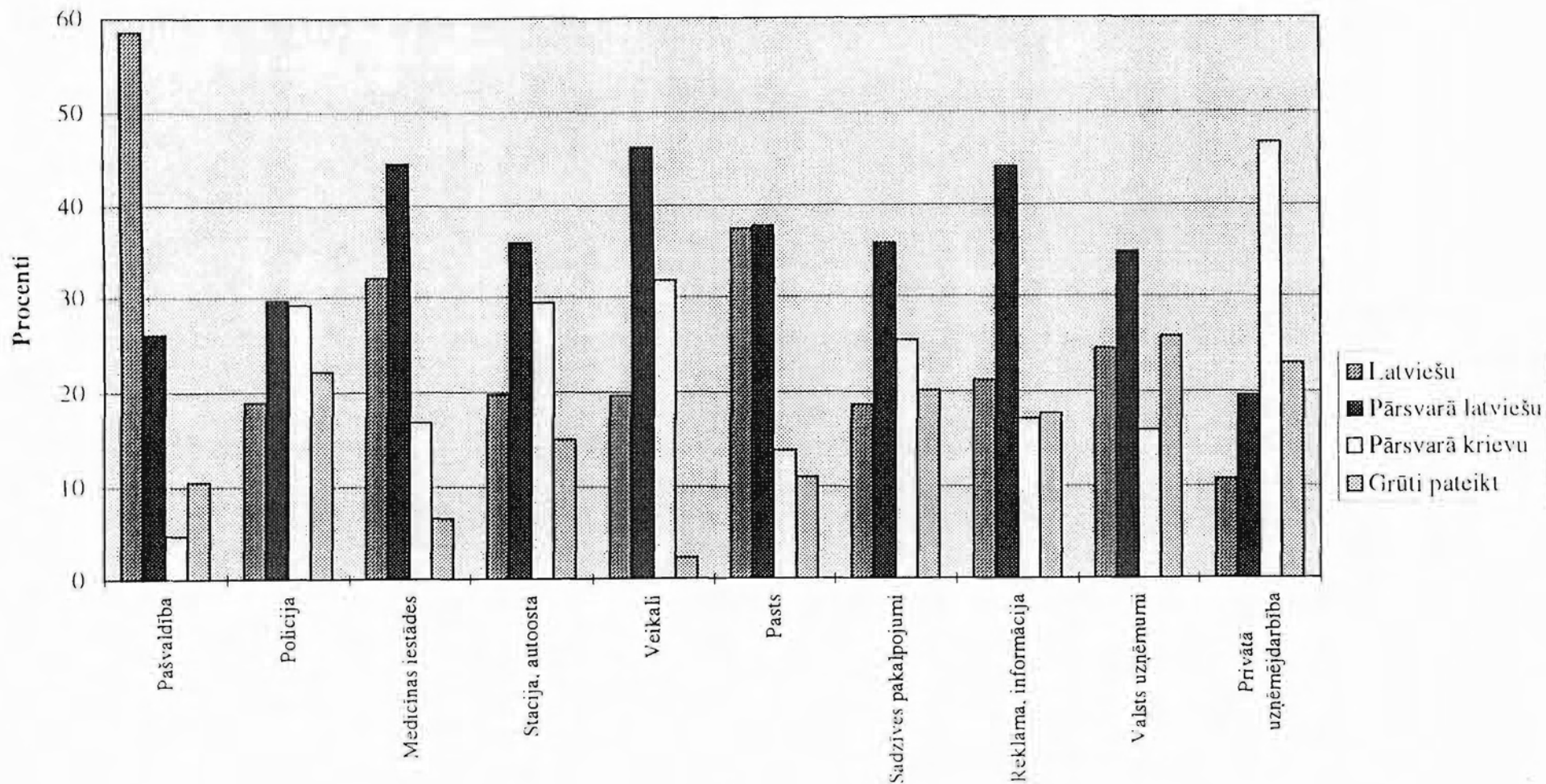
Kopumā var secināt, ka latviešu valodas loma kopā 1988. gada ir palielinājusies visās sociolingvistiskajās funkcijās. To apliecina gan objektīva analīze, gan latviešu pašsajūta.

Kā respondenti vērtē latviešu valodas lomu salīdzinājumā ar 1988. gadu

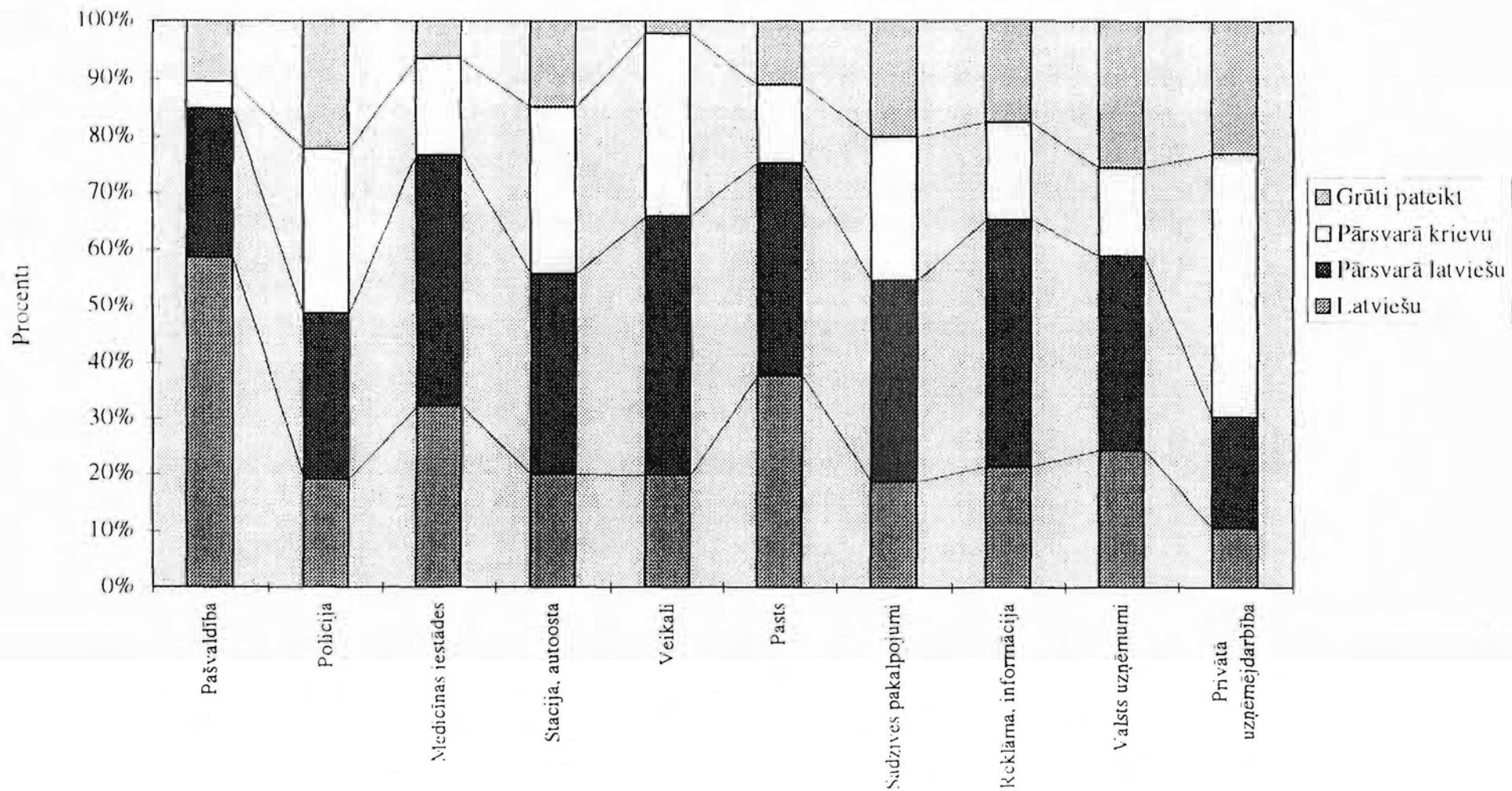
Atbilde	Kopā	Vecuma grupas			
		15-24	25-34	35-49	50+
Nav mainījies	6.8	5.8	6.8	4.5	10.7
Bija palielinājusies, bet tagad sarūk	19.7	10.2	16.1	28.9	27.3
Nedaudz palielinājusies	43.8	44.4	51.2	37.7	42.6
Jūtami palielinājusies	29.7	39.6	25.9	28.9	19.4

Avots: Druviete (red.), 1996.

Valodu lietojums dažādās dzīves jomās

Valodu lietojums dažādās dzīves jomās

VALSTS VALODAS STATUSA JURIDISKAIS UN INSTITUCIONĀLAIS NODROŠINĀJUMS

Demokrātisku institūciju atjaunošana Latvijā izveidoja pamatu arī valsts valodas statusa institucionālā nodrošinājuma sistēmas radīšanai. Valodas politikas praktiskā īstenošanā ikvienā multinacionālā valstī ir iesaistīts arī sarežģīts administratīvu, zinātnisku un pedagoģisku organizāciju kopums. Valsts valodas statusa juridiskais un institucionālais nodrošinājums ir viens no svarīgākajiem valodas situācijas raksturotājiem, tāpēc vispusīgi jāizvērtē tā atbilstība valodas politikas mērķu sasniegšanai.

Valodas situācijas regulēšanas tradīcijas Latvijā

Valodas politika ikvienā valstī atspoguļo iekšpolitikas pamattendences, etnodemogrāfisko situāciju, dažādu valsts iedzīvotāju grupu statusu, nacionālos un sociālos konfliktus, demokrātijas un valstiskā brieduma līmeni. Valodas politikai tādēļ jāatbilst aktuālajai valodas situācijai valstī un tā jāveido saskaņā ar konkrētā laika periodā pastāvošajām starptautiskajām normām. Aizvadīto vēstures posmu pieredze tiešā veidā nav izmantojama; arī Latvijā, kaut pastāv valsts juridiskā pēctecība, jāizstrādā jauna, mūsdienu zināmes atziņām atbilstoša valodas politikas koncepcija. Tomēr, tā kā valodas politikā jāņem vērā arī psiholoģiskie faktori, liela loma ir arī tautu vēsturiskajai pieredzei. Vēsture, kaut mītu un stereotipu līmeni, ir uzskatāma par vienu no galvenajiem faktoriem, kas veido iedzīvotāju grupu subjektīvo attieksmi pret valodas situāciju un tās regulēšanas pasākumiem (sk. nodaļu "Psiholoģisko faktoru ietekme uz valodas situācijas uztveri un vērtējumu").

Noteikta valodas politika Latvijā pastāv jau ilgi pirms oficiālu valodas situācijas regulēšanas pasākumu veikšanas. Jau kopš 12.-13. gadsimta varam runāt par apzinātu valodas politiku Latvijā, kaut arī oficiālu valodas likumu nav. Līdz ar administratīvo un valsts pārvaldes orgānu

izveidošanos un sabiedrības noslāņošanos kārtās tagadējās Latvijas teritorijā rodas valodu konference un valodu (latviešu un vācu, vēlāk arī poļu, zviedru, krievu) sociolingvistisko funkciju šķirums. Tas ietekmē arī valodas politikas lingvistisko aspektu. Jebkurš valodas normu kodifikācijas process atzīstams par sociolingvistisku procesu, jo notiek apzināta valodas un sabiedrības attiecību regulēšana (Thomas 1991). Vārdnīcas vai gramatikas autors no vairākiem teritoriāliem vai sociāliem variantiem izvēlas optimālo variantu, un šai izvēlei ir arī teorētisks pamatojums. Latviešu valodas normalizācijas vēsturē 17.-19. gadsimtā liela loma ir tieši sociāliem resp. teritoriāliem faktoriem, jo literārās valodas lietošanas sfēra vēl ir šaura, tās stilistiskie varianti ir ierobežoti. Vācbaltiešu (īpaši G.Manceļa, J.Langija, J.Langes, G.F.Stendera) vārdnīcās un gramatikās izvirzītās normas liecina par apzinātu vēlēšanos veidot latviešu literāro valodu uz teritoriālā kritērija pamata (Druvieta 1994).

Kad ar latviešu valodas pētīšanu un kopšanu sāk nodarboties paši latvieši, valodniecība Eiropā jau kļuvusi par patstāvīgu un attīstītu zinātņu, valodas tiek pētītas ne tikai vēsturiskā, bet arī filozofiskā un psiholoģiskā aspektā. Latviešu valoda jau izveidojusies izkopta literārās valodas forma, tajā ir samērā plaša iespiestā literatūra, bet sociolingvistiskās funkcijas pretstatā konkurējošajām vācu un krievu valodai ir samērā ierobežotas. Tāpēc galvenā vērība tiek veltīta latviešu valodas tiesību nodrošināšanai, kā arī valodas bagātināšanai un normēšanai, mūsdienu terminiem runājot - valodas politikas juridiskajam un lingvistiskajam aspektam. Piemēram, 1861. gadā latviešu kultūras darbinieku (K.Biezbārdis, K.Valdemārs, B.Dīriķis, J.Caunītis, J.Alunāns u.c.) iesniegumā Baltijas ģenerālgubernatoram Līvenam par latviešu valodas un literatūras biedrības dibināšanu uzsvērtā nepieciešamība ne tikai izkopt latviešu valodu, bet arī nodrošināt tās turpmāko eksistenci (sk. Latvijas vēstures avoti. Dokumenti par tautas atmodas laikmetu 1856.-1867.g. V sēj. R., 1939, 139.-144. lpp.). Šīs pamatdomas skaidri saskatāmas arī J.Alunāna, K.Valdemāra un A.Kronvalda publikācijās.

Pirmie latviešu profesionālie valodnieki izglītību ieguva Tērbatas universitātē. Šai augstskolā 19. gadsimta 70. gados bija stipra vācu lingvistiskās domas ietekme; arī pamatīgas filozofijas studijas veicināja dziļāku valodas parādību analīzi. Pirmajā vispārīgās valodniecības apcerējumā - J.Velmes "Vēstulēs par valodniecību" - valodas un tās runātāju kolektīva savstarpējā ietekme iezīmēta nepārprotami. Valodas kā sabiedriskas parādības uztvere vijas cauri visiem K.Milenbaha darbiem;

plaši skatītais valodas faktu vēsturiskais un sociālais fons ir pamatā viņa veiksmīgajai darbībai valodas attīstības prognozēšanā un valodas normu noteikšanā. K.Mīlenbaha darbos saskatāmas daudzas mūsdienu sociolingvistikas pamatatziņas; tārad latviešu valodniecībā ir stabila sociolingvistiskas pieejas tradīcija, kas vēl īsti nav apgūta un novērtēta (Druvieta 1990).

Kopš latviešu nādas un nacionālās valodas izveides sākas jauna stadija Latvijas teritorijā runāto valodu koeksistencē.

Pirmais oficiālais ierosinājums latviešu valodas sociolingvistisko funkciju paplašināšanai - "Latviešu intelīgences darbinieku rezolūcija" (Pēterburgas Avīzes, 1905, 19.apr.(2. maijā) - ievēribu negūst. Tajā atzīts, ka "latviešu valodas pilsonisku tiesību aprobežojumi ir vispār viens no svarīgākiem šķēršļiem uz tautas saimnieciskās labklājības un garīgās attīstības ceļa". Krievijas imperatoram tiek lūgts atzīt latviešu valodu par darījumu valodu visās pagastu un draudžu pašvaldības iestādēs un tiesās, atļaut latviski iesniegt lūgumus un paskaidrojumus administratīvajās iestādēs, lietot to pastā, sēdēs un sapulcēs, kā arī izlikt latviskus uzrakstus un izkārtnes. Tomēr, tāpat kā ideja par neatkarīgu Latvijas valsti, doma par latviešu valodu kā vienīgo oficiālo valodu latviešu apdzīvotajā teritorijā plašu ievēribu gūst tikai 1.Pasaules kara nojausmās.

1.Pasaules kara gadi Latvijas teritorijā ir arī valodu konkurences cīņas posms. Valoda pilnīgi pamatoti tiek uzverta par spēcīgu politiskās un ideoloģiskās cīņas ieroci, tāpēc sākas bezkompromisa cīņa starp vācu, krievu un jau spēku ieguvušo latviešu valodu. 1914. gadā krievu valdība izdod rīkojumu par vācu skolu slēgšanu, tiek aizliegts oficiālās iestādēs lietot vācu un latviešu valodu. Tā paša gada novembrī tiek noteikts pat sods par vācu valodas lietošanu - 3000 rubļu vai 3 mēneši cietumā. Īsajā brīdī, kad pie varas ir vācu valdība, līdzīgi aizliegumi skar krievu un latviešu valodu, tiek oficiāli atzīta latviešu pārvācošanas nepieciešamība. Tomēr latviešu nacionālā apziņa jau nobriedusi tiktāl, ka skaidri tiek izteikti aicinājumi padarīt latviešu valodu par neatkarīgas latviešu valsts vienīgo valodu, piemēram, programmatiskajā nacionāldemokrātiskās partijas aicinājumā (Dzimtenes Atbalss, 1917, Nr.28).

Pirmais oficiālais dekrēts par oficiāla statusa piešķiršanu latviešu valodai tiek publicēts 1918. gada 4. janvārī t.s. Iskolata republikā Valkā. Tajā latviešu valodai piešķirtas vienlīdzīgas tiesības ar krievu un vācu

valodu. Kad neilgu laiku 1919. gadā pie varas ir P. Stučkas valdība, tiek izdots "Latvijas padomju valdības dekrēts par oficiālajos rakstos lietojamām valodām" (1919. g. 8. martā). Arī tajā nav noteikta latviešu valodas prioritāte, bet īpaši uzsvērtā "visu vietējo valodu" līdztiesība.¹

1918. gada 18. novembrī tika proklamēta Latvijas Republika, bet valodas jautājumiem uzmanība pastiprināti pievērsta tikai 20. gadu sākumā, kad stabilizējas Latvijas iekšpolitiskā un ārpolitiskā situācija. 1921. gada 22. novembrī pieņemti "Noteikumi par valsts ierēdņu pārbaudīšanu valsts valodas prašanā". Valodas apguvei tiek dots pusgads (Latgalē - gads). Latviešu valoda tiek uztverta kā nozīmīga valstiskuma un suverenitātes daļa. Tomēr 1922. gada Satversmē panta par valsts valodu nav. Satversmes 2. daļas 115. pantā tika formulēti valodas politikas pamatprincipi: latviešu valoda tika pasludināta par valsts valodu. Minoritātēm tika garantēta "viņu valodas brīva lietošana kā runā, tā arī rakstos". Bija paredzēts izdot īpašu likumu, kas regulē minoritāšu valodu lietojumu valsts un pašvaldību iestādēs un tiesās. Tā kā Satversmes sapulce nobalsoja pret Satversmes 2. daļas pieņemšanu, valsts pamatlikumā netika garantētas ne valsts valodas, ne minoritāšu valodu tiesības.

20.-30. gados tika izdoti vairāki likumi un noteikumi, kas reglamentē valodu lietošanu Latvijā: "Noteikumi par valsts valodu" (1932), "Likums par atklātiem izziņojumiem" (1932), "Pārgrozījumi un papildinājumi noteikumos par valsts valodu" (1934). Tajos paralēli latviešu valodai lielā mērā vēl pieļauta arī citu valodu lietošana.³ Kaut arī šie likumi tāpat kā

¹ "Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes Izpildu komiteja ar šo paziņo, ka visās Latvijas oficiālajās iestādēs (gubernās, apriņķos, pilsētās, miestos un pagastos lietojama latviešu valoda visās darīšanās. Cittautu valodām tiek dotas līdzīgas tiesības kā latviešu valodai visur tur, kur tas izrādās par nepieciešamu" (Dekrēts par darīšanu valodu Latvijas iestādēs. Ziņotājs, Nr. 4, 1918. g. 6. janv.).

² Sk. piem., 4. pantu: "Kā centrālajām, tā vietējām iestādēm jāpieņem rakstiski iesniegumi visās vietējās valodās (latviski, latgaliski, krieviski, vāciski, ebrejiski, leitiski un igauņiski)" (Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs, Nr.21, 1919.g. 17. martā).

³ "Pilsētu un pagastu pašvaldībām, kurās pēc pēdējās tautas skaitīšanas datiem vienas atsevišķas mazākuma tautības piederīgo nav mazāk par 50 procentiem, pašvaldības attiecībās ar šīs tautības piederīgiem pieļaujama arī vācu vai krievu valodas lietošana" (Noteikumi par valsts valodu 1932.g. 19. februārī, Valdības Vēstnesis, nr. 39, 1932.g. 19. februārī).

minoritāšu politika Latvijā starptautiskajā vērtējumā atzīti par demokrātiskiem, pirmskara Latvijā pastāvēja lingvistiski konflikti un pretrunas. Latvieši valstī gan bija kvantitatīva majoritāte (77% 1935. gadā), tomēr vācu minoritātes augstais sociālais stāvoklis un valodu lietojuma tradīcijas iepriekšējos gadsimtos iespaidoja arī valodas situācijas regulēšanu.⁴

1919. gada 8. decembrī pieņemtais likums par skolu iekārtu nosaka savu skolu pārvaldi katrai tautībai. Likumā noteikts, ka bērniem no 6 līdz 16 gadiem mācības notiek ģimenes valodā. Šīs tiesības tika plaši izmantotas. 1930./31. gadā 28,1% skolu un bērnudārzu piederēja minoritātēm. Skolēniem bija iespējas izvēlēties skolu ar jebkuru mācību valodu. Piemēram, vācu skolās 30. gadu sākumā 20% skolēnu bija cittautieši, krievu skolās - 6,9%.

Latvijas Republikas valodas politikā, tāpat kā visā iekšpolitikā, robežšķirtne bija 1934. gads. Valodas politikā parādījās nacionālistiska ievirze (Loeber 1993: 237). Valoda tika uzlūkota par spēcīgāko cittautiešu integrācijas līdzekli. Tas atspoguļojās 1934. gada 14. jūnijā pieņemtajos "Pārgrozījumos un papildinājumos par valsts valodu", 1934. gada 12. jūlijā pieņemtajā izglītības likumā un "Likumā par valsts valodu" (1935. gada 5. janvārī).

1934. gada 12. jūlijā tika izdots jauns likums par tautas izglītību. Skolēni no nacionālajām minoritātēm varēja izvēlēties vai nu tikai savas tautības vai arī latviešu skolu, bet latviešiem obligāti bija jāmacās savās skolās. Arī jaukto laulību bērniem, ja viens no vecākiem bija latvietis, bija jāapmeklē latviešu skola. Līdz ar to minoritāšu skolu skaits ievērojami saruka - no 41 minoritāšu ģimnāzijām saglabājās tikai 17. Nacionālo minoritāšu skolu sistēma likvidēta tomēr netika, un tā saglabājās līdz 50. gadiem.

1935. gada likums tomēr atbilst visām tolaik spēkā esošām starptautisko tiesību normām. Tiek nodrošinātas arī minoritāšu valodas tiesības, nepārkāpjot latviešu valodas prioritātes principu. Pielauta arī svešvalodu (angļu, franču) lietošana publiskos pasākumos, ja saņemta

⁴ Piemēram, asus vācu minoritātes protestus radīja "Likums par vārdu un uzvārdu rakstību dokumentos" (1927.g. 1. martā), kurā tika noteikts: "No svešas valodas ņemts vārds un uzvārds rakstāms kā izrunā latviešu valodā, pieliekot lokāmam vārdam un uzvārdam attiecīgu galotni".

īpaša iekšlietu ministra atļauja. Ievērojot reālo valodas situāciju, īpaša vieta atvēlēta vācu un krievu valodas lietošanas reglamentācijai.

Pēc 1935. gada latviešu valodas pozīcijas beidzot bija pienācīgi nostiprinājušās un tā pilnā mērā spēja pildīt visas valsts valodas funkcijas. Tomēr relatīvi daudz vietas Latvijas dzīvē vēl atvēlēts citām valodām. Likums par valsts valodu (1935) zināmā mērā atspoguļo stratēģiskas koncepcijas trūkumu Latvijas Republikas etnopolitikā. Praktiskās rīcības pamats bija nacionālvalsts ideoloģija, bet retrospektīvs valsts un arī valodas ideāls; zināmā mērā arī reālās starptautiskās situācijas nenovērtēšana. Negatīvi vērtējams fakts, ka valodas likuma un citu normatīvo aktu izstrādāšanā nepiedalījās valodniecības speciālisti. Starp filologiem un valdības ierēdņiem nebija vajadzīgās sadarbības, valodas attīstības sociālo un kultūrvēsturisko aspektu izpēte iezīmējās tikai dažu pētnieku, piemēram, P.Šmita un E.Bleses, darbos. Tādējādi tika nošķirts valodas politikas juridiskais un lingvistiskais aspekts. Zīmīgi, ka 1935. gada likumā nav pantu par valodas aizsardzību, tās zinātniskas izpētes un kopšanas nepieciešamību, pastāvošo valodas normu ievērošanu.

Grūti modelēt, kā būtu attīstījusies valodas situācija Latvijā, ja nebūtu notikusi Latvijas inkorporācija PSRS. Tomēr tautas vēsturiskā atmiņa un gūtā pieredze iespaido arī valodas politiku mūsdienās, tāpēc padziļināta 20.-30. gadu valodas situācijas un tās valstiskās regulēšanas mehānisma izpēte joprojām ir aktuāla.

1940. gada jūlijā Latvijas Republika tikai inkorporēta Padomju Savienībā. Jau kopš pirmajiem padomju varas mēnešiem sākās aktīvs genocīds un rusifikācija. 1941. gada 14. jūnijā notika pirmā deportācija, kas skāra vairāk nekā 50 000 latviešu. 1941. gada 22. jūnijā Latviju okupēja vācu karaspēks. 2. Pasaules kara laikā Vācija atklāti deklarēja savu attieksmi pret Baltijas tautām, kā arī to asimilācijas nepieciešamību. Valodas politikas iecerētos pamatvirzienus vislabāk raksturoja Ostlandes valsts ministra A.Rozenberga konfidencialais rīkojums "Par valodu lietošanu Ostlandē" 1942. gada janvārī. Tajā noteikts, ka gan vācu, gan vietējās iestādēs oficiālā valoda ir vācu valoda; nav pieļaujams, ka vietējā valodā būtu jārunā personām, kam ir cita mātes valoda. Vietējās valodas principā savā starpā ir līdzvērtīgas, bet jāizvairās no tā, ka kāda vietējā valoda gūst priekšroku un kļūst par sazināšanās valodu. Šāds stāvoklis jāieņem vācu valodai. Visu veidu skolās vislielākā vērība veltāma vācu

valodas mācīšanai. Ieteikts izvairīties no piespiedu pasākumiem un sīkumainām valodas ķildām, jo tās mēdz "politiski ļoti negatīvi ietekmēt situāciju" (Strods 1991). Var pieminēt, ka tieši vācu okupācijas laikā iznāca pirmā oficiālā latviešu pareizrakstības vārdnīca (1942; 1944).

Pēc inkorporācijas Padomju Savienības sastāvā Latvijā sāka darboties PSRS valodas politikas principi. Latviešu zinātnieku un sabiedrisko darbinieku iespējas ietekmēt šo procesu bija ierobežotas. Pie tam pēc 1940.-1944. gada latviešu valodniecība saskārās ar tādām pašām grūtībām, kādas izjuta visa humanitārā zinātne Latvijā: pētnieku pēctecības pārrāvums, norobežotība no pasaules lingvistiskajiem procesiem, politiski neskaidrs latviešu valodas juridiskais statuss un tās nākotnes perspektīvas.

70. gados Padomju Savienībā strauji sāka attīstīties sociolingvistiski pētījumi. Pretēji izplatītajam uzskatam, padomju sociolingvistika nebija izolēta no Rietumu zinātnes: krievu valodā tika izdoti V.Labova, U.Ammona, Dž.Fišmena, Dž.Gamperca, U.Veinreihā, E.Haugena un citu pasaules ievērojamāko sociolingvistu darbu tulkojumi, kaut arī ar obligāto buržuāziskās zinātnes kritiku ievadā un parindēs. Mikrosociolingvistikā, īpaši valodas sociālās un teritoriālās variantības analizē, indivīda runas uzvedības izpētē, tika izstrādāti vērā ņemami darbi, kas tika tulkoti un citēti arī citās valstīs (piemēram, A.Šveicers, V.Avrors, L.Krisins, A.Ļeontjevs, V.Bondaļetovs u.c.). Bet makrosociolingvistika, īpaši valodas politikas teorija, bija izteikti ideoloģizēta. Daudzajos pētījumos par valodas politiku Āfrikas, Āzijas un Latīņamerikas valstīs bija atrodama dziļa un vispusīga valodas situācijas analīze, turklāt procesu vērtējums un secinājumi atbilda tālaika pasaules zinātnes atziņām. Valodas politika Padomju Savienībā tika vērtēta pēc pavisam atšķirīgiem kritērijiem - Trešās pasaules valstīs nosodītais lingvistiskais imperiālisms PSRS tika nosaukts par starpnacionālās saziņas valodas apguves veicināšanu. Pēc 1978. gada īpaši tika izvirzīta nereālā sabiedrības harmoniskās divvalodības ideja. Tomēr, tā kā arī "nacionālo" valodu attīstība oficiāli netika noliegta, latviešu valodnieki izmantoja ikvienu iespēju, lai Ezopa valodā runātu par latviešu valodai nelabvēlīgo situāciju Latvijā. Pēckara gados radās daudzi izcili darbi tradicionālajā valodniecībā, kas nodrošināja latviešu valodas kvalitāti (sk. Barbare 1976). Divalodības pētījumu aizsegā bija iespējams veikt valodu kontaktu, terminoloģijas, onomastikas, leksikogrāfiskos u.c. pētījumus,

kas zināmā mērā veicināja latviešu valodas pozīciju nostiprināšanos. Šie darbi uzskaitīti bibliogrāfiskajā rādītājā "Latviešu-krievu divvalodība", kurā ir pavisam 459 vienības (Дризуле, Герентович 1987).

Padomju Savienības valodas politikas modelis tipoloģiski grūti pielīdzināms citu daudznacionālu valstu valodas politikas modeļiem, tāpēc tā apraksts ir īpaša pētījuma uzdevums. Lielākā daļa sociolingvistu, kas pievērsušies Padomju Savienības valodas politikas analīzei, atzīst, ka tās raksturīgākā iezīme ir pretruna starp valodu lingvistiskās kvalitātes veicināšanu un šo valodu sociolingvistisko funkciju sašaurināšanu (Knowles 1989; Kirkwood 1989; Kreindler 1991; Haarman 1992; Rannut 1994 et al.).

No vienas puses, oficiālais postulāts par valodu absolūto vienlīdzību un nepieciešamību attīstīt un bagātināt visas valodas, nodrošināja augstu latviešu valodas lingvistisko kvalitāti. No otras puses, tika radīti apstākļi, kas neļāva šo valodas potenciālu izmantot.

Pirmais vērā ņemamais sociolingvistiskais pētījums Latvijā tika veikts 1987. gadā Vissavienības programmas "Nacionālo valodu attīstība sociālisma apstākļos" ietvaros. LZA Valodas un literatūras institūta darbinieku grupa V. Drīzules vadībā pētīja funkcionālās divvalodības un daudzvalodības procesus dažādās komunikatīvajās sfērās. Pētījumā tika izmantota anketēšanas metode; anketā, ko kopīgi izstrādāja Latvijas, Lietuvas un Igaunijas zinātnieki, bija 62 jautājumi, kā arī lingvistiskais tests. Respondenti tika izvēlēti atbilstoši Latvijas iedzīvotāju sociālajai un nacionālajai struktūrai. Tika secināts, ka galvenajās sociolingvistiskajās funkcijās tiek lietota pamatā krievu valoda; valodas situācija raksturojama kā asimetrisks bilingvisms. 80. gadu beigās latviešu valoda funkcionējusi kā latviešu-krievu divvalodības komponents uz plašas krievu valodas izplatības fona (Drīzule, Gerentoviča 1990).

Šādā valodas situācijā 1988. gadā sākās cīņa par latviešu valodas statusa noteikšanu. Šajā darbā iesaistījās gandrīz visi latviešu valodnieki, darbojoties valdības un sabiedrisku organizāciju valodas komisijās, lasot lekcijas, publicējot rakstus presē (Blinkena 1994). (Šai periodā publicēto rakstu bibliogrāfija atrodama krājumā "Valodas aktualitātes-1988", R.: "Zinātne", 1989).

1988. gada 11. jūlijā LPSR Augstākās Padomes prezidijs izveidoja "Darba grupu priekšlikumu izskatīšanai par Latvijas PSR Konstitūcijas un citu republikas likumdošanas aktu pilnveidošanas un Tautas deputātu padmju darba uzlabošanas jautājumos". Pēc šīs grupas aicinājuma sākās

sabiedrības kustība, atbalstot prasību piešķirt latviešu valodai valsts valodas statusu. Atbalstam tika savākts 354 280 parakstu.⁵

1988. gada 6. oktobrī tika pieņemts LPSR Augstākās Padomes lēmums par latviešu valodas statusu.⁶ 1989. gada 5. maijā tika pieņemts LPSR Valodu likums. Likumā latviešu valoda pasludināta par valsts valodu; ir noteikta latviešu valodas un citu valodu lietošana valsts, tautas saimniecības un sabiedriskās darbības sfērās, pilsoņu valodas valodas izvēles tiesības un valodu aizsardzības pasākumi. Kaut arī pēc šibriža mērauklas likumā pietiekami nav iezīmēta latviešu valodas prioritāte un krievu valoda faktiskā statusa ziņā pielīdzināta valsts valodai, tālaika politiskajā situācijā šis likums vērtējams kā nenoliedzams sasniegums, jo tas aizsāka ilgstošos valodu hierarhijas maiņas procesus. Pakāpeniskums latviešu valodas funkciju atjaunošanā bija nepieciešams, lai radītu materiālo bāzi latviešu valodas mācīšanai un lietošanai valsts varas un pārvaldes institūcijās, kā arī panāktu psiholoģisko lūzumu sabiedrībā.

Pagaidām vēl nav vispusīgi izvērtēts pirmais Valodu likuma ieviešanas posms - 1989.gada rudens -1991. gada pirmā puse - , tomēr nav noliedzams, ka šajā laikposmā, kad Latvija vēl bija viena no PSRS republikām, tika likts stabils pamats pašreizējai valodas politikai (īpaša nozīme bija sabiedrības izglītošanai un darbībai valodas politikas lingvistiskajā un pedagoģiskajā aspektā - terminu un lietvedības rokasgrāmatu, latviešu valodas mācīblīdzekļu veidošana un izdošana).

1991. gada augustā tika atjaunota neatkarīga Latvijas valsts, un sākās jauns posms valodas politikā, kas turpinās arī pašreiz.

⁵ Sk. grām.: Ceļš uz valsts valodu. R.: Valsts valodas centrs, 1994. Tajā apkopoti daudzu valsts valodas statusa atbalstam rakstīto vēstuļu faksimili.

⁶ "1. Atzīt latviešu valodu Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas teritorijā par valsts valodu.

Nodrošināt latviešu valodas vispusīgu attīstību un mācīšanu, garantēt tās lietošanu valsts orgānos, uzņēmumos, iestādēs un organizācijās, izglītības, zinātnes, tehnikas, kultūras, veselības aizsardzības, sadzīves pakalpojumu un citās sfērās un to lietvedībā.

Saskarsmē ar valsts orgāniem, iestādēm un organizācijām nodrošināt pilsoņiem pēc viņu izvēles par saziņas un dokumentu valodu latviešu vai krievu valodu. Federatīvajās attiecībās lietojama krievu valoda" (LPSR AP un Valdības Ziņotājs, Nr. 41, 1988.g. 13. okt.).

Valsts valodas statusa juridiskais nodrošinājums

Valodu hierarhijas maiņa tāda tipa valstīs, pie kurām pieder arī Latvijas Republika, lielā mērā ir atkarīga no administratīvas sistēmas, kas koordinē pasākumus dažādos valodas politikas aspektos. Tās darbs ir atkarīgs no vairāku līmeņu juridiskā pamata : 1) valsts valodas statusa konstitucionālā nodrošinājuma, 2) Valodu likuma (Valsts valodas likuma) un tā izpildes institūcijām, 3) noteikumiem, nolikumiem, instrukcijām u.tml. normatīviem aktiem, kas reglamentē atsevišķus Valodu likuma pantus, 4) saskarīgie likumi (piem., Pilsonības likums, Izglītības likums), kuros skats valodas lietojums noteiktās jomās.

Valsts valodas konstitucionālais statuss

Latvijas Republikas Pamatlikumā - Latvijas Republikas Satversmē - panta par valsts valodu joprojām nav, jo tiek uzskatīts, ka grozījumi 1922. gada Pamatlikumā nav vēlami. Valsts valodas statuss latviešu valodai tādējādi deklarēts tikai Valodu likumā (1989; 1992).⁷ Valsts valodas likumprojekta (1996) piezīmēs noteikts: "Latvijas Republikas Satversmē - iekļaut pantu "Latvijas Republikā valsts valoda ir latviešu valoda" (Latvijas Vēstnesis, 1995, Nr. 184(467)).

Latvijas Republikas Valodu likums (1992).

1992. gada 31. martā tika pieņemts Latvijas Republikas "Likums par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valodu likumā". Šajos grozījumos un papildinājumos

⁷ Panti par valsts valodu iekļauts gandrīz visu valstu konstitūcijās (sk. Gauthier et al. 1993), arī Lietuvas un Igaunijas spēkā esošajās konstitūcijās. Latvijas sarežģītās politiskās un etnodemogrāfiskās situācijas dēļ valsts valodas konstitucionālajam pamatojumam var būt ne tikai formāli juridiska nozīme, tādēļ Satversmes papildināšana ar pantu par valsts valodu ir nepieciešama.

atspoguļojās pārmaiņas Latvijas valstiskajā statusā, un tika nostiprināta valodu juridiskā hierarhija. Nozīmīgākās izmaiņas ir šādas:

1) preambulā vairs nav krievu valodas īpašās tiesības legitimējošā izteikuma "Likumā ņemts vērā tas, ka krievu valoda pēc latviešu valodas ir visplašāk lietotā valoda LPSR un ir viena no starpnacionālās saziņas valodām",

2) 4. pantā, garantējot pilsoņa valodas izvēles tiesības, frāzes "jāprot un jālieto kā latviešu, tā arī krievu valoda" vietā teikts "jāsaprot un jālieto valsts valoda un citas valodas",

3) 5. pants "..kongresos, konferencēs, sēdēs, sanāksmēs un sapulcēs runātāja valodas izvēle ir brīva" papildināts: "Atklātajos pasākumos tā rīkotājiem jānodrošina tulkojums valsts valodā",

4) 1898. gada Likuma 6. pantā noteikts, ka sēžu un visu citu darba sanāksmju valoda ir valsts valoda. Šīs valodas nepratēji pēc vienošanās var lietot citu valodu, bet nepieciešamības gadījumā rīkotājs nodrošina tulkojumu valsts valodā. 1992. gadā dažādi traktējamā "nepieciešamības gadījumā" vietā noteikts, ka tulkojums jānodrošina, ja to pieprasa kaut tikai viens dalībnieks.

5) 8. pantā normas "Dokumentiem, kurus pilsoņiem izsniedz valsts varas un valsts pārvaldes orgāni.. pēc pilsoņu izvēles jābūt latviešu, krievu vai arī latviešu un krievu valodā" vietā noteikts "..dokumentiem.. jābūt valsts valodā"; normas "organizācijām jāpieņem un jāizskata pilsoņu iesniegtie dokumenti latviešu vai krievu valodā; citās valodās iesniegtajiem dokumentiem jāpievieno notariāli apstiprināts tulkojums latviešu vai krievu valodā" vietā - "jāizskata dokumenti latviešu, angļu, vācu un krievu valodā; citās valodās iesniegtiem dokumentiem jāpievieno notariāli apliecināts tulkojums valsts valodā",

6) 1989. gada Likuma 11. pantā noteikts, ka Latvijas Republikā ir garantētas tiesības iegūt vispārējo vidējo izglītību latviešu vai krievu valodā. 1992. gada Likumā valsts garantē tiesības iegūt izglītību valsts valodā; noteikts, ka valsts finansētajās augstākajās mācību iestādēs, sākot ar otro gadu, mācību pamatvaloda ir latviešu valoda;

7) no jauna iekļauts pants par tulkojuma nodrošināšanu valsts radio un valsts televīzijas pārraidēs,

8) vairs nav pieļauta paralēla krievu teksta lietošana uzrakstos un zīmogu tekstos,

9) 1992. gada likumā noteikts, ka Valodu likuma ieviešanu pārbauga īpaši radītas institūcijas - Valsts valodas centrs un Valsts valodas inspekcija,

10) administratīvā atbildība paredzēta tikai par kaitējumu, kas radies amatpersonu valsts valodas neprasmes dēļ (1989. g. - "latviešu vai krievu valodas nezināšanas dēļ").

Latvijas Republikas Valsts valodas centrs

1992. gada martā LR Ministru padomes Valsts ministra aparātā tika izveidots Valsts valodas centrs. Kopš 1993. gada Valsts valodas centrs ir LR Tieslietu ministrijas pakļautībā. Centru kopš tā dibināšanas vada Dr. philol. Dzintra Hirša, un tajā strādā 6 darbinieki. Valsts valodas centra sastāvā ietilpst Galvenā valsts valodas atestācijas komisija (pr-ja Dr. philol. I. Zuicena) un Valsts valodas inspekcija (vad. M. Birzgalis).

LR Valsts valodas centra galvenie uzdevumi ir šādi:

I. Zinātniski praktiskās bāzes izveidošana latviešu valodas kā valsts valodas funkciju atjaunošanai.

- * valodas situācijas izpēte
- * valodas politikas koncepcijas izstrādāšana
- * valodas konsultāciju dienesta tīkla izveidošana
- * Valodu likuma īstenošanas normatīvo dokumentu izstrāde
- * informatīvu un metodisku materiālu izdošana

II. Valsts valodas apguves nodrošināšana.

- * valodas mācību centru apzināšana un licencēšana
- * mācību programmu, grāmatu un palīg līdzekļu sagatavošana un izdošana
- * televīzijas raidījumu, rādiaraidījumu, audio- un videomateriālu sagatavošana
- * valsts valodas prasmes līmeņu novērtēšanas metodikas izstrādāšana atbilstoši Eiropas Padomes programmai

* skolotāju sagatavošana darbam ar pieaugušajiem un viņu kvalifikācijas celšana.

III. Sabiedrības integrācijas procesa apzināšana, pieredzes apkopošana un popularizēšana.

* konferenču un izstāžu organizēšana

* valodas situācijas un valodas politikas raksturošana valsts un starptautiskos pasākumos.

Kā norāda Dz.Hirša, LR Valsts valodas centra īstenotās valodas politikas mērķi ir šādi:

- 1) nodrošināt visiem latviešiem izglītību dzimtajā valodā,
- 2) nodrošināt latviešiem tiesības runāt un tikt saprastiem latviešu valodā visās valsts un sabiedriskās dzīves sfērās,
- 3) nodrošināt latviešu valodai dienesta valodas funkcijas visās varas un pārvaldes struktūrās, uzņēmumos, organizācijās,
- 4) uzlabot latviešu valodas mācīšanas kvalitāti skolās un veicināt pareizu valodas lietošanu pašu latviešu vidū,
- 5) veicināt lojālo cittautiešu integrēšanos Latvijas sabiedrībā (Hirša 1994).

Svarīgs Valsts valodas centra uzdevums ir latviešu valodas apguves veicināšana. Valsts valodas centrs, sadarbojoties ar Latvijas Televīziju, ir sagatavojis raidījumu ciklu "Tiem, kas mācās latviešu valodu", kā arī radoraidījumu ciklu "Mācīsimies latviešu valodu". Ar Valsts valodas centra finansiālo atbalstu ir izdotas vairākas grāmatas un mācību līdzekļi.⁸

Valsts valodas centrs sadarbībā ar Latviešu valodas institūtu 1992. gada decembrī noorganizēja starptautisku zinātnisku konferenci "Valodas politika Baltijas valstīs". 1994. gada maijā Valsts valodas centrs sarīkoja izstādi "Latviešu valodas kā valsts valodas atdzimšana", lai apzinātu uzkrāto pieredzi Valodu likuma īstenošanā.

⁸ Piemēram, Latviešu valodas kultūras jautājumi 26. laid. R., 1994; Valodas politika Baltijas valstīs. Konferences materiāli. R., 1994; I.Druvieta. Valodas politika: pasaules pieredze Latvijai. R., 1994; Latviešu-krievu, krievu-latviešu vārdnīca. R., 1994; Krievu-latviešu enerģētikas terminu vārdnīca, R., 1994 u.c.

LR Valsts valodas centrā darbojas divas pastāvīgas sabiedriskas komisijas - Latviešu valodas komisija (ekspertu grupa)(pr-ja I.Druvieta) un Vietvārdu komisija (pr-js O.Bušs).

LR Valsts valodas centra Latviešu valodas komisija

Lai koptu un normētu latviešu literāro valodu un veicinātu tās atistību un funkcionēšanu valsts valodas statusā, 1992. gada oktobrī LR Valodas centrā nodibināta Latviešu valodas komisija.

Latviešu valodas komisijas galvenie uzdevumi ir:

1) turpināt valodas normu izpēti un regulāri izvērtēt literārās valodas kodificēto (normatīvos dokumentos un izdevumos ietvertu) normu atbilstību latviešu valodas likumbām;

2) izskatīt un izvērtēt priekšlikumus par kodificēto normu maiņu, dot atzinumus par valsts institūciju likumu un lēmumu projektiem, kas ir Latviešu valodas komisijas kompetencē;

3) organizēt lingvistiskus un sociolingvistiskus pētījumus par latviešu valodas normu atbilstību valodas praksei.

Komisija ir izstrādājusi vairākus likumu un noteikumu projektus, piemēram, "Iestāžu, uzņēmumu, uzņēmējsabiedrību, zemnieku saimniecību un organizāciju nosaukumu veidošanas noteikumi". Šie noteikumi ir ņemami vērā, veidojot uzņēmumu, organizāciju u.tml. nosaukumus latviešu valodā. Visilgāk Latviešu valodas komisija strādājusi pie projekta "Instrukcija par vārdu un uzvārdu lietošanu un rakstību latviešu literārajā valodā". Šai instrukcijai ir vairākas daļas. Ievads konkretizē Ministru Padomes 1992. gada 31. augustā apstiprinātos "Noteikumus par vārdu un uzvārdu rakstību un identifikāciju dokumentos" (Diena, AP/MP 1992.g. 31. aug.). Šai daļā ir aplūkoti uzvārdu lietošanas principi, sieviešu uzvārdu veidošana, latgaliešu vārdu un uzvārdu lietošana latviešu literārajā valodā. Instrukcijā apkopoti noteikumi par citvalodu personvārdu (vārdu un uzvārdu) atveidi latviešu literārajā valodā. Aplūkoti šās atveides vispārīgie noteikumi un personvārdu atveide no valodām ar latinisku rakstību (no lietuviešu, igauņu, angļu, vācu, angļu valodas) un no valodām ar kirilisku rakstību (no krievu, ukraiņu, baltkrievu valodas). Instrukcijas beigās ir nodaļa par personvārdu locīšanu. "Instrukcija par vārdu un uzvārdu lietošanu un

rakstību latviešu literārajā valodā” būs jāievēro Latvijas Republikas iestādēm, kas izsniedz personas dokumentus un kārtu lietvedību latviešu valodā, kā arī jebkurai organizācijai, kas gatavo un izplata iespiedtekstus un citu publisku informāciju.

Latviešu valodas komisija ir piedalījusies arī citu latviešu valodas prakses jautājumu apspriešanā, risināšanā un izlemšanā. Komisija piedalījusies Latvijas Valsts Standarta “Latviešu valoda datoriem” izstrādē, kopā ar Vietvārdu komisiju apspriedusi Latgales vietvārdu rakstību latviešu literārajā valodā, izstrādājusi noteikumus vārdu *Latvija* un *Latvijas Republika* lietošanu firmu, uzņēmumu u.tml. nosaukumos, pieņemti lēmumi par lielo burtu lietošanu uzņēmumu, firmu un valsts struktūru nosaukumos. Komisija apspriedusi un papildinājusi "Valsts valodas likumu", normējusi banku nosaukumus; izstrādāts likumprojekts "Lielo sākumburtu lietošana organizatorisko veidojumu nosaukumos".

Vietvārdu komisija

Latvijas Republikas Ministru kabineta Vietvārdu komisija izveidota, lai sekmētu vēsturisko un latviskajai kultūrvidei raksturīgo vietvārdu saglabāšanu, atjaunošanu un precīzu lietošanu. Komisijas darbību reglamentē īpašs nolikums.⁹

Vietvārdu komisijas galvenie uzdevumi ir:

1) izskatīt priekšlikumus un dot atzinumus par Latvijas Republikas pilsetu, rajonu, pagastu, ciemu, dzelzceļa staciju, pieturu, kā arī citu ģeogrāfisko objektu vēsturisko nosaukumu saglabāšanu, nepareizu vai citu iemeslu dēļ nevēlamu nosaukumu nomaiņu un jaunu ģeogrāfisku objektu nosaukumiem,

2) reglamentēt Latvijas vietvārdu lietošanu kartogrāfiskajos izdevumos un oficiālajos tekstos,

3) dot atzinumus par valsts varas un pārvaldes institūciju lēmumu projektiem, kas skar Vietvārdu komisijas kompetenci.

Vietvārdu komisija ir izstrādājusi vairākus normatīvos dokumentus, piemēram, "Par dzelzceļa staciju, ostu, lidostu un fiziskās ģeogrāfijas

⁹ Latvijas Republikas Ministru Padomes Vietvārdu komisijas nolikums. Apstiprināts ar LR MP 1992. gada 4. jūnija lēmumu Nr. 214.

objektu nosaukumu piešķiršanu un pārdēvēšanu" (LR MP lēmums Nr. 254 1992. gada 2. jūlijā), vietvārdu etalondokumentācijas nolikuma projektu, vietvārdu aizsardzības likuma projektu.

Vietvārdu komisijas ietvaros darbojas Latgales vietvārdu apakškomisija.

Valsts valodas konsultāciju dienests

Valsts valodas centra kompetencē ietilpst arī valsts valodas lingvistiskās kvalitātes nodrošināšana. Lai veiktu šo uzdevumu, uz Latviešu valodas institūta bāzes ir izveidots Valsts valodas konsultāciju dienests. Konsultāciju dienestā gan tiek pieņemti apmeklētāji, gan sniegtas telefoniskas konsultācijas par visiem latviešu valodas jautājumiem.

Konsultāciju dienestā strādā 2 darbinieki, kas mēnesī sniedz ap 200-300 konsultāciju. Atbildes tiek sniegtas galvenokārt par šādām tēmām: 1) vārdu un uzvārdu lietošana un pareizrakstība, 2) terminoloģija, 3) uzņēmumu nosaukumu veidošana, 4) pareizrakstības un interpunkcijas jautājumi. Saskaņā ar "Nolikumu par uzņēmumu, iestāžu, organizāciju nosaukumu veidošanu" no jauna veidojamo uzņēmumu nosaukumi pirms reģistrācijas Uzņēmumu reģistrā jāapstiprina Valsts valodas konsultāciju dienestā.

Galvenā valsts valodas atestācijas komisija

Saskaņā ar LR Valodu likuma (1992) 4. pantu latviešu lingvistisko cilvēktiesību nodrošināšanai visiem valsts varas un pārvaldes institūciju darbiniekiem, kā arī personām, kuru darba pienākumos ietilpst sazināšanās ar cilvēkiem, ir jāsaprot un jālieto valsts valoda.¹⁰ Valsts

¹⁰ "Lai realizētu iedzīvotāju valodas izvēles tiesības, visiem valsts varas un valsts pārvaldes institūciju, kā arī iestāžu, uzņēmumu un organizāciju darbiniekiem ir jāsaprot un jālieto valsts valoda un citas valodas tādā apjomā, kāds nepieciešamas viņu profesionālo pienākumu veikšanai. Valodu zināšanu apjomu, kāds nepieciešams šiem darbiniekiem, nosaka Latvijas Republikas Ministru padomes apstiprināts nolikums" (LR Valodu likums, 1992.g. 31. martā).

valodas prasmes pārbaudi reglamentē "Valsts valodas prasmes atestācijas nolikums" (apstiprināts ar LR MP 1992. gada 25. maija lēmumu Nr. 189).

Saskaņā ar Nolikuma 6. nodaļu valsts valodas prasmes pārbaudei tika izveidotas vairāku līmeņu atestācijas komisijas: ministriju, pašvaldību, uzņēmumu atestācijas komisijas. Galvenā atestācijas institūcija bija Galvenā valsts valodas atestācijas komisija. Tās funkcijās saskaņā ar Nolikumu ietilpa:

1) konsultēt ministriju un pašvaldību atestācijas komisijas un koordinēt to darbību,

2) sagatavot valsts valodas prasmes pārbaudes jautājumu un biļešu paraugus atbilstoši trijām valsts valodas prasmes pakāpēm un nosūtīt tos ministriju un pašvaldību atestācijas komisijām,

3) apstiprināt ministriju un pašvaldību atestācijas komisiju sagatavotās pabaudes biļetes,

4) izskatīt pakļautības kārtībā strīdus par ministriju un pašvaldību atestācijas komisiju darbu,

5) saskaņot savu darbību ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidija Valsts valodas komisiju un Valsts valodas centru".

Latvijas Republikā valsts valodas prasības tika izvirzītas tādā apjomā, kāds nepieciešams darba pienākumu veikšanai attiecīgajā amata un profesijā. Tika noteiktas trīs valsts valodas prasmes pakāpes: pirmā (zemākā) pakāpe - elementāra valodas saprašana un runas prasme, otrā (vidējā) pakāpe - runas un profesijai nepieciešamā rakstu prasme, trešā (augstākā) pakāpe - runas un rakstu prasme.¹¹ Pēc 1992. gada 5. maija

"Valsts valodas likumā" (1996) noteikts: "Saeimas, valsts pārvaldes un pašvaldību institūciju, iestāžu un civiltiesību, uzņēmumu (uzņēmējdarbību) un sabiedrisku un reliģisku organizāciju darbiniekiem un ierēdņiem ir jāprot un jālieto valsts valoda apjomā, kāds nepieciešams viņu profesionālo un amata pienākumu veikšanai. Valsts valodas zināšanu apjomu, kā arī valodas prasmes pārbaudes kārtību reglamentē Ministru kabineta apstiprināti noteikumi".

¹¹ Saskaņā ar "Valsts valodas prasmes atestācijas nolikumu" **elementāra valodas saprašana un runas prasme** ir nepieciešama darbiniekiem, kuru profesionālajos pienākumos ietilpst ierobežota saskare ar iedzīvotājiem. Šai pakāpē valsts valodā darba situācijās ir jāprot: 1) saprast teikto un atbildēt, 2) saprast vienkāršus tekstus (paziņojumu, informāciju un citus līdzīgus tekstus). **Runas un profesijai nepieciešamā rakstu prasme** ir vajadzīga darbiniekiem, kuru profesionālajos pienākumos ietilpst pastāvīga saskare ar iedzīvotājiem vai valsts noteiktās lietvedības kārtošana. Šajā pakāpē valsts valodā ir jāprot: 1) sarunāties par tematiem, kas saistīti ar profesionālajiem pienākumiem, 2) saprast ar profesionālajiem pienākumiem

amatos un profesijās, kurās ir nepieciešama valsts valodas prasme, drīkst pieņemt tikai tās personas, kuras pietiekami prot valsts valodu. Ja darbinieks valsts valodas nepietiekamas prasmes dēļ nevar veikt savus darba pienākumus, ar viņu, pamatojoties uz atestācijas rezultātiem, var tikt pārtraukts darba līgums saskaņā ar Latvijas darba likumu kodeksu. Darbiniekam ir tiesības lēmumu par atbrīvošanu pārsūdzēt tiesā.

Valsts valodas prasmes atestācija ir uzskatāma par vienu no nozīmīgākajiem soļiem vai pat par pašu nozīmīgāko soli Valodas likuma īstenošanā, jo tā reāli ietekmēja gan latviešu valodas prasmes līmeni sabiedrībā, gan sekmēja valodu psiholoģiskās hierarhijas maiņu 1995. gada sociolingvistiskie pētījumi parādīja, ka 38,8% vīriešu un 52% sieviešu ir nokārtojuši valodas prasmes atestāciju. Pašlaik Valsts valodas centra Galvenajā valsts valodas atestācijas komisijā norit darbs pie nākamā atestācijas posma pamatprincipu izstrādes, ņemot vērā pārmaiņas sabiedrības lingvistiskajā kompetencē un saskaņojot valodas prasmes profesionālās atestācijas un LR Pilsonības likumā ietvertu naturalizācijas lingvistisko kritēriju principus. Galvenās valodas atestācijas komisijas darbinieki piedalās Eiropas Padomes projekta izstrādāšanā par valodas sliekšņa līmeņiem. Tas ļaus standartizēt prasības latviešu valodas apgūvē un pārbaudē.

Latvijas Republikas Valsts valodas inspekcija

Latvijas Republikas Valsts valodas inspekcija dibināta 1992. gadā.¹² Tā ir valsts pārvaldes institūcija, kas īsteno valsts valodas politiku un pārrauga Latvijas Republikas Valodu likuma ievērošanu un citu likumdošanas aktu izpildi valodas jautājumos.

saistītus tekstus, 3) uzrakstīt vai aizpildīt profesionālo pienākumu veikšanai nepieciešamos dokumentus.

Runas un rakstu prasme ir nepieciešama darbiniekiem, kuru profesionālajos pienākumos ietilpst uzņēmuma vadīšana un darba organizēšana vai kuriem ir plaša saskare ar iedzīvotājiem, vai no kuru darbības ir atkarīga iedzīvotāju labklājība un veselība. Šajā pakāpē valsts valodā ir jāprot: 1) brīvi sarunāties, 2) saprast brīvi izvēlētus tekstus, 3) uzrakstīt ar dienesta pienākumiem saistītus tekstus.

¹² Latvijas Republikas Valsts valodas inspekcijas nolikums. Apstiprināts ar LR Ministru padomes 1992. gada 22. jūlija lēmumu Nr. 282.

Saskaņā ar Valsts valodas inspekcijas nolikumu, Valsts valodas inspekcijas uzdevumi ir: 1) kontrolēt Valodu likuma izpildi, 2) kontrolēt Valsts valodas centra lēmumu, rīkojumu, norādījumu un uzdevumu izpildi valodas jautājumos, 3) veikt pasākumus Latvijas Republikas iedzīvotāju interešu aizsardzībai Valodu likuma pārkāpšanas gadījumos.

Valsts valodas inspekcija pārbauda: 1) valsts valodas lietošanu un tās pareizību valsts varas un pārvaldes institūcijās, iestādēs, uzņēmumos, uzņēmēsabiedrībās un organizācijās, 2) Galvenās valsts valodas atestācijas komisijas lēmumu izpildi, 3) lietvedības un dokumentu, nosaukumu un informācijas atbilstību Valodu likumam un citiem normatīvajiem aktiem, 4) valsts valodas lietošanas pareizību lietvedībā un dokumentos, nosaukumos un informācijā, valsts radio un valsts televīzijas pārraidēs, komercnolūkos demonstrētajās kinofilmās, kā arī publicētajos iespaidāros.

Latvijas Republikā pašreiz strādā 18 Valsts valodas inspekcijas inspektori. Arī vairākās pašvaldībās izveidotas Valodas inspekcijas (Rīgas Domes Valodas inspekcijā strādā 9 inspektori). Valodas inspektori strādā saskaņā ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksu¹³. Valsts valodas inspekcijas vadītājs var uzlikt naudas sodu līdz Ls 150,-, rajonu inspektori - līdz Ls 75,-. Kopš 1992. gada sastādīts ap 1500 administratīvo protokolu par pārkāpumiem valodas jomā. Biežākie pārkāpumi ir valsts valodas nelietošana profesionālo pienākumu veikšanai nepieciešamajā apjomā, tulkojuma nenodrošināšana atklātos pasākumos, atklātu izziņojumu un citu tekstu neatveidošana valsts valodā. Valsts valodas inspekcija uzdevumu veikšanā iesaista inspekcijas pilnvarotās personas - sabiedriskos inspektoros, kā arī vajadzības gadījumā pieaicina ekspertus. protokols par naudas soda uzlikšanu tiek sastādīts tikai tad, ja ir ignorēts inspekcijas iepriekš izteiktais brīdinājums.

Nolikumi un normatīvi dokumenti valodas likuma izpildei

Bez jau pieminētajiem nolikumiem, kas nosaka valodu likuma izpildes insitūciju darbību (*Valsts valodas prasmes atestācijas nolikums* (1992.g. 25. maijā), *Latvijas Republikas Ministru padomes Vietvārdu*

¹³ Latvijas Republikas Likums par papildinājumiem Latvijas administratīvo pārkāpumu kodeksā valsts valodas jautājumos. Rīgā, 1992.gada 1. jūlijā.

komisijas nolikums (1992.g. 4. jūn.), *Latvijas Republikas valsts valodas inspekcijas nolikums* (1992.g. 22. jūl.) pieņemti arī vairāki citi normatīvi dokumenti, kas regulē valodas lietojumu noteiktās jomās.

LR Ministru padomes *Lēmums par dzelzceļa staciju, ostu, lidostu un fiziskās ģeogrāfijas objektu nosaukumu piešķiršanu un pārdēvēšanu* (1992.g. 2. jūl.) noteic, ka dzelzceļa stacijām un lidostām nosaukumus piešķir un pārdevē Satiksmes ministrija, bet ostām - Jūras lietu ministrija; fiziskas ģeogrāfijas objektiem nosaukumus piešķir un pārdevē Aizsardzības ministrijas Geodēzijas un kartogrāfijas departaments. Par nosaukumu piešķiršanu un pārdēvēšanu jāinformē Latvijas universitātes Zinātņu daļas Ģeogrāfijas nodaļa un Latvijas Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas institūta Onomastikas grupa. (Atbildīgo institūciju struktūra un nosaukumi kopš šī Lēmuma pieņemšanas ir mainījušies).

1995. gada 6. decembrī apspriešanai Saeimā nosūtīts *Vietvārdu aizsardzības likums*. Šis likums nosaka kārtību, kādā veidojami, atjaunojami, maināmi un lietojami Latvijas Republikas vietvārdi. Vietvārdi tiek uzskatīti par nacionālo bagātību, kuru aizsardzību īsteno valsts. Tie tiks ietverti Valsts vietvārdu reģistrā, lai nostiprinātu paaudzēs pārmantotās un novadam raksturīgās vietvārdu veidošanas un lietošanas tradīcijas. Līdz ar šī likuma pieņemšanu zaudēs spēku pašreizējie likumi par apdzīvotu vietu un objektu nosaukumu došanu un pārdēvēšanu.

Nolikums par valsts valodas lietošanu nosaukumos un informācijā (1992.g. 4. nov.) izstrādāts, lai konkretizētu Latvijas Republikas Valodu likuma prasības attiecībā uz latviešu valodas kā valsts valodas lietošanu nosaukumos un informācijā.

Nolikumā ir 7. nodaļas: 1. Vietu nosaukumi, 2. Iestāžu, uzņēmumu, uzņēmējdarbību, zemnieku saimniecību un orgnaizāciju nosaukumi, 3. Latviešu un citvalodu personvārdu lietošana, 4. Zīmogu un spiedogu teksti, 5. Publiskā informācija un reklāma, 6. Tirdzniecības un uzņēmējdarbības informācija, 7. Kontrole pār šī likuma ievērošanu.

Šī likuma ievērošanu kontrolē un administratīvos sodus likumā noteiktajā kārtībā uzliek Latvijas Republikas Valsts valodas inspekcija. Ir pieņemts lēmums, ka Uzņēmumu reģistram pirms uzņēmuma nosaukuma reģistrēšanas jāsaņem apliecinājums no Valsts valodas konsultāciju dienesta par nosaukuma atbilstību latviešu valodas normām.

Noteikumi par vārdu un uzvārdu rakstību un identifikāciju dokumentos (1992.g. 31. jūl.) nosaka vārdu un uzvārdu rakstību latviešu valodā. Šajos noteikumos atspoguļoti tradicionālie personvārdu rakstības pamatprincipi, kas atbilst latviešu valodas fonētiskajai un gramatiskajai sistēmai: 1) citvalodu personvārdi latviešu valodā atveidojami atbilstoši to izrunai (nevis rakstībai) oriģinālvalodā; 2) uzvārda īpašnieka dzimumu gan latviskas cilmes, gan citvalodu personvārdos norāda īpašas vīriešu vai sieviešu dzimtes lokāmās galotnes.

Latviešu valodas komisija 1995. gadā ir izstrādājusi "*Instrukciju par vārdu un uzvārdu lietošanu un rakstību latviešu literārajā valodā*", kas sīkāk reglamentē iepriekšminētos noteikumus.

Valodas jautājumi citos LR likumos

Tā kā valoda ir nozīmīga gandrīz visās dzīves jomās, valodas lietošana reglamentēta ne tikai LR Valodas likumā, bet arī daudzos citos Latvijas Republikas likumos un normatīvajos aktos. Lai īstenotu vienotu iekšpolitiku, saskaņā ar likumu normām jābūt saskaņotām.

Latvijas Republikas konstitucionālais likums "Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi"¹⁴(Rīgā 1991. g. 10. decembrī) nosaka cilvēka vienlīdzību likuma priekšā neatkarīgi no lingvistiskās piederības. Pantu, kas regulē valodu lietojumu, šajā likumā nav.

Pilsonības likums

Latvijas Republikas Pilsonības likums (pieņemts LR Saeimā 1994. g. 22. jūlijā) nosaka, ka naturalizācijas kārtībā Latvijas pilsonībā var uzņemt vienīgi personas, kuras prot latviešu valodu (12.2. pants). Sākotnēji Pilsonības likuma 13. pantā "Naturalizācija ārpus kārtas" bija iekļauts arī nosacījums, ka Latvijas pilsonībā individuālā kārtā var uzņemt personas,

¹⁴ 12. pants. Visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma priekšā neatkarīgi no rases, tautības, dzimuma, valodas, partijas piederības, politiskas un reliģiskās pārliecības, sociālā, mantiskā un dienesta stāvokļa un izcelšanās".

"kuras atbilstoši Ministru kabineta apstiprinātam nolikumam izcili prot latviešu valodu" (13.8. pants). Tā kā "izcila valodas prasme" nav objektīvi izvērtējama, šis nosacījums 1995. gada martā tika no Pilsonības likuma svītrots.

Pilsonības likuma 3. nodaļa "Latviešu valodas prasmes pārbaudes kārtība" nosaka latviešu valodas prasmes pārbaudes procedūru un pamatkritērijus.¹⁵

Saskaņā ar Pilsonības likuma prasībām, "Persona prot latviešu valodu, ja tā:

- 1) pilnībā saprot sadzīves un oficiāla rakstura informāciju;
- 2) brīvi var stāstīt, sarunāties un atbildēt uz jautājumiem par sadzīves rakstura tēmām;
- 3) var tekoši lasīt un saprast jebkurus sadzīves rakstura tekstus, likumus un citus normatīvus aktus, sadzīves rakstura instrukcijas un pamācības;
- 4) prot uzrakstīt atstāstījumu par sadzīves rakstura tēmu" (20. pants. Latviešu valodas prasmes līmenis).

Likums par elektroniskajiem sabiedrības saziņas līdzekļiem

Raidījumu valoda noteikta šī likuma 19. pantā:

1) Katram raidījumam jānotiek vienā valodā - raidījuma valodā. Raidījuma fragmenti citās valodās jānodrošina ar tulkojumu (dublējot, ieskaņojot vai subtitrējot. Šis noteikums neattiecas uz valodas mācību raidījumiem un mūzikas skaņdarbu izpildījumiem.

2) Raidījuma valodu nosaka pēc attiecīgā raidījuma skaņas pavadījuma vai valodas, kurā raidījums ir dublēts vai ieskaņots. Raidījuma valoda, ja tā nav valsts valoda, jānorāda raidījumu programmā.

¹⁵ **19. pants. Latviešu valodas prasmes pārbaudes komisijas.**

Naturalizējamo personu latviešu valodas prasmi pārbauda Ministru kabineta izveidotas komisijas, kuru darbību reglamentē Ministru kabineta apstiprināts nolikums.

21. pants. No latviešu valodas prasmes pārbaudes atbrīvojamās personas

Izskatot naturalizācijas iesniegumus, no latviešu valodas prasmes pārbaudes atbrīvo:

- 1) personas, kuras ieguvušas vispātējo izglītību latviešu mācīvalodas skolā;
- 2) 1. grupas invalīdus, kam invaliditāte piešķirta bez termiņa ierobežojuma."

3) Demonstrējamām filmām jābūt dublētām vai arī ar oriģinālo skaņas pavadījumu un subtitriem latviešu valodā, bet bērniem paredzētajām filmām jābūt dublētām vai ieskaņotām latviešu valodā.

4) Televīzijas raidījumiem svešvalodās, izņemot tiešās pārraides, retranslāciju, raidījumus ārzemēm, ziņu un valodas mācību raidījumus, jābūt ar subtitriem latviešu valodā.

5) raidorganizācijas veidotajā programmā raidlaika apjoms svešvalodas nedrīkst pārsniegt 30 procentus no raidlaika kopapjoma mēneša laikā. Šis noteikums neattiecas uz Latvijas Televīziju, Latvijas Radio, kabeļradio, satelittelevīziju, satelitrādio.

1996. gada martā vēl nebija pieņemts *Latvijas Republikas Izglītības likums*, kurā noteikts valodu lietojums izglītības sistēmā.

Valsts valodas likumprojekts

1995. gadā sagatavots un 1995. gada 21. novembrī nosūtīts uz Saeimu jauns likumprojekts "Latvijas Republikas Valsts valodas likums".

Šis likums uzskatāms par secīgu posmu Latvijas Republikas valodas politikā. 1992. gada likums atbilda pārejas posma prasībām un pietiekamā mērā nenodrošināja valodu hierarhiju Latvijā un pamatnācijas lingvistisko cilvēktiesību aizsardzību. Tā kā kopš 1992. gada ir pieaudzis latviešu valodas prasmes līmenis cittautiešu vidū, kā arī noticis psiholoģiskais lūzums attiekmē pret latviešu valodu, jārada juridiskais pamats, lai valsts valodas statuss latviešu valodai tiktu īstenots visās sociolingvistiskajās sfērās.

Galvenās likumprojekta konceptuālās atšķirības no spēkā esošā likuma ir šādas:

1) likumprojekts nereglamentē citu valodu lietojumu Latvijā, bet tikai valsts valodas lietošanu un aizsardzību. Citas Latvijā lietojamās valodas šī likuma izpratnē ir svešvalodas. Citu valodu starpā nav īpaši izdalīta krievu valoda, bet pastāv tikai antinomija valsts valoda - svešvalodas;

2) dažādu institūciju darbiniekiem (arī valsts ierēdņiem) jāprot un jālieto valsts valoda apjomā, kāds nepieciešams viņu profesionālo un amata pienākumu veikšanai. 1992. gada likumā bija noteikts "valsts valoda un citas valodas". Šis pants izbeidz zemākstāvošās personas

valodas izvēles tiesību dēļ līdz šim oficiāli legitimēto latviešu-krievu divvalodību valsts iestādēs un apkalpojošā sfērā;

3) par darba sanāksmju valodu noteikta tikai valsts valoda, jo 1992. gada likuma norma par tulkojuma nodrošināšanu pēc vienas personas vēlēšanās praksē netika izpildīta;

4) valsts finansētajās profesionālajās un augstākajās mācību iestādēs mācību valoda ir valsts valoda; līdz 2005. gadam uz latviešu mācībvalodu jāpāriet visām valsts finansētajām vidusskolām (10.-12. klase); šī norma nodrošinās visu absolventu vienlīdzīgas iespējas darba tirgū, kur viens no profesionālās kvalifikācijas rādītājiem ir valsts valodas zināšanas;

5) lielāka uzmanība veltīta latviešu valodas kvalitātes nodrošināšanai - vienotu literārās valodas normu un terminoloģijas ievērošanai.

Likumprojektā iespējami grozījumi un labojumi, tomēr tajā noteiktās principiālās normas ir pamatā konceptuālai ilgtermiņa valodas politikai Latvijā turpmākajos gados un gadu desmitos.

Secinājumi

Valsts valodas statusam Latvijas Republikā nepieciešams konstitucionāls nodrošinājums. Tādēļ Latvijas Republikas Satversmē iekļaujams pants: "Latvijas Republikā valsts valoda ir latviešu valoda".

Nemot vērā pašreizējās desmitgades pārejas posma statusu Latvijā, lingvistiskajai likumdošanai jāatbilst valodas situācijas dinamikai. 1992. gadā veiktie grozījumi un papildinājumi 1989. gada 5. maija LPSR Valodu likumā, kā arī 1996. gada Valsts valodas likumprojekts vērtējami kā jaunas, likumsakarīgas pakāpes valodas politikā. Papildinājumi un grozījumi esošajos valodas likumos un normatīvajos aktos, kā arī jauna Valsts valodas likuma pieņemšana jāatzīst par normālu un vēlamu procesu. Arī turpmākajos gados lingvistiskā likumdošana regulāri jāpārskata atbilstoši sabiedrības vajadzībām un sociolingvistiskās situācijas pārmaiņām.

Latvijas Republikas Valsts valodas likums ir koordinēts ar citiem LR likumiem, kas skar valodu lietojuma sfēru (Izglītības likums, Pilsonības likums, Likums par elektroniskajiem sabiedrības saziņas līdzekļiem u.c.). Pagaidām nav panākts pilnīgs Valsts valodas likuma juridiskais nodrošinājums, jo nav izdarīti nepieciešamie papildinājumi LR Likumā

"Par papildinājumiem Latvijas administratīvo pārkāpumu kodeksā valsts valodas jautājumos".

Latvijas Republikā nepieciešams vienots valodas politikas koordinācijas centrs, kas aptvertu gan juridisko, gan lingvistisko, gan pedagoģisko valodas politikas aspektu. Šīs funkcijas jāveic LR Tieslietu ministrijas Valsts valodas centram. Paralēlu nekoordinētu struktūru darbība kādā valodas politikas aspektā, piemēram, valodas mācīšanā, pašreizējā laika posmā jāatzīst par nevēlamu.

Latvijas Republikā pašlaik eksistē pašas nepieciešamākās valodas politikas realizēšanas institūcijas un ir pieņemti pamata likumi. Tomēr šo institūciju darbībai nav pietiekams organizatoriskais un finansiālais nodrošinājums. Valsts valodas centra komisiju sagatavoto likumprojektu pieņemšana nepamatoti ieilgst.

Vēlētajām institūcijām, kas nodarbojas ar valodas politikas lingvistisko aspektu, ir nepieciešams vienādot administratīvo pakļautību. Pašlaik Terminoloģijas komisija darbojas Latviešu valodas institūtā, Vietvārdu komisija - Ministru kabineta, Latviešu valodas komisija - Valsts valodas centra pakļautībā. Šo komisiju lēmumiem jābūt ar likuma spēku, un jāparedz administratīvā atbildība par valodas normu neievērošanu.

LATVIEŠU VALODAS STATUSA VALSTISKĀS NODROŠINĀŠANAS PAMATVIRZIENI

Valsts valodas statusa īstenošana Latvijā atšķirībā no valstu vairuma nozīmē nevis reāli pastāvošās valodu hierarhijas saglabāšanu, bet gan tās maiņu - latviešu valodas prioritātes nodrošināšanu sabiedriski nozīmīgākajās sociolingvistiskajās sfērās, vienlaicīgi garantējot minoritāšu valodu tiesības. Lai īstenotu šo mērķi, nepieciešams gan juridisks pamats valsts valodas aizsardzībai, gan valsts valodas apguves organizēšana un veicināšana. Valstī jāveido kompleksa pasākumu sistēma, kas stimulētu valsts valodas apguvi un lietošanu. Latvijā pašlaik par nozīmīgajiem Valodu likuma realizācijas mehānisma posmiem var atzīt 1) valsts valodas atestācijas procesu, 2) valsts valodas inspekcijas darbību, 3) valodas prasmes pārbaudi Latvijas Republikas pilsonības iegūšanai, 4) valsts valodas apguves organizēšanu.

Valsts valodas prasmes atestācija

Valsts valodas prasmes atestācija bija viens no pirmajiem nozīmīgajiem soļiem atjaunotās Latvijas Republikas valodas politikā (sk. nodaļu "Valsts valodas statusa juridiskais un institucionālais nodrošinājums").

Pirmais - obligātais - Valsts valodas prasmes atestācijas posms sākās 1992. gada maijā un ilga līdz 1992. gada decembrim. Atestācijai pakļaujamo amatu un profesiju sarakstus pa nozarēm veidoja atiecīgās ministrijas un pašvaldības. Katrā uzņēmumā atestējamo darbinieku sarakstu sastādīja darba devējs saskaņā ar ministriju apstiprinātajiem amatu un profesiju sarakstiem un apstiprināja uzņēmuma vadītājs ar savu pavēli. Uzņēmumos tika izveidotas atestācijas komisijas vismaz 5 cilvēku sastāvā. Valodas prasmes pārbaude notika bez maksas atbilstoši komisijas izstrādātām biļetēm. Galvenā valsts valodas atestācijas komisija koordinēja šo komisiju darbu un vadīja atestācija procesu kopumā. Šajā posmā Valsts valodas prasmes atestāciju nokārtoja 134 000 cilvēku.

85 lieliem uzņēmumiem, uzņēmējsabiedrībām un iestādēm tika piešķirts atestācijas termiņa pagarinājums līdz 1993. gada 1. jūlijam, 23 uzņēmumiem, kas tikai 1991. gada beigās vai 1992. gadā nonāca Latvijas Republikas jurisdikcijā, atestācijas termiņš tika pagarināts līdz 1993. gada 15. decembrim.¹ Šajā laikā atestāciju nokārtoja vēl 64 000 cilvēku.

Otrais - brīvprātīgais - Valsts valodas atestācijas posms sākās 1993. gada aprīlī². Rajonu vai pilsētu pašvaldībās tika izveidotas 40 valsts valodas prasmes atestācijas komisijas, kurās valsts valodas prasmes atestāciju var kārtot jebkurš Latvijas iedzīvotājs, kam tas nepieciešams amata ieņemšanai. Patāvīgajās atestācijas komisijās atestācija tiek kārtota par pašvaldību noteikto maksu. Šajā posmā vairs netiek lietotas eksāmenu biļetes, bet valodas prasmes līmenis atbilstoši starptautiskajiem standartiem tiek noteikts brīvā sarunā. Līdz 1995. gada 20. jūnijam atestāciju šajās komisijās nokārtoja 87 500 cilvēku.

Kopš 1994. gada valsts valodas prasmes pārbaude ir apvienota ar krievu mācībvalodas skolu valsts valodas eksāmenu.³ 1994. un 1995. gadā šādi valsts valodas atestāciju nokārtoja ap 20 000 cilvēku. Kopumā līdz 1995. gada beigām valsts valodas prasmes atestāciju Latvijā ir nokārtojuši apmēram 250 000 cilvēku.

1995. gada sociolingvistiskajā pētījumā tika iekļauti vairāki jautājumi par valsts valodas prasmes atestāciju. Tā kā atestācijas rezultāti lielā mērā raksturo latviešu valodas prasmes līmeni minoritāšu vidē, tie analizēti nodaļā "Individuālā bilingvisma un multilingvisma izplatība". Pēc minētā pētījuma datiem, starp respondentiem valsts valodas prasmes atestāciju bija nokārtojuši 42,8% vīriešu un 62,9% sievietes, 14% vīriešu un 10,9%

¹ "Uzņēmumi, uzņēmējsabiedrības un iestādes, kuriem piešķirts valsts valodas prasmes atestācijas termiņa pagarinājums. Apstiprināti ar LR Ministru padomes 1993. gada 14. aprīļa lēmumu Nr. 190."

² "Nolikums par pastāvīgajām valsts valodas atestācijas komisijām. Apstiprināts ar LR Ministru padomes 1993. gada 14. aprīļa lēmumu Nr. 190".

³ "Par augstāko, vidējo speciālo, arodizglītības mācību iestāžu un vidusskolu beidzēju valsts valodas eksāmena apvienošanu ar valsts valodas prasmes atestāciju" 1993./94. mācību gadā." - Izglītība un Kultūra, 1994, 31. martā.

sieviešu, kas amata pienākumu dēļ bija pakļauti atestācijai, nebija varējuši to nokārtot.

Intervijās tika iekļauti temati par atestācijas norisi, apzinot respondentu viedokli par šī pasākuma lietderību, kā arī sabiedrībā valdošos priekšstatus un stereotipus par šo procesu. Ļoti izplatīts ir viedoklis, ka pat tad, ja cilvēks ir nokārtojis atestāciju, viņam nav iespējams pilnveidot valodas prasmi, jo visi darbā runā krieviski. Iegūtās latviešu valodas zināšanas tiek aizmirstas. Nereti tika atzīts, ka galvenais ir apliecība, ko var iegūt arī negodīgā ceļā, nevis valodas zināšanas.

Šo atziņu apliecina arī publikācijas presē, īpaši rajonu laikrakstos. Piemēram noder interviju fragmenti:

Bezdarbniece: "Nevar zināt, vai darbā, kurā mani pieņems, būs vajadzīgas valodas zināšanas. Tagad tendence ir tāda - vajadzīgs papīriņš un viss".

Prečzine: "Labi, es šeit nokārtošu eksāmenu. Bet kad sāksšu strādāt, to valodu nelietošu, jo nebūs, ar ko runāt. Te nav tā vide, kur runā tikai latviešu valodā. Kaut kādai cilvēku kategorijai nebūtu jāprasa valsts valodas zināšanas. Piemēram, man jau būs 50, grūti ir iemācīties valodu. Jauniem cilvēkiem gan būtu jāpūlās, īpaši skolai par to būtu jāpūlās" (Latgales Laiks, 1995, 1. febr.)

Daži respondenti uzskata, ka atestācija nāca spaidu kārtā, tādēļ tai ir negatīva nokrāsa. Citi atkal atzīst, ka pārbaude bijis vienīgais stimuls apgūt valodu, par ko viņi tagad ir priecīgi.

Respondentu atbildes labi raksturo atšķirīgos viedokļus par valsts valodas prasmes atestāciju:

Nav noslēpums, cik maksā atestācijas apliecība (D, F, K, 15-24, stud.)

Zināms, ka atestācijas apliecības tika vienkārši nopirktas. Daudziem ir 3. pakāpe, bet runāt neprot. (D, M, K 35-49, strādnieks)

Atestācijas dēļ bija jāaiziet no darba (RTU docents) (D, M, K, 35-49, ražošana)

Nav vajadzīgs eksaminēt cilvēkus, kas vecāki par 60 gadiem (D, F, B, 5-64, apkalp. sf.)

Nācās pielikt lielas pūles, lai nokārtotu atestāciju. Zināšanas īsti parbaudīt vispār nevar (D, F, 35-49, tirdzniecība)

Pastāvīga morālas nomāktības un nepilnvērtības sajūta, negatīvas emocijas, stress no kontakta ar atestācijas komisiju, kaut komisijas locekļi tiešām bija liberāli (D, F, B, 35-49, mediķe)

Eksāmena procedūra vecākam cilvēkam grūta, bet negatīvu emociju nebija (D, F, B, 5--64, apkalp. sf.)

Komisija bija laipna un pretimnākoša, bet eksāmens kā tāds satraucošs (Rg, F, P, 35-49, skolotāja)

Atestācijas komisijas ir muļķības. Kursi ir vajadzīgi, tiem jābūt kvalitatīviem un jāizdod apliecība. Tagad apliecību var nopirkt (Rg, M, K, 35-49, ražošana)

Iespaids par atestācijas komisiju nav slikts, bet diez vai tās ir īpaši lietderīgas (Rg, F, K, 15-24, students)

Atestācija ir nieki (Rg 1351)

Nopietni gatavojos, komisija nebija pārāk prasīga, esmu pateicīga tai (V, F, P, 35-49, tirdzniecība)

Pretenziju nav, neko pārdabisku neprasīja (V, M, K, 15-24, strādnieks)

Valsts valodas prasmes atestācija ir process, kas visplašāk skāris Latvijas iedzīvotājus, kuru dzimtā valoda nav latviešu valoda. Nenoliedzamais progress latviešu valodas sociolingvistisko funkciju atjaunošanā lielā mērā bijis iespējams, pateicoties valsts valodas prasmes atestācijai. Pārejas periodā, kad tikai pozitīvi stimuli vien nevarēja nodrošināt valodas mācīšanos un lietošanu, valsts valodas prasmes pielīdzināšana profesionālās kvalifikācijas kritērijiem atzīstama par nepieciešamu un ļoti nozīmīgu faktoru valsts valodas apguves veicināšanā. Atzīmējams, ka 1996. gada aptaujā arī latvieši valsts valodas prasmes atestāciju kopumā atzina par svarīgāko pasākumu latviešu valodas faktiskā statusa atjaunošanā.

Valsts valodas inspekcija

1995. gada sociolingvistiskais pētījums parādīja, ka apmēram 3% respondentu ir saskārušies ar valodas inspektoru, bet par valodas inspekcijas eksistenci informēti apmēram 70%. Lielākā daļa respondentu atzīst šādas institūcijas nepieciešamību, kaut arī paši ar to satiktos nelabprāt.

Informētība par valsts valodas inspekcijas darbību

	Nē	Zin, nav saskāries	Zin, ir saskāries
Vīrieši	23.8	72.9	3.3
Sievietes	22.8	72.8	4.4
15-24	26.7	71.2	2.1
25-34	17.8	75.7	6.5
35-49	17.9	77.0	5.1
50-64	25.3	71.8	2.9
65+	42.1	56.8	1.1
Skolēns, students	27.3	72.1	0.6
Valsts iestādes darbinieks	11.4	82.5	6.1
Medicīnas iestādes darbinieks	12.3	86.2	1.5
Pedagoģiskais darbs	13.4	81.9	4.7
Tirdzniecības un apkalpojošā sfēra	15.9	73.7	10.4
Darbs ražošanā	19.3	76.6	4.1
Darbs lauksaimniecībā	42.3	53.8	3.9
Sabiedriskā transporta vadītājs	22.2	72.2	5.6
Kultūras darbinieks	15.4	80.8	3.8
Bezdarbnieks	25.6	71.6	2.8
Pensionārs	42.4	57.3	0.3
Cita nodarbošanās	23.5	70.5	6.0

Avots: Druviete (ed.), 1995.

Valodas likumu kontroles institūcijas ir nepieciešamas ikvienā valstī, bet Latvijā valodu hierarhijas maiņas periodā Valsts valodas inspekcijas loma ir īpaši liela. Valsts valodas inspekcija uzrauga Valodu likuma praktisko realizāciju, pildot arī padomdevēja funkcijas. Tomēr vairāki valstiskā līmenī neatrisināti jautājumi kavē vēl efektīvāku valodas inspekciju darbu. Tā kā Valsts valodas inspekcija var darboties tikai LR Administratīvo pārkāpumu kodeksa ietvaros, tai nav iespējams uzlikt sodu, piemēram, par demonstratīvu atteikšanos runāt valsts valodā. Arī neprecīzi formulējumi Valodu likumā un citos normatīvajos aktos pieļauj atšķirīga traktējuma iespēju, un līdz ar to valodas inspektora lēmums nereti tiek pārsūdzēts tiesā. Valodas inspektoru aktivitāti neveicina arī nenokārtotie finansiālie jautājumi, jo visa inspektoru uzliktā soda nauda nonāk valsts budžetā un inspektoru nelielās algas nav atkarīgas no viņu darba intensitātes. Nopietna problēma ir draudi valodas inspektoriem viņu profesionālo pienākumu pildīšanas laikā un vairākkārtēji uzbrukumi gan pašiem inspektoriem, gan viņu ģimenes locekļiem. Neviena

ierosinātā krimināllieta līdz šim nav novesta līdz galam. Tā kā lingvistiskā lojalitāte cieši saistāma ar lojalitāti pret Latvijas valsti, tiesībsargāšanas iestādēm šādu lietu izmeklēšanai jāvelta vislielākā uzmanība, kā arī jāveic pasākumi šādu uzbrukumu profilaksei.

Ekspertintervijās atklājās, ka vislielākais šķērslis valodas inspektoru darbā ir attiecīgu likumu trūkums. Ieskatam sarunas fragments:

"Lāča pakalpojums krieviski runājošo īpašnieku firmām ir likums par ārvalstu firmām, kas te iegulda savu kapitālu, t.i., ka tās var izmantot tulka palīdzību. Šādus pseidotulkus sameklē krieviski runājošie īpašnieki un ar inspektoriem runā it kā ārzemju pārstāvji, bet tas viss ir fiktīvi - viņi ir mūsu pašu vietējie cittautieši.

Sūdzības nāk, ja cilvēks, kuram it kā ir gan zināšanas, gan apliecība par attiecīgo valodas prasmes pakāpi, nelieto valsts valodu. Parasti šādi ar pensionāru latvieti izrēķinās, nīrgājas pārdevējas vai veikalu vadītājas, apzināti nerunājot ar šo cilvēku latviski. Tādus gadījumus mēs nevaram ne kontrolēt, ne sodīt, jo parasti tas notiek bez lieciniekiem. Inspektora vai citu cilvēku klātbūtnē tiek runāts latviski. Sodīt var par nezināšanu, bet kā lai pierāda, ka viņš nav runājis latviski? Varētu jau izlikties par pircēju, ierakstīt magnetofonā vai kā citādi, bet man nav pārliecības, ka es tiesas procesā uzvarētu. Ja pirms diviem gadiem cittautieši bija nobijušies un apzināti, tiši neizvairījās no valodas lietošanas, tad tagad tie ir kļuvuši nekaunīgāki vai drošāki un notiek tāda savdabīga latviešu paspīdzināšana" (Liepājas valodas inspektore).

Pašreizējā valodas situācijā valstij jānodrošina konsekventa Valodu likuma izpildes kontrole. Valsts valodas statusa deklarēšana, Valodu likuma un citu normatīvu dokumentu pieņemšana vien pārmaiņas valodu hierarhijā un sabiedrības psiholoģijā neradīs, bet valodas inspekcijas darbība konsekventi atgādina, ka likums jau kļūst par realitāti. Tā kā valodas atestācija un inspekcija atšķirībā no vispārīgā likuma jau skar konkrētu cilvēku ekonomiskās un politiskās intereses un visjūtamākajā veidā atklāj pārmaiņas Latvijas valstiskajā statusā, rodas aktīva pretdarbība. Valstij ir jāizstrādā mehānisms, kā nodrošināt amatpersonu aizsardzību vienā no svarīgākajām valstiskās identitātes atjaunošanas jomām, kā arī jānodrošina darba atbildībai un bīstamībai proporcionāla samaksa. Valsts valodas inspekcijai savukārt vairāk jāskaidro un jāpopularizē savas darbības būtība, lai tā netiktu uztverta tikai kā represīva, bet arī kā konsultatīva institūcija.

Valodas prasības LR pilsonības iegūšanai

LR Pilsonības likumā (pieņemts 1994.g. 22. jūlijā) noteikts, ka naturalizācijas kārtībā Latvijas pilsonībā, ievērojot arī citus noteikumus, var uzņemt vienīgi personas, kas prot latviešu valodu. Pilsonības likuma 19., 20. un 21. pantā noteikta latviešu valodas prasmes pārbaudes kārtība (sk. nodaļu "Valsts valodas statusa juridiskais un institucionālais nodrošinājums").

1994. gada septembrī bija reģistrētas 690 2137 personas jeb apmēram 28% Latvijas iedzīvotāju, kas nebija Latvijas pilsoņi (Kamenska 1995). Nav zināms precīzs skaitlis, cik no tiem vēlēsies iegūt Latvijas pilsonību; aptuveni aprēķini liecina, ka 80% no tiem varētu izteikt šādu vēlēšanos.

1995. gada sociolingvistiskajā aptaujā aptaujā piedalījās 3000 respondentu, no kuriem 63% bija Latvijas Republikas pilsoņi, 37% - citas valsts pilsoņi vai bezvalstnieki.

Respondentu pilsonība

	Latvijas pilsonis	Krievijas pilsonis	Citas valsts pilsonis
Krievi	72.2	13.1	14.7
Baltkrievi	57.6	7.6	34.8
Ukraiņi	19.0	16.7	64.3
Poļi	89.5	6.3	4.2
Lietuvieši	50.0	-	50.0
Ebreji	89.5	-	10.5
Citi	63.6	18.2	18.2

Avots: Druviete (ed.), 1995.

86,1% respondentu vēlējās iegūt Latvijas pilsonību (89,6% krievu, 89% ukraiņu, 84% baltkrievu, 91,9% poļu, 88,6% lietuviešu, 76,9% ebreju, 83,3% citu tautību). Informētība par Pilsonības likuma prasībām valodas jomā dažādās vecumgrupās bija diezgan atšķirīga, bet kopumā laba: par labi informētiem sevi atzina 52,1% (15-24), 57,2% (25-34), 73,4% (35-49), 69,4(50-64) 66,3% (65+) respondentu.

Tikai 1/3 respondentu, kas vēlas iegūt LR pilsonību, atzina, ka prot latviešu valodu.

Latviešu valodas prasme pilsonības pretendentu starpā

	15-24	25-34	35-49	50-64	65+
Krievi	24.9	21.1	32.7	18.5	2.8
Baltkrievi	25.6	15.6	31.1	25.6	2.1
Ukraiņi	18.5	26.2	38.5	13.8	3.0
Poļi	19.0	14.3	42.9	23.8	-
Lietuvieši	4.2	25.0	50.0	20.8	-
Ebreji	33.3	26.7	6.7	20.0	13.3
Citi	22.2	11.1	61.1	5.6	-

Avots: Druviete (ed.), 1995.

Liela daļa pilsonības pretendentu latviešu valodas pārbaudi uzskata par nevajadzīgu.

Pilsonības pretendenti, kas noliedz valodas prasmes pārbaudi

	15-24	25-34	35-49	50-64	65+
Krievi	22.3	19.1	30.9	20.4	7.3
Baltkrievi	19.3	14.7	30.7	28.0	7.3
Ukraiņi	15.0	25.2	31.8	18.7	9.3
Poļi	22.0	12.2	36.6	26.8	2.4
Lietuvieši	11.4	28.6	45.7	14.3	-
Ebreji	30.8	15.4	23.1	23.1	7.6
Citi	19.3	9.7	58.0	6.5	6.5
	303	260	441	293	103

Avots: Druviete (ed.), 1995.

Šādi dati ir zināmā pretrunā ar kopējo atzinumu par latviešu valodas prasmes nepieciešamību Latvijā: 91% pilsoņu un 79,6% ārpilsoņu uzskata, ka Latvijā latviešu valoda ir jāprot. Tas apstiprina pieņēmumu, ka pastāv nesakrītība starp teorētisku valsts valodas atzišanu un indivīda vēlmi šo valodu hierarhiju attiecināt uz sevi. 5,1% no respondentiem, kas vēlas iegūt LR pilsonību, latviešu valodu nezina un arī nevēlas apgūt. (Rīgā - 4,4%, Daugavpilī - 15,9%).

Valsts valodas zināšanas ir viens no galvenajiem priekšnoteikumiem pilsonības iegūšanai daudzās valstīs, jo valodas prasme parasti norāda personas integrācijas pakāpi sabiedrībā (de Witte 1985) un lielā mērā arī

valstisko lojalitāti. 1996. gada aptaujā 63,8% latviešu uz jautājumu "Vai jūs uzskatāt, ka valsts valodas zināšanas veicina cittautiešu lojalitāti" deva pozitīvu atbildi. Starptautiskiem standartiem atbilstoša latviešu valodas prasmes pārbaude LR pilsonības iegūšanai pašreizējā etnodemogrāfiskajā un politiskajā situācijā ir nepieciešama. Pilsonības iegūšana, ja tai tiks radīta valstiska motivācija, var kļūt par vienu no ietekmīgākajiem stimuliem padziļinātai latviešu valodas apguvei.

Latviešu valodas apguves nodrošināšana

Valodas politikas pedagogiskais aspekts saistās ar valodas mācīšanu divām iedzīvotāju pamatgrupām: 1) valsts valodas kā dzimtās valodas mācīšana skolās ar latviešu mācībvalodu, 2) valsts valodas mācīšana minoritāšu skolās un pieaugušajiem.

Tiesības apgūt valsts valodu tiek uzskatītas par svarīgāko pie minoritātēm piederīga indivīda lingvistisko tiesību sastāvdaļu.⁴ Tāpēc valsts pienākums ir nodrošināt valsts valodas apguvi, pirmām kārtām ar izglītības sistēmas palīdzību. Latvijas Republikas politiskās vēstures dēļ valsts valodas apguve jānodrošina arī lielam skaitam pieaugušo iedzīvotāju, kas latviešu valodu skolu sistēmas ietvaros nav mācījušies nemaz vai arī vāji un nesistemātiski.

Valsts valodas kā dzimtās valodas mācīšana

Kopš valsts valodas konstitucionālā statusa noteikšanas 1988. gadā skolēnu īpatsvars, kam mācību pamatvaloda ir latviešu valoda, pieaudzis no 51% līdz 59% 1995. gadā. 63% pirmklasnieku 1994./95. mācību gadā mācās latviski. Tā kā pēdējos gados jau 62%–64% bērnu dzimuši latviešu mātēm, var prognozēt, ka pēc dažiem gadiem jau vismaz 3/4

⁴ "Vienas no pamata lingvistiskajām tiesībām personai, kas pieder pie minoritātēm, ir - vai tām vajadzētu būt - ir tiesības sasniegt augstu divvalodības līmeni ar izglītības sistēmas palīdzību. Kļūt vismaz divvalodīgam minoritātes pārstāvim ir nepieciešams, lai īstenotu citas pamata cilvēktiesības" (Skumabb-Kangas 1995: 36).

pirmklasnieku mācīsies latviešu valodā. Kā norāda I.Mežs, šī prognoze vēl neņem vērā cittautiešu tiesības iegūt izglītību arī valsts valodā, tāpēc latviešu skolu skaitam būs jāpieaug vēl straujāk (Mežs 1995).

Tiesības uz izglītību valsts valodā ir noteiktas arī Valodu likumā (1992), bet Latvijā pagaidām visiem latviešu bērniem nav nodrošinātas izglītības ieguves iespējas dzimtajā valodā. Latviešu skolēnu skaits ir apmēram par 10 000 lielāks nekā skolēnu skaits, kas mācās latviešu valodā, piemēram, Daugavpili tikai 2/5 no latviešu bērniem mācās latviešu valodā. 15 Latvijas pagastos joprojām nav latviešu skolu vai latviešu klašu. Tā kā mācības krievu valodā ir viens no galvenajiem latviešu jaunās paaudzes lingvistiskās asimilācijas cēloņiem, skolu tīkla pārkārtošana un latviešu mācībvalodas nodrošināšana ir viens no galvenajiem izglītības vadības institūciju uzdevumiem valodas politikā.

Svarīgs jautājums ir latviešu valodas mācīšanas kvalitātes nodrošināšana. 1996. gada sociolingvistiskajā pētījumā respondentiem tika uzdots jautājums " Kā jūs vērtējat latviešu valodas mācīšanu latviešu skolās?". 50% respondentu to vērtēja kā neapmierinošu. Kā galvenie iemesli šādam vērtējumam bija minēta skolu nespēja nodrošināt absolventiem elementāras pareizrakstības un stilistikas zināšanas, pārāk sarežģītas mācībgrāmatas, neproporcionāli liels gramatikas īpatsvars, garlaicīgs un novecojis priekšmeta mācīšanas stils. Šajā jomā, tāpat kā visā valodas politikas lingvistiskajā aspektā, risināmu problēmu ir ļoti daudz.

Valsts valodas mācīšana Latvijas minoritāšu skolās

Valsts valodas apguve līmenī, kas tuvs dzimtās valodas līmenim, iespējama galvenokārt agrīnajā un skolas vecumā. Valstij ir ne tikai tiesības, bet pienākums nodrošināt imigrantu integrāciju ar skolu sistēmas palīdzību. Kaut latviešu valoda cittautiešu skolās kā fakultatīvs priekšmets pastāvēja arī padomju laikā, nopietni latviešu valodas ieviešanai skolu sistēmā sāka pievērsties tikai kopš 1989. gada.

1989. gada Valodu likumā tika noteikts, ka mācību iestādēs ar citu mācībvalodu latviešu valoda tiek mācīta neatkarīgi no šo izglītības iestāžu resorpakļautības un ka vidējo, vidējo speciālo un augstāko mācību

iestāžu beidzējiem jākārto eksāmens valsts valodā (13. pants). 1992. gada Valodu likuma papildinājumos noteikts, ka augstākajās mācību iestādēs, sākot ar otro mācību gadu, mācību pamatvaloda ir latviešu valoda (11. pants).

Spēkā esošajā Valodas likumā un Izglītības likumā nav noteikta mācību pamatvaloda pamata un vidējās izglītības iestādēs, bet attiecīgajos 1996. gada likumprojektos iestrādāta norma par pāreju uz vidējo izglītību valsts valodā desmit gadu laikā. Tādējādi izdalāmi divi atsevišķi jautājumi: mācību pamatvaloda minoritāšu skolās un valsts valodas mācīšana.

Mācību pamatvaloda. Starptautiskajos dokumentos, kas aizsargā pie minoritātēm piederīgu personu tiesības, ir maz precīzu norāžu par valodu izglītības sistēmā (sk.nodaļu "Minoritāšu tiesību un lingvistisko cilvēktiesību aizsardzība Latvijas Republikā"). Latvijas Republikai saistoša ir parakstītā, bet vēl Saeimā neratificētā "Eiropas Bāzes konvencija par nacionālo minoritāšu aizsardzību". Šī konvencija (*Framework Convention for the Protection of National Minorities*) pašlaik ir galvenais dokuments, kas nosaka Eiropas Padomes dalībvalstu etnopolitiku un lielā mērā arī valodas politiku. Izglītība un valoda skarta 14. pantā:

"1. Puses apņemas atzīt, ka ikvienai pie nacionālās minoritātes piederīgai personai ir tiesības mācīties šīs minoritātes valodu.

2. Reģionos, kur minoritātēm piederīgas personas dzīvo tradicionāli vai ievērojamā skaitā, ja ir pietiekams pieprasījums, Pusēm jācenšas nodrošināt, ciktāl iespējams un to izglītības sistēmas ietvaros, lai šādām minoritātēm piederīgām personām būtu atbilstošas iespējas mācīties minoritātes valodu vai tikt mācītiem ar šīs valodas starpniecību.

3. Šī panta 2. paragrāfs jāisteno bez aizspriedumiem pret oficiālās valodas mācīšanu vai mācīšanos ar šīs valodas starpniecību." /Komentāros: "Tik tiešām, oficiālās valodas prasme ir sociālās saliedētības un integrācijas faktors"/.

Konvencijas 12. panta 3. paragrāfā noteikts: "Puses apņemas veicināt vienlīdzīgu pieeju visu līmeņu izglītībai personām, kas piederīgas pie minoritātēm". Tas nozīmē tikai to, ka nav izglītības iestādēs nav pieļaujama diskriminācija pēc etniskās pazīmes, bet ne to, ka visu līmeņu izglītībai jābūt minoritāšu valodās. Komentāros īpaši uzsvērts, ka saistības pret minoritāšu valodām nekādā ziņā neietekmē valsts oficiālās valodas

statusu un vajadzību to iemācīties. Tomēr valsts nedrīkst liegt minoritātēm organizēt mācības minoritātes valodā uz kopienu rēķina.

Latvijas Republikas izglītības politikas pamatā ir minoritāšu skolu tīkla attīstības veicināšana. Blakus padomju laikā pastāvējušajām latviešu un krievu mācībvalodas skolām tagad atjaunotas arī citu nacionālo minoritāšu skolas. Šajā ziņā Latvijas minoritātēm ir daudz lielāks valsts un sabiedrības atbalsts nekā vairumā Eiropas valstu. 1995. gada sociolingvistiskajā pētījumā repondentiem tika uzdots jautājums par nacionālo minoritāšu skolu nepieciešamību. Atbildes rāda, ka sabiedrība minoritāšu skolu atjaunošanas ideju ir pieņēmusi.

Vai nepieciešamas īpašas nacionālo minoritāšu skolas?

	Jā	Nē, jā mācās latviski	Nē, jā mācās krieviski
Latvieši	77.5	18.5	4.0
Krievi	77.5	10.5	12.0
Baltkrievi	71.5	13.2	15.3
Ukraiņi	68.0	16.0	16.0
Poļi	88.2	9.4	2.4
Lietuvieši	77.4	19.4	3.2
Ebreji	81.6	10.2	8.2
Citi	65.6	24.6	9.8

Avots: Druviete (ed.), 1995.

Noskaidrojot pašu minoritāšu (izņemot krievus) attieksmi, atklājās, ka pašu vecāku valodas prasme nav izšķirošs faktors: pozitīva attieksme pret minoritāšu skolām bija gan tiem, kas paši valodu prot, gan tiem, kas paši savas tautības valodu neprot.

Vai minoritāšu pārstāvji atbalsta īpašas minoritāšu skolas?

	Tie, kas prot minoritātes valodu			Tie, kas neprot minoritātes valodu		
	Jā	Nē, jānācās latviski	Nē, jānācās krieviski	Jā	Nē, jānācās latviski	Nē, jānācās krieviski
Baltkrievi	67.6	16.2	16.2	73.0	11.9	15.1
Ukraiņi	63.6	19.7	16.7	71.4	13.1	15.5
Poļi	89.5	10.5	-	87.6	9.0	3.4
Lietuvieši	76.0	22.0	2.0	83.4	8.3	8.3
Ebreji	77.8	22.2	-	82.5	7.5	10.0
Citi	51.7	41.4	6.9	78.1	9.4	12.5

Avots: Druviete (ed.) 1995.

Saskaņā ar Eiropā visizplatītāko modeli, minoritāšu skolās no sākuma majoritātes valodu māca tikai kā priekšmetu, vēlāk tā jau ir dažu priekšmetu mācīšanas līdzeklis.

Tā kā esošā izglītības sistēma neveicina integrāciju, arī Latvijā paredzēta līdzīga modeļa ieviešana, 1996./97. mācību gadā stāsies spēkā Izglītības likuma 5. panta grozījumi, kas nosaka, ka minoritāšu skolās vairāki priekšmeti būs jānāca valsts valodā.⁵ A.Šķēles valdības

⁵ "Mazākumtautību vispārizglītojošās skolās, kurās mācībvaloda nav latviešu valoda, 1.-9. klasē vismaz divos, bet 10.-12. klasē vismaz trijos humanitārajos vai eksaktajos mācību priekšmetos mācībām galvenokārt jānotiek valsts valodā" (Grozījumi LR Izglītības likumā, 1996.g. 10. aug.). LR Izglītības un zinātnes ministrijas rīkojumā "Par Izglītības likumā izdarīto grozījumu izpildes kārtību" noteikts: "Izvēloties 1996./97. mācību gadā latviešu valodā pārgūstamos mācību priekšmetus, jāievēro 1) skolas administrācijas un skolotāju reālās iespējas nodrošināt kvalitatīvu mācību priekšmeta satura apguvi latviešu valodā; 2) skolā ir tiesības turpināt mācību priekšmeta apguvi valsts valodā, ja kāds no mācību priekšmetiem jau tiek mācīts latviski; 3) uzsākot mācību priekšmeta apguvi latviešu valodā, šis process jāturpina, līdz mācību priekšmets vairs netiek iekļauts mācību plānā; 4) ieteicams šādus mācību priekšmetus apgūt valsts valodā: fiziskā audzināšana, mājturība vai amatu mācība, vizuālā māksla, vizuālā māksla un rokdarbi, mūzika; 5) nav ieteicams apgūt valsts valodā šādus mācību priekšmetus: matemātika, fizika, ķīmija; 6) vidusskolā valsts valodā pārgūstamos mācību priekšmetus izvēlas skola, ievērojot 1. un 3. punkta nosacījumus" (LR IZM, Nr. 1-14-2, 18.01.1996).

deklarācijas sadaļā "Izglītība un zinātne" paredzēts, ka valsts finansētajās augstskolās mācības notiks valsts valodā un tiek uzsākta pakāpeniska pāreja uz latviešu valodu vidējās mācību iestādēs. Šo grozījumu mērķis ir radīt priekšnoteikumus šai pakāpeniskajai pārejai, lai cittautu mācībvalodas pamatskolu beidzēji varētu apgūt zināšanas vidusskolā ar latviešu mācībvalodu, vidējo mācību iestāžu absolventi spētu iestāties augstskolā vai konkurēt darba tirgū, un viņu iespējas neierobežotu nepietiekama valodu prasme. Tas atvieglos krievu skolu beidzēju iekļaušanos Latvijas sabiedrībā. Arī ANO Attīstības programmas izstrādātajā valsts programmā paredzēti kursi to mācību priekšmetu skolotājiem, kuri savu priekšmetu cittautu mācībvalodas skolas mācīs valsts valodā. Daudzas skolas jau šajā mācību gadā, apsteidzot Izglītības likuma 5. panta grozījumos noteiktās prasības, vairākus mācību priekšmetus māca valsts valodā.⁶ Līdz ar to, ka latviešu valoda kļūst par mācību līdzekli, aktuāls uzdevums ir pārskatīt latviešu valodas kā mācību priekšmeta saturu minoritāšu skolās.

Tomēr, kā atzīmē T.Skutnaba-Kangasa, pastāv tipiski gadījumi, kad minoritātēm šāds stāvoklis liekas nepieņemams: "Ir zīmīgi, ka vairums šāda tipa minoritāšu, piemēram, zviedri Somijā, būru un angļu valodas runātāji Dienvidāfrikā, krievvalodīgie Igaunijā, Latvijā, Lietuvā ir kādreiz dominējošās grupas un /vai atrodas pārejas fāzē, kad tās ir spiestas pieņemt faktu, ka tās vairs nav spējīgas uzspiest savu gribu skaitliskam vairākumam, bet kur tās vēl ir spējīgas organizēt savu bērnu mācīšanu ar savas valodas palīdzību" (Skutnabb-Kangas. 1995:16). Arī Latvijā iecerētā norma par pakāpenisku pāreju uz valsts finansēto vidējo izglītību tikai valsts valodā ir izraisījis iebildumus. Plašākas sabiedrības viedoklis par vidusskolu mācībvalodu pēc 10 gadiem nav pētīts. 1995. gada sociolingvistiskajā aptaujā bija iekļauts jautājums par iespējamo krievu vidusskolu nākotni. Tā kā Valsts valodas likumprojekts vēl nebija izstrādāts, jēdziens "nākotne" netika sīkāk paskaidrots. Intervijās atklājās, ka vairums respondentu ar to sapratuši tuvākos gadus, tāpēc sabiedriskās domas izpēte izglītības sistēmas nākotnes jautājumos ir aktuāls uzdevums.

⁶ Paskaidrojuma raksts par Izglītības likumā izdarīto grozījumu izpildes kārtību. LR IZM, Nr. 1-14-7, 19.02.1996.

Kādām nākotnē jābūt vidusskolām ar krievu mācībvalodu?

	Krievi	Citas minoritātes
Mācībām jānotiek tikai krievu valodā	17.2	11.7
Mācībām jānotiek krievu valodā, bet daži priekšmeti pasniedzami latviski	28.6	25.0
Mācībām jānotiek krievu valodā, bet pastiprināti jā māca latviešu valoda	43.5	43.9
Mācībām jānotiek latviešu valodā, bet daži priekšmeti (krievu valoda, krievu literatūra) jā māca krieviski	9.7	15.3
Īpašas skolas ar krievu valodu nav nepieciešamas, mācībām jānotiek tikai latviski	1.0	4.1

Avots: Druviete (ed.), 1995.

Latviešu valodas mācīšana. Valsts valodas likumprojekts (1996) nosaka, ka Latvijas Republikā ir garantētas tiesības izglītību iegūt valsts valodā. Citu mācībvalodu skolās jānodrošina valsts valodas apguve atbilstoši skolu izglītības valsts standartam latviešu valodā, kas skolu absolventiem dotu iespējas mācīties augstskolā, kā arī ieņemt jebkuru amatu Latvijas Republikā.⁷

1995. gada sociolingvistiskajā pētījumā tika noskaidrota vecāku attieksme pret latviešu valodas mācīšanu viņu bērniem. Ap 90% respondentu izteica vēlēšanos, lai viņu bērni apgūtu latviešu valodu. Tomēr par salīdzinoši augstu atzīstams arī negatīvi noskaņoto vai svārstīgo vecāku procents (intervijās par galveno iemeslu šādam viedoklim tika minēta vēlme emigrēt, bet bija arī principiāli negatīva attieksme).

⁷ Saskaņā ar LR konstitucionālā likuma "Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi" 40. pantu "Personām un to apvienībām ir tiesības dibināt dažādu līmeņu mācību iestādes ar jebkuru mācībvalodu. Izglītības iegūšana šajās skolās ir valsts pārraudzībā" (Rīgā 1991.g. 10. dec.). Valsts valodas likumā (1996) noteikts, ka privātajas un ārvalstu finansētajās mācību iestādēs mācībvaloda ir latviešu valoda, ja Ministru kabinets nav noteicis citu mācībvalodu.

Vai vecāki vēlas, lai viņu bērni apgūtu latviešu valodu?

	Jā	Nē	Nezinu
Latvieši	96.5	0.3	3.2
Krievi	90.9	3.0	6.1
Baltkrievi	87.7	1.8	10.5
Ukraiņi	88.9	2.0	9.2
Poļi	91.6	3.8	4.6
Lietuvieši	92.9	1.8	5.4
Ebreji	77.1	6.3	16.7
Citi	93.5	3.2	3.2

Avots: Druviete (ed.), 1995.

Latviešu valodas mācīšanas kvalitāti divas trešdaļas respondentu vērtēja kā neapmierinošu. Šāds fakts nepārsteidz, tomēr jāatzīst, ka nav darīts viss, lai nodrošinātu laikmetīgu pieeju latviešu valodas mācīšanai. Kā galvenie trūkumi latviešu valodas mācīšanā tika minēti: zemas prasības (41,8% respondentu), sliktas mācībgrāmatas (17,7%), slikti skolotāji (17,5%), pārāk augstas prasības (2,5%).

Latviešu valodas mācīšanas kvalitāte minoritāšu skolās

	Apmierinošs	Neapmierinošs
Latvieši	38.5	61.5
Krievi	35.9	64.1
Baltkrievi	37.2	62.8
Ukraiņi	32.4	67.6
Poļi	24.0	76.0
Lietuvieši	30.4	69.6
Ebreji	23.9	76.1
Citi	35.1	64.9

Avots: Druviete (ed.), 1995.

Ari intervijās latviešu valodas mācīšana tika raksturota visai negatīvi:

Skolās ir tāds pats līmenis kā pirms 30 gadiem. To pašu, ko mācīja man, māca arī manam dēlam (D, F, K, 35-49, valsts iest.d.)

Skolās - absolūta nulles atieksme pret latviešu valodu (D, F, B, 35-49, ražošanā)

Skolas jābūt citai metodikai un citai pieejai. ir slikti, neprofesionāli skolotāji (Rg, F, K, 25-34, tirdzniecībā)

Skolās jā māca sarunvaloda, jāuzlabo metodes (Rg, M, K, 35-49, mediķis)

Jaunajiem obligāti jāpiespiež iemācīties latviešu valoda (Rg, M,K, 65+, pensionāre)

Lai mainītu situāciju, ir izveidota Latviešu valodas kā otrās valodas skolotāju asociācija. Asociācija ar Sorosa fonda-Latvija un Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centra finansiālo atbalstu rīko kursus pedagogiem latviešu valodas mācīšanai minoritāšu skolās. Rīgā trūkst ap 40 latviešu valodas skolotāju; ir jāveic gan skolotāju pārkvalificēšana, gan jānodrošina jaunu speciālistu sagatavošana augstskolās.

Valsts valodas mācīšana pieaugušajiem

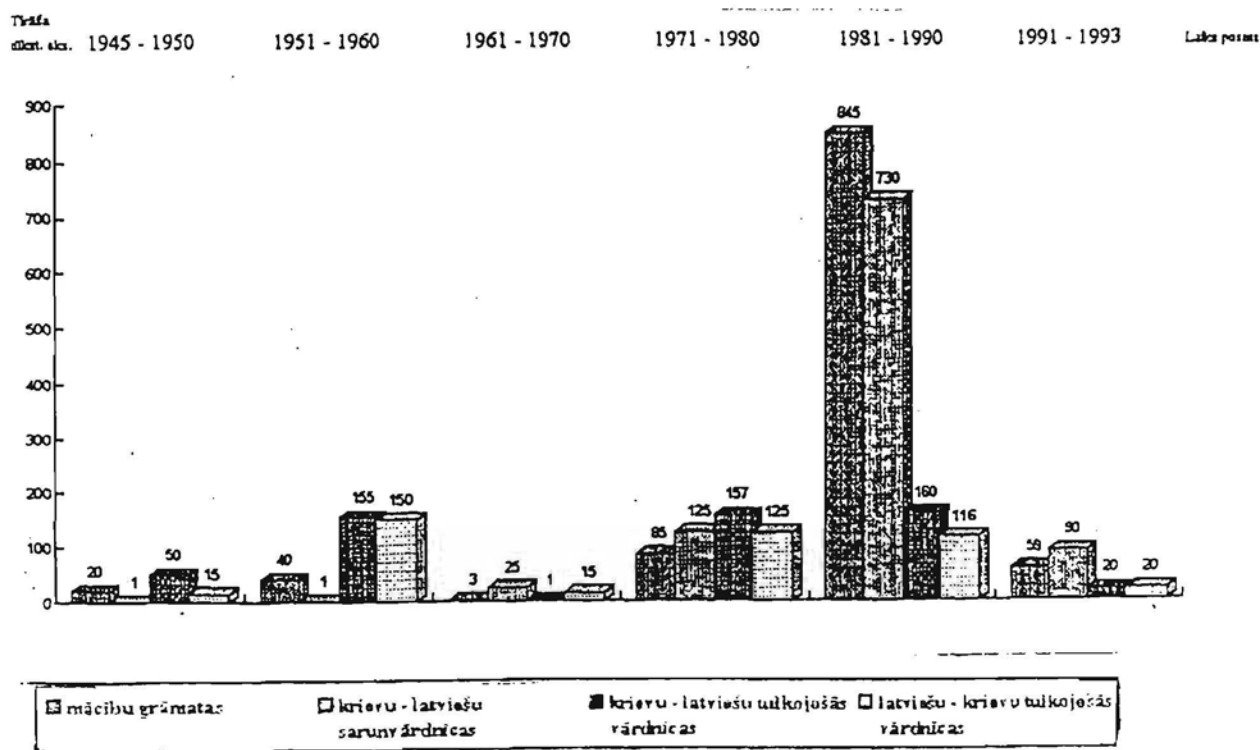
1989. gada Valodu likuma 4. pants noteica, ka visiem darbiniekiem, kuru pienākumos ietilpst saskare ar pilsoņiem, ir jāprot un jālieto kā latviešu, tā arī krievu valoda tādā apjomā, kas nepieciešamas viņu profesionālo pienākumu veikšanai. Tā kā latviešu valodu atbilstošā līmenī tai laikā prata tikai aptveni ceturtdaļa cittautiešu, šis pants stājās spēkā trīs gadu laikā no Valodu likuma publicēšanas dienas, t.i., 1992. gada maijā.⁸

Pēc Valodu likuma pieņemšanas sākās valsts organizēta intensīva latviešu valodas mācīšana. Darbavietās darba laikā tika organizēti latviešu valodas bezmaksas kursi. Latviešu valodas apguves materiāli tika publicēti gandrīz visos valsts un rajonu laikrakstos, īpaši kursi tika nodrošināti ar radio un televīzijas palīdzību. Tika publicēts arī liels skaits mācībgrāmatu, mācību palīglīdzekļu un vārdnīcu.⁹ 1989. gadā no valsts budžeta latviešu valodas mācīšanai pieaugušajiem tika izlietoti 12 miljoni rubļu.

⁸ Latvijas PSR Augstākās padomes Lēmums par Latvijas PSR Valodu likuma spēkā stāšanās kārtību. Rīgā 1989. gada 5. maijā.

⁹ Arī padomju gados, kad latviešu valodas apguve īpaši netika veicināta, tika izdotas latviešu valodas mācībgrāmatas skolām un pašmācībai, kā arī dažādas vārdnīcas. Līdz 1985. gadam izdotas latviešu valodas mācībgrāmatas ar kopējo tirāžu 500 000 eks., sarunvalodas vārdnīcas un divvalodu vārdnīcas - arī 500 000 eksemplāru.

Latviešu valodas pašmācības grāmatu un vārdnīcu skaits

Avots: LR Valsts valodas centrs.

Tā kā Valodu likuma praktisko ieviešanu un uzraudzību neveica speciālas institūcijas, līdz pat 1992. gadam netika noteikts ne profesionālo pienākumu veikšanai nepieciešamais latviešu valodas zināšanu apjoms, ne valodas prasmes pārbaudes kārtība. Gan psiholoģisku cēloņu dēļ, gan aiz pārliecības, ka Valodu likums netiks izpildīts, daudzi cilvēki īpaši necentās apgūt latviešu valodu. Pēc LZA Ekonomikas institūta izlasveida aptaujas datiem, Rīgā 1992. gadā latviešu valodas kursus bija beiguši 6% vīriešu un 10% sieviešu, attiecīgi 7% un 12% aptaujas laikā mācījās, bet 32% un 29% izteica vēlēšanos kursus apmeklēt. Ap 8% respondentu bija sākuši mācītiesursos, bet tos pametuši (Eglīte 1994). Kursu apmeklētība lielā mērā svārstījās atkarībā no politiskās situācijas gan Latvijā, gan arī Krievijā. Kopumā šajā valsts valodas apguves posmā netika sasniegti gaidītie rezultāti.

Pēc 1995. gada sociolingvistiskā pētījuma datiem latviešu valodu apgūt nevēlas aptuveni 13% Latvijas iedzīvotāju. Vairums cilvēku, kas nedomā mācīties latviešu valodu, arī nevēlas iegūt Latvijas pilsonību - 30,3%. Starp Latvijas pilsoņiem, kuri neprot valodu, to arī nevēlas apgūt 4,8%, starp tiem, kas vēlas iegūt Latvijas pilsonību - 5,1%.

Respondenti, kas nevēlas mācīties latviešu valodu

	Vīrieši					Sievietes				
	15-24	25-34	35-49	50-64	65+	15-24	25-34	35-49	50-64	65+
Latvieši	-	75.0	-	-	25.0	-	-	-	100.0	-
Krievi	16.4	20.0	21.7	25.5	16.4	13.1	13.1	14.8	27.9	31.1
Baltkrievi	17.6	11.8	11.8	41.2	17.6	-	-	20.0	40.0	40.0
Ukraiņi	-	25.0	25.0	50.0	-	14.3	-	-	57.1	28.6
Poļi	-	-	33.3	33.3	33.3	16.7	-	16.7	33.3	33.3
Lietuvieši	-	-	-	-	-	-	-	-	100.0	-
Ebreji	-	-	-	100.0	-	50.0	-	-	50.0	-
Citi	-	-	50.0	50.0	-	-	100.0	-	-	-

Avots: Druviete (ed.) 1995.

Pēc sadalījuma pa vecumgrupām un profesionālajām grupām visvairāk respondentu, kas nevēlas apgūt valodu, bija starp pensionāriem un starp 15-24 gadus veciem skolēniem un studentiem. Starp motīviem, kuru dēļ respondenti nemācīsies latviešu valodu, dominē divas atbildes: "nejūt latviešu valodas nepieciešamību" un "vienkārši nevēlas".

Motīvi, kuru dēļ respondenti nemācās latviešu valodu

	15-24	25-34	35-49	50-64	65+
Plāno aizbraukt no Latvijas	38.9	33.3	16.7	-	11.1
Nejūt latviešu valodas nepieciešamību	32.1	14.3	17.9	21.4	14.3
Ir pār vecu latviešu valodas apguvei	-	-	1.6	51.5	46.9
Nav spēju uz valodām	9.1	13.6	45.5	27.3	4.5
Vienkārši nevēlas	20.0	32.0	24.0	20.0	4.0
Citi iemesli	-	23.1	23.1	38.5	15.3

Avots: Druviete (ed.) 1995.

Liels skaits respondentu, kas uzskata, ka latviešu valodas zināšanas konkrēti viņam nav nepieciešamas, apliecina, no vienas puses, krievu valodas reālo funkcionēšanu visās sfērās un, no otras puses, relatīvi mierīgo valodu hierarhijas maiņu Latvijā resp. latviešu lingvistisko toleranci. Vidēji trešā daļa respondentu nav novērojuši sadzīves konfliktus valodas lietojuma dēļ.

Vai kopš Valodu likuma pieņemšanas novēroti valodu konflikti?

	Nē	Dažreiz	Bieži
Vīrieši	30.2	56.2	13.6
Sievietes	12.4	57.3	21.3
15-24	18.9	59.2	21.9
25-34	18.9	59.0	22.1
35-49	25.2	58.9	15.9
50-64	29.5	54.0	16.5
65+	48.5	41.9	9.6
Latvieši	24.9	58.3	16.8
Krievi	22.7	58.4	18.9
Baltkrievi	26.1	53.8	20.1
Ukraiņi	27.4	52.9	19.7
Poļi	40.0	48.5	11.5
Lietuvieši	29.7	50.0	20.3
Ebreji	30.6	55.1	14.3
Citi	31.1	54.1	14.8
Skolēns, students	20.0	60.2	19.8
Valsts iestādes darbinieks	25.8	57.3	16.9
Medicīnas iestādes darbinieks	14.3	70.0	15.7
Pedagoģiskais darbs	21.5	61.6	16.9
Tirdzniecības un apkalpojošā sfēra	18.3	56.3	25.4
Darbs ražošanā	25.0	59.5	15.5
Darbs lauksaimniecībā	26.9	53.8	19.3
Sabiedriskā transporta vadītājs	47.4	42.1	10.5
Kultūras darbinieks	16.1	69.6	14.3
Bezdarbnieks	18.4	57.8	23.8
Pensionārs	40.8	46.6	12.6
Cita nodarbošanās	30.6	51.1	18.3

Avots: Druviete (ed.) 1995.

Latviešu valodu kopumā tomēr vēlas mācīties 87% iedzīvotāju, kuri to vēl neprot vai prot vāji. Nav ievērojami samazinājies to iedzīvotāju skaits, kas izjūt gan komunikatīvas, gan morālas grūtības valodas neprasmes dēļ. Pēc LZA Ekonomikas institūta izlasveida aptaujas datiem 1992. gadā 20% vīriešu un 29% sieviešu atzina, ka bieži izjūt neērtības valodas neprasmes dēļ. 1995. gada aptaujā tādu bija 13%. Datu analizē gan jāņem vērā, ka grūtības latviešu valodas neprasmes dēļ krievvalodīgā vidē nav

izjūtamās un ka, gluži otrādi, cilvēks ar labu latviešu valodas zināšanu līmeni var apzināties savu zināšanu nepilnību.

Vai repondenti izjūt grūtības valodas neprasmes dēļ?

	Bieži	Dažreiz	Nekad
Latvieši	11.9	47.4	40.7
Krievi	16.5	59.5	24.0
Baltkrievi	19.0	59.7	21.3
Ukraiņi	17.8	59.9	22.3
Poļi	13.8	48.3	37.9
Lietuvieši	8.7	47.8	43.5
Ebreji	8.3	56.3	35.4
Citi	20.4	46.3	33.3

Avots: Druviete (ed.), 1995.

Visbiežāk respondenti valodas neprasmes dēļ izjūt grūtības valsts un pašvaldību iestādēs, vismazāk - saskarsmē ar kaimiņiem.

Kādās jomās izjūtas grūtības latviešu valodas neprasmes dēļ?

	15-24	25-34	35-49	50-64	65+
Valsts un pašvaldību iestādēs	80.0	80.2	84.0	77.7	70.5
Veselības aprūpes iestādēs	3.1	4.1	1.8	4.8	3.2
Veikalos, sadzīves pakalpojumu iestādēs	5.9	3.8	3.4	5.5	14.7
Saskarsmē ar darbabiedriem	1.9	2.9	2.4	1.0	1.1
Saskarsmē ar kaimiņiem	1.6	1.7	1.5	2.1	2.1
Citur	7.5	7.3	6.9	8.9	8.4

Avots: Druviete (ed.), 1995.

Pašlaik nav precīzu ziņu par cilvēku skaitu, kas vēlētos apgūt latviešu valodu. Pēc Naturalizācijas pārvaldes datiem aprēķināts, ka apmēram 400000 no 725 000 ārpilsoņu varētu pretendēt uz naturalizāciju, kam obligāts priekšnoteikums ir latviešu valodas prasme.

Pieaugušo apmācībā svarīgi izmantot daudzveidīgas valodas apguves formas, lai ikviens varētu atrast vispiemērotāko. 1995. gada sociolingvistiskajā pētījumā tika iekļauts jautājums, kā runātājs apguvis vai vēlētos apgūt latviešu valodu. Augstais to respondentu procents, kas

valodu apguvis vai vēlas apgūt pašmācības ceļā, apstrīd izplatīto viedokli, ka lingvistiskās vides dēļ tas Latvijā grūti izdarāms. Liels skaits respondentu Vēlas apgūt valodu ar privātskolotāja palīdzību. Salīdzinoši maz cilvēku valodu apgūst ar radio un TV starpniecību, kas varētu likt pārskatīt pieņēmumu par šīs mācību formas efektivitāti.

Vēlamais latviešu valodas apguves veids

	Vīrieši					Sievietes				
	15-24	25-34	35-49	50-64	65+	15-24	25-34	35-49	50-64	65+
Pašmācība	42.5	58.4	57.6	59.6	65.1	30.2	45.1	44.9	52.1	52.2
Kursos	20.4	14.5	16.8	15.9	4.7	15.8	17.5	23.1	20.7	10.1
Privātskolotājs	18.2	14.5	10.1	7.9	7.0	35.3	25.6	16.9	12.1	5.9
TV, radio	5.8	6.0	6.3	7.9	11.6	3.2	4.4	9.3	8.6	15.9
Citādi	13.1	6.6	9.2	8.7	11.6	15.5	7.4	5.8	6.5	15.9

Avots: Druviete (ed.), 1995.

Apmēram piektā daļa respondentu valodu vēlas apgūt kursos. Pašlaik ierobežotā valsts budžeta dēļ nepastāv iespējas pieaugušajiem apgūt valodu uz valsts rēķina. Valodu māca dažādas organizācijas, saņemot maksu par mācībām no pašiem klausītājiem vai viņu darba devējiem. Piemēram, Zinību biedrības kursi notiek 18 rajonu nodaļās, ir 2 valodu centri - Rīgā un Ventspilī. Ir apmācīti 18 000 cilvēki, sagatavoti 120 pasniedzēji. Ir nepieciešama valodas mācīšanas firmu licencēšana, lai nodrošinātu labāku kursu kvalitāti. Līdz šim nereti kursos dalībnieki tika sagatavoti tikai profesionālajai valsts valodas prasmes atestācijai, bet zināšanas izrādījās nepietiekamas līdzdalībai plašākās sabiedrības norisēs.

1994. gada jūlijā ANO Attīstības programmai Latvijā tika iesniegts Latvijas Ministru prezidenta lūgums atbalstīt latviešu valodas mācīšanas valsts programmas izveidi un īstenošanu. 1995. gadā Latvijā darbojās Latvijas un ārvalstu speciālistu ekspertu grupa, kas izstrādāja detalizētu programmu latviešu valodas mācīšanai cittautiešiem. Grupa sadarbojās ar valsts struktūrām, kā Naturalizācijas pārvaldi, Izglītības un zinātnes ministriju, Valsts valodas centru, Latvijas Universitātes, Daugavpils Pedagoģiskās universitātes, Liepājas Pedagoģiskās augstskolas u.c. augstskolu speciālistiem, kā arī ar nevalstiskajām organizācijām.

Programma aptvers divas iedzīvotāju grupas: 1) pieaugušos, kas vēlas integrēties Latvijā, 2) vidusskolēni (10.-12. klase). Programmas projekts paredz 10 gadu laikā sagatavot skolotājus un mācību materiālus, lai 180 000 skolēniem un 1800 pieaugušajiem iemācītu valsts valodu. Tiks sagatavoti skolotāji, kas spēs mācīt latviešu valodu kā otro valodu. Programmas izmaksas būs ap 12, 24 miljoniem latu. 1996. gada 20. februārī Ministru prezidents izdevis rīkojumu "Par Latviešu valodas apguves valsts programmu" (Nr. 42, 20.02.1996), kas paredz darba grupas izveidošanu programmas uzsākšanai un programmas perspektīvā plāna projektu visās darbības jomās.

Secinājumi

Valodas mācīšanā nozīmīgs ir gan tehnoloģiskais, gan ideoloģiskais komponents. Ideoloģiskajam - t.i., motivācijai ir izšķirīga nozīme. Trešās vai ceturtās valodas apzinātai apguvei nepieciešama stingra motivācija. Visā Eiropā pastiprinās tendence apgūt nevis kādu citu valsti runāto valodu, bet gan angļu valodu; tā pakāpeniski kļūst par lingua franca tādās multinacionālās valstīs kā Šveice un Beļģija. Jāņem vērā, ka "valoda tiek uzskatīta par simbolu *per se* daudzās multilingvālās valstīs. Vienkārša otras valodas mācīšanas pastiprināšana vai tās izmantošana par mācībvalodu šādās konfliktsituācijās šķiet lieka laika un naudas izšķiešana. To apliecina obligātā krievu valodas mācīšana agrākajās Austrumu bloka valstīs, kā arī centieni mācīt flāmu valodu Beļģijas valoņu daļā" (Nelde 1991).

Kopmā jāatzīst, ka Latvijas Republikā pašlaik eksistē pašas nepieciešamākās valodas politikas realizēšanas institūcijas un ir pieņemti pamata likumi. Tomēr šo institūciju darbībai un likumu īstenošanai vēl trūkst vajadzīgā organizatoriskā un finansiālā nodrošinājuma.

VALSTS VALODAS SOCIOLINGVISTISKĀ KVALITĀTE

Valodas politikā vienlīdz svarīgi ir trīs darbības virzieni: juridiskais (likumu un normatīvu aktu izstrādāšana valodas situācijas valstiskai regulēšanai), pedagoģiskais (valsts valodas, minoritāšu valodu un svešvalodu mācīšana) un lingvistiskais (valsts valodas normalizācija un bagātināšana). Tikai tad, ja darbība visos virzienos būs intensīva un saskaņota, valsts valodas statuss būs neatgriezenisks. Tā kā Latvijas valodas politikas mērķis saistīts ar ilgu gadu pastāvējušās valodu hierarhijas maiņu, valsts valodas lingvistiskajai kvalitātei pašreizējos valodu konkurences procesos ir īpaša nozīme.

Valodas kvalitāti var vērtēt atbilstoši dažādiem kritērijiem - vēsturiskajam, sistēmiskajam, normatīvajam, estētiskajam utt. No valodas politikas viedokļa visnozīmīgākais ir sociolingvistiskais valodas kvalitātes kritērijs - vai valoda atbilst sabiedrības vajadzībām konkrētā valodas situācijā un ir pietiekami izkopta un attīstīta, lai spētu konkurēt ar citām tajā pašā sabiedrībā lietotajām valodām.

Valodas kvalitātes kritēriji

Pēdējos gadu desmitos visā pasaulē pieaugusi interese par valodu funkcionēšanu sabiedrībā un par valodas un konkrētas sabiedrības savstarpējo ietekmi. Arī valodniecības attīstības loģika nosaka tieksmi dziļi un vispusīgi analizēt valodu saistībā ar konkrētā etnosa vēsturi un tā eksistences politiskajiem, sociālekonomiskajiem un psiholoģiskajiem apstākļiem (Fasold 1992). Civilizētā sabiedrībā valoda tiek apzināti veidota, kopta un normēta, lai tā sabiedrības attīstībai atbilstošā līmenī spētu veikt gan komunikatīvo, gan kognitīvo, gan ekspresīvo funkciju; tiek regulētas arī valodu attiecības multilingvālās valstīs. Aizvien nepopulārāks kļūst uzskats par valodu kā par slēgtu sistēmu, kuras attīstību nosaka galvenokārt pirmvalodas tipoloģija, bet ne ārēji faktori. Savukārt sabiedrībā, īpaši daudznacionālā sabiedrībā, notiekošo procesu pilnīgai izpratnei ļoti nozīmīga ir lingvistisko procesu analīze.

Sociolingvistikas kā zinātņu nozares vēsture ilgst tikai dažas desmitgades, tomēr valodas pētīšanas sociolingvistiskā aspekta iedīgi eksistējuši jau no valodas apzinātas izpētes aizsākumiem - jau sengrieķu un indiešu valodniecībā. Līdzko pētnieki ne tikai aprakstīja konkrētas valodas parādības, bet arī analizēja to rašanās un pārmaiņu ekstralingvistiskos - ārpus valodas sistēmas pastāvošos - cēloņus, tika saistīta valodas un sabiedrības attīstība (Dittmar 1981). Mūsdienu sociolingvistikas attīstību ietekmējusi gan valodas un sabiedrības mijiedarbības analīze V.Humbolta darbos, gan 19. gadsimta lingvistisko skolu ietvaros paustās idejas, īpaši H.Šteintāla psiholoģisms, H.Paula valodas filozofija. V.Humbolta ideja, ka cilvēka attieksmi pret apkārtējās dzīves parādībām nosaka valoda, bija pamatā vairāku lingvistisku skolu atzinumiem par valodas kategoriju lomu domāšanā un īstenības atspoguļošanā. Amerikāņu neohumboltiānisma jeb amerikāņu etnolingvistikas pamatlicēju E.Sepīra un B.Vorfa, kā arī L.Veisgerbera, L.Blūmfilda, R.Jakobsona, L.Vitgenšteina darbi savukārt bija ierosmes avots 60.-70. gadu sociolingvistiem. Sprādzienveidīgo sociolingvistikas attīstību šajā posmā noteica vairāki faktori. Pirmkārt, tā bija reakcija pret gadu desmitiem valdošo valodniecības skolu un virzienu (salīdzināmi vēsturiskā valodniecība, jaungramatisms), kā arī populārāko 20. gadsimta skolu (strukturālisms, ģeneratīvā lingvistiska) izteikti intralingvistisko orientāciju un valodas attīstības sociālo faktoru ignorēšanu. Otrkārt, bija nepieciešams risināt aktuālas valodas un sabiedrības mijiedarbības problēmas un zinātniski pamatot lēmumus praktiskajā valodas politikā (piemēram, valoda un sociālais slānis Lielbritānijā, valoda un rase, valoda un dzimums ASV, valoda un imigranti Vācijā). Treškārt, 60.-70. gadi bija arī socioloģijas kā akadēmiskas disciplīnas uzplaukuma un robežu paplašināšanās laiks; sociologi savu interešu lokā iekļāva valodu, savukārt valodnieki savu tradicionālo izpētes objektu sāka analizēt, izmantojot socioloģijas metodes. Ceturtkārt, liela loma bija svarīgas tradicionālās valodniecības nozares - dialektoloģijas - robežu paplašināšanai, plaši izmantojot socioloģiskas metodes (V.Labova skola). Kopš tā laika lingvistiskās variantības izpēte atkarībā no socioloģiskajiem maiņlielumiem (sociālais slānis, vecums, dzimums u.c.) veido vienu no galvenajiem sociolingvistikas virzieniem (Trudgill 1992).

Sociolingvistiskajā skatījumā valodas kvalitāte tātad ir vērtējama funkcionāli, ciešā saistībā ar sabiedrības vajadzībām konkrētā laika posmā. Valodas sociolingvistiskā kvalitāte ir augsta, ja runātāju rīcībā ir

pietiekams valodas līdzekļu arsenāls valodas izmantošanai jebkurā sociolingvistiskajā sfērā. Līdz ar to var pastāvēt neatbilstība starp valodas kvalitātes formāli lingvistiskajiem un sociolingvistiskajiem kritērijiem, kā arī atšķirīgs skatījums uz valodas procesiem un parādībām (piemēram, valodu kontaktu ietekmi, valodas eksistences paveidu izmantojumu, valodas normalizāciju un normu kodifikāciju).

Lingvistiski un ekstralingvistiski faktori valodas attīstībā

Valodas evolūcija un funkcionēšana nav tieši saistīta ar sabiedrisko formāciju un valsts politisko iekārtu. Politiskās pārmaiņas valodas runātāju kolektīvā nerada krasas pārmaiņas valodā, un tā, pakāpeniski attīstoties, tiek nodota no paaudzes paaudzē kā noturīgs saziņas līdzeklis.

Sociālekonomiskās un politiskās parādības atstāj tikai netiešu ietekmi uz atsevišķu valodas jomu evolūciju. Šī ietekme atkarīga no ekstralingvistisku faktoru ilgstošas un noturīgas iedarbības uz valodas kolektīvu. Tomēr sociālo faktoru loma jebkuras dzīvas valodas evolūcijā nav noliedzama, jo valoda, veicot dažādas komunikatīvas funkcijas, atspoguļo organisko saikni starp valodas kolektīva pagātņi un nākotni.

Valodu attīstībā nozīmīgas ir abas puses, kas ir savstarpējo saistītas, bet tomēr pietiekami autonomas: valodas struktūras attīstība un valodas sabiedrisko funkciju attīstība, kas rada iespējas apzināti ietekmēt valodas procesus.

Valoda kā sistēma ir relatīvi neatkarīga tai ziņā, ka ārēju spēku ietekme uz to ir niecīga. Sistēmas attīstība notiek pēc iekšējiem likumiem. Bet valodas sistēma sastāv no vairākām apakšsistēmām. Ārēji faktori vismazāk iespaido fonoloģisko un morfoloģisko apakšsistēmu, bet leksiskajā un sintaktiskajā apakšsistēmā lielākā mērā iespēžas jauninājumi. Tie savukārt var ietekmēt sistēmas iekšējās attiecības, radīt pārmaiņas vienā apakšsistēmā, kas savukārt ietekmē otru.

Atšķirīga ir ārēju faktoru ietekme uz valodas funkcijām. Pasaules valodas kā sistēmas īpaši neatšķiras; visās ir tās pašas apakšsistēmas. Turpretim valodu sociolingvistiskās funkcijas ir pilnīgi atšķirīgas: no pasaules valodas līdz cilts mutvārdu komunikācijas valodai.

Valodu attīstības pamatposmi

Katrai pasaules valodai ir savs liktenis un sava raksturīga attīstības gaita. Tomēr lielākā daļa mūsdienu kultūrtautu attīstījušās pēc vienotas shēmas - ciltis, tautība, nācija. Vienlaikus ar etnosa konsolidāciju parasti notiek arī valodas pāreja kvalitatīvi augstākā pakāpē - līdz pat nacionālajai valodai.

Cilšu valodas sākotnēji parasti stipri neatšķiras no radniecīgu cilšu valodām, bet šīm agrīnajām valodas attīstības stadijām ir raksturīgas samērā stingras robežas starp ciltīm un valodām, kas noved pie pakāpeniskas valodu diverģences. Līdz ar zemkopības un lopkopības attīstību pastiprinās sakari starp ciltīm, kas rada sekundāru valodu tuvināšanos. Dažādu iemeslu dēļ vienas cilts nereti kļūst par dominējošo un pakāpeniski asimilē citas radniecīgas ciltis. Tautības veidošanās process parasti saistīts ar pirmo valstisko veidojumu rašanos, piemēram, senkrievu tautības veidošanās Kijevas Krievzemē 9. gs., latviešu tautības un pirmo valstiskās organizācijas formu veidošanās 10.-12. gs. Tautībai raksturīgs vienojošs etnonīms, kopīgi kultūras elementi un kopīga valoda, kurā var pastāvēt teritoriāli dialekti, kas saglabājuši cilšu valodu iezīmes. Līdz ar valstiskās organizācijas formu rašanos integrācija notiek ne tikai pēc cilšu radniecības, bet arī pēc teritoriāli administratīvā principa. Vienā valstiskā veidojumā var būt apvienoti vairāki etnosi, savukārt vienu etnosu var sadalīt valsts robežas, kas gadu gaitā ir mainīgas.

Lai būtu iespējama kaut vai primitīva valsts pārvalde, nepieciešama informācijas apmaiņa starp centru un perifēriju, kopīgi likumi un lēmumi. Līdz ar valstu rašanos intensīvi sāk attīstīties arī rakstība, pieaug rakstpratēju skaits un sabiedrība aizvien vairāk integrējas uz vienotas valodas rakstu formas pamata. Valodas rakstu formā teritoriālo dialektu iezīmes nivelējas, izveidojas īpašs rakstītā teksta kanons, kas tiek atkārtots citos tekstos. Šai periodā sāk veidoties *literārā valoda* un tās normu sistēma. Rodas pirmie normu avoti - vārdnīcas, gramatikas u. tml., kas veicina literārās valodas stabilitāti.

Līdz ar nācijas izveidošanos noteiktos sociālpolitiskos apstākļos arī valodā notiek nozīmīgas pārmaiņas. Paplašinās valodas sociolingvistiskās funkcijas, nostiprinās valodas virsdialektālā forma. Literārajā valodā rodas stilistiskā diferenciacija. Tās ietvaros atkarībā no runas situācijas veidojas

funkcionālie stili, kam raksturīgi noteikti izteiksmes līdzekļi: oficiālais stils, lietišķo rakstu stils, publicistikas stils, zinātnisko rakstu stils, sarunvalodas stils, daiļliteratūras stils. Veidojas jauna literārās valodas pakāpe - *nacionālā literārā valoda*. Tā ir daudzo un dažādo nacionālās valodas eksistences paveidu funkcionāli nozīmīgākā pakāpe. Tipisku tautības un nacionālās valodas veidošanās modeli varam atrast latviešu vēsturē.

Latviešu valoda pieder pie indoeiropiešu valodu saimes baltu valodu grupas. Pie šīs pašas grupas pieder arī lietuviešu valoda un 16.-17. gs. atmirušās senprūšu, jātvingu un galindu valodas (varmācīgas asimilācijas piemērs). Tiek uzskatīts, ka indoeiropiešu pirmdzimtene meklējama Ziemeļaustrumeiropas areālā starp Balkāniem un Vislas un Dņepras baseiniem; baltu pirmvalodas dialekti veidojušies ap 2000.g. p.m.ē. (Gimbutienē 1985: 39). Attālinoties no centrālā indoeiropiešu areāla, pirmvalodas dialekti, kas bija latviešu cilšu valodu pamatā, nonāca ciešā saskarē ar somugru ciltīm (tagadējo igauņu un lībiešu priekštečiem); interference ietekmēja gan latviešu cilšu, gan somugru cilšu valodu veidošanos. Apmēram m.ē. 5. - 7. gs. nošķirās baltu ciltis, kas veidoja pamatu tagadējai latviešu un tagadējai lietuviešu tautībai un valodai.

Latviešu etnosa konsolidēšanās no austrumbaltu ciltīm - latgaļiem, zemgaļiem, sēļiem, kā arī kuršiem, ko daži pētnieki atzīst par īpašu tautību, kas tikai 16. gs. sākumā lingvistiski asimilējusies latviešos - notikusi 10.-12. gadsimtā. Latviešu tautības valodas izveidošanās sociolingvistiski vēl nav pietiekami izpētīta. Starp lingvistiski samērā tuvajām ciltīm, kas dzīvoja aptuveni tagadējās Latvijas robežās pastāvēja cieši sakari, savstarpējas laulības, arī konflikti, citu cilšu pārstāvju sagūstīšana, kas veicināja valodu tuvināšanos. Arī tendence norobežoties no kaimiņu - slāvu, somugru, lietuviešu - ciltīm veicināja etnosa konsolidēšanos. Tomēr starp latviešu ciltīm un kaimiņiem pastāvēja visāda veida sakari, un arī valodu kontaktu ietekmēja tautības valodas veidošanos. Seno cilšu valodu pēdas saskatāmas latviešu valodas trīs dialektos, kas vēlākajos gadsimtos feodālās nošķirtības dēļ sadalījās vairāk nekā 500 izloksnēs, kas pastāv vēl līdz mūsu dienām.

Latviešu tautības un valodas konsolidēšanās periods sakrita ar vācu misionāru ierašanos Latvijā un pakāpenisku Latvijas kolonizāciju. Vispirms krusmeši saskārās ar latgaļiem; iespējams, ka viņu valoda tika

izmantota kā *lingua franca* visā iekarotajā teritorijā, kas varēja paātrināt nācijas konsolidēšanos. Līdz ar Latvijas teritorijas kolonizāciju sākās arī apzināta valodas politika, kas vienmēr saistās ar administratīvu un valsts pārvaldes orgānu izveidošanos un sabiedrības noslāņošanas kārtās. Līdz pat 19. gadsimtam gan ir grūti runāt par nopietnu valodu konkurenci Latvijas teritorijā. Pastāvēja divi nošķirti valodas kolektīvi, abi praktiski monolingvāli, un neliels skaits bilingvu, kas nodrošināja šo kolektīvu saziņu. Visās sociolingvistiskajās funkcijās, izņemot ģimenes, sadzīves un daļēji kultūras un izglītības sfēru, funkcionēja vācu valoda. Tā kā valoda tika uztverta par sociālā stāvokļa pazīmi, latviešu lingvistiskā asimilācija, kas tautības veidošanās posmā varētu tikt panākta, līdz pat 19. gs. sākumam oficiālas politikas līmenī izvirzīta netika. Latviešu sarunvalodā vācu valodas interference parādījās tikai leksikas līmenī; pirmsnacionālā perioda latviešu literārajā valodā tā lielā mērā bija jūtama arī sintaksē un frazeoloģijā.

Latviešu valoda un kultūra jau kopš tautības valodas konsolidēšanās laikiem bija ciešā saskarē ar daudzām citām kultūrām un valodām: ar lībiešu, lietuviešu, igauņu, baltkrievu, krievu valodu kā kaimiņu valodām, ar krievu, poļu, zviedru un vācu valodu kā valsts varas un administratīvās pārvaldes valodu noteiktos vēstures periodos, ar latīņu valodu kā reliģiskā kulta valodu dažos Latvijas reģionos. 16.-19. gadsimtā Latvijā samērā plaši bija izplatīts individuālais bilingvisms un multilingvisms (Rūķe-Draviņa 1977).

Par vienu no nozīmīgākajiem notikumiem jebkura etnosa dzīvē tiek uzskatīta rakstības izveidošana. Latviešu rakstība radās 16. gadsimta sākumā uz vācu rakstības pamata (Bergmane, Blinkena 1986); pirmās zināmās iespīestās grāmatas izdotas 1585.-1587. gadā. Jau t.s. zviedru laikos iespīestie teksti, kuros pastāv vienota literāra norma, pateicoties samērā augstajam lasītprasmes līmenim latviešu zemnieku vidū, veicināja literārās valodas nostiprināšanos uz vidusdialekta pamata. Arī 17.-18. gs. gramatikās un vārdnīcās, kuru autori bija vācbaltiešu garīdznieki (J.G.Rēhehūzens, G.Mancelis, J.Lange, G.Elgers, G.F.Stenders u.c) ir vērojami apzināti teorētiski pamatotas latviešu valodas normalizācijas, tātad valodas politikas lingvistiskā aspekta, iedīgļi (Druvieta 1991: 49).

Kopš Livonijas kara (1558-1583) laikiem latviešu apdzīvotās teritorijas tika sadalītas un iekļautas dažādos valstiskos veidojumos, piemēram, līdz Ziemeļu karam Latvijas ziemeļu daļa bija Zviedrijas pakļautībā, austrumdaļa bija Polijas kondominija, rietumdaļā bija relatīvi

autonomā Kurzemes hercogiste. Pēc Ziemeļu kara (1700-1721) Latvijas teritorija nonāca Krievijas pakļautībā, bet tika noslēgts īpašs līgums par vācu valodas lietošanu administratīvajā un kultūras sfērā. Pēc aptuveniem aprēķiniem iedzīvotāju procentuālais sastāvs bija šāds: 89,8% latviešu, 6,5% vāciešu, 1,1% ebreju, 0,8% poļu, 0,6% krievu, 0,3% lībiešu (Dunsdorfs 1973: 306). Kopš 18. gadsimta beigām saasinājās vācu un krievu valodas konkurence Latvijas teritorijā un sadūrās slēptas un atklātas pārkrievošanas un pārvācošanas tendences. Cara valdības attieksme pret lielo vācu valodas īpatsvaru Vidzemes un Kurzemes guberņās bija piesardzīga, jo tādējādi varēja pastiprināties Vācijas politiskā ietekme šajā reģionā. 19. gadsimta beigās latviešu valoda tika lietota ne tikai ģimenē un sadzīvē, bet arī kultūras un izglītības sfērā un, nacionālajai apziņai pieaugot, sāka pretendēt uz vietu arī nozīmīgākās sabiedriskajās sfērās.

Kad ar latviešu valodas pētišanu un kopšanu sāka nodarboties paši latvieši, valodniecība Eiropā jau bija kļuvusi par patstāvīgu un nopietnu zinātņu. Pirmo nacionālās atmodas ideologu darbos vienlīdz liela vērība bija veltīta gan valodas politikas juridiskajam, gan lingvistiskajam aspektam, it īpaši J.Alunāna un K.Barona publikācijās. 1861. gadā ap 20 latviešu kultūras darbinieku (K.Biezbārdis, K.Valdemārs, B.Āriķis, J.Caunītis u.c.) iesniegumā Baltijas ģenerālgubernatoram Livenam par Latviešu valodas un literatūras biedrības dibināšanu uzsvēra nepieciešamību ne tikai izkopt latviešu valodu, bet arī nodrošināt tās turpmāko eksistenci (Latvijas vēstures avoti 1939: 139-144), tomēr bez valsts iestāžu atbalsta tas nebija iespējams.

Viens no kritiskākajiem periodiem latviešu valodas eksistencei iestājās 19. gadsimta beigās. Krievijas impērijā sākās neslēpta rusifikācijas, visi tās administratīvās struktūras posmi pretojās jebkādi latviešu valodas sociolingvistisko funkciju paplašināšanai. Tomēr strauji attīstījās literārā valoda, iznāca liels skaits grāmatu un preses izdevumu, latviešu valoda ka seniska indoeiropiešu valoda guva ievēribu pasaules zinātnieku aprindās, par latviešu valodas tiesībām un tās attīstīšanu līdz Eiropas kultūrtautu valodas līmenim iestājās latviešu kultūras darbinieki, rakstnieki, valodnieki. Pirmie profesionālie latviešu valodnieki - Tērbatas universitātes absolventi J.Velme, G.Freibergs-Brīvkalnieks, K.Mīlenbahs - vācu filozofijas un socioloģiskās valodniecības ietekmē valodas un tās runātāju kolektīva saistību jau iezīmē nepārprotami. Valodas kā sabiedriskas parādības uztvere vijas cauri K.Mīlenbaha darbiem; plaši

skatītais valodas parādību vēsturiskais un sociālais fons arī ir pamatā viņa veiksmīgajām valodas attīstības prognozēm. Kopš pagājušā gadsimta beigām latviešu valodniecībā pastāv stabila sociolingvistiskas pieejas tradīcija, kas vēl īsti nav novērtēta (Druviete 1990: 222). Latviešu nacionālās inteliģences rašanās, tās iesaistīšanās valodas tiesību aizstāvībā, valodas apzināta kopšana līdztekus ekonomiskajiem nācijas rašanās prieksnoteikumiem sekmēja latviešu nacionālās literārās valodas rašanos 19. gadsimta 60. gados - vēl ilgi pirms valstiskuma iegūšanas.

Valodu kontaktu ietekme

Valodu kontakti ir likumsakarīga divu vai vairāku etnosu sociālo, ekonomisko un kultūras sakaru daļa. Kontakti notiek nevis starp pašām valodām, bet starp šo valodu runātājiem, tāpēc saziņa iespējama tikai tad, ja sabiedrībā ir cilvēki, kas prot abas valodas. Ja viena un tā paša valodas kolektīva ietvaros sistemātiski tiek lietotas divas vai vairākas valodas, rodas parādība, ko sauc par kolektīvo *bilingvismu* (*divvalodību*) vai *multilingvismu* (*daudzvalodību*).

Gan valodu kontakti, gan bilingvisms ir ļoti sena un plaši izplatīta parādība. Ilgstošā pastāvīgā saskarsmē vienā ģeogrāfiskā areālā runātās valodas ietekmē cita citu. Valodas visbiežāk nonāk kontaktā tad, ja lingvistiski homogēnā teritorijā ierodas liela citas valodas runātāju grupa. Valodu attiecību veidošanās parasti ir atkarīga no ekstralingvistiskiem faktoriem - no valodas kolektīvu lieluma, no to materiālās un garīgās kultūras līmeņa, no militārā spēka, kā arī no kontaktvalodu struktūras īpatnībām un no to ģeoloģiskās radniecības pakāpes. Visbiežāk sastopami četri valodu situācijas attīstības tipi (Lehiste 1988, Журавлев 1982).

1. Abi valodas kolektīvi turpina runāt katrs savā valodā. Atnācēju valoda, ko apzīmē ar terminu *adstrāts*, ietekmē pamatiedzīvotāju valodu, bet turpina pastāvēt kā kaimiņu valoda, piemēram, konstatējams zviedru *adstrāts* somu valodā, turku - Balkānu valodās, somugru - latviešu valodā (Zeps 1962).

2. Pamatiedzīvotāju valodas kolektīvs asimilē atnācējus. Atnācēju valoda, ko apzīmē ar terminu *superstrāts*, atstāj pēdas pamatiedzīvotāju valodas leksikā, fonētikā un gramatikā, kā, piemēram, skandināvu *superstrāts* angļu valodā 9. gs.

3. Atnācēji asimilē pamatiedzīvotājus. Šī procesa pirmā stadija parasti ir plaši izplatīts bilingvisms. Ja pēc pilnīgas lingvistiskas asimilācijas atnācēju valodā saglabājušās pamatiedzīvotāju valodas pēdas, to sauc par *substrātu*, piem., ķeltu substrāts angļu valodā (tādi vārdi kā *Londona, Temza*), baltu substrāts baltkrievu izloksnēs.

4. Mērķtiecīgi šķiet atsevišķi izdalīt *instrātu*, kas rodas, ja vienas valodas kolektīva teritorijā atrodas atsevišķas citas valodas runātāju grupas (Журавлев 1982), piemēram, retoromāņu instrāts Šveices vācu valodā, kurdu instrāts Armēnijā, krievu instrāts Latgalē kopš 17. gs.

Pilnīga valodas nomaiņa - *valodas atmiršana* -, etnosa lielākajai daļai fiziski saglabājoties, ir ilgstošs un pakāpenisks sociolingvistisks process. Tā slēptā forma ir *interference* - novirze no dzimtās valodas normām kontaktvalodas ietekmē. Turklāt jāņem vērā tā sauktais Vindiša paradokss, kas aprakstīts jau 1897. gadā: pat vāji apgūta otra valoda ietekmē dzimto valodu, nevis otrādi. Šādas nevēlamas novirzes varam vērot visos *valodas līmeņos* - fonētiskajā, morfoloģiskajā, sintaktiskajā, semantiskajā un leksikostilistiskajā līmenī. Fonētiskajā līmenī *interference* izpaužas kā skaņu savstarpēja aizstāšana, kā pārmaiņas skaņu izrunā (piem., līdzskaņu balsīguma zudums vārda beigās, atsevišķu skaņu izrunas varianti latviešu valodā krievu valodas ietekmē) (Lehiste 1988: 5) u.c. Morfoloģiskā *interference* jūtama galvenokārt gramatisko kategoriju universalizēšanā (piem., salikto laiku lietojuma samazināšanās latviešu valodā). Sintaktiskajā līmenī *interferences* dēļ tiek lietotas citai valodai raksturīgas konstrukcijas. Valodu savstarpējā ietekme vispilnīgāk izpaužas leksikas un semantikas līmenī. Vārdu aizgūšana no citas valodas ir viens no galvenajiem paņēmieniem jaunu jēdzienu un reāliju apzīmēšanai: arī mantotu vārdu nozīme citvalodu ietekmē nereti tiek paplašināta. Latviešu valodā, piemēram, jau 9.-12. gadsimtā ienākuši no slāvu valodām aizgūti vārdi.

Kad 12. gadsimta sākās tieša saskare ar vāciešiem, liela loma ir vācu kultūras ietekmei, un viduslejasvācu, vēlāk augšvācu valodas vārdi lielā skaitā ienāk dažādās dzīves jomās (*zāģis, niere, spēlēt, slikts, kleita, loze*). Pavisam vācu aizgūvumu latviešu valodā ir ap 3000 (Sehwers 1936), bet liela daļa no tiem vairs aktīvi lietoti netiek - šī *interference* jau pirmās atmodas laikā tika atzīta par nevēlamu (J. Alunāns, A. Kronvalds), un vācu vārdiem tika meklēti latviski ekvivalenti. Galvenokārt ar vācu un krievu valodas starpniecību latviešu valodā ienāca latīņu un grieķu

cilmes vārdi (*bīskaps, plūme, fizika*), kas pašlaik ir neatņemama mūsu valodas sastāvdaļa.

Svarīgākais valodu kontaktu tips ir tiešie kontakti, kad valodas kolektīvi dzīvo kopīgā areālā un bilingvisms vai multilingvisms raksturīgs lielai sabiedrības daļai. Tomēr starp valodām iespējami arī netiešie kontakti. Šādā gadījumā bilingvāli var būt tikai daži indivīdi, bet pārējais valodas kolektīvs otras valodas vārdus un konstrukcijas aizgūst no tulkotās literatūras, nereti ar trešās valodas starpniecību. Šādi kontakti raksturīgi, piemēram, latviešu valodai un Rietumeiropas valodām. 90. gados, kad pastiprinās tiešie kontakti starp latviešu un it īpaši angļu valodas runātājiem, leksikas aizgūšana kļūst intensīvāka un parādās interferences arī citos valodas līmeņos.

Attieksme pret jauninājumiem un pārmaiņām, kas valodā ienāk valodu kontaktu dēļ, nosaka galvenos virzienus literārās valodas normalizācijā un veido nozīmīgu valodas politikas lingvistiskā aspekta daļu. Tomēr pat spēcīga kontaktvalodas ietekme un nevēlamas interferences visos valodas līmeņos nenoved pie valodas atmiršanas. Valoda atmirst tikai divos gadījumos: ja fiziski tiek iznīcināta lielākā valodas kolektīva daļa vai zūd valodas *sociolingvistiskās funkcijas* - valoda noteiktās sabiedrības dzīves jomās tiek aizstāta ar citu valodu. Valodas izstumšana no sociāli nozīmīgām dzīves sfērām iespējama tad, ja lielākā daļa valodas kolektīva ir bilingvāli. Ilgstošs sabiedrības bilingvisms nelabvēlīgu politisko un etnodemogrāfisko faktoru ietekmē var būt prelūdijs valodas atmiršanai.

Nozīmīgas pārmaiņas valodā, kas jau var apdraudēt valodas kā etnosam unikāla komunikācijas līdzekļa eksistenci, notiek tad, ja kvantitatīvi, ekonomiski un kulturāli dominējoša etnosa valoda ilgstoši nonāk kontaktā ar šo valodu.

Pārmaiņas, kas notiek kontaktvalodās, nav iekļaujamas vispārējās likumsakarībās un formulās, jo dažādu valodu kontaktos vērojamas individuālas vienpusējās vai abpusējās interferences izpausmes. Pamatos pārmaiņas valodā tomēr notiek trijos posmos:

1) leksikas aizgūšana un tās adaptācija saskaņā ar aizguvējvalodas fonomorfoloģiskajiem likumiem,

2) vārdu un teikumu struktūras pārmaiņas aizgūtu palīgvārdu ietekmē,

3) citvalodas gramatisko elementu sistēmas ietekme uz aizguvējvalodas gramatisko sistēmu.

Valodās ar izkoptu literārās valodas formu šis pārmaiņu process ir regulējams vismaz dažos valodas eksistences paveidos.

Valodas eksistences paveidi

Valodas struktūrā un sistēmā neatspoguļojas sociālas atšķirības. Tomēr valodas struktūras funkcionēšanas un valodas jaunrades process atrodas spēcīgā dažādu sabiedrisku spēku ietekmē. To ietekmē demogrāfiskās, sociālās, profesionālās intereses, sociālā gaume un uzskati, grupu psiholoģija. Valodas paveidi ir reāli eksistējošas valodas sistēmiskās organizācijas un funkcionēšanas formas.

Tāpēc jebkura valoda, kas kļuvusi par nacionālo valodu, diferencējama vismaz pēc šādiem parametriem:

- 1) teritoriālā diferenciacija (izloksnes, dialekti),
- 2) prestiža diferenciacija (literārā valoda, sarunvaloda),
- 3) sociālā diferenciacija (sarunvalodā),
- 4) stilistiskā diferenciacija (literārajā valodā).

Atsevišķie valodas paveidi nav vienādi patstāvīgi un neatkarīgi. Daži attīstās struktūras līmenī (teritoriālie varianti), daži - uz funkcionēšanas specifikas pamata (sociālie varianti). Vienā un tai pašā tekstā var būt dažādu valodas paveidu apkopojums, kas norāda uz to savienojamību reālajā valodas funkcionēšanas procesā.

Tikai sociolingvistikas ietvaros aptverama visu valodas paveidu sistēma, jo paveidus nosaka ne valodas struktūras īpatnības, bet valodas kolektīva ietekme. Fakti jāanalizē ne tikai to attiecībās pret valodas sistēmu, bet attiecībā pret runātāju un lietošanas sociālajiem apstākļiem.

Viena un tā pati nacionālā valoda var reprezentēt atšķirīgos paveidos, tomēr sagabājot pazīmju kopumu, kas to šķir no citām valodām un ļauj identificēt kā atsevišķu valodu. Šos vienas un tās pašas valodas paveidus mēdz apzīmēt dažādi - *valodas varianti*, *valodas eksistences formas* u. tml. Šai darbā lietots termins valodas eksistences paveidi. *Valodas eksistences paveidi* ir patstāvīgas valodas struktūras, kas veidojušās uz kopīga pamata, tādēļ tie viena etnosa robežās ir saprotami,

bet savā starpā atšķiras sociolingvistisko funkciju, standartizācijas pakāpes un prestiža ziņā.

Pētnieki mēdz izdalīt atšķirīgus valodas eksistences paveidus, bet samērā vienprātīgi atzīst, ka augstāko pakāpi nacionālās valodas eksistences paveidu hierarhijā ieņem kodificētā literārā valoda, bet zemāko - nekodificētie *teritoriālie dialekti*. Vidū starp šiem paveidiem atrodas *ikdienas sarunvaloda* - savdabīgs valodas paveids, kas tiek lietots neoficiālās situācijās un pēc lingvistiskās kvalitātes dažādos valodas līmeņos var tuvināties gan literārajai valodai, gan teritoriālajiem dialektiem. Visam valodas kolektīvam kopīgās ikdienas sarunvalodas robežās pastāv *sociolekti* - noteiktam sabiedrības sociālajam slānim (nodarbošanās, vecuma, dzimuma ziņā) raksturīga lingvistiskās identifikācijas forma.

Valodas situācijas aprakstā konkrētas valodas eksistences paveidi saistāmi ar valodas lietojumu dažādās sociolingvistiskās funkcijās. Tie raksturo valodas attīstības un dzīvīguma pakāpi noteiktā laika posmā.

Latviešu valodas izlokšņu un sarunvalodas forma var tikt lietota zemākajās sociolingvistiskajās funkcijās (ģimene, sadzīve; arī kultūra, informācija), bet augstākajās sociolingvistiskajās sfērās jānostiprina vienotas literārās valodas lietojums. Šajā valodas paveidā ir iespējama apzināta ietekme uz valodu, nodrošinot valsts valodas statusam adekvātas izteiksmes iespējas.

Valodas nacionālie varianti

Ja atsevišķa etnosa daļa ir teritoriāli, ekonomiski un politiski šķirta, parasti netiek saglabāta pilnīga etnokulturāla un lingvistiska identitāte ar pārējo etnosa daļu. Šo procesu apzīmē par *etnolingvistisko diverģenci*. Rodas jauna nācija, un tās valoda turpina attīstīties patstāvīgi, arī tajā pastāv dažādi valodas eksistences paveidi. Spilgtākais piemērs ir angļu valodas lingvistiskā diverģence. Dažādās valstīs ir izveidojušies autonomi angļu valodas nacionālie varianti - Lielbritānijas, Īrijas, ASV, Kanādas, Austrālijas, Jaunzēlandes angļu valoda. Arī valstīs, kur angļu valoda nav iedzīvotāju vairuma dzimtā valoda, bet plaši funkcionē dažādās sabiedriskās sfērās, var izveidoties nacionālie varianti, piemēram, Indijas un Filipīnu angļu valoda. Pastāv uzskats, ka iespējams runāt arī par angļu valodas variantiem valstīs, kur tā plaši tiek lietota kā starptautiska

paligvaloda, piemēram, Vācijas un Holandes angļu valoda (Bartsch 1987: xi). Vācu valodas nacionālie varianti tiek runāti Austrijā, Šveicē, Lihtenšteinā, Luksemburgā; pirms Vācijas apvienošanās 50 gadu laikā politisku un ekonomisku faktoru dēļ strauji veidojās nacionālie varianti bijušajā VFR un VDR (Домашнев 1989: 10). Eksistē franču valodas nacionālie varianti Beļģijā, Kanādā, Šveicē, Zairā u.c.; franču valodas runātājiem gan kopumā raksturīga lielāka orientācija uz Francijas kodificēto valodas paveidu.

Tādējādi, valodai funkcionējot nošķirtā teritoriālā, vēsturiskā un sociālā telpā, tajā gan valodu kontaktu, gan valodas struktūras iekšējās attīstības procesu dēļ rodas raksturīgas iezīmes, kas to šķir no citas šīs pašas valodas formas. Lai atzītu valodas variantu eksistenci, šīm atšķirīgajām normām jābūt kodificētām - nostiprinātām oficiālos normu avotos. Nacionālo variantu kodificētā paveida normas attīstās autonomi; nav obligāta to atbilstme valodas normām pamatteritorijā, piemēram, Latīņamerikas valstīs netiek ievērotas Spānijas nacionālā spāņu valodas varianta normas. Jāpiemin, ka, atjaunojoties vai intensificējoties sakariem starp šķirtajām etnosa daļām, var notikt valodu tuvināšanās jeb *lingvistiskā konverģence*, piemēram, masu informācijas līdzekļu ietekmē citos angļu valodas nacionālajos variantos parādās amerikāņu angļu valodas ietekme.

Teorētiski neskaidrs vēl ir jautājums par latviešu valodas lingvistisko diverģenci pēdējos 50 gados. Lai valodas attīstība varētu noritēt saskaņā ar valodas sistēmas iekšējiem likumiem un veidotos valodas nacionālie varianti, nepieciešami vismaz trīs pamatnoteikumi: 1) pietiekams runātāju skaits kompaktā teritorijā, 2) relatīva izolētība no citām valodām, 3) valodas eksistence nozīmīgākajās sociolingvistiskajās funkcijās, ne tikai kultūras, sadzīves un ģimenes sfērā (Druvieta 1990, 1991). Nevienā latviešu diasporas mītnes zemē šāda situācija nepastāvēja, līdz ar to valoda praktiski neattīstījās, tās normu sistēma palika iesaldēta, kas arī politisku un psiholoģisku motīvu dēļ bija apzinātas valodas politikas mērķis. Tāpēc nevaram runāt par latviešu valodas nacionālajiem variantiem, piemēram, ASV, Vācijā, Zviedrijā. Atšķirības šo valstu latviešu valodā ir radušās interferences ietekmē. Precīzāk būtu runāt par *normas diverģenci* - apzināti kultivētām atšķirībām literārās valodas normās, kas nebalstās nekodificētajā valodas paveidā. Lingvistiskā diverģence un normas diverģence nav bīstama lieliem etnosiem, bet tā lielā mērā var veicināt nelielu etnosu vai to daļu asimilāciju. Šis ir arī viens no

iemesliem, kāpēc par valsts valodas pamatu pašreiz būtu jāņem Latvijas latviešu valoda un tās kodificēto normu sistēma, kas atbilst reāli lietotajam valodas nekodificētajam paveidam.

Diglosija

Valodas eksistences paveidi atšķiras to funkciju, prestiža, standartizācijas līmeņa un arī gramatikas, leksikas un fonoloģijas ziņā. Dažādās sociolingvistiskās funkcijās viens un tas pats indivīds var izmantot atšķirīgu valodas paveidu (nacionālo variantu, kodificēto vai nekodificēto formu). Šādu parādību sauc par *diglosiju*. Diglosija ir relatīvi stabila valodas situācija, kurā blakus teritoriālajiem dialektiem un sarunvalodai pastāv stilistiski diferencēta kodificēta valodas forma, kurā eksistē apjomīga un daudzpusīga literatūra, kuru māca izglītības sistēmā un kuru lieto rakstos un oficiālā situācijā, bet ne ikdienas sarunā (Fasold 1992: 38). Parasti izvēle notiek starp valodas standartizēto un nestandardizēto formu, kas vairumā valodas kolektīvu saistās ar noteiktu sabiedrības sociālo slāni. Latviešu valodā šis pretstats nav krasi izteikts, bet, piemēram, angļu, franču, vācu, arābu valodā pastāv liela starpība starp kodificētā un nekodificētā valodas paveida sociālo nozīmīgumu. Kodificētā varianta prasme ir raksturīga augstākajiem sabiedrības slāņiem, tas tiek lietots oficiālās situācijās, vairumā masu informācijas līdzekļu; nekodificētais paveids parasti netiek mācīts skolās, to lieto tikai neoficiālās situācijās. Starp valodas paveidiem gan nav krasas robežas, tie ietekmē cits citu, atsevišķi cita paveida elementi ekspresijas dēļ var tikt iekļauti runā vai rakstos apzināti. Valodas kolektīva locekļu vairākums skaidri izjūt kodificētā un nekodificētā paveida atbilstību situācijai; nevietā lietots valodas paveids rada komisku efektu. Tāpēc atkarībā no situācijas tiek izvēlēts noteikti valodas izteiksmes līdzekļi. Šo lingvistisko reakciju uz sociāliem faktoriem sauc par *koda maiņu* (*code switching*), un tās mehānisms ir viens no galvenajiem psiholingvistikas izpētes objektiem.

Literatūrā dažkārt ieteikts terminu *diglosija* lietot arī tad, ja sociāls prestižs piemīt tikai vienai no vairākām valodām valstī un tā arī tiek lietota nozīmīgākajās sociolingvistiskajās funkcijās, turpretim zemākie slāņi ikdienā lieto citu valodu (Romaine 1994: 47). Latviešu valodniecībā

šādā nozīmē parasti tiek izmantots termins *bilingvisms*, terminu *diglosija* attiecinot uz vairāku vienas un tās pašas valodas paveidu prasmi.

Latviešu valodas kvalitātes nodrošinājums

Lai reāli panāktu vienas valodas prioritāti valstī, nepietiek ar oficiālu tās statusa pasludināšanu un likumdošanas aktu eksistenci. Valodu konkurences apstākļos, kādi pastāv arī Latvijā, izredzes nostiprināties arī tajās jomās, kas nav oficiāli reglamentējamas, būs tai valodai, kas pilnīgāk spēs apmierināt runātāju prasības, citiem vārdiem sakot - būs bagātāka, precīzāka un izteiksmīgāka. Tā kā apzināta valodas kolektīva ietekme uz valodu, īpaši uz tās literāro paveidu, ir vispāratzīta, valsts var veicināt un tai jāveicina valodas kvalitātes uzlabošanu. Tas arī ir valodas politikas lingvistiskais aspekts.

Kādas prasības jāizvirza valodai, lai tā spētu veikt valsts valodas funkcijas? Pirmām kārtām, tai jābūt valodai ar izkoptu literārās valodas formu - ar stabilu dialektālu pamatu un kodificētu normu sistēmu visos valodas līmeņos. Tas ir īpaši svarīgi tad, ja valsts politikā paredzēta dažādās valodās runājošu iedzīvotāju integrācija uz valsts valodas pamata, un valsts valoda jāapgūst pieaugušajiem, kas līdz šim to nav pratuši. Otrām kārtām, svarīgs ir vārdu krājuma pilnīgums: valodā nedrīkst trūkt vārdu, un vārdu krājumam jābūt stilistiski diferencētam - no terminiem līdz pat vulgārismiem, lai spētu izteikt vissīkākās stilistiskās nianšes.

Latviešu valoda kā vecrakstu valoda ar augstu izkoptības un standartizācijas pakāpi pamatos atbilst lingvistiskās kvalitātes prasībām, kas tiek izvirzītas valsts valodai. Tomēr valodas kvalitātes uzturēšana ir nepārtraukts process, kas prasa aktīvu darbību gan no valsts un zinātnisko institūciju, gan no ikviena valodas kolektīva locekļa. Lai novērtētu pašreizējo attieksmi pret šo nozīmīgo valodas politikas jomu, varam izdalīt vairākus spēkus, kas veido attieksmi pret valodu.

1. Valodas likums un citi normatīvie akti.

Daudzu valstu valodas likumos ietverti arī panti, kas nosaka valsts atbildību par valodas kvalitātes nodrošināšanu, garantējot šīs valodas zinātnisku izpēti, nepieciešamās zinātniskās un populārzinātniskās literatūras izdošanu, kā arī valodas normu ievērošanas obligātumu.

Latvijas Valodu likumā (1992) šāda panta nav.¹ "LR Valsts valodas inspekcijas nolikumā" gan ir punkts, kurā paredzēts, ka "inspekcija parbauda valsts valodas lietošanas pareizību lietvedībā un dokumentos, nosaukumos un informācijā, valsts radio un valsts televīzijas parraidēs, komercnolūkos demonstrētajās kinofilmās, kā arī publicētajos iespaidāros" (2.4. pants), toties "Likumā par papildinājumiem Latvijas administratīvo pārkāpumu kodeksā valsts valodas jautājumos" nav paredzēta atbildība par kļūdaiņu, nepareizu latviešu valodas lietošanu.

Valsts valodas centra izveidotās komisijas (Vietvārdu komisija, Latviešu valodas komisija) ir izstrādājušas vairākus likumprojektus, kas nostiprina latviešu literārās valodas normas - "Likums par vietvārdu aizsardzību", "Noteikumi par vārdu un uzvārdu rakstību un identifikāciju dokumentos", instrukcija par uzņēmumu nosaukumu veidošanu u.c. Likuma spēks ir ZA Terminoloģijas komisijas apstiprinātajiem terminiem. Tomēr, tā kā ne Valodu likumā, ne Civilkodeksā, ne administratīvo pārkāpumu kodeksā nav paredzēta atbildība par latviešu valodas normu neievērošanu nosaukumos, informācijā un izdevējdarbībā, šiem likumiem vēl nav pietiekama spēka.

2. Zinātniskās institūcijas.

Valodas zinātniskās izpētes mērogiem ir vistiešākā saistība ar valodas politiku, jo pamats gan valodas bagātināšanai, gan normu kodificēšanai ir dziļa un vispusīga valodas izpēte. Valodas politikas zinātniskais nodrošinājums ietver gan dažāda tipa un apjoma vārdnīcas, gramatikas, valodas vēstures un struktūras pētījumus, valodas stilistiskās un sociālās variativitātes analīzi utt. Lai novērstu voluntarismu valodas normalizācijā, īpaša vērība būtu jāveltī normalizācijas teorijas un vēstures pētījumiem. Vairākās valstīs pastāv īpaša nacionāla lingvistisko pētījumu programma, kas ietver arī finansiālo un tehnisko nodrošinājumu. Latvija pagaidām

¹ Valsts valodas likuma projektā ieteikts iekļaut pantus par valodas aizsardzību un izpēti:

"Saeimai, valsts pārvaldes un pašvaldību institūcijām ir pienākums nodrošināt pareizas latviešu valodas lietošanu visās sabiedriskās dzīves jomās, sargāt latviešu personvārdus un vietvārdus, garantēt materiālo bāzi latviešu valodas izpētei, kopšanai un attīstīšanai. Latviešu valodas zinātnisku izpēti nodrošina Latviešu valodas institūts un augstskolu katedras.

"Iespieddarbos un vizuālajā informācijā, kā arī visos sabiedrības saziņas līdzekļos nav pieļaujamas atkāpes no mūsdienu latviešu literārās valodas normām. Valsts valodas standartu reglamentē Valsts valodas centra Latviešu valodas komisija un apstiprina Ministru kabinets".

nav starp šādām valstīm. Valodas speciālistu Latvijā pašreizējā sociolingvistiskajā situācijā ir par maz, apstākļiem īsti neatbilst arī valodniecības nozaru struktūra, nemaz nerunājot par trūcīgo materiālo bāzi un grūtībām darbu publicēšanā. Turklāt valsts institūcijas pilnībā neizmanto zinātnieku garīgo potenciālu valodas politikas lingvistiskā aspekta realizēšanā. Līdztekus centrālajam Valsts valodas konsultāciju dienestam būtu veidojams filiāļu tīkls visos Latvijas rajonos, pietiekamā daudzumā jāizdod lingvistiskā literatūra un jārada stabils zinātnisks pamats ieteikumiem valodas praksei.

Praktiskie ieteikumi valodas kopšanā tiek apkopoti t.s. normu avotos, kas tiek regulāri atjaunoti un ir pieejami ikvienam. Tāds ir universālais modelis, kas tiek izmantots lielākajā daļā pasaules valstu. Ikvienu valodas lietotāja rīcībā ir jābūt noteiktam normu avotu minimumam - pareizrakstības vārdnīcai, gramatikai, svešvārdu vārdnīcai, lingvistiskajai enciklopēdijai u.tml. Valoda mainās, un normu avoti ir jāveido no jauna. Pašlaik stāvoklis ir kritisks. Ikvienam nepieciešamās populārās valodas uzziņu literatūras, galvenokārt dažāda tipa vārdnīcu un gramatiku, tikpat kā nav.

Iemesli tam ir vairāki. Pirmkārt, kaut arī vārdos visi atzīst šādu izdevumu nepieciešamību, tirgus ekonomikas apstākļos tie izrādās neizdevīgi, tāpēc normu avotiem finansētāji parasti neatrodas. Vienīgās šādu darbu izdošanā ieinteresētās valsts institūcijas, LR Valsts valodas centra, budžets ļauj izdot labi ja vienu darbu gadā. Otrkārt, valodnieku Latvijā ir nesamērīgi maz, nepētītu jomu daudz, un nevienu nevar piespiest veidot normatīvus izdevumus, ja zinātniskās intereses saistītas ar pavisam citu sfēru. Treškārt, normu avoti jāizstrādā kolektīvi un jāakceptē vēlētā institūcijā, jo subjektīvisms valodas kopšanā ir pilnīgi nepieļaujams. Valodniekiem, pamatojoties gan uz tradīciju, gan jaunākajām sociolingvistikas atziņām, jāvienojas par valodas attīstības pamatvirzieniem un kolektīvi jāpieņem lēmumi valodas normalizācijā. Diskusijas par atsevišķu vārdu lietderību, par rakstības niansēm, par iespējamu variantu eksistenci oficiālās normas ietvaros raksturīgas ikvienai kultūrtautai, tomēr tās parasti beidzas tad, kad pieņem likumu. Arī valodas pareizības un pareizrakstības jautājumos darbojas demokrātijas princips; ja saskaņā ar vairākuma viedokli tiek pieņemts likums, tas jāpilda arī tiem, kuru uzskati lēmuma pieņemšanas brīdī nav guvuši atbalstu. Valstij jāgarantē valodas normu nodrošināšanas un

kontroles mehānisms, citādi lingvistiskā anarhija valodas kvalitāti var neatgriezeniski degradēt pāris gadu laikā.

Valodas politikas lingvistiskā aspekta ignorēšana agri vai vēlu radīs sarežģījumus juridiskajā un pedagoģiskajā jomā. Tāpēc valodas standartizācijā nepieciešams valsts pasūtījums, autoratlīdzība konkursa ceļā noteiktiem valodnieku kolektīviem, kas izstrādātu visnepieciešamākos normu avotus, kā arī garantijas šo darbu izdošanai. Šī ir joma, kur nepieciešama aktīva valsts institūciju darbība un finansiāls atbalsts.

3. Izglītības sistēma, zināšanu popularizēšana.

Jau gūta pieredze latviešu valodas mācīšanā cittautiešiem; turpmākajos gados paredzama šī procesa intensifikācija saistībā ar Pilsonības likumā ietverto prasību par valsts valodas prasmi. Zinātniekiem būtu jāizvērtē masveida integrācijas iespējamā ietekme uz latviešu valodu, bet, pamatojoties uz citu valstu pieredzi, prognozējams, ka latviešu valodas kvalitātes noteicēji arī turpmāk būs paši latvieši. Tādēļ valsts limenī būtu jānodrošina iespējas ikvienam interesentam pilnveidot savu dzimtās valodas prasmi, kā arī meklēt metodes, kā ieinteresēt maksimāli apgūt valodas iespējas vismaz inteligenci.

4. Sabiedriskā doma.

Sabiedrībā valdošā attieksme pret valodas kvalitāti ir pamatā valstisko un zinātnisko institūciju darbībai šai jomā. Ja nepastāvēs sociālais pieprasījums ne tikai pēc latviešu valodas vispār, bet pēc labas latviešu valodas, tās kvalitāte nebūs nodrošināma ne ar likumu, ne zinātnisku pierādījumu spēku. Spriest par latviešu sabiedrības noskaņojumu, kamēr mūsu rīcībā nav reprezentablu sabiedriskās domas pētījumu, nebūtu korekti, tomēr ir skaidrs, ka ir pārstāvēti pilnīgi pretēji viedokļi. Var izteikt hipotēzi, ka valodas kvalitāte latviešu sabiedrībā pēdējos piecos gados ir pasliktinājusies, bet ir pārāgri izdarīt secinājumus, vai šis fakts ir saistīts ar valodu kontaktu paplašināšanos un psiholoģiskās rezistences trūkumu pret Rietumeiropas valodu ietekmi, vai arī ar vispārējām sabiedrības demokratizācijas tendencēm. Nedrīkstētu arī aizmirst, ka par valodas kvalitāti parasti spriežam ne pēc runātā, bet pēc rakstītā teksta, tātad jārēķinās ar faktu, ka ir vājinājies redaktoru un korektoru institūts, kas agrākos gados spēja uzlabot priekšstatu par valodas limeni.

Secinājumi

Latviešu valodai piemīt kultūrtautas valodai nepieciešamā eksistences paveidu sazarotība. Plaši izplatīta kolektīvā diglosija: izloksne/sarunvaloda : literārā valoda. Valodu kontaktu ietekme nav pārsniegusi pieļaujamās normas robežas. Latviešu valodā ir pietiekami attīstīta zinātniskā terminologija, kas nodrošina tās izmantošanu pilnīgi visās sociolingvistiskajās sfērās. Latviešu valodas lingvistiskā kvalitāte pašreizējā laika posmā vērtējama kā augsta, kaut beidzamajos gados ir jūtamas kvalitātes lejupslīdes tendences.

Lai valoda spētu uzvarēt asajā valodu konkurences cīņā, tai ir jāattīstās līdzī laikmetam. 20. gadsimta beigās konkurētspējīgas ir tikai valodas ar izkoptu literārās valodas formu. Tas nozīmē, ka valoda nepārtraukti jāuztur darba kārtībā - katram jaunam jēdzienam jārod apzīmējums, regulāri jāpārskata kodificēto valodas normu atbilstība reālajam lietojumam, kā arī jāgādā, lai ikviens valodas runātājs varētu pilnveidot savu valodas prasmi.

Analizējot valodas politikā iesaistīto spēku attieksmi pret valsts valodas - latviešu valodas - kvalitāti, nākas secināt, ka valodas politikas lingvistiskā aspekta resp. valodas kopšanas un normēšanas nozīme pagaidām īsti netiek novērtēta ne valsts līmenī, ne plašākā sabiedrībā. Zinātnieku un izglītības darbinieku aprindās, kas labi apzinās valodas izkoptības un bagātības nozīmi valodu konkurences cīņā, savukārt samērā izplatīta ir tendence atraut valodas normalizācijas procesu no juridiskajiem pasākumiem valodas statusa nodrošināšanā. Volontārisms valodas politikā Latvijas sarežģītajā situācijā nav pieļaujams, tāpēc juridiskā un lingvistiskā valodas politikas aspekta koordinēšana ir neatliekams uzdevums.

INDIVIDUĀLĀ BILINGVISMĀ UN MULTILINGVISMĀ IZPLATĪBA

Individuāls bilingvisms resp multilingvisms uzskatāms par sociālā bilingvisma konkrētu realizāciju; savukārt sociālā bilingvisma obligāts priekšnoteikums ir viena valodas kolektīva vai tā daļas individuāls bilingvisms.¹

Individuālā bilingvisma izpēte ir galvenokārt psiholingvistikas kompetencē; galvenās izpētes jomas ir psihofizioloģiskie koda pārslēgšanas mehānismi, valodu savstarpējā ietekme (Jeffers, Lehiste 1984), smadzeņu lingvistiskās organizācijas izpēte (T.Skutnabb-Kangas 1983) un bilingvisma ietekme uz indivīda garīgo attīstību (Dittmar 1981). Valodas situācijas sociolingvistiskā analizē individuālā bilingvisma izplatība un tipoloģija ir uzskatāma par nozīmīgu parametru, jo ļauj izdarīt secinājumus par kolektīvo bilingvismu² un par valodas prasmes ietekmi uz valodas situācijas uztveri. Individuālā bilingvisma raksturošanā parasti tiek izmantoti šādi galvenie kritēriji: 1) individuālā bilingvisma izplatība populācijā, 2) bilingvisma aktivitāte, 3) otras valodas prasmes līmenis. Valodas situācijas aprakstā visnozīmīgākā ir individuālā bilingvisma izplatība populācijā, kas pētīta 1995.-1996. gada sociolingvistiskajos pētījumos.

Ne zinātnē, ne praksē nav vienota viedokļa par termina "individuāls bilingvisms" saturu. Šī termina traktējuma spektrs ir ļoti plašs. Par bilingvālu indivīdu tiek atzīts gan tikai tāds, kas divas valodas prot dzimtās valodas līmenī, gan arī tāds, kas palaikam pasīvi saskaras ar otru valodu. Sabiedrības vairuma reālajā uztverē par bilingvālu tiek atzīts indivīds, kas spēj sazināties jeb "aktīvi veidot gramatiskas struktūras"

¹ Nepieciešams stingri šķirt jēdzienus "bilingvāls indivīds", "bilingvāla sabiedrība" un "bilingvāla valsts (varas un pārvaldes instrumenta nozīmē)". Ja sabiedrība ir bilingvāla, tad izplatīts būs arī individuālais bilingvisms, turpretm individuāls bilingvisms nav priekšnoteikums bilingvālai sabiedrībai.

² 70. gadu krievu valodniecības literatūrā un arī dažos Rietumu autoru darbos izdalīts vēl trešais bilingvisma paveids - grupas bilingvisms. Termins *grupas bilingvisms* tiek attiecināts uz valodas lietojumu mazās sociālās grupās (ģimene, ciems, darba kolektīvs), turpretm termins *kolektīvais (masu) bilingvisms* tiek lietots, runājot par visiem etniskās grupas locekļiem.

vairāk nekā vienā valodā (Lehiste 1988).³ Tomēr, kā atzīmē H.Härmans, "sociolingvistikas terminoloģija nav pietiekami precīza, lai nošķirtu valodas prasmi no valodas lietošanas" (Haarman 1987: 317).

Individuālā bilingvisma izpratne ir atkarīga arī no izvirzītajiem indivīda dzimtās valodas kritērijiem. Pēdējos gadu desmitos vērojamās lingvistiskās asimilācijas dēļ Latvijas valodas situācijas aprakstā šai ziņā nepieciešama terminoloģiska precizitāte. Pastāv atšķirīga termina *dzimtā valoda* izpratne: 1) tautībai atbilstošā valoda, 2) pirmā apgūtā valoda resp. vecāku valoda, 3) valoda, ko prot vislabāk, 4) valoda, ko lieto visbiežāk, 5) tās nācijas valoda, ar kuru indivīds identificējas (Skutnabb-Kangas, Phillipson 1992). Pašlaik ir vispāratzīts, ka indivīdam var būt arī divas dzimtās valodas un ka tikai tādā gadījumā varam runāt par absolūtu bilingvismu (2-4% pasaules iedzīvotāju ir absolūti bilingvi)⁴.

³ Jaunākajā lingvistiskajā literatūrā tiek lietots arī termins *semilingvisms* jeb *pusvalodība*. Tas raksturo situāciju, kad divvalodīga indivīda abu valodu prasme ir nepilnīga, un viņš nevar brīvi izteikties ne vienā, ne otrā valodā. Parasti viņa vārdu krājums ir mazāks nekā citiem tās pašas valodas runātājiem ar līdzīgu sociālo izcelsmi un izglītības līmeni (Romaine 1994).

⁴ 70.-80. gados Padomju Savienībā propagandētais krievu valodas kā otrās dzimtās valodas statuss atbilstoši šai koncepcijai ir nereāls; vienlīdzīga krievu un "dzimtās" resp. pirmās valodas prasme iespējama tikai jauktajās ģimenēs vai retajos gadījumos, kad pirmā valoda ekskluzīvi pilda tikai ģimenes valodas funkcijas. 1987. gada aptaujā ap 25 cilvēku nosauca 2 dzimtās valodas (piem., latviešu un krievu - 7, krievu un ukraiņu - 5) (Drīzule, Gerentoviča, 1990). 1995. gada aptaujā no divreiz lielāka respondentu masīva divas dzimtās valodas nosauca 3 cilvēki. Iespējamais šādas parādības skaidrojums ir saistīts ar īpašo uzmanību, kas pēdējos gados tiek pievērsta personas etniskajai identitātei.

Dzimtās valodas un bilingvisma kritēriji

Kritērijs	Dzimtā valoda	Bilingvāls indivīds
Cilme	Apgūta pirmā	1) iemācījies divas valodas ģimenē, 2) kopš bērnības komunikācijā lietojis divas valodas
Kompetence	Vislabāk apgūtā	1) pilnībā prot divas valodas, 2) dzimtās valodas līmenī prot 2 valodas, 3) vienlīdz labi prot 2 valodas, 4) spēj veidot sakarīgu izteikumu citā valodā, 5) guvis priekšstatu par otras valodas leksiku un gramatiku, 6) ir saskāries ar otru valodu
Funkcija	Visvairāk lietotā	lieto 2 valodas atkarībā no situācijas un vēlēšanās
Attieksme	1) tā, ar ko indivīds identificējas pats, 2) tā, ar ko indivīdu identificē citi	1) pats sevi identificē kā bilingvu, 2) citi viņu identificē kā bilingvu

Avots: T.Skutnabb-Kangas, 1983.

Visbiežāk par dzimto valodu tiek uzskatīta pirmā apgūtā valoda, kas parasti sakrīt ar vecāku (mātes, tēva) vai faktisko audzinātāju valodu. Šī valoda bieži neatbilst Latvijas iedzīvotāju dokumentārajai tautībai (sal. tautības un dzimtās valodas korelāciju Latvijas iedzīvotāju vidū).

Otras valodas lietošanas aktivitāte saistās ar sociālo bilingvismu un pašreizējā laika posmā Latvijā vēl ir atkarīga no tradīcijas, tāpēc īpaši pētīt valodu lietojumu atšķirīgās sociolingvistiskās funkcijās Latvijā pašlaik nav nozīmes. Zināmu ieskatu par valodas izmantojumu ikdienas komunikācijā var gūt no 1993. gadā E. Vēbera vadībā veiktā pētījuma.

Latviešu un krievu valodas lietojums (%)

Runā ar:	Latvieši			Krievi		
	Latv. val.	Krievu val.	Latv. un krievu val.	Latv. val.	Krievu val.	Latv. un krievu val.
sievu / vīru	89	4	7	4	86	10
bērniem	90	3	7	4	85	11
vecākiem	90	3	7	2	91	7
draugiem	71	3	26	2	64	34
kaimiņiem	55	4	41	2	56	42
priekšniecību	84	4	12	18	53	29
kolēģiem	69	2	29	5	51	44
padotajiem	67	3	30	5	57	38

Avots: Vēbers, 1995.

1995. un 1996. gada pētījumos tika noskaidrota individuālā bilingvisma un multilingvisma izplatība latviešu un Latvijas minoritāšu vidū. Citu valodu prasmes līmenis netika diferencēts⁵.

Pamatojoties uz interviju materiālu, iespējams secināt, ka Latvijas sabiedrībā vairums cilvēku paši sevi atzīst par bilingviem vai multilingviem, ja jūtas spējīgi citā valodā panākt saprašanos sadzīvē

⁵ Par latviešu valodas prasmes līmeni cittautiešu vidū samērā objektīvi var spriest pēc valsts valodas prasmes atestācijas rezultātiem.

(izņēmums ir svešvalodu prasme; šai gadījumā par noteicošo tiek atzīta spēja saprast rakstītu tekstu saturu).

Šāda tipa t.s. sadzīves multilingvisms Latvijā ir raksturīgs visu tautību pārstāvjiem. Sastatot datus par konkrētu valodu prasmi dažādu tautību vidū, atklājās visai liela atbilstība.

Latvijas iedzīvotāju valodu prasme⁶

	L	K	B	U	P	Li	E
L	*	59,8	41,2	32,3	38,4	34,3	43
B	0,9	2	*	6,7	8	3,8	4,8
U	1,9	2,5	3,5	*	5,6	2,1	7,8
P	5	1,3	6	4,6	*	10,1	-
Li	1,6	0,9	0,9	1,8	-	*	-
A	18,6	21,3	6,8	19,9	11,8	9,8	32,4
V	15,1	11,4	7,5	10,3	11,6	10,4	13,3

Avots: Druviete (ed.) 1995.

Tā kā daudzi Latvijas minoritāšu pārstāvji par savu dzimto valodu uzskata krievu valodu, krievu valodas prasme šajā tabulā nav iekļauta. Pēc 1995. gada pētījuma datiem, krievu valodu par dzimto valodu atzīst 68,2% baltkrievu, 56,1% ukraiņu, 60,2% poļu, 12,3% lietuviešu, 80,4% ebreju

Latvijas iedzīvotāju individuālo multilingvismu (izņemot krievu valodas prasmi un svešvalodu, īpaši angļu valodas prasmi) nosaka galvenokārt vēsturiski faktori. Raksturīgi, ka citas minoritāšu valodas un arī vācu valodu prot galvenokārt vecākās paaudzes pārstāvji; augsts citu minoritāšu valodu prasmes procents ir poļu, lietuviešu un baltkrievu vecākās paaudzes vidū (šeit iespējama nesakritība starp pasē ierakstīto un

⁶ L - latvieši, latviešu valoda; K - krievi, ; B - baltkrievi, baltkrievu valoda, U - ukraiņi, ukraiņu valoda, P - poļi, poļu valoda, Li - lietuvieši, lietuviešu valoda, E - ebreji, A - angļu valoda, V - vācu valoda.

faktisko tautību). Angļu valodu visās grupās vairāk min jaunā paaudze. Krievu un latviešu valodas prasmes ziņā krasu atšķirību starp tautībām un vecumgrupām nav.

Latvijas minoritāšu valsts valodas prasme

Lai izvērtētu valodu hierarhijas maiņas procesus Latvijas sabiedrībā, visnozīmīgākais rādītājs ir latviešu valodas pratēju skaita pieaugums Latvijas minoritāšu starpā.

Latviešu valodas prasmes līmeni bilingvālo un multilingvālo minoritāšu pārstāvju vidū zināmā mērā raksturo valsts valodas atestācijas rezultāti. No apmēram 250 000 cilvēku, kas līdz šim nokārtojuši valsts valodas prasmes pārbaudi, apmēram puse saņēmusi apliecību par valodas prasmes vidējo (otro) pakāpi, 1/4 - par augstāko (trešo) un 1/4 par zemāko (pirmo) pakāpi. Tā kā nepieciešamā valsts valodas prasmes pakāpe ir atkarīga no personas ieņemamā amata, reālais valodas prasmes līmenis var būt atšķirīgs no apliecībā norādītā. Tomēr pat tad, ja tiek atzīts, ka ne visos gadījumos atestācija bijusi objektīva, atestācijas rezultātos atspoguļotās proporcijas valodas prasmes līmeni atbilst reālajam valodas prasmes līmenim sabiedrībā.

1995. gada sociolingvistiskajā pētījumā tika iekļauti gan jautājumi par valodas prasmes atestāciju, gan par valodas prasmes līmeņa pašnovērtējumu.

42% vīriešu un 62,9% sieviešu bija nokārtojuši valodas prasmes atestācijas pārbaudi. 14% vīriešu un 10,9% sieviešu pārbaudi nepieciešamajā pakāpē nebija spējuši nokārtot.

Valsts valodas prasmes atestācija

	Nokārtota	Nav nokārtota	Nevajadzēja kārtot
Virieši	38.8	14.0	47.2
Sievietes	52.0	10.9	37.1
15-24	31.4	9.8	58.8
25-34	55.9	12.9	31.2
35-49	63.6	12.4	24.0
50-64	46.5	12.2	41.3
65+	9.2	15.7	75.1
Latvieši	27.5	4.3	68.2
Krievi	50.7	12.3	37.0
Baltkrievi	48.0	15.9	36.1
Ukraiņi	45.6	18.8	35.6
Poļi	52.8	12.8	34.4
Lietuvieši	50.0	19.0	31.0
Ebreji	60.5	2.3	37.2
Citi	28.1	15.8	56.1

Avots: Druviete (ed.) 1995.

Saskaņā ar valsts valodas prasmes atestācijas rezultātiem vērojama latviešu valodas zināšanu atšķirība dažādu demogrāfisku un profesionālu grupu starpā.

Valsts valodas prasmes pakāpe

	Zemākā	Vidējā	Augstākā
Vīrieši	23.3	56.7	20.0
Sievietes	14.3	58.1	27.6
15-24	14.6	51.5	33.9
25-34	15.4	59.3	25.3
35-49	16.9	60.2	22.9
50-64	20.2	57.3	22.5
65+	46.7	33.3	20.0
Latvieši	8.0	40.2	51.8
Krievi	17.9	59.3	22.8
Baltkrievi	18.5	68.5	13.0
Ukraiņi	23.9	61.2	14.9
Poļi	7.6	56.1	36.3
Lietuvieši	20.7	42.3	34.6
Ebreji	18.8	50.0	31.2
Citi			
Skolēns, students	15.3	36.0	48.7
Valsts iestādes darbinieks	15.4	57.6	27.0
Medicīnas iestādes darbinieks	4.3	59.6	36.1
Pedagoģiskais darbs	4.1	59.2	36.7
Tirdzniecības un apkalpojošā sfēra	10.5	72.4	17.1
Darbs ražošanā	22.9	62.8	14.3
Darbs lauksaimniecībā	12.5	62.5	25.0
Sabiedriskā transporta vadītājs	38.5	46.2	15.4
Kultūras darbinieks	16.0	32.0	52.0
Bezdarbnieks	30.7	60.0	9.3
Pensionārs	50.0	32.6	17.4
Cita nodarbošanās	16.3	53.5	30.2

Avots: Druviete (ed.) 1995.

Šo rezultātu ticamība lielā mērā atkarīga no atestācijas komisiju objektivitātes. Saskaņā ar Valsts valodas atestācijas nolikumu dažādos atestācijas posmos pārbaudi bija iespējams kārtot atšķirīgās institūcijās. Arī speciālajās intervijās pierādījās, ka salīdzinoši zemākas prasības bija darbavietu atestācijas komisijām.

Valsts valodas prasmes rezultāti atkarībā no pārbaudes vietas

	Uzņēmumā	Pašvaldībā	Citur
<u>Atestācijas līmenis:</u>			
Zemākā	58.4	30.2	11.4
Vidējā	65.1	25.2	9.7
Augstākā	48.1	35.6	16.3
Latvieši	47.7	30.2	22.1
Krievi	60.5	28.0	11.5
Bātkrievi	57.0	32.7	10.3
Ukraiņi	64.7	29.4	5.9
Poļi	64.6	27.7	7.7
Lietuvieši	62.1	37.9	-
Ebreji	65.4	26.9	7.7
Citi	43.8	25.0	31.2

Avots: Druviete (ed.) 1995.

Valodas prasmes pašnovērtējumā atsevišķi tika izdalīta spēja saprast latviešu sarunvalodu, spēja runāt, spēja lasīt, spēja rakstīt. Saskaņā ar pašu respondentu uzskatu, labi sarunvalodu saprot 40,8% vīriešu un 50,8% sieviešu, labi runā 25,9% vīriešu un 32,8% sieviešu, brīvi lasa 44,4% vīriešu un 54,6% sieviešu, rakstīt labi spēj 25,7% vīriešu un 29,9% sieviešu.

Valsts valodas prasmes rezultāti atkarībā no pārbaudes vietas

	Uzņēmumā	Pašvaldībā	Citur
<u>Atestācijas līmenis:</u>			
Zemākā	58.4	30.2	11.4
Vidējā	65.1	25.2	9.7
Augstākā	48.1	35.6	16.3
Latvieši	47.7	30.2	22.1
Krievi	60.5	28.0	11.5
Bātkrievi	57.0	32.7	10.3
Ukraiņi	64.7	29.4	5.9
Poļi	64.6	27.7	7.7
Lietuvieši	62.1	37.9	-
Ebreji	65.4	26.9	7.7
Citi	43.8	25.0	31.2

Avots: Druvieta (ed.) 1995.

Valodas prasmes pašnovērtējumā atsevišķi tika izdalīta spēja saprast latviešu sarunvalodu, spēja runāt, spēja lasīt, spēja rakstīt. Saskaņā ar pašu respondentu uzskatu, labi sarunvalodu saprot 40,8% vīriešu un 50,8% sieviešu, labi runā 25,9% vīriešu un 32,8% sieviešu, brīvi lasa 44,4% vīriešu un 54,6% sieviešu, rakstīt labi spēj 25,7% vīriešu un 29,9% sieviešu.

Latviešu valodas prasmes pašnovērtējums: spēja saprast runu

	Labi	Vidēji	Slikti
Vīrieši	40.8	40.0	19.2
Sievietes	50.8	35.1	14.1
15-24	51.7	50.6	7.7
25-34	49.2	38.1	12.7
35-49	48.8	35.1	16.1
50-64	42.9	35.4	21.7
65+	25.3	33.0	41.7
Latvieši	85.6	12.6	1.8
Krievi	41.6	41.3	17.1
Baltkrievi	31.3	43.3	25.4
Ukraiņi	28.9	46.3	24.8
Poļi	50.0	35.9	14.1
Lietuvieši	70.0	23.3	6.7
Ebreji	42.9	38.8	18.3
Citi	49.2	27.8	23.0
<u>Dzimtā valoda:</u>			
Latviešu	95.8	3.8	0.4
Krievu	41.9	41.6	16.5
Baltkrievu	24.7	34.2	41.1
Ukraiņu	33.3	31.7	35.0
Poļu	68.4	21.1	10.5
Lietuviešu	63.3	28.6	8.1
Ebreju	-	66.7	33.3
Cita	56.7	20.0	23.3
Latvijas pilsonis	65.5	28.4	6.1
Krievijas pilsonis	34.6	32.7	32.7
Citas valsts pilsonis	20.2	49.1	30.7
<u>Izglītība:</u>			
Augstākā	52.6	34.4	13.0
Vidējā speciālā	40.9	41.9	17.2
Vidējā	50.3	35.7	14.0
Pamata	51.8	16.4	31.8
Cita	36.9	39.8	23.3
Skolēns, students	54.7	39.1	6.2
Valsts iestādes darbinieks	56.1	35.8	8.1
Medicīnas iestādes darbinieks	55.2	34.3	10.5
Pedagoģiskais darbs	63.3	30.8	5.9
Tirdzniecības un apkalpojošā sfēra	53.1	37.3	9.6
Darbs ražošanā	34.6	41.9	23.5
Darbs lauksaimniecībā	53.8	34.6	11.6
Sabiedriskā transporta vadītājs	50.0	33.3	16.7
Kultūras darbinieks	65.5	29.1	5.4
Bezdarbnieks	34.7	38.4	26.9
Pensionārs	32.7	33.5	33.8
Cita nodarbošanās	50.3	34.7	15.0

Latviešu valodas prasmes pašnovērtējums: spēja runāt

	Labi	Vidēji	Slikti
Virieši	25.9	42.7	31.4
Sievietes	32.8	41.6	25.6
15-24	29.2	47.3	23.5
25-34	32.1	43.1	24.8
35-49	32.6	41.1	26.3
50-64	28.1	40.0	31.9
65+	22.5	27.5	50.0
Latvieši	72.6	22.0	5.4
Krievi	21.6	48.8	29.6
Baltkrievi	19.7	32.2	48.1
Ukraiņi	18.9	40.9	40.2
Poļi	34.7	40.5	24.8
Lietuvieši	53.4	34.5	12.1
Ebreji	21.7	45.7	32.6
Citi	39.7	31.0	29.3
<u>Dzimtā valoda:</u>			
Latviešu	92.9	5.9	1.2
Krievu	22.0	47.7	30.3
Baltkrievu	11.1	27.0	61.9
Ukraiņu	24.6	35.8	39.6
Poļu	57.9	31.6	10.5
Lietuviešu	46.8	40.4	12.8
Ebreju	-	50.0	50.0
Cita	51.6	22.6	25.8
Latvijas pilsonis	47.4	38.1	14.5
Krievijas pilsonis	11.8	43.0	45.2
Citas valsts pilsonis	13.1	33.1	53.8
<u>Izglītība:</u>			
Augstākā	32.6	42.6	24.8
Vidējā speciālā	27.6	43.2	29.2
Vidējā	34.6	39.6	25.8
Pamata	19.5	45.5	35.0
Cita	23.1	40.3	36.6
Skolēns, students	32.1	46.8	21.1
Valsts iestādes darbinieks	38.2	43.9	17.9
Medicīnas iestādes darbinieks	41.8	37.3	20.9
Pedagoģiskais darbs	42.5	40.7	16.8
Tirdzniecības un apkalpojošā sfēra	29.9	51.0	19.1
Darbs ražošanā	24.2	35.5	40.3
Darbs lauksaimniecībā	27.3	40.9	31.8
Sabiedriskā transporta vadītājs	42.9	42.9	14.2
Kultūras darbinieks	58.8	25.5	15.7
Bezdarbnieks	20.1	42.9	37.0
Pensionārs	21.6	34.5	43.9
Cita nodarbošanās	30.2	44.2	25.6

Latviešu valodas prasmes pašnovērtējums: lasītspēja

	Labi	Vidēji	Slikti
Vīrieši	44.4	37.1	18.5
Sievietes	54.6	31.5	13.9
15-24	61.3	32.4	6.3
25-34	47.9	38.0	14.1
35-49	52.0	33.3	14.7
50-64	43.7	34.3	22.0
65+	28.5	25.3	46.2
Latvieši	80.7	16.0	3.3
Krievi	46.1	37.5	16.4
Baltkrievi	39.9	35.0	25.1
Ukraiņi	33.1	39.1	27.8
Poļi	59.2	29.6	11.2
Lietuvieši	58.3	33.3	8.4
Ebreji	43.5	41.3	15.2
Citi	51.8	21.4	26.8
<u>Dzimtā valoda:</u>			
Latviešu	94.1	4.6	1.3
Krievu	46.6	37.1	16.3
Baltkrievu	24.6	41.0	34.4
Ukraiņu	23.2	41.1	35.7
Poļu	69.2	23.1	7.7
Lietuviešu	51.0	38.8	10.2
Ebreju	22.2	44.4	33.4
Cita	54.8	16.1	29.1
Latvijas pilsonis	68.1	26.4	5.5
Krievijas pilsonis	22.3	36.2	41.5
Citas valsts pilsonis	33.3	38.1	28.6
<u>Izglītība:</u>			
Augstākā	54.8	32.7	12.5
Vidējā speciālā	46.0	37.3	16.7
Vidējā	55.3	29.7	15.0
Pamata	26.4	36.8	36.8
Cita	48.6	34.5	16.9
Skolēns, students	65.1	31.7	3.2
Valsts iestādes darbinieks	58.8	34.7	6.5
Medicīnas iestādes darbinieks	63.6	28.8	7.6
Pedagoģiskais darbs	65.5	31.0	3.5
Tirdzniecības un apkalpojošā sfēra	49.7	37.6	12.7
Darbs ražošanā	40.9	36.5	22.6
Darbs lauksaimniecībā	59.1	27.3	13.6
Sabiedriskā transporta vadītājs	50.0	43.8	6.2
Kultūras darbinieks	64.7	23.5	11.8
Bezdarbnieks	37.2	36.3	26.5
Pensionārs	29.1	32.3	38.6
Cita nodarbošanās	54.3	30.1	15.6

Latviešu valodas prasmes pašnovērtējums: rakstspēja

	Labi	Vidēji	Slikti
Vīrieši	25.7	41.0	33.3
Sievietes	29.9	43.8	26.3
15-24	30.4	50.2	19.4
25-34	29.9	41.8	28.3
35-49	28.3	42.9	28.8
50-64	26.4	37.9	35.7
65+	19.7	26.8	53.5
Latvieši	66.8	25.4	7.8
Krievi	21.5	47.4	31.1
Baltkrievi	20.0	36.9	43.1
Ukraiņi	10.8	47.7	41.5
Poļi	33.9	41.9	24.2
Lietuvieši	37.9	44.8	17.3
Ebreji	13.3	46.7	40.0
Citi	33.9	28.6	37.5
<u>Dzimtā valoda:</u>			
Latviešu	88.5	8.2	3.3
Krievu	21.5	47.5	31.0
Baltkrievu	7.0	36.8	56.2
Ukraiņu	9.3	44.4	46.3
Poļu	35.9	46.2	17.9
Lietuviešu	29.8	48.9	21.3
Ebreju	-	22.2	77.8
Cita	53.3	10.0	36.7
Latvijas pilsonis	45.1	40.3	14.6
Krievijas pilsonis	7.6	40.2	52.2
Citas valsts pilsonis	16.3	36.1	47.6
<u>Izglītība:</u>			
Augstākā	29.3	44.6	26.1
Vidējā speciālā	26.4	41.5	32.1
Vidējā	31.1	42.4	26.5
Pamata	14.5	36.8	48.7
Cita	30.0	41.5	28.5
Skolēns, students	32.4	51.3	16.3
Valsts iestādes darbinieks	40.6	41.0	18.4
Medicīnas iestādes darbinieks	45.5	33.3	21.2
Pedagoģiskais darbs	34.2	51.4	14.4
Tirdzniecības un apkalpojošā sfēra	25.5	52.6	21.9
Darbs ražošanā	19.9	43.0	37.1
Darbs lauksaimniecībā	27.2	36.4	36.4
Sabiedriskā transporta vadītājs	46.7	33.3	20.0
Kultūras darbinieks	41.2	33.3	25.5
Bezdarbnieks	22.6	33.6	43.8
Pensionārs	18.1	31.1	50.8
Cita nodarbošanās	28.6	36.9	34.5

Ieskatu valodas prasmes dinamikā var gūt, salīdzinot šos rezultātus ar LZA Ekonomikas institūta izlasveida aptaujas datiem Rīgā 1992. gadā.

Latviešu valodas prasme cittautiešu pašvērtējumā

	Kopā	15-19	20-29	30-39	40-49	50-60
Vīrieši	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
prot labi	13,5	9,8	8,9	12,5	19,2	17,3
daudzmaz	49,0	58,5	49,5	52,1	46,6	42,0
nemaz	13,8	7,3	12,9	13,5	12,3	19,8
grib apgūt	22,4	24,4	27,7	19,8	21,9	18,5
Nav domāts	1,3	0,0	1,0	2,1	0,0	2,5
Aptaujāto skaits	392	41	101	96	73	81
Sievietes	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
prot labi	16,7	9,1	7,2	18,9	24,0	22,0
daudzmaz	50,1	54,5	53,6	42,3	51,0	51,6
nemaz	9,5	7,6	7,2	10,8	9,4	12,1
grib apgūt	22,6	28,8	30,9	27,0	14,6	12,1
Nav domāts	1,1	0,0	1,0	0,9	1,0	2,2
Aptaujāto skaits	461	66	97	111	96	91

Avots: Eglīte, 1994.

1995. gada sociolingvistiskajam pētījumam tika izstrādāts lingvistiskais tests, kas palīdzēja sastatīt latviešu valodas prasmes pašvērtējumu un reālo valodas prasmes līmeni, kā arī noskaidrot tipiskākos lingvistiskās interferences gadījumus. Valodas tests tika pievienots anketai, un tā izpilde bija brīvprātīga. Apmēram 60% respondentu piekrita veikt valodas testu.

Testā tika iekļauti šādi uzdevumi:

1. Ierakstīt vajadzīgo vārdu!

Rit es uz darbu (eju, gāju, iešu).

Vakar brālis ciemos (ir, būs, bija).

... ir pulkstenis? Jau pusdivi (kāds, cik, kā).

Ja man būtu brīvdiena, es uz jūrmalu (braukšu, brauktu, braukt).

Es dzīvoju kopā (māte, ar māti, no mātes).

Es rakstu vēstuli (māsa, māsu, māsai).
... lasa grāmatu (es, tu, viņš).

2. Pārtulkot krievu valodā šādus vārdus!

dzirdēt, laiks, vasara, vēsture, atslēga, likums

3. Pārtulkot latviešu valodā šādus vārdus!

лицо, свинина, гулять, бухгалтер, мир, широкий

4. Pārtulkot šādus vārdu savienojumus!

stāvs krasts, vesels gads, otrais stāvs, plāns ledus

5. Pārtulkot latviešu valodā šādus teikumus!

Брат будет жить в городе у родителей.
Сестра работает учительницей.

6. Pārtulkot krievu valodā šādus teikumus!

No rīta es lasīju ogas, bet vakarā lasīšu grāmatu.
Smagi ap sirdi.

Visas teksta vienības bija rūpīgi izvēlētas saskaņā ar atklātu un slēptu lingvistisko interferenču iespējamību. Testa rezultāti tika analizēti ar lingvostatistisko metodi (Kuzina 1995). Rezultāti vēlreiz apliecināja, ka latviešu valodā cittautiešiem raksturīgākie ir šādi kļūdu tipi:

I. Pareizrakstības kļūdas.

1) iso un garo patskaņu nediferencēšana. Visbiežāk netiek diferencēti garie patskaņi, piem., *gramatvedis, masa, brālis, strada, staigat, pilseta, mate, dzīvot*, bet nereti garumzīme lietota nevietā, iespējams, pirmās zilbes uzsvara dēļ, piem., *viņš, plāts, pilseta, ēja, gāļa, vecaki*;

2) diakritisko zīmju nepareiza lietošana, piem., *braļis, pie vecakiem, šēja, čukgala, arī cukgalja*;

3) divskaņu nepareiza rakstība (komponentu atmešana vai sajaukšana, *i* konsonantizācija u.c.), piem., *pasāule, pasaūle, pastagat, iēšu, māsaj, stajgāt, plāšajs*. Divskanis *ei* bieži lietots patskaņa *e* vietā, piem., *vecakiem, seija, gramatviedība*;

4) krievu un latviešu alfabēta burtu jaukšana, piem., *gramatveg, ctaigat, ceja*.

2. Gramatikas kļūdas.

1) nepareiza salikteņu veidošana (neprasme veidot un lietot salikteņus raksturīga lielākajai daļai respondentu). Testam bija izvēlēti divi ļoti bieži lietoti salikteņi: bija jāpārtulko свинина un бухгалтер. Atbildēs tika doti, piemēram, šādi tulkojuma varianti: *cukgaļa, cukagaļa, cukasgaļa, cukusgaļa, cūgaļa, cucene, cuka, cuciba, gaļa cukas, cukā gaļa, cuku gaļa, lopu gala, lielopu gala; gramatveds, gramatveids, gramatveide, gramatvedejs, grāmatvedītājs, gramatvadītājs, grāmatvedija, gramatvedība, grāmatveidība, lapavedējs*, kā arī burtiski tulkojumi *bugaltieris, bugalteris, bugalters, buhgalteris*;

2) vārda galotņu nepareiza lietošana vai atmešana, piem., *mās, plaš, grāmatved, cukgalj, māss; plac, platss 'plats'*.

3) prepozīciju atmešana vai nepareizas prepozīcijas lietošana, kā arī nepareizs pārvaldījums, piem., *pie vecaki, no pilseta, par skolotajā, ar māte, māsa strāda skolotaja, masa strādā ar skolotaja 'māsa strādā par skolotāju'*;

4) kļūdas verbu formu lietojumā, īpaši nākotnes formās, piem., *bralis bus dzīvot ar vēcakiem, rīt es eju, rīt es gāju, vakar brālis būs, vakar brālis ir, but dzīvot, bus dzīvot, bus dzīvo, būs dzīvoja, bus dzīvos 'dzīvos'*;

5) nepareiza verba izteiksmju lietošana (lielākā daļa respondentu neprot lietot latviešu valodas atstāstījuma un vēlējuma izteiksmi, piem., *es braukšu, es braukt 'es brauktu'*;

6) dažādu vārdšķīru vienas saknes vārdu nešķīršana, piem., lietvārds *atslēga* tulkots kā *открыть, открыто*, verbs *гулять* kā *pastaiga*. Vārdkopa *stāvs krasts* tika tulkota kā *стоит у берега*.

3. Leksikostilistiskās kļūdas.

1) paronīmu vai fonētiski līdzīgu vārdu jaukšana, piem., *likums* tulkots kā *поворот 'likums', у родителей kā pie radiem, pie radniekiem, vesels gads kā веселый год, plāns ledus kā план льда, гулять kā gulēt, vasara kā весна, vēsture kā письмо 'vēstule'*. *Dzirdēt* nereti jaukts ar *dzert, dzidrs*;

2) polisēmisku vārdu nozīmju nešķīršana. Vārds *vesels*, kam latviešu valodā ir vairākas nozīmes, vārdu savienojumā *vesels gad* s tiek tulkots kā *здоровый год*. Tikai daži respondenti spēja pareizi pārtulkot krievu valodā teikumu *Но рита es lasīju ogas, bet vakarā lasīšu grāmatu*. Tulkojot vārdus *мир* un *laiks*, tikai daži respondenti sniedza vairāk par vienu iespējamo tulkojuma variantu;

3) latviešu valodas eksistences paveidu neizšķiršana. Literārās valodas varianta vietā nereti tiek lietots sarunvalodas vai izloknes variants, piem., *ģimis* 'seja', *broļis* 'brālis', *cūcene* 'cūkgaļa'.

4. Pārsteidzoši bieži atbildēs parādījās neeksistējoši vārdi, kā arī tulkojumi uz asociāciju pamata, piem., *широкий* - -plaukts, *плāns ledus* - *плывет лед*, *stāvs krasts* - *этаж красивый, свой берег*, *smagi ap sirdi* - *сердечно поздравить*, *likums* - *чудо*, *vēsture* - *кухня*.

Latviešu valodas prasmes līmenis starp respondentiem ir ļoti atšķirīgs. Tas nekorelē ne ar kādiem noteiktiem socioloģiskiem maiņlielumiem - aptuveni vienāds prasmes līmenis bija gan vīriešiem, gan sievietēm, gan visās vecumgrupās, gan visu tautību pārstāvjiem. Sastatot testa rezultātus ar respondentu pašvērtējumu, redzams, ka visās grupās pastāv tendence savu valodas prasmi vērtēt augstāk nekā tas ir patiesībā. No vienas puses, tas var būt stimuls drošākai latviešu valodas lietošanai gan sadzīvē, gan oficiālajā komunikācijā, bet, no otras puses, tas norāda uz samierināšanos ar virspusēju latviešu valodas prasmi.

V.Volkovs 1995. gada pavasarī, pētot Latvijas krievu vēlmi integrēties Latvijas sabiedrībā, 310 skolēniem un studentiem, kuru dzimtā valoda bija krievu valoda (80% krievu, 27% LR pilsoņu) uzdeva jautājumu "Vai jūs domājat pilnībā (perfekti) iemācīties latviešu valodu?". Pozitīvu atbildi uz šo jautājumu sniedza norādītais procents respondentu:

1. LR pilsoņi: skolēni - 81%, studenti - 76%.
2. Pastāvīgie iedzīvotāji: skolēni - 80%, studenti - 70%.
3. Ar ienākumu līmeni Ls 30,- mēnesī: skolēni - 87%, studenti - 72%;
Ar ienākumu līmeni Ls 80,- mēnesī: skolēni - 73%, studenti - 60%.
4. Skolnieki - 43%, studenti - 51%;
Skolnieces - 90%, studentes - 84%⁷

Minētie dati norāda uz iespējamu demogrāfisku dezintegrāciju, kas izpaužas attieksmē pret latviešu valodu. Vēlme apgūt latviešu valodu pēc iespējas labāk vairāk raksturīga sievietēm un meitenēm. Īpaši nelabvēlīga valodas situācijas attīstībai ir diferenciācija pēc ekonomiskās labklājības. Kā zināms, privātā uzņēmējdarbība pašlaik Latvijā ir viena no galvenajām nišām personām, kas neprot valsts valodu, turklāt materiālā labklājība šajā sfērā nodarbinātajiem pārsniedz vidējos rādītājus valstī. Pētījums

⁷ Volkov V. The Problems of Russian Minority Integration in Latvia. The First Conference on Baltic Studies in Europe. Riga, 16-18 June, 1995. Political.

apliecina, ka perfekta latviešu valodas prasme, kas pārsniedz ikdienas komunikācijai vajadzīgo līmeni, Latvijā pagaidām nav ekonomiski nepieciešama.

Secinājumi

Vairums Latvijas iedzīvotāju atzīstami par bilingviem vai multilingviem, jo atšķirīgā prasmes līmenī spēj sazināties ne tikai savā dzimtajā valodā. Visaugstākais bilingvu procents ir starp latviešiem: ap 90% latviešu spēj sazināties arī krievu valodā.

Latviešu valodas valsts valodas statusa nodrošināšanai un Latvijas iedzīvotāju integrācijai uz valsts valodas pamata nepieciešams veicināt valsts valodas prasmi citu tautību iedzīvotāju vidū. Kopš Valodu likuma pieņemšanas latviešu valodas pratēju skaits un valodas zināšanu līmenis nepārtraukti ir pieaudzis. Saskaņā ar 1995. gada sociolingvistiskā pētījuma datiem 41,5% cittautiešu uzskata, ka prot latviešu valodu. Tomēr valodas prasmes līmenis ir ļoti zems, ar to pietiek visvienkāršākajai mutvārdu komunikācijai un tekstu izpratnei, bet rakstu prasme ir ļoti vāja. Pamatleksika ir apgūta, bet lielākā daļa cittautiešu nešķir funkcionālos un ekspresīvos stilus, nezina pareizrakstību. Te izpaužas sistemātiskas izglītības trūkums, jo lielākā daļa cittautiešu latviešu valodu apguvuši pašmācības ceļā vai beidzamajos gados apmeklētajosursos, kur galvenais akcents likts uz komunikācijas prasmes attīstīšanu. Valodas politikas pedagoģiskā aspekta mērķis ir panākt, lai cittautieši latviešu valodu prastu ne tikai sazināšanās līmenī, bet spētu gramatiski un stilistiski korekti veidot vismaz lietišķos tekstus. Šāds līmenis nodrošināms galvenokārt ar izglītības sistēmas palīdzību. Svarīgi ir arī veidot pozitīvu attieksmi pret individuālo bilingvismu un multilingvismu sabiedrībā, it īpaši tradicionāli monolingvālās grupās.

PSIHOLOGISKO FAKTORU IETEKME UZ VALODAS SITUĀCIJAS UZTVERI UN VĒRTĒJUMU

Pastāv divi galvenie spēki, kas ietekmē valodas situāciju: valodas likumdošana un reālā valodas uzvedība. Ja tie darbojas vienā virzienā, valodu hierarhijas maiņa ir iespējama. Pašlaik Latvijā reālā sabiedrības valodas uzvedība vairākus soļus atpaliek no likuma. Patiesībā tā drīzāk nogludina etniskās pretrunas, bet oficiālā valodas politika ir iespējamu konfliktu avots. Tas gan atkarīgs ne tik daudz no Valodas likumu satura, cik no iedibinātās prakses un normatīvajiem aktiem valodas politikas realizēšanai. Īpaši jāmin valodas kā etniskās piederības simbola ietekme uz politiskiem un ekonomiskiem mērķiem.

Attieksme pret savu valodu un citām valodām nav tikai sociāls instinkts vai nodeva tradīcijai, bet tā sakņojas tautu vēsturiskajā pieredzē. Valodas kolektīva lingvistiskās uzvedības izpratnei ir svarīgi valodu saistīt ar citiem sabiedrības sociālās un kultūras dzīves aspektiem.

Lai varētu pilnībā raksturot sociolingvistisko situāciju, ieteikt pasākumus tās optimizēšanai un prognozēt situācijas maiņu valsts īstenoto programmu ietekmē, nepieciešams ievērot ne tikai objektīvos valodas situācijas determinantus, bet arī subjektīvo faktoru - dažādu tautību, sociālo grupu un indivīdu uztveres īpatnības.

Etnolingvistisko problēmu uztvere indivīda līmenī ir samērā maz pētīta joma pat valstīs, kurās sociolingvistiski un psiholingvistiski pētījumi ir plaši izvērsti. Indivīda nacionālā apziņa sastāv no daudziem komponentiem. Tā ir atkarīga no etnosa mentalitātes, no tā skaitliskā sastāva, vēsturiskās pieredzes apziņas, konkrētās valodas vides, audzināšanas utt., tāpēc empīrisku individuālu novērojumu vispārināšana ir riskanta. Ja izvēlētie informanti nav pietiekami tipiski, rodas vienkāršotas un apšaubāmas hipotēzes. Tādēļ sociolingvistiskos pētījumos par galveno analīzes vienību parasti tiek izvēlētas t.s. mazās grupas noteiktā sociālā kontekstā.¹

¹ Padomju sociolingvistika, kuras teoriju gaismā tika apzināti plānota valodas situācija Baltijas valstīs, veidojot ideālas daudznacionālas sabiedrības eksistences shēmas, abstrahējās ne tikai no indivīda, bet arī no mazo sociālo grupu uztveres

Etnosa un indivīda attieksmju problēma ir ļoti sarežģīta; tikpat grūti ir arī definēt tās specifiskās iezīmes, kas vienu etnosu šķir no cita. Terminu *tautas gars, mentalitāte, nacionālais raksturs* u.tml. zinātniski nav viennozīmīgi, turklāt tajos ietvertā satura izpratnē ir ievērojamas individuālas novirzes un pat pretrunas. Iesakņojušies mīti par tautas raksturu bieži vien neatbilst mūsdienu realitātei. Arī valodas loma etnosa identitātē var būt atšķirīga. Problemātisks ir arī jautājums par valodas kopību kā etnisku pazīmi, it īpaši bijušās PSRS teritorijā lingvistiskās asimilācijas dēļ.² Visai bieži par nozīmīgāku etnosa konsolidācijas faktoru tiek uzskatīta nevis valoda, bet citi materiālās un garīgās kultūras elementi, īpaši tādi, kam raksturīga tradicionalitāte un noturība: paražas, rituāli, tautas māksla, nereti reliģija. E.Vēbera vadībā veiktajā socioloģiskajā pētījumā 1993. gadā tika konstatēts, ka tikai 57% krievu valodu uzskata par etniskās pašapziņas elementu; 39% krievu respondentu uzskatīja, ka Latvijas krievi ir vienaldzīgi pret savu etnisko piederību. Turpretim 95% krievu respondentu uzskatīja, ka latvieši lepojas ar piederību pie savas tautas (Vēbers 1995). Šie skaitļi liecina nevis par krievu nacionālo un lingvistisko nihilismu, bet gan par to, ka Latvijas krievi pēdējos piecdesmit gados nav izjutuši etnisko un lingvistisko deprivāciju, tādēļ var atļauties īpaši nenovērtēt etnisko piederību un valodu.

Būtiska parādība, kas jāņem vērā, analizējot sociolingvistiskas problēmas, ir etniskie stereotipi - kopš bērnības stabili nostiprinājušies priekšstati par dažādu tautību cilvēku raksturu, uzvedību, paradumiem. Šie priekšstati parasti ietver vērtējuma elementus, pie kam visām tautām raksturīga tieksme izcelt savas valodas, ticības, tradīciju utt. pārākumu pār tuvākajiem kaimiņiem. T.A.Van Deiks norāda, ka sarunas par saskari ar citu tautību cilvēkiem neformālajā komunikācijā ir ļoti izplatītas, turklāt tām ir it kā stratēģisks raksturs: no vienas puses, runatājs vēlas izteikt savu negatīvo attieksmi pret citu tautību pārstāvjiem, bet, no otras puses, sociālās normas to nepieļauj (Ван

specifikas, operējot galvenokārt ar lielajām sociālajām grupām - nācijām un tautībām. Iespējams, ka šo samērā plaši popularizēto teoriju sekas ir vēl šobrīd sabiedrībā izteiktā tendence unificēt viena etnosa pārstāvju viedokļus un pārlicību.

² Ievērojot Latvijas minoritāšu asimilācijas pakāpi, nevarētu noraidīt terminus *krievvalodīgie iedzīvotāji, rusofoni, krieviski runājošie*. Tas lietojams to iedzīvotāju apzīmēšanai, kas dažādā līmenī saglabājuši etnisko kultūru un etniskās piederības apziņu, bet lingvistiski pilnīgi asimilējušies. Ja minoritāšu pārstāvji kaut vai ģimenē lieto citu valodu, jālieto cits termins.

Дейк 1989). Latvijas sabiedrībā gan kopumā ir relatīvi augsts tolerances līmenis, valodas atšķirības nepadziļina reliģiskās atšķirības³, nav pārāk krasa tradīciju disharmonija, tomēr arī Latvijā etniskajiem aizspriedumiem joprojām ir liela loma. Arī sabiedrībā valdošie stereotipi valodas jomā lielā mērā ietekmē indivīda attieksmi pret pašreizējo valodas situāciju un tās regulēšanas pasākumiem.

Latvijā pašreiz iespējams izdalīt divas lielas iedzīvotāju grupas, kam raksturīga vairāk vai mazāk līdzīga valodas situācijas uztvere - latvieši un minoritātes. Šāds dalījums nav absolutizējams, jo visai bieži attieksmi pret sabiedrības lingvistiskajām problēmām nosaka nevis cilvēka etniskā piederība, bet audzināšana, izglītības līmenis, personiski apstākļi.

Valodas situācija latviešu uztverē

Latvieši pieder pie etnosiem, kas nacionālajā identitātē valodu uzskata par noteicošo. 1996. gada sociolingvistiskajā pētījumā repondentiem tika lūgts sarindot nozīmīguma secībā faktorus, kas nosaka cilvēka piederību pie savas tautas. Vairāk nekā 90% respondentu par noteicošo atzina indivīda dzimto valodu, turpmākajās vietās ierindojošot mentalitāti, dzimšanas vietu, audzināšanu u.c. faktorus. Valoda kā tautas eksistences pamats tiek pieņemta aksiomātiski. Var gan izteikt hipotēzi, ka šāds viedoklis sabiedriskajā domā nostabilizējies izglītības sistēmas, klasiskās literatūras un sabiedrības informācijas līdzekļu ietekmē, jo latviešu reālajā valodas uzvedībā pēdējos gados samanāmas arī lingvistiskā nihilisma tendences. Kopš valsts valodas statusa piešķiršanas latviešu valodai un Latvijas Republikas neatkarības atgūšanas ir radīti juridiski priekšnoteikumi latviešu valodas funkciju atjaunošanai visās sociolingvistiskajās sfērās, kā arī tās apguvei un lietošanai. Tomēr arī uz jautājumu "Vai jūs uzskatāt, ka latviešu valoda pašlaik ir apdraudēta" apstiprinošu atbildi deva 65% respondentu. 92,1% no tiem šāda situācija uztrauc.

³ 1994. gada Latvijā darbojās 870 reliģiskās organizācijas: 291 luterāņu, 192 katoļu, 100 pareizticīgo, 56 vecticībnieku, 70 baptistu, 33 adventistu, 49 Vasarsvētku draudzes, 3. metodistu, 2 reformātu, 5 jūdaistu, 18 citas draudzes. Lielākās konfesijas ir katoļi (500 000), luterāņi (300 000), pareizticīgie (100 000), vecticībnieki (70 000), baptisti (6000), jūdaisti (5000) (Latvia, National Report 1995).

Sociolingvistiskie procesi sabiedrībā ir objektīvi izvērtējami (sk. 3. nodaļu), tomēr sociālu grupu un indivīdu subjektīvais priekšstats par valodu hierarhijas maiņu un citām lingvistiskajām norisēm var būt atšķirīgs. Arī latviešu vidū uz jautājumu, vai Latvijas valodas situācijā kopš Valodu likuma pieņemšanas ir notikušas pārmaiņas, 1996. gada sociolingvistiskajā intervijā saņemtas atšķirīgas atbildes:

Daugavpili pārmaiņas gandrīz nav jūtamas, jo daudzi (lielākā daļa) vai nu neprot, vai negrib saprast latviešu valodu. Sevišķi šī nesapratne un nevēlēšanās saprast ir jūtama sadzīvē (veikalos, autobusos, tramvajos). Veikalos pat bieži nolamā un atsakās apkalpot, ja nerunā krieviski (D, F, 15-24, skolniece)

Pārmaiņas ir jūtamas, ja es vēlos, lai ar mani runātu latviski, tad tā notiek. Visstiprākās latviešu valodas pozīcijas ir valsts iestādēs, visvājākās - sabiedriskajā transportā (D, F, 15-24, studente)

Pārmaiņas jūtamas iestādēs un organizācijās, kas saistītas ar iedzīvotāju apkalpošanu. Toties daudzos uzņēmumos, neskatoties uz valodas atestāciju, pārmaiņu nav (Rg, F, 25-34, iestādes vadītāja)

Pārmaiņas visstiprākās valsts iestādēs, transportā. Pieturas saka latviski (Rg, M, 15-24, students)

Pārmaiņas ir minimālas, visvairāk pašvaldībās, vismazāk - veikalos (D, M, 50+, pensionārs)

Valsts valodas lietošana ir stipri pieaugusi. Pēdējos gados neesmu manījusi situāciju, kad es būtu spiesta runāt krieviski tikai tāpēc, ka komunikācija latviešu valodā būtu pilnīgi neiespējama (Rg, F, 15-24, bezdarbniece)

Situācija īsu brīdi mainījās uz labo pusi tad, kad noteiktu profesiju pārstāvjiem vajadzēja sertifikātu par valodas prasmi. Bet tagad man šķiet, ka situācija latviešu valodai ir pasliktinājusies, jo spēcīgi iespiežas angļu valoda. Man šķiet, ka cittautiešiem ir zudusi interese par latviešu valodu. Ja nu tieši nav vajadzīgs, tad nemācās (Rg, M, 35-49, žurnālists)

Es pat teiktu, ka uz slikto pusi. Cittautiešiem ir it kā uzsvērtā spītība, ja pirms likuma runāja latviski, tagad vairs ne. Bet mūsu mentalitāte ir tāda, ka negribas sabojāt attiecības, mēs jau vienmēr esam piekājušies (Rg, F, 50+, korespondents)

Kaut arī ir ne mazums skeptisku atbilžu, kopumā tiek atzīts, ka valodas situācija kļūst aizvien labvēlīgāka latviešu valodai. Šāds viedoklis konstatēts arī ekspertintervijās Rīgā, Liepājā, Daugavpilī, Valmierā, Rēzeknē un Talsos (sk. Druviete (ed.) 1995: 63-75). Tomēr latviešu vidē manāma tendence nepiešķirt īpašu nozīmi aktīvai latviešu valodas lietošanai sadzīves situācijās. Uz jautājumu " Vai jūs ar cittautiešiem, kas prot latviešu valodu, runājat latviski", tikai 49,8% respondentu deva atbildi, ka to dara vienmēr sadzīves situācijās, 55,5% iestādēs un organizācijās. Respondenti, kas izvēlējās krievu valodas lietošanu, savu rīcību motivēja ar pieklājību, vēlmi neaizmirst krievu valodu, pieradumu, vienaldzību u.c. Zīmīgi šai sakarā ir U.Ozoliņa vērojumi: "Latvijā personiski novērojams valodas likuma darbību un piedalīdamies valsts valodas prasmes atestācijas pārbaudījumos vai tiem līdzīgās norisēs, es īstenībā jutos pārsteigts, ka pret valodnieciskām prasībām nav nekāda atklāta naidīguma. Man gribētos izteikt hipotēzi, ka viss negaidītais stāvoklis varbūt radies, kombinējoties diviem faktoriem. Pirmais iemesls, kāpēc te nav masveida pretestības pret valsts valodas mācīšanos krieviski runājošo vidū, ir fakts, ka šai vidē ilgu laiku kultivēta politiska pasivitāte /../.

Taču, palūkojoties no cita viedokļa, dīvainā kārtā šo pasivitāti pieļauj tieši fakts, ka vismaz Latvijā vietējās nacionālās valodas runātāji nevēlas būt dogmatiski un gluži labprāt runā krieviski /../ Satiekot kādu cilvēku, ar kuru es grasos runāt latviski, mani vietējie latviešu draugi spontāni sāk ar viņu runāt vai viņam atbildēt krieviski" (Ozoliņš 1994: 39-40).

"Daudzi cilvēki Baltijas valstīs skatās uz savu valodu kā absolūti nepieciešamu vērtību sev pašiem, kā vienu no vērtībām, par kuru viņi būtu gatavi mirt. Taču savā faktiskajā valodas lietojumā viņi ļoti labprāt izmanto citu valodu un visumā runā tajā bez kādām aizvainojuma vai naida jūtām" (Ozoliņš 1994, 40-41).

Latviešu pasivitāte komunikācijas valodas izvēlē, no vienas puses, liecina par lingvistisko un etnisko toleranci un mazina valodu konfliktu iespējas, bet, no otras puses, tas ir reāls drauds sabiedrības integrācijai uz latviešu valodas pamata. Pārāk liela loma valodu hierarhijas maiņā latviešu sabiedrībā tiek atvēlēta juridiskiem pasākumiem, bet netiek

novērtēta ikviena latvieša aktīvas rīcības nepieciešamība. Šī pārprastā tolerance arī ir viena minoritātes kompleksa iezīme, kas dažkārt var pārāugt aktīvā pretdarbībā Valodas likuma normām. Zīmīgs ir Liepājas valodas inspektora vērojums:

"Mēs /valodas inspektori/ cenšamies cilvēku sarunas laikā pārliecināt, likt viņam pašam secināt, ka viņš valodu tiešām nezina, nevis komisija vai inspekcija būtu to tā novērtējusi. Tādā veidā varbūt paliek aizvainojums uz valsti, likumu, kas liek viņam apgūt latviešu valodu, bet ne uz mums. Bet neviens /cittautietis/nav mēģinājis mūs iesaistīt kādā politiskā strīdā. Drīzāk paši latvieši, pārbaudāmā kolēģi, sāk viņu aizstāvēt un mēģina izraisīt politiskas diskusijas, sak, Krievija Čečenijā beigs un tad nāks pie mums, tad jūs visi redzēsiet. Ir pat latvieši, kas tur pie mājas plāksniti krievu valodā, jo nav pārliecināti, ka krievi nenāks atpakaļ."

Latviešu izjustās jūtas nav unikālas. Tās pārdzīvo daudzu mazo tautu pārstāvji, kuru valodas pakļautas asimilācijai, kuru teritorijās apmetušies ieceļotāji un kas visu laiku dzīvo šo faktoru radīto konfliktu apstākļos.⁴ Tomēr jāapzinās, ka vēsturiskās netaisnības apziņa var būt arī destruktīvs faktors valsts turpmākajā iekšpolitikā un it īpaši valodas politikā. Tas veicina pasivitāti, jo latviešu vidē samērā plaši ir izplatīts uzskats, ka ārēji spēki (pasaules sabiedrība, starptautiskas organizācijas u.c.) sapratīs latviešu tautai un valodai nodarīto pārestību un likvidēs tās sekas. Negribīgi tiek pieņemta realitāte, ka vēsturiskā netaisnība nav starptautisko tiesību jēdziens. Nereti tiek pārspilēta arī Latvijas valodas situācijas unikalitāte (pasaulē, kā zināms, ir vairāki tūkstoši apdraudētu valodu). Kā raksta E.Vēbers, "minoritātes apziņas un universāla apdraudētības sindroma kultivēšana nav pieņemama arī tādēļ, ka tā blakus visām citām ietekmēm pastiprina baiļu izjūtas un veido naida atmosfēru" (Vēbers 1995: 142).

⁴ "It is said of one experience that it is one of the most agonising .. that of having to leave your own country forever, being torn from the roots of your familiar land. I have not suffered that experience. But I know of an experience equally agonising and more irreversible, and that is the experience of knowing, not that you are leaving your country, but that your country is leaving you, is ceasing to exist under your very feet, being sucked away from you, as it were by a consuming, swallowing wind, into the hands and the possession of another country and civilisation" (Jones 1991: 3).

1996. gada pētījumā respondentiem tika uzdots jautājums, kā viņi personīgi izjutuši nelabvēlīgo attieksmi pret latviešu valodu padomju varas gados. Ieskatam noderīgi daži citāti

Spilgtākais iespaids, ka LVU Vēstures fakultātē pasniedzējs latvietis izlikās, ka neprot latviešu valodu (T, F, 35-49, referente).

1987./88. gadā cekā pie galda sēž kolhozu priekšsēdētāji, nozaru vadītāji, ap 10 cilvēku. Formāli tiek pajautāts, kādā valodā sanāksme notiks. Tas tāds pieklājības žests bija. Visi bija latvieši. izņemot CK darbinieci, kas pārvaldīja abas valodas. Protams, sanāksme notika krieviski, par to nebija nekādu diskusiju, latvieši mocījās, stāstot par savu jautājumu nepareizā krievu valodā (Rg, F, 50+, korespondente).

Es reiz braucu uz laukiem ar autobusu un izkāpu kaut kādā starppieturā nopirkt kaut ko ēdamu. Es mazs biju, 6-7 gadi. Es aizeju pie kioska un prasu divus kūksus. Pārdevēja skatās un nesaprot. Apkārt rindā stāv cilvēki, un pilnīgi neviens latviski nerunā. Pārdevēja tā nosodoši uz mani skatījās. Es ar pirkstu parādīju, ko gribu, viņa man tikai vienu kūksu iedeva. Psihotrauma uz visu mūžu. (Rg, M, 15-24, žurnālists).

Visspilgtāk palicis atmiņā gadījums, kad divi latvieši savstarpēji sarunājās krieviski, svēti pārliecināti, ka sarunu biedrs ir krievs. Ir taču nenormāls arī fakts, ka nepazīstamu cilvēku 90% gadījumos uzrunāja krieviski (Rg, F, 25-34, ierēdne).

Kad es biju mazāka, manā mājā mēs bijām vienīgie latvieši, un tādēļ daudzi krievi par mani nīrgājās, mani apsmēja par to, ka esmu latviete. Tā kā manā ģimenē visi ir latvieši, krievu valodu man nācās mācīties, spēlējoties ar kaimiņu bērniem. Vēl tagad uz latviešiem tiek rādīts ar pirkstiem (D, F, 15-24, skolniece)

Bieži vien nācās paciest pārestības no krievu tautības puses, ko es nekādi nevarēju saprast. Kādu reizi es biju iegājusi veikalā un precī lūdzu pasniegt, runājot latviski. Man rupji atbildēja, lai es runāju normālā valodā. Par laimi, tagad tā nenotiek (D, F, 15-24, skolniece)

Visur sāka runāt krieviski. Darbā iestājoties, iesniegums bija jāraksta krievu valodā (D, M, 50+, dežurants)

Nonāca līdz tam, ka latvietim vienkārši bija jārunā krieviski. Bieži gadījās, ka uz ielas, kaut ko pajautājot garāmgājējiem latviski, tie atbildēja: "Nesaprotu, runājiet krieviski" vai pat "Runājiet cilvēku valodā". Tāpat nereti varēja dzirdēt vārdu "latvietis" kā lamuvārdu (Rg, F, 25-34, ierēdne)

Matus nevarēja nogriezt latviski (Rg, M, 15-24, students)

Jāatzīmē, ka vecumgrupā 15-24 vairāki respondenti izteicās, ka viņi ir pārāk jauni, lai varētu izteikt kādas atziņas par valodas situāciju Latvijā padomju gados. Iespējams, ka tas liecina par vēsturiskās netaisnības apziņas mazināšanos jaunākajā paaudzē.

Valodas situācija Latvijas minoritāšu uztverē

Arī starp Latvijas minoritātēm nosacīti izdalāmas divas grupas: krievi un citu minoritāšu pārstāvji.

Daļa Latvijas minoritāšu pārstāvju ir vismaz trīsvalodīgi: prot savas tautības valodu, krievu valodu un latviešu valodu (skat. 8. nodaļu). Vairums no viņiem ir lojāli pret Latvijas valsti un labvēlīgi noskaņoti pret latviešu valodas mācīšanos un lietošanu, īpaši čigāni, lietuvieši, igauņi, poļi. Tomēr nevar apgalvot, ka piederība nekrievu minoritātei automātiski nozīmē labvēlīgu attieksmi pret latviešu valodu. Daudziem minoritāšu pārstāvjiem raksturīgs izteikts nihilisms gan pret savas tautības valodu, gan pret latviešu valodu.⁵ Šāda tendence gan pēdējo 6-8 gadu laikā ir mazinājusies, tomēr 1995. gada sociolingvistiskajā aptaujā šāds viedoklis vairākkārt tika konstatēts.⁶

⁵ Zīmīgi, ka politiskajās diskusijās pret Latvijas valstisko neatkarību un latviešu valodas statusu 1987.-1990. gadā uzstājās daudzi nekrievu minoritāšu pārstāvji, kas lingvistiski bija lielā mērā asimilējušies, bet formāli tiem nevarēja pārnest "krievu šovinismu".

⁶ Tiek atzīts, ka valodas un kultūras ziņā asimilētie cilvēki šajos gados, kad nacionālās identitātes jautājumi tika uztverti saasināti, izjuta savdabīgu pārdzīvojumu kompleksu. Nacionālās pašapziņas rudimenti tiem gan bija saglabājušies, bet pilnvērtīga iesaistīšanās savas tautas dzīvē vairs nebija iespējama. Tādēļ tika veicināta arī citu indivīdu un etnosu rusifikācija, lai pārvarētu šo savdabīgo mazvērtības kompleksu.

Gan Latvijas minoritāšu, gan arī latviešu starpā joprojām liela loma ir stereotipizētiem priekšstatiem par valodas lomu sabiedrības dzīvē un par valodas situācijas iespējamo attīstību nākotnē. Savulaik plaši tika propagandēts viedoklis par iespējamo tautu un valodu saplūšanu visdrīzākā nākotnē un par krievu valodu kā šīs saplūšanas mehānismu. Gan zinātniskos, gan populāros rakstos tika uzsvērtā krievu valodas īpašā kvalitāte un nozīme, ideja par krievu valodu kā bagātāko, izkoptāko un nozīmīgāko valodu pretstatā citu tautu valodām tika nostiprināta gan izglītības sistēmā, gan sabiedrības informācijas līdzekļos. Vēl nesenā pagātnē tika propagandēta nelielo tautu pāreja uz krievu valodu nozīmīgākajās sociolingvistiskajās funkcijās un pat ģimenē; pēc 1979. gada tautskaites kā īpašs PSRS nacionālās politikas sasniegums tika minēts fakts, ka miljoni citu tautību cilvēku par dzimto valodu atzinuši krievu valodu (Knowles 1989, Kreindler 1985). Krievu valoda nostiprinājās kā vienīgā "starpnacionālās saziņas valoda" PSRS mērogā un kā dažādu tautību iedzīvotāju faktiskās komunikācijas valoda atsevišķās republikās, arī Latvijā. Kad arī Latvijā sākās nacionālās atmodas procesi un pilnībā mainījās valodas politikas pamatnostādnes, liela daļa Latvijas minoritāšu pārstāvju, īpaši krievi, pārdzīvoja smagu psiholoģisku šoku, kas bija saistīts ar patieso vēstures faktu izzināšanu, kā arī ar nostabilizētu priekšstatu un stereotipu pārvērtēšanu etnisko un lingvistisko attiecību jomā. Pēc novērojumiem 1995. gada sociolingvistiskajā pētījumā, pašlaik vairums intervēto cilvēku vārdos nenoliedz faktiskās valodu hierarhijas maiņas nepieciešamību Latvijā; attieksmē pret latviešu valodu psiholoģiskais lūzums ir noticis. Tomēr zemapziņā stereotipu pārvarēšana ir gandrīz neiespējama, un to varā joprojām ir liela daļa visu paaudžu cilvēku.

Pastāv atšķirības valodas faktora novērtēšanā divu lielāko Latvijas etnosu starpā. Starp vērtībām, kas nepieciešamas tautas atdzimšanai, atšķirībā no latviešiem, krievi nemin nacionālās kultūras un valodas nostiprināšanu. Par svarīgāko tiek atzīta ekonomikas un sociālās sfēras nostiprināšana. Šāda pieeja ir raksturīga arī krieviem, kas dzīvo citās bijušās PSRS republikās un Krievijas Federācijas republikās. Salīdzinājumam var minēt datus, kas konstatēti Krievijas ZA 1994. gadā veiktajā pētījumā "Etnopolitiskā situācija un starptautiskās attiecības Krievijas Federācijas republikās" (Информационный бюллетень 1994).

Starp vērtībām, kas cilvēku tuvina ar viņa tautiešiem, valodu minējuši 76,9% pamatnācijas pārstāvju pilsētnieku Tatārijā, 82,1 - Ziemeļosetijā, 72,2% - Jakutijā, 77,8% Tuvā. Arī šajos reģionos dzīvojošajiem krieviem valodas loma etniskajā identifikācijā ir augsta - 72,3% Tatārijā, 73,2% Osetijā, 67,1% Jakutijā, 68,2% Tuvā. Turpretim uz jautājumu, kas pašlaik visvairāk nepieciešams tautas atdzimšanai, sniegtās atbildes jūtami atšķiras. Valodu par nozīmīgu faktoru tautas atdzimšanā atzīst, piemēram, 43,3% tatāru, 18,2% krievu Tatārijā un 44,5% osetīnu, 14,2% krievu Ziemeļosetijā. Praktiski visā bijušās PSRS teritorijā ir izplatījusies titulnācijas nacionālās atdzimšanas ideoloģija. Kā atzīst Maskavas zinātnieki, krievi savukārt uz to neatbild ar krievu nacionālās ideoloģijas pastiprināšanu, bet drīzāk cenšas attiecības ar pamatnāciju novirzīt citā gultnē, nodalot tās no valodu un kultūru koeksistences problēmām. Arī Latvijā vērojama tieši tāda pati tendence

Četros Krievijas reģionos gan titulnācijas pārstāvjiem, gan krieviem tika jautāts par viņu attieksmi pret valsts valodas statusa piešķiršanu tikai attiecīgās titulnācijas valodai. Tatārijā (šādu prasību izteikuši tikai atsevišķi politiski darbinieki) to atbalsta 18,2% pilsētās dzīvojošu tatāru un 53,4% laucinieku un tikai 1,4% (1,7%) krievu, Ziemeļosetijā (prasību izteikušas tikai atsevišķas politiskas kustības) - 20,1% (22,1%) osetīnu un 0,8% krievu, Tuvā (valsts valodas statuss tuviešu valodai jau nostiprināts konstitucionāli) - 84,3% (89,8%) tuviešu un 14,6% (11,7%) krievu.

80. gadu beigās un 90. gadu sākumā aktivitātes valodas likumdošanā bija vērojamas visā toreizējās PSRS teritorijā. Interesanti salīdzināt sociolingvistisko procesu attīstību šajās valstīs un republikās. 1994. gadā veiktajā pētījumā secināts, ka līdz šim valodu hierarhiskā sistēma ir bijusi inerta un lielas izmaiņas tajā nav notikušas. Tituletnosu jaunās paaudzes starpā joprojām vērojams savas valodas prasmes un lietošanas kritums, turpretim krievu valodas vieta ir tikpat noturīga kā agrāk. Tiek konstatēts, ka praktiskā ikdienas nepieciešamība ir svarīgāks faktors nekā jaunieviedumi valodas likumdošanā. Plaša statistiskā materiāla analīze Maskavas zinātniekiem liek secināt, ka aktīvi administratīvi pasākumi, lai mainītu valodas uzvedības tendences, pašlaik drīzāk sarežģī starpterniskās attiecības nekā būtiski maina valodas procesu virzību (Информационный бюллетень 1994). Šo secinājumu gan nevar attiecināt uz Baltijas valstīm. Valstiskos veidojumos, kuru suverenitāte ir tikai formāla, saglabājusies orientācija uz Krieviju un

trūkst psiholoģiskās motivācijas valodu hierarhijas maiņai. Valodas nomaiņa jāsaista ar politiskās un ekonomiskās suverenitātes nostiprināšanu, jo šīs sfēras ir primāras. Attieksmei pret konkrētu valodu ir liela loma starpetnisko attiecību veidošanā. No vienas puses, ir saprotama indivīda vēlēšanās apgūt valodu, kas būs noderīga plašākai starptautiskai saziņai, bet, no otras puses, valsts valodas apguve ir nepieciešama visiem valsts iedzīvotājiem. Tāpēc jāatceras, ka latviešu valoda krievvalodīgajam indivīdam nav vienīgā apgūstamā valoda un pašlaik pastāv zināma konkurence starp latviešu valodu un svešvalodu, īpaši angļu valodu.

1995. gada sociolingvistiskajā pētījumā bija iekļauts jautājums: "Vai jūs uzskatāt, ka visiem Latvijas iedzīvotājiem jāprot latviešu valoda"? Vairums respondentu deva pozitīvu atbildi.

Vai visiem Latvijas iedzīvotājiem jāprot latviešu valoda?

	Jā	Nē
Pilsoņi	91.0	9.0
Ārpilsoņi	79.6	20.4
Vīrieši	87.5	12.5
Sievietes	91.1	8.9
Krievi	88.8	11.2
Baltkrievi	86.3	13.7
Ukraiņi	85.8	14.2
Poļi	93.8	6.2
Lietuvieši	95.4	4.6
Ebreji	92.0	8.0
Citi	93.7	6.3
15-24	87.9	12.1
25-34	91.0	9.0
35-49	91.6	8.4
50-64	88.0	12.0
65+	89.4	10.6

Rezultāti rāda, ka attieksmē pret nepieciešamību prast valsts valodu nav būtiskas atšķirības dažādu tautību un vecumu respondentu starpā. Visjūtāmākā ir starpība pilsoņu un ārpilsoņu vidū: 20,4 % ārpilsoņu pretstatā 9% pilsoņu uzskata valodas prasmi par nevajadzīgu. Atzīmējams augstais valsts valodas zināšanu noliedzēju procents pilsoņu vidū -9%.

Attieksmi pret latviešu valodas zināšanu nepieciešamību īpaši neiespaido arī dzīves ilgums Latvijā.

Vai visiem Latvijas iedzīvotājiem jāprot latviešu valoda?

Latvijā dzīvots:	Jā	Nē
kopš dzimšanas	91.4	8.6
30-39 g.	84.7	15.3
20-29 g.	88.2	11.8
15-19 g.	89.0	11.0
5-14 g.	90.2	9.8
1-4 g.	89.4	10.6

Avots: Druvieta (ed.) 1995.

Līdzīgi rezultāti iegūti arī Strečlaidas universitātes organizētajā pētījumā. Visās trīs Baltijas valstīs krievvalodīgajiem iedzīvotājiem bija jāizsaka sava attieksme pret apgalvojumu: "Tādiem kā mēs nevajadzētu likt mācīties Baltijas valodas". Latvijā šim apgalvojumam pilnīgi piekrita 9%, piekrita 24%, nepiekrita 30%, pilnīgi nepiekrita 25%, bet 12% nevarēja formulēt savu attieksmi (Rose, Maley 1994a).

Nepieciešamību apgūt latviešu valodu teorētiski noliedza vidēji 11% respondentu, bet 13,4% respondentu paši nevēlējās apgūt valodu.

Nevēlēšanās apgūt latviešu valodu

	Rīga	Daugavpils	Kopā Latvijā
Pilsoņi	3.3	7.5	4.8
Pilsonības pretendenti	4.4	15.9	5.1
Nevēlas LR pilsonību	29.1	50.0	30.3

Avots: Druviete (ed.) 1995.

Analizējot atsevišķu vecumgrupu un profesionālo grupu respondentus, kas nevēlas apgūt latviešu valodu, atklājās liela starpība vecuma un nodarbinātības ziņā. Visnegatīvākā attieksme pret latviešu valodas apguvi ir 15-24 gadus vecu respondentu un bezdarbnieku vidū.

Respondentiem tika vaicāts par motīviem, kuru dēļ tie nevēlas apgūt latviešu valodu. 17,5% respondentu plāno atstāt Latviju, 20% nejūt nepieciešamību pēc latviešu valodas, 36% uzskata, ka ir pārāk veci valodas apguvei, 20% domā, ka viņiem trūkst talanta uz valodām, bet 20% valodu mācīties vienkārši nevēlas.

Motīvi, kuru dēļ nemācās latviešu valodu

	15-24	25-34	35-49	50-64	65+
Plāno aizbraukt no Latvijas	38.9	33.3	16.7	-	11.1
Nejūt latviešu valodas nepieciešamību	32.1	14.3	17.9	21.4	14.3
Ir par vecu latviešu valodas apguvei	-	-	1.6	51.5	46.9
Nav spēju uz valodām	9.1	13.6	45.5	27.3	4.5
Vienkārši nevēlas	20.0	32.0	24.0	20.0	4.0
Citi iemesli	-	23.1	23.1	38.5	15.3

Avots: Druviete (ed.) 1995.

Interviju laikā tika izzināta respondentu attieksme pret valsts valodas statusa piešķiršanu latviešu valodai. Raksturīgākās atbildes bija šādas:

Vajag divas valsts valodas. Latviešu valoda bija jāatbalsta 50. gados (D, M, K, 50-64, pensionārs).

Krievu valodai jābūt otrai valsts valodai, jo 70 gadus tāpat nevar izmest. Pārāk daudz iedzīvotāju ir krievi. (D, F, K, 35-49, mājsaimniece)

Latviešu valodai jābūt valsts valodai, lai tauta vispār varētu eksistēt. Pēckara gados notika vienas tautas uzurpācija par otru. (D, F, P, 35-49, juriste)

Normāli. Tā ir valsts privilēģija. Vietās, kur vairāk krievu, jābūt iespējai sazināties krievu valodā (D, M, K, 35-49, ražošana)

Valsti jārunā valsts valodā. Latvijā jārunā latviski, Anglijā - angļiski, Vācijā - vāciski (D, M, U, 50-64, kultūras darbinieks)

Tas noteikti ir pareizi. Tas vienkārši ir nepieklājīgi, ka kāds dzīvo kādā valstī un pat nepieliek pūles, lai saprastu un izprastu to tautu, ar kuru dzīvo. Tagad jābūt gudrākiem (D, M, Lt, 25-34, valsts iest.).

Man vienalga. Tas uz mani neattiecas, neatstāj nekādu iespaidu (D, M, K, 15-24, bezdarbnieks)

Vajag otru valsts valodu - krievu valodu. Agrāk kultūrā nebija krievu valodas, bet zinātnē un tehnikā nebija latviešu valodas, tā ka valodai izmiršana nedraudēja (Rg, M, K, 25-34, ražošanā)

Valsts valodas statuss latviešu valodai - pozitīvi, taču tikai tādā gadījumā, ja krievu valodai arī piešķirs valsts valodas statusu, lai ievērotu cilvēktiesības (D, F, K, 35-49, valsts iest.).

Uz noteiktu laika periodu jāveido divvalodīga valsts (D, M, B, 25-34, medicīnas darbinieks)

Laikam tā jābūt, ja jau šeit ir Latvija (D, M, K, 25-34, valsts iest.)

Labāk būtu divas valsts valodas - krievu un latviešu (D, F, K, 35-49, valsts iest.)

Statuss piešķirts taisnīgi. Latvijā jābūt latviešu valodai (D, F, K, 25-34, medicīnas darbiniece)

Ja jau ir Latvija, tad lai jau būtu valsts valoda, bet mums ir grūti. (Rg, F, K, 65+ pensionāre)

Labāk vajadzētu divvalodību, jo krievu ir pārāk daudz un latviešu valoda agrāk nav mācīta (Rg, M, K, 15-24, students)

Tas jau pareizi, ka latviešu valoda ir valsts valoda, bet veciem grūti. Agrāk jau visi latvieši ar mums runāja krieviski (Rg, F, B, 65+, pensionāre)

Katrai neatkarīgai valstij vajag savu valodu. Pirms kara arī tā bija latviešu valoda (Rg, M, K, 50-64, ražošanā)

Ja būtu divvalodība, cienītu latviešu valodu. Valsts iestādēs jābūt divvalodībai, vismaz tulkiem (V, M, U, 65+, pensionārs)

Valstī vadošā nevar būt cita valoda (V, F, K, 15-24, skolniece)

Neviens no intervētajiem atklāti neiebilda pret valsts valodas statusu latviešu valodai; vismaz šajā ziņā vērojams jūtams sabiedriskās domas attīstības progress salīdzinājumā ar 1988.-1990. gadu. Tomēr manāma vēlme, lai valsts valodas statuss latviešu valodai būtu vairāk simbolisks nekā reāls. Ļoti izplatīti ir idealizēti priekšstati par valodu koeksistenci padomju periodā, it īpaši par tālaika divvalodības tipu. Divvalodības asimetriskais raksturs praktiski netika atzīmēts. Daudzi respondenti par vēlamu uzskata divvalodīgas valsts modeli, neaizdomājoties par šāda modeļa absolūtu neiespējamību Latvijas apstākļos. Nereti divvalodība tiek saprasta kā krievu tiesības palikt vienvalodīgiem resp. nemācīties un nelietot valsts valodu.

Pētījumā tika izziņāts arī Latvijas minoritāšu viedoklis par Padomju Savienības valodas politiku. Tika uzdots jautājums, kā respondents vērtē krievu valodas lomas pieaugumu Latvijā pēckara gados:

Pēckara gados tā bija piespiedu rīcība (D, F, K, 35-49, valsts iest.)

Krievu valodas dominēšana bija neapzināts process (D, F, P, 50-64, pensionāre)

Tā nu apstākļi sagadījās (V, M, K, 35-49, ražošanā)

Staļina laikā citādi nevarēja būt (V, F, K, 35-49, pārdevēja)

Latvieši paši vainīgi, ka krievu valoda ieņēma tādu lielu vietu (D, F, K, 35-49, apkalp. sfēra)

Nekādu latviešu valodas izspiešanu agrāk nejuta, viss bija divās valodās (Rg, F, K, 65+, pensionāre)

Latviešu valodas izspiešanu no dažādām sfērām jutu, bet nepievērsu tai uzmanību (Rg, F, B, 65+, pensionāre)

Agrāk par valodām nedomāja, visi tāpat vien dzīvoja (Rg, M, K, 50-64, ražošanā)

Agrāk visi latvieši runāja un rakstīja krieviski, bet par valodu nedomāja (Rg, F, K, 50-64, tirdzniecība)

Tas bija objektīvi, Latvija taču bija PSRS sastāvā (V, M, U, 35-49, šoferis)

Pēc kara varēja būt divas valodas, tas nebija nekas nosodāms, bet skaidrs, ka latviešiem to negribējās (V, F, 50-64, pārdevēja)

Nemanīju, ka latviešu valodas loma samazinās, jo tā jau tā kā tā vienmēr bijusi niecīga (Rg, F, P, 35-49, skolotāja)

Daudzi respondenti nelabprāt izteicās par šo tematu. Atbildēs parādījās tendence krievu valodas lomas pieaugumu atzīt par fatālu neizbēgamību vai arī par objektīvu nepieciešamību. Vairāki respondenti uzsvēra pašu latviešu it kā labprātīgo pāreju uz krievu valodu gan sadzīves, gan oficiālās situācijās. Liela daļa respondentu atzina, ka šis process viņiem šķitis tik dabisks, ka līdz šim par šādām lietām nav aizdomājušies.

Latvijas Republikas atjaunošana stimulēja nacionālās konsolidācijas procesus arī minoritāšu vidē (minoritāšu skolu atdzimšana, sabiedrības informācijas līdzekļu materiāli minoritāšu valodās, nacionālās kultūras biedrības utt.). Komplicēti pašapziņas attīstības procesi sāka risināties arī krievu vidē. Kā norāda V.Volkovs, "tas sāka izpausties arvien vairāk ne vien cilvēku psiholoģijā, etniskajā temperamenta, bet arī ideoloģiskajā orientācijā./../ Pagājušo piecu gadu laikā krievu apziņa Latvijā savdabīgi evolucionē. Šis attīstības rezultāts ir šķiršanās no padomju laikā valdošās nihilistiskās attieksmes pret savu nacionālo piederību un pakāpeniska sevis kā krieva apzināšanās" (Volkovs: 1995: 162). 1995. gada sociolingvistiskais pētījums arī apstiprina V.Volkova tēzi, ka kopš 1993. gada Latvijas krievu pašapziņā nav jaunu pieeju un ka valodas situācijas psiholoģiskā uztvere pamatos ir nemainīga kopš 1990. gada⁷. Pastāvīgi tiek attīstīta doma, ka no krievu pašsajūtas Latvijā būs atkarīga valsts iekšpolitiskā stabilitāte, 1996. gada sākumā saasinājusies diskusija par īpašu statusu krievu valodai un sagrozīts valodas politikas principu un mērķu traktējums.⁸

⁷ Latvijas krievu sabiedrības attieksmi lielā mērā ietekmē sabiedrības informācijas līdzekļi. Pašreiz tie ne tikai atspoguļo, bet aktīvi veido sabiedrisko domu nacionālo attiecību un valodas politikas jautājumos. Sk. izvērsto analīzi V.Volkova rakstā "Krievu migrācija un pašapziņa Latvijā". Grām.: Nacionālā politika Baltijas valstīs. R.: Zinātne, 1995, 156.-172. lpp.

⁸ Šādas tendences īpaši raksturīgas laikrakstam "СМ-Сегодня", piemēram: "Да, латышский язык пострадал немало. Но русский гораздо больше: был ликвидирован язык литургии и духовной литературы, язык "идеалистической философии", язык подлинного правоведения, язык просвещенной интеллигенции /../ В эгоистической одержимости только о своем языке есть что-то от лагерно-блатного поведения: "Ты помри сегодня, а я завтра" (Ю. Абызов. Что мы теряем, если... СМ Сегодня, 11 янв. 1996, с.4).

Secinājumi

20. gadsimta 90. gados Latvijā psiholoģisko faktoru ietekme uz valodas politikas realizāciju ir stipri izteikta. Pēc attieksmes pret valodas situāciju un tās regulēšanas pasākumiem Latvijas iedzīvotāji iedalāmi divās pamatgrupās, kas nosacīti atbilst latviešiem un krieviem. Pārējo minoritāšu pārstāvji lielākā vai mazākā mērā valodas problēmu uztverē identificējas ar vienu no šīm pamatgrupām.

Ja valstī pastāv tik krasa etniska diferenciācija attieksmē pret kultūru un valodu kā nacionālas valsts eksistences idejisko pamatu, nacionāla konflikta iedīgļi pastāv. Tomēr tie ne vienmēr noved pie konfliktu manifestēšanās. Pastāv zināmi nosacījumi, kā prognozēt situācijas attīstību arī atkarībā no etnopsiholoģiskiem faktoriem un izvēlēties piemērotākos valodas politikas mehānismus valodu koeksistences nodrošināšanai.

Nozīmīgākā psiholoģiskā problēma divu lielāko Latvijas etnosu valodas situācijas uztverē saistās ar majoritātes un minoritātes jēdziena labilitāti. Latvijas krieviem vairāku iemeslu dēļ ir grūti attīstīt minoritātes apziņu, latvieši savukārt nejūtas kā majoritāte. Šāda situācija uzskatāma par pārejas posma iezīmi, tomēr tā nedrīkstētu ieilgt. Pašlaik abās pamatgrupās joprojām dzīvi ir emocionāli stereotipi, kas traucē reāli uztvert valodas situāciju un rada neatbilstību starp valodas oficiālo statusu un šīs valodas runātāju lingvistisko uzvedību.

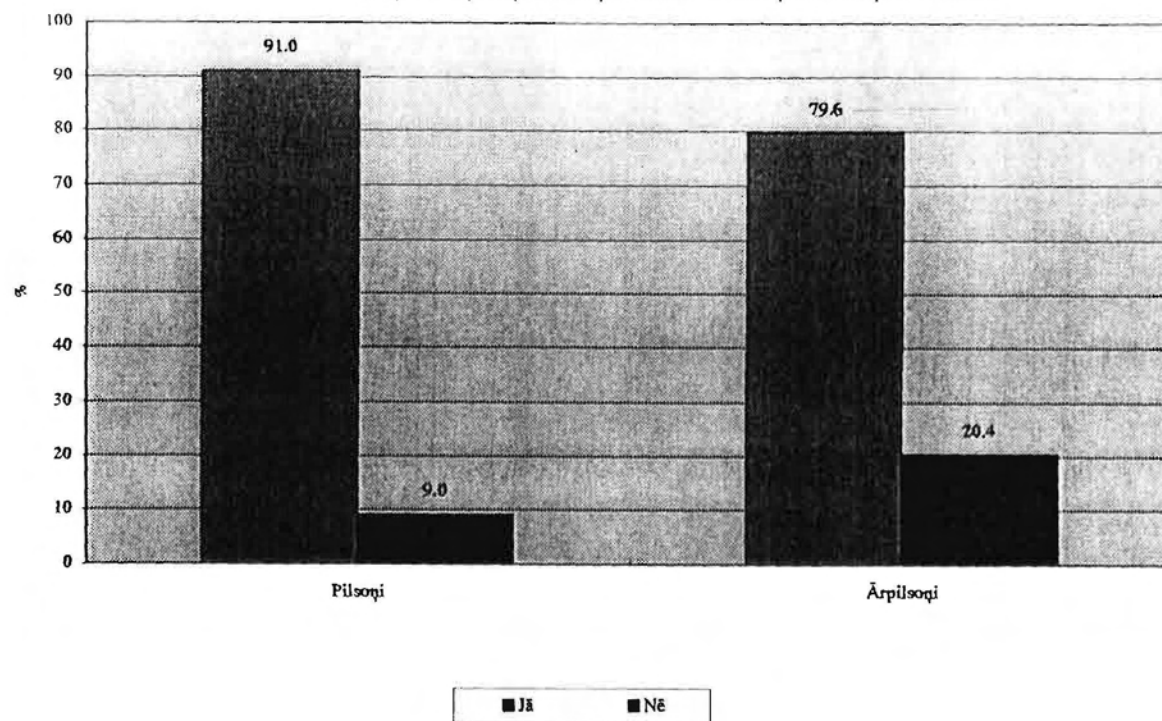
Latviešu vidē par negatīvu iezīmi atzīstama pārlieka paļaušanās uz oficiālu institūciju darbību valodas politikā, bet nepietiekami tiek novērtēta pašu valodas runātāju aktivitāte komunikācijas valodas izvēlē gan sadzīvē, gan oficiālajā saziņā. Tajā pašā laikā visai izplatīts ir no mūsdienu zinātnes pozīcijām kļūdainais viedoklis, ka minoritātes apdraud nacionālas valsts pastāvēšanu, tāpēc novērota arī nepamatota vēršanās pret minoritāšu valodu lietošanu vispār un citas pārspīlēti etnocentriskas ievirzes radītas pārmērības. Par paraugu daudzi latvieši joprojām atzīst 1918. gada Latvijas Republikas valodas politiku, kaut arī sabiedrības informētība par faktiskajiem sociolingvistiskajiem procesiem 20.-30. gados ir ļoti vāja. Sabiedriskajā domā pastāv retrospektīvs ideāls, kas neatbilst ne reālajai situācijai pagātnē, ne arī ir izmantojams

pašreizējā situācijā. Nākotnē vērstas stratēģiskas valoda politikas realizēšanu zināmā mērā apgrūtina arī naiva ticība pēckara imigrantu masveida repatriācijai un starptautiskās sabiedrības aktivam atbalstam vēsturiskās netaisnības seku likvidēšanai.

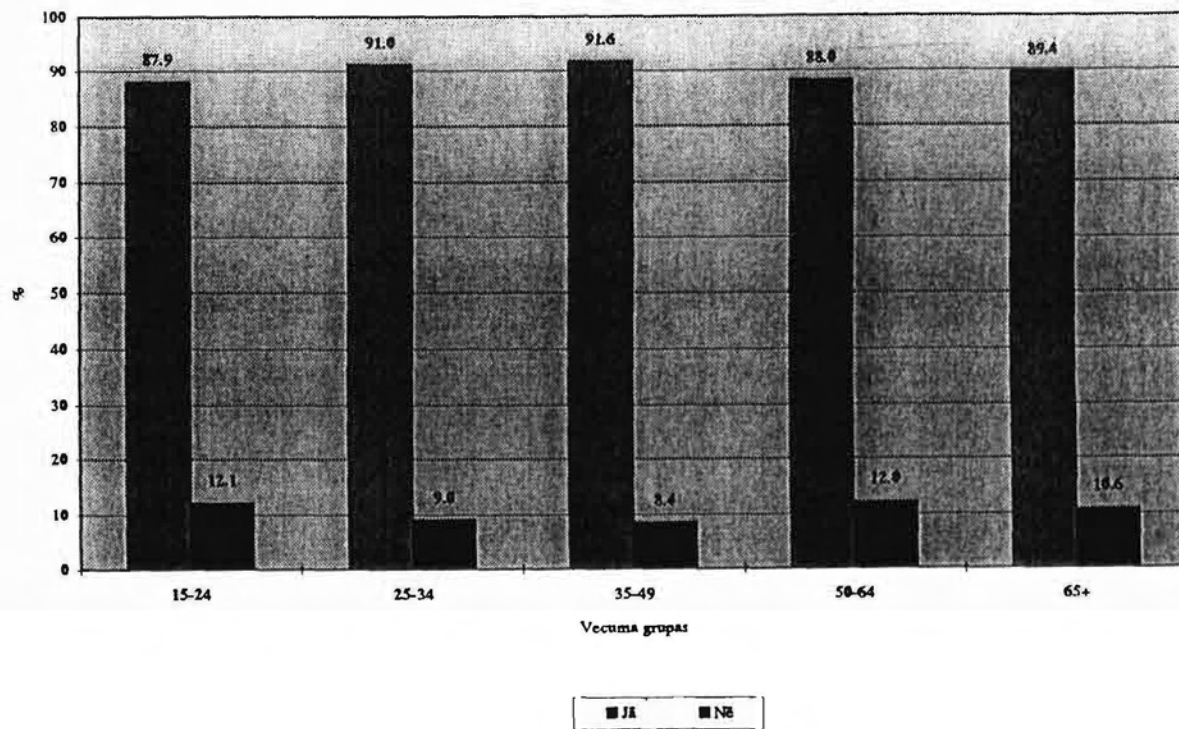
Krievu sabiedrībā vēl joprojām nav izprasts krievu un krievu valodas statuss Latvijā. Minoritātes statuss pagaidām netiek pieņemts ne terminoloģiski, ne faktiski. Plaši izplatīti ir kļūdaini priekšstati par valodu perspektīvām pasaules mērogā, par valodu izzušanas cēloņiem, kā arī voluntārs jēdzienu (kā *cilvēktiesības, divvalodība, integrācija* u.c.) traktējums. Nereti sastopama demagoģiski nihilistiska attieksme pret valodu ("vai nav vienalga, kurā valodā runā", "visi latvieši jau saprot krieviski" u. tml.). Novērojami arī lielvalstiska šovinisma recidīvi, krievu valodas kvalitātes pārspilējums un latviešu valodas kvalitātes apšaubīšana. Individuāli limenī vēlmi mācīties latviešu valodu visai bieži ietekmē ticība mītam par krievu nespēju apgūt valodas, par latviešu valodas grūtumu, kā arī Latvijas kā suverēnas valsts nākotnes apšaubīšana un cerība uz valstiskās iekārtas maiņu.

Visā Latvijas sabiedrībā vērojama nepilnīga izpratne par valsts valodas politikas mērķiem, par valodu statusu Latvijā un par to koeksistences iespējām. Sabiedrības informācijas līdzekļi pašlaik valodas problēmas aplūko nevis analītiskā, bet emocionalizētā skatījumā, attiecīgi noskaņojot arī savu lasītāju un klausītāju loku. Īpaši tas sakāms par krievu presi, kas aktīvi veido sabiedrisko domu Latvijas valodas politikai nelabvēlīgā virzienā. Ja šāda tendence turpināsies, var prognozēt etnisko attiecību saasināšanos Latvijas sabiedrībā, kas jūtami iespaidos valodas situācijas attīstību, tādēļ labvēlīgas psiholoģiskas nostādnes veidošanai uzmanība jāveltī valstiskā limenī, nepieļaujot atsevišķu grupu vai politisku spēku manipulāciju ar sabiedrisko domu. Latvijas iedzīvotāju etnodemogrāfiskā sastāva un majoritātes- minoritātes komplicēto attiecību dēļ subjektīvajam faktoram valodas politikā var būt pat izšķiroša loma.

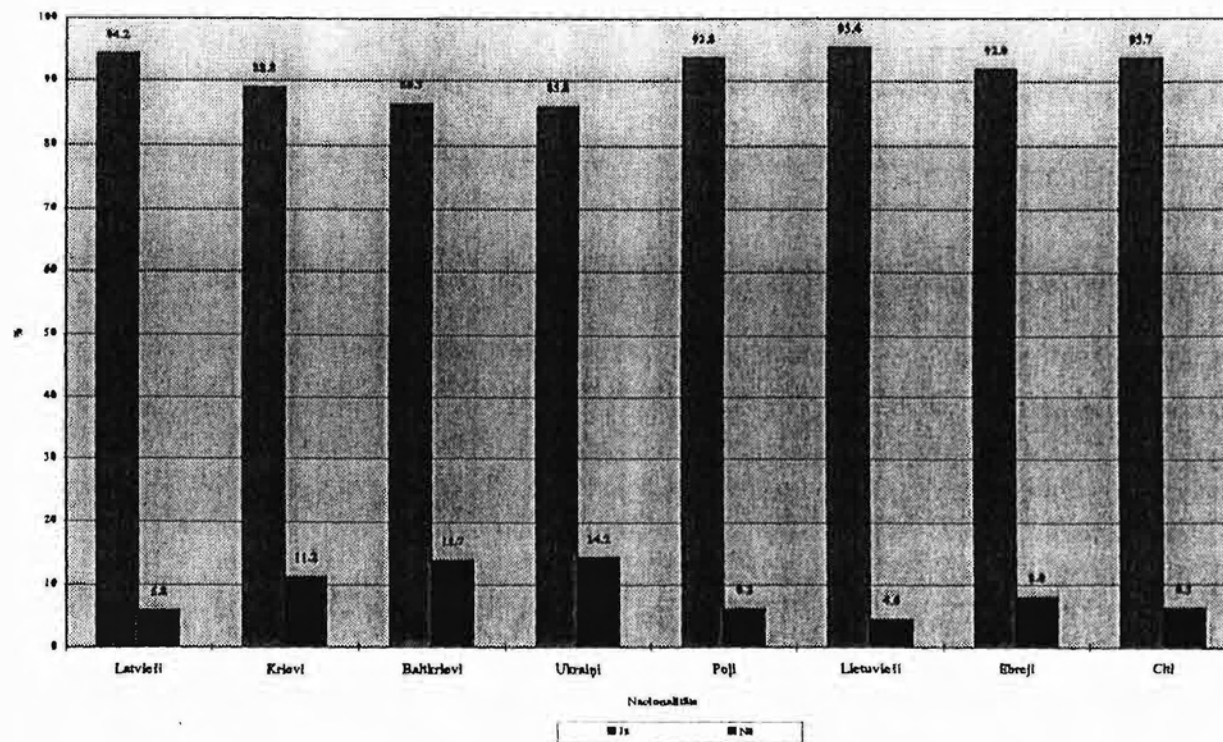
Pilsonu un nepilsonu domas par latviešu valodas prasmes nepieciešamību

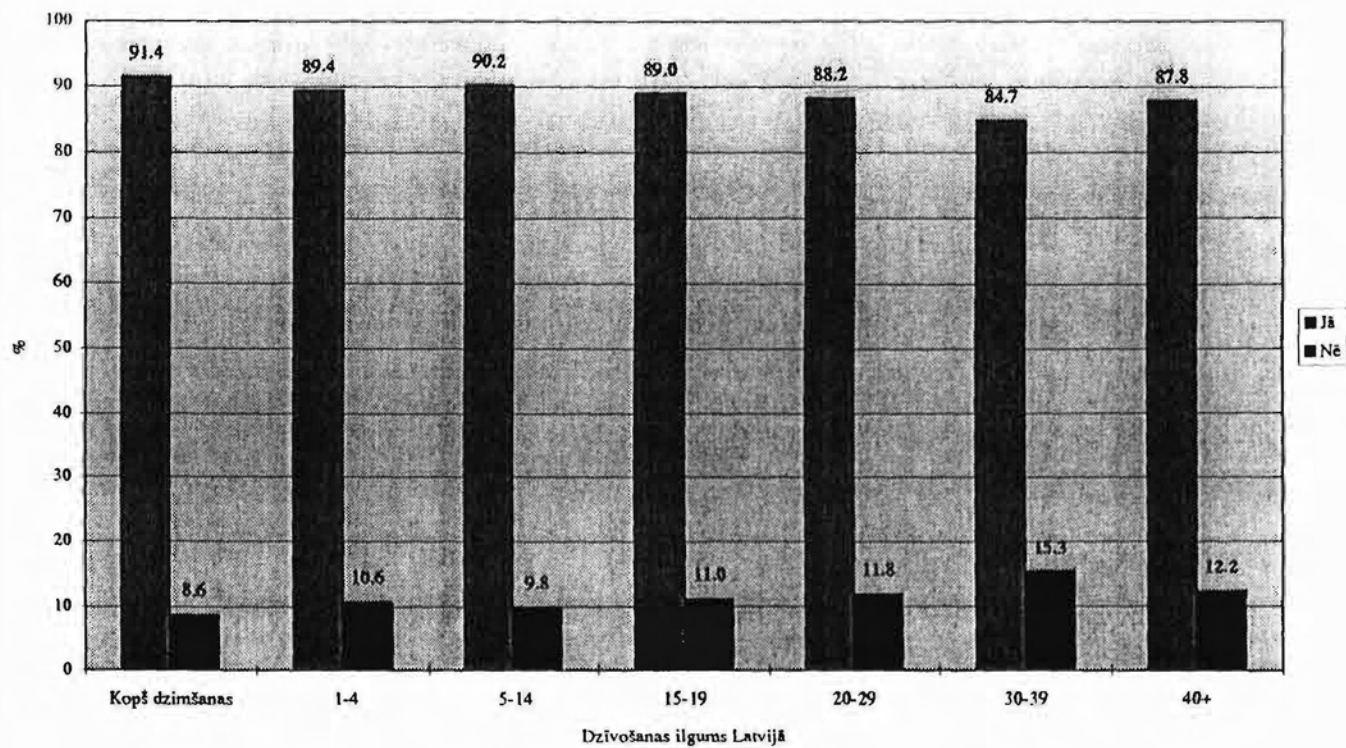
Latviešu valodas prasmes nepieciešamība pa vecuma grupām

Latviešu valodas prasmes nepieciešamība pa tautībām

Latviešu valodas prasmes nepieciešamība atkarībā no dzīvošanas ilguma Latvijā

GLOBĀLO SOCIOLINGVISTISKO PROCESU IETEKME UZ VALODAS SITUĀCIJU LATVIJĀ

1994. gadā publicētajā "Pasaules valodu atlantā" prognozēts, ka tuvākā gadsimta laikā izzudīs puse no šobrīd runātajām apmēram 6000 valodām. Vēl pēc gadsimta pasaules lingvistiskajā kartē būs palicis tikai tūkstotis valodu. Ņemot vērā mūsdienu pasaules politisko un ekonomisko attīstību, nav pamata šo prognozi apšaubīt.

Lingvistiskā asimilācija - valodas izzušana jeb valodas nāve kā cilvēces lingvistiskās vides parādība ir viens no jēdzieniem, ar ko mēdz manipulēt politiķi.¹ Pārlicība par noteiktas valodas eksistenci nākotnē vai, gluži otrādi, par tās drīzu izzušanu lielā mērā var ietekmēt runātāju kolektīva attieksmi pret tās apgūšanu un lietošanu. Subjektīvā faktora nozīme īpaši liela ir tad, ja valodas situācija tiek atzīta par nelabvēlīgu, kā tas ir Latvijā. Tādēļ nepieciešams objektīvi izvērtēt latviešu valodas nākotnes perspektīvas pasaules valodu kopainā atkarībā no valodas situācijas un iespējamiem tās attīstības modeļiem.

Lingvistiskā asimilācija 20. gadsimtā

Galvenais cēlonis straujajai valodu zušanai 20. gadsimtā ir ekonomisks un politisks spiediens, kas mazina minoritāšu (vienalga - reģiona, valsts vai Eiropas Savienības līmenī) motivāciju saglabāt savu valodu. Valodas nomaiņa nav saistīta ar valodas kvalitāti. Zūd ne tikai neizkoptas bezrakstu valodas, bet arī standartizētas valodas ar senām literārām tradīcijām. Endrjū Vudfilds apdraudētu valodu pielīdzina sengrieķu tragēdijas varonim - tā bojāeja ir ārēju spēku iedarbības blakusprodukts, un situācijas dalībnieki šo procesu nespēj kontrolēt. Neviens nevēlas, lai šie valodu tūkstoši izzustu, bet tomēr tas tā notiek (Woodfield 1994).

¹ Spilgts piemērs šai ziņā ir PSRS aktīvi propagandētā valodu drīzas saplūšanas un nelielu valodu ekonomiskā neizdevīguma un bezperspektivitātes ideja.

Kāpēc jā saglabā valodas? Valoda gan lingvistikā, gan filozofijā 20. gadsimta beigās vairs netiek traktēta tikai kā saziņas līdzeklis, simbolu sistēma vai kods, bet gan kā kultūras tradīciju depozitārijs, dzīvesveida un pašizteikšanās sastāvdaļa, kas palīdz rast nacionālās identitātes apziņu.² Tāpēc jebkurai valodai ir vieta humāno vērtību sistēmā un ikviena valoda tiek atzīta par saudzējamu bagātību.

Pragmatiskāks ir viedoklis par valodu saglabāšanas zinātnisko nozīmi. Tiek atzīts, ka vispārīgās valodniecības mērķis ir izstrādāt universālu gramatisko teoriju, kas apzinātu visas cilvēku valodas īpatnības, kas to šķir no citām komunikatīvajām sistēmām, piemēram, no dzīvnieku valodas. Zinātniskas teorijas izstrādei nepieciešams savākt pēc iespējas vairāk datu no dažādām valodām. Ja neatgriezeniski zūd neizpētīta valoda, cilvēce zaudē unikālus lingvistiskus faktus, turklāt vairs nebūs iespējas labvēlīgos apstākļos šo valodu restaurēt.

Apzinoties daudzu simtu bezrakstu valodu izzušanas nenovēršamību, pēdējā desmitgadē vērojama pastiprināta interese par šīm valodām. Amerikas Nacionālā Zinātnes fonds finansē speciālu programmu apdraudēto valodu materiāla vākšanai. Šajā darbā iesaistīti vairāk nekā 500 ASV zinātnieki, kas apraksta šo valodu sintaksi un fonologiju, sastāda vārdnīcu ar vismaz dažiem tūkstošiem vārdu, kā arī pieraksta tekstu paraugus (Hanson 1994). Šiem akadēmiskajiem centieniem ir visai maz saistības ar valodas politiku.

Bijušo koloniju bezrakstu valodas, ko runā daži simti vai pat desmiti cilvēku, ir visvairāk apdraudētā pasaules valodu grupa. Ziemeļamerikā no Kolumba laikā runātajām 700 valodām pašlaik saglabājušās 200, bet tikai 40 no tām runā jaunākā paaudze (Hanson 1994). Latīņamerikā saglabājies ap 400 indiāņu valodu; pēdējo 100 gadu laikā izzudis ap tūkstoti valodu. Šis process nenovēršami turpinās, jo šādas valodas mūsdienu pasaulē nav ekonomiski konkurētspējīgas. Tāpēc daudzi valodas politikas speciālisti uzskata, ka tuvāko gadu laikā ANO vai UNESCO līmenī jāizlemj, kuras valodas jācenšas saglabāt, bet kuras jāatstāj iznīcībai. Šāds lēmums var šķist cinisks tikai pirmajā brīdī.

² "Valoda ir kā DNS, cilvēku ģenētiskais kods. Mazāk lietotām valodām ir liels uzdevums: pasargāt pasauli no lingvistiskas un kulturālas monotonijas. Un kaut arī dolārs nerunā oksitāniski vai dators - sorbiski, nav noliedzams, ka šīs valodas ir kaut kas vairāk nekā plašāk lietotu valodu tulkojums vai imitācija" (To the Benefit of Europe's Languages. Brussels: Brussels Information Centre, 1995: 13).

Saudzēt visas valodas praktiski nav iespējams, bet, sniedzot atbalstu spēcīgākajām valodām, var izdoties saglabāt vismaz 1-2 valodas no katras valodu saimes. Šo valodu nostiprināšanai nepieciešams veikt kompleksus pasākumus. Kanādā, piemēram, 50 aborigēnu valodu saglabāšanai izstrādāta šāda stratēģija: 1) valodas nostiprināšana ģimenē, radot attiecīgu ideoloģisku un psiholoģisku pamatu, 2) veicināt valodas lietošanu visās kopienas darbības jomās (vietējie informācijas līdzekļi, sapulces, paziņojumi, dievkalpojumi utt.), 3) veicināt valodas mācīšanu skolās, 4) veicināt valodas lietošanu jomās, kur tradicionāli lietota majoritātes valoda (sabiedrības pārvalde, darījumi u.c.), 5) juridiskas valodas aizsardzības garantijas (Drapeau, Corbeil 1995). Valodas saglabāšana prasa lielus finanšu līdzekļus, turklāt izmaksas ir apgriezti proporcionālas valodas runātāju skaitam, tāpēc materiālais ieguldījums valodu saglabāšanā ir daudz nozīmīgāks par morālo un juridisko atbalstu.

Valodu izzušana nav tikai koloniālās ekspansijas sekas. Pēdējo 200 gadu laikā arī Eiropā nacionālo valstu rašanās procesā izzudušas vai apdraudētas vairākas valodas, piemēram, bretoņu, oksitāņu, frīzu, korniešu valoda. Eiropa konsekventi virzās pretim lingvistiskajai homogenitātei, un šāda tendence jūtama arī pārējā pasaulē.

Latvijas iekļaušanās Eiropas Savienības sastāvā var kļūt par realitāti jau šajā gadsimtā. Iekļaušanās ES var ietekmēt arī Latvijas valodas situāciju un valodas politiku, tādēļ jau tagad jāapzina Eiropas Savienības valodas situācijas attīstības tendences un pamatnostādnes valodas politikā.

Valodas politika Eiropas Savienībā

Eiropas Savienības mērķis ir Eiropas ekonomiska, sociāla un politiska integrācija. Māstrihtas līgumā (1992) atšķirībā no Romas līguma (1956), kas paredzēja vairāk tīri ekonomisku un politisku integrāciju, uzsvērtā tieši dalībvalstu kultūras, izglītības un valodas situācijas attīstības koordinēšana. Valstu robežas Savienības iekšienē praktiski tiek likvidētas, panākta vienota muitas tarifu un monetārā politika, bet valodas joprojām vairāk šķir nekā vieno Eiropas tautas (Coulmas 1991). Eiropas lingvistiskā diverģence radījusi principiālas problēmas, kam

dažādos līmeņos tiek piedāvāti atšķirīgi risinājumi. Galvenās problēmu jomas, kas jārisina Eiropas Savienībā, ir šādas: 1) valodu statuss, 2) ES institūciju valoda, 4) valodu mācīšana, 5) minoritāšu valodu aizsardzība. Visas minētās jomas ir nozīmīgas arī Latvijas valodas politikā.

Valodu statuss. Saskaņā ar Romas līguma 217. pantu un Padomes noteikumiem Nr. 1/58 (1958.g. 15. aprīlī) ES dalībvalstu valodas - sākotnēji vācu, franču, itāļu, holandiešu, vēlāk dāņu, angļu, grieķu, portugāļu, spāņu, grieķu, zviedru u.c. valoda - tiek atzītas par ES oficiālajām darba valodām. Iru un luksemburģiešu valoda ES dokumentos minētas kā nacionālās valodas, bet tām Savienības līmenī oficiāla statusa nav. Daudzo bagāto un standartizēto valodu eksistence tiek atzīta par Eiropas Savienības bagātību, un visu dalībvalstu valodām formāli ir vienlīdzīgas, piemēram, dāņu vai grieķu valodai piešķirts tāds pats statuss kā angļu vai franču valodai. Oficiālo valodu vienlīdzību reglamentē vairāki likumdošanas akti. Oficiālie dokumenti tiek tulkoti visu dalībvalstu valodās. Iedzīvotāji var griezties pie Eiropas Savienības institūcijām jebkurā no tās oficiālajām valodām un šajā valodā saņemt arī atbildi. Eiropas Savienībā darbojas lielākais tulkošanas tīkls pasaulē. Tulkoto tekstu apjoms ir vairāk nekā miljons lappušu gadā.³ Ap 14% no Eiropas Savienības institūciju darbiniekiem nodarbināti tieši tulkošanā. Tiek uzskatīts, ka tulkošanai tiek izlietots ap 40% no ES administratīvā budžeta. Ja Latvija kļūs par Eiropas Savienības dalībvalsti, būs nepieciešams ievērojams tulku skaits darba valodas funkciju nodrošināšanai. Tomēr lielākā daļa analitiķu uzskata, ka, iekļaujoties lielākajai daļai bijušā Austrumu bloka valstu, realizēt šo valodu vienlīdzību tehnisku iemeslu dēļ vairs nebūs iespējams, un valodu vienlīdzīgā statusa praktiskā realizācija tiks pārskatīta.

ES institūciju valodas. Eiroparlamentā var tikt lietotas visas oficiālās valodas. Runas tiek sinhroni tulkotas dalībvalstu valodās. Tas gan

³ Eiropas Savienībā notiek intensīvs darbs mašintulkošanas sistēmu izstrādē. Sistēma "Systran" paredzēta biežāk lietoto valodu (piemēram, angļu-franču) tekstu automatizētai savstarpējai tulkošanai, sistēmā "Eurotra" paredzēts ietvert citu valodu pārus. Pie šo projektu izstrādes pašlaik strādā ap 120 pētnieku 12 dalībvalstīs. Eiropas Zinātnes fonds, kas apvieno 49 pētniecības iestādes 18 Eiropas valstīs, finansē arī trīs lingvistiskas programmas: The Network on the Typology of languages in Europe, The Network on Second Language Acquisition, The Network on Code-Switching and Language Contacts (Beardsmore 1994).

nodrošina valodu formālo vielīdzību, bet lielā mērā apgrūtina tiešu komunikāciju un nesamērīgi palielina šīs institūcijas izmaksas, tāpēc laiku pa laikam izteikti priekšlikumi reducēt Eiroparlamenta darba valodu skaitu⁴. Līdz šim tie tikuši noraidīti. 1982. gadā Eiroparlaments pieņēmis speciālu rezolūciju, kurā teikts, ka jebkādi Eiropas Parlamentā lietoto valodu skaita ierobežojumi būtu pretrunā ar tā demokrātisko būtību. Iesaistot Eiropas Savienībā jaunas dalībvalstis, visticamāk, šo jautājumu nāksies pārskatīt vēlreiz.

Valodu mācīšana. Valodu mācīšanai Eiropas Savienībā tiek pievērsta īpaša uzmanība. Jau 1976. gadā izstrādāta īpaša programma, kurā paredzēts, ka dalībvalstīm visiem skolēniem jānodrošina iespēja blakus dzimtajai valodai apgūt vēl vienu ES valodu. Svešvalodas skolotājiem būtu jāpavada noteikts laika posms valstī, kuras valodu tie mācīs, jāveicina arī valodas apguve ārpus tradicionālās skolu sistēmas, piemēram, pastiprinot valodas mācīšanu pieaugušajiem ar radio un televīzijas starpniecību. Lai veicinātu svešvalodu apguvi, 1990. gadā iedibināta īpaša programma "Lingua", kam tika asignēti lieli līdzekļi⁵. Pie tam tiek atzīts, ka jā māca ne tikai Eiropas Savienības dalībvalstu oficiālās valodas, bet arī reģionālo minoritāšu resp. mazāk lietotās valodas.⁶

Minoritāšu valodu aizsardzība. Tiek uzskatīts, ka nākotnes vienotajā Eiropā nacionālās valodas un kultūras būs jāaizsargā tieši tādā pašā

⁴ Piemēram, 1974. gadā tika iesniegts priekšlikums padarīt latīņu valodu par Eiropas Savienības valodu, to visās valstīs mācot kā pirmo svešvalodu un lietojot kā vienīgo ES institūciju darba valodu (OJ Doc. No C61/29, 29 May 1974). 1978. gadā tika ieteikts ieviest t.s. asimetrisko sistēmu ES sēdēs - dalībvalstu pārstāvji varētu teikt runas savas valsts valodā, bet tiem būtu jāspēj saprast runas angļu un franču valodā, kas tādējādi kļūtu par organizācijas darba pamatvalodām. Pēdējā laikā izteikti vairāki priekšlikumi palielināt vācu valodas lomu Eiropas Savienībā.

⁵ Programmas "Lingua" pirmā fāze ilga 5 gadus. Tā ietvēra veselu pasākumu kompleksu, piemēram, svešvalodu skolotāju sagatavošanu, svešvalodu zināšanu nozīmīguma pastiprināšanu ekonomiskajā dzīvē, skolēnu un studentu apmaiņu starp ES valstīm, jaunu ideju veicināšanu svešvalodu mācīšanā.

⁶ Communication from the Commission "Lesser Used Languages of the European Union". Report of Activities 1989-1993. Brussels: Commission of the European Communities, 1994: 4).

veidā, kā minoritāšu valodas pašlaik tiek aizsargātas nacionālajās valstīs (Haberland 1991). Tiek atzīts, ka Eiropas lingvistiskā un kulturālā bagātība nedrīkst tikt fosilizēta - valodas nav jāiekonservē nākotnei, netām aktīvi jāfunkcionē. Tomēr pašlaik vēl nav oficiālu dokumentu, kas aizsargātu Eiropas Savienības valstu valodas pret, piemēram, angļu valodas ietekmes pastiprināšanos (attiecīgi likuma panti, kas regulē valodu lietojumu, ir tikai Francijas lingvistiskajā likumdošanā). ANO un Eiropas Savienības konvencijas, hartas, deklarācijas u.tml., kas regulē valodu lietojumu, paredzētas tikai minoritāšu valodu aizsardzībai atsevišķu dalībvalstu teritorijās (sk. nodaļu "Minoritāšu tiesības un lingvistiskās tiesības Latvijas Republikā"). Minoritāšu valodu aizsardzībā noteiktas galvenās vadlinijas, tomēr, tā kā noteiktas iedzīvotāju grupas atzīšana par minoritāti un piešķiramo tiesību apjoma noteikšana ir pašu dalībvalstu kompetencē, pastāv lielas atšķirības minoritāšu un to tiesību apjoma traktējumā dažādās Eiropas Savienības valstīs.

ES ietekme uz dalībvalstu valodas politiku

Kaut arī nav īpašu Eiropas Savienības vai Eiropas Padomes dokumentu, kas reglamentē valodas politiku atsevišķās dalībvalstīs, pastāv principiālas nostādnes, kas izriet no Eiropas Savienības ideoloģijas. Dalībvalstī, tāpat kā Eiropas Savienībā kopumā, jāisteno aktīva minoritāšu valodu un lingvistiskā un kulturālā plurālisma aizsardzības politika. Par šķērslī supranacionālas Eiropas vienības radīšanai tiek uzskatīta orientācija uz etnisko nāciju un līdz ar to arī valodas loma nacionālās identitātes uzturēšanā. Kā formulējis F.Kalmass: "Pirmkārt, jāatmet 19. gadsimta ideoloģiskais dedveits, t.i., lingvistiskais nacionālisms. /../ Precīzāk, ir nepieciešams šķirties no idejas par valodas, nācijas un valsts identitāti, kas kalpojusi par valodas un politiskās lojalitātes saistīšanas ideoloģisko bāzi. Eiropas kulturālā un lingvistiskā dažādība ekonomiskās migrācijas dēļ sāk iespieties arī atsevišķās dalībvalstīs. Ir svarīgi, lai šo faktu apzinātos, apsveiktu un pieņemtu par sākumpunktu praktiski daudzvalodīga etosa radīšanai ne tikai ES supranacionālajā līmenī, bet arī valstu līmenī" (Coulmas 1991: 27).

Jau pašlaik ir iespējams prognozēt, kā varētu veidoties valodas situācija Latvijā pēc iestāšanās Eiropas Savienībā, kā arī to, kādas būs Latvijas valodas politikas veidotāju iespējas regulēt šo procesu.

Valodas situāciju Latvijā var ietekmēt vairāki Eiropas Savienības līguma nosacījumi.

1. ES koncepcija ietver brīvas ekonomiskas aktivitātes iespēju Savienības robežās. Tā kā valoda ir ekonomiskās aktivitātes līdzeklis, Eiropas Savienības likumi transnacionālās ekonomiskās darbībās noteikuši brīvas valodas izvēles principu. Tā kā valodas izvēli ekonomiskajā sfērā parasti reglamentē dalībvalstu likumi valodas jomā, nereti pastāv pretrunas starp Eiropas Savienības un nacionālajiem likumiem.

Tipisks piemērs ir arī Latvijas likumdošanā ietvertā norma par valsts valodas lietošanu preču etiķetēs un lietošanas instrukcijās⁷. Tiek uzskatīts, ka prasība, lai uz precēm būtu informācija importētājvalsts valodā, rada papildus izdevumus ražotājiem un tādējādi ierobežo ražošanu. No otras puses, Eiropas Savienības limenī tiek atzīta arī nepieciešamība pircējam sniegt saprotamu informāciju par precī. Tādēļ Eiropas Savienība atzinusi nepieciešamību sabalansēt brīvo tirdzniecību un pircēja aizsardzību. Pieņemta īpaša direktīva, kas dalībvalstīm uzliek par pienākumu etiķetes veidot pircējam saprotamā valodā (ne tieši attiecīgās valsts valodā). Tie atzīts, ka atsevišķu valstu likumos ietvertās prasības, lai valsts valoda būtu lietota visos gadījumos visu preču etiķetēs, ir pārspīlētas (de Witte 1991). Tomēr, piemēram, Francijas valodu likums nosaka, ka franču valoda jālieto visās komerciālās aktivitātēs Francijas teritorijā pat tad, ja viens vai visi partneri ir ārzemnieki.⁸

Specifiska Latvijas problēma ir arī valodas lietojums uzņēmumu un organizāciju nosaukumos. Valodu likumā (1992) un Valsts valodas likumprojektā (1996) noteikts, ka iestāžu, uzņēmumu

⁷ Nolikums par valsts valodas lietošanu nosaukumos un informācijā. Apstiprināts ar LR MP 1992. gada 4. novembra lēmumu Nr. 462. 6.1. pants "Latvijas Republikā atļauts pārdot importētās preces, ja juridiskā persona, kura šīs preces realizē patērētājiem, nodrošina precu marķējumā, lietošanas instrukcijā vai tehniskajā pasē sniegtās informācijas tulkojumu valsts valodā".

⁸ Loi sur l'emploi de la langue française. Loi No 75-1349 du 31 décembre 1975.

(uzņēmēj sabiedrību) u.tml. nosaukumi veidojami un dodami latviešu valodā. Tas attiecas arī uz kopuzņēmumiem, ja tie pakļauti Latvijas jurisdikcijai.⁹ Šīs normas nepieciešamība lingvistiskās vides veidošanai Latvijā ir saprotama, bet Eiropas Savienības eksperti pret to var iebilst.

2. Viens no svarīgākajiem ES līguma punktiem ir tās dalībvalstu pilsoņu tiesības brīvi izvēlēties dzīvesvietu un brīvi pārvietoties ES ietvaros. Šis punkts visvarāk var ietekmēt valodas politiku. Pārvietošanās brīvība nozīmē, ka ekonomiski aktīva persona, kas ieradusies citā Eiropas Savienības valstī, tiesībās ir vienlīdzīga ar šīs valsts pilsoņiem. Likums aizliedz arī netiešu šo personu diskrimināciju, stājoties darbā.¹⁰ Ir gan noteikts, ka šis nosacījums nav piemērojams attiecībā uz valodas zināšanām, kas nepieciešamas attiecīgajā amatā¹¹.

Grūtības rodas šī panta piemērošanā. Atbilstoši pašreizējai valodas likumdošanai Latvijā, noteiktos amatos un profesijās tiek prasīta valodas prasme.¹² Nolikums galvenokārt attiecas uz personām, kas ieņem valsts amatus vai strādā apkalpojošajā sfērā. Pašlaik prasības viesstrādnieku lingvistiskajai kvalifikācijai ir atšķirīgas dažādās ES

⁹ No 1991. gada līdz 1992. gadam pieņemtajos likumos par uzņēmējdarbību un par uzņēmumu reģistru tika noteikts, ka "ārvalstu un jaukta kapitāla sabiedrību nosaukumi, ja ārvalstu kapitāls pārsniedz 40% no pamatkapitāla, var būt arī citā valodā". Kopuzņēmumi lielākoties izvēlējās nosaukumus angļu vai kādā citā valodā; nereti ārvalstu kapitāla daļa tika speciāli palielināta, lai varētu pieņemt nelatvisku nosaukumu. Pēc Valsts valodas centra priekšlikuma tika noteikts, ka šie 40% neattiecas uz akciju sabiedrībām; ir iesniegts priekšlikums anulēt šo normu arī attiecībā uz uzņēmēj sabiedrībām (SIA). Tomēr likumam nav atpakaļejoša spēka, un tos nosaukumus, kas reģistrācijas brīdī atbilstuši likuma prasībām, nav jāmaina. Ja nosaukums jau reģistrācijas brīdī bijis pretrunā ar 1989. gada Valodu likuma 17. pantu, tie bija jānomaina līdz 1993. g. 1. aprīlim, bet šis process turpinās vēl tagad.

¹⁰ Regulation 1612/68, 15.10.68. Official Journal 1968, L 257.

¹¹ "This provision shall not apply to conditions relating to linguistic knowledge required by reason of the nature of the post to be filled" (Regulation 1612/68, 15.10.68, Art. 3.).

¹² Valsts valodas prasmes atestācijas nolikums. Apstiprināts ar Latvijas Republikas Ministru Padomes 1992. gada 25. maija lēmumu Nr. 189. Tā 1. daļā noteikts: "Speciālistiem, kas uzaicināti pastāvīgā darbā no citām valstīm un Latvijas Republikas valsts valodu neprot, darba devējs nodrošina iespēju apgūt valsts valodu".

valstīs. Valstīs, kas piekopo migrācijas politiku, piemēram, Skandināvijā, tās ir daudz augstākas nekā valstīs ar viesstrādnieku politiku, kā Vācijā.

Kā zināms, ekonomiskajā migrācijā visvairāk iesaistās mazkvalificēts darbaspēks, kas strādā darbus, kur valsts valodas prasme formāli nav nepieciešama. Latvijā tieši šai ziņā sagaidāms visvairāk problēmu. Tuvāko gadu laikā pēc iestāšanās Eiropas Savienībā, darbaspēka migrācijas virziens gan, visticamāk, būs no Latvijas uz Eiropas attīstītajām valstīm, bet, attīstoties Latvijas ekonomikai, nav neiespējams arī pretējs virziens, it īpaši, ja par ES dalībvalstīm kļūs dažas bijušās PSRS republikas.

4. Latvijā būs nepieciešami pārkārtojumi izglītības sfērā, īpaši svešvalodu mācīšanas koncepcijā. Arī iespējamā darbaspēka migrācija var ietekmēt skolu sistēmu. Eiropas Savienības 486. direktīva (1977)¹³ nosaka vadlīnijas viesstrādnieku bērnu izglītībā. Bērniem ir tiesības saņemt izglītību tās valsts valodā, kurā viņu vecāki apmetušies uz dzīvi, kā arī saglabāt un lietot dzimto valodu. Šie nosacījumi gan attiecas tikai uz Eiropas Savienības valstu iedzīvotāju bērniem, bet ne uz migrantiem no citām valstīm, piemēram uz turku viesstrādniekiem Vācijā.

5. Kaut arī lielākā daļa Eiropas valstu ir veidotas pēc nacionālvalsts principa, jārēķinās ar iespējamu dubultstandartu valsts modeļa vērtējumā. Kā norāda R. Filipsons un T. Skutnaba-Kangasa, Rietumvalstīs pieprasa, lai citas valstis piešķir minoritātēm tādas tiesības, kādas pašas neievēro, turklāt lieto dažādus standartus, definējot grupas savās un citās valstīs: "Ironiski, ka no Austrumeiropas valstīm tiek prasīti augstāki minoritāšu aizsardzības standarti nekā daudzās Eiropas Padomes dalībvalstīs. /.../ Patiesībā krievvalodīgā minoritāte, kas līdz komunisma sabrukumam veidoja dominējošo grupu, bauda daudz vairāk lingvistisko tiesību nekā minoritātes daudzās Rietumeiropas valstīs, un nesalīdzināmi vairāk tiesību nekā jebkura imigrantu minoritāte (Phillipson, Skutnabb-Kangas 1995). Tāpēc īpaša nozīme turpmākajos gados būs objektīvai un bagātīgai informācijai par sociolingvistiskajiem procesiem Latvijā, lai veiksmīgi aizsākušos sabiedrības integrāciju

¹³ Council Directive of 25 July 1977 on the Education of the Children of Migrant Workers (77/486/EEC).

nekavētu starptautisku organizāciju un ekspertu neadekvāti vērtējumi, kas radušies situācijas neizpratnes un nepārziņāšanas dēļ.

6. Latvijas lingvistisko vidi lielā mērā var ietekmēt Eiropas Savienības dalībvalstu nostāja faktiskās komunikācijas valodas izvēlē un tās sociolingvistisko funkciju paplašināšanā dalībvalstu teritorijās. Kaut arī konkurētspējīgi spēki zināmā mērā ir arī vācu un franču valoda, kuru ietekmes pastiprināšanai attiecīgo valstu valdības izdod ievērojamus līdzekļus, glotofāģijas spējas pašlaik reāli piemīt tikai angļu valodai.

Angļu valodas lomas pieaugums

Gan Eiropas Savienības valstīs, gan Latvijā lingvistisko vidi lielā mērā iespaido angļu valodas klātbūtne. Tiek atzīts, ka angļu valoda var kļūt par reālu nelielu nacionālu valstu valodu runātāju lingvistiskās asimilācijas līdzekli jau tuvākajos gadu desmitos. Angļu valodas un kultūras ekspansijas problēmas beidzamos gados ir Eiropas sociolingvistu uzmanības centrā, un tās jārisina gan supranacionālā, gan valstu līmenī. Tā kā angļu valodas izplatības mehānisms ir aptuveni vienāds lielākajā daļā Eiropas nelielo valstu, tas ļauj prognozēt problēmas un to iespējamus risinājumus arī Latvijā.

Angļu valoda ir kļuvusi par dominējošo valodu pasaules zinātnē, starptautiskajā politikā un darījumu sfērā. Tās prasme dod pieeju jaunākajiem sasniegumiem zinātnē un tehnoloģijā, kā arī nodrošina starptautiskos sakarus ar praktiski visiem pasaules reģioniem. Angļu valodas apguvei radīti visbagātīgākās iespējas - gan skolotāju, gan materiālie resursi (mācību grāmatas, vārdnīcas, audio un videomateriāli, datorprogrammas).

Pēc komunisma sakāves Centrāleiropā un Austrumeiropā Lielbritānijas ārlietu ministrs Duglass Hērds paziņojis, ka angļu valodai jākļūst par pirmo svešvalodu visā Eiropā, par ekonomisko un politisko pārmaiņu iezīmi.

T.Skutnaba-Kangasa un R.Filipsons rakstā ar zīmīgu nosaukumu "Angļu valoda - panaceja vai pandēmija" (Skutnabb-Kangas, Phillipson 1994) saskata vairākas paralēles angļu valodas izplatībā trešās pasaules valstīs un postkomunistiskajā Eiropā. (galvenokārt akūto ekonomisko

un sociālo problēmu dēļ), tomēr uzskata, ka nekritiska angļu valodas pieņemšana vismaz Baltijas valstīs nenotiks. Šīs valstis pārdzīvojušas piespiedu "bilingvisma" periodu un represijas pret valodu, tāpēc valodas izvēlei joprojām ir simboliska nozīme. Nenoliedzama nozīme ir arī tam, ka angļu valodas zināšanu līmenis ir zems un pašreizējos ekonomiskos apstākļos ar Lielbritānijas Padomes (The British Council) pūlēm vien jūtams progress nav gaidāms.

Nodrošinot Latvijas sabiedrības integrācijas lingvistisko pamatu, jārēķinās ar nopietni domātiem rosinājumiem veidot politisko nāciju Latvijā ar angļu valodas starpniecību. Šādu ideju ne reizi vien pauduši starptautisku organizāciju un misiju pārstāvji, pagaidām neoficiālā līmenī. "Angļu valoda būs neitrāls saziņas līdzeklis, kurā latvieši, krievi, kā arī citas minoritāšu grupas varēs strādāt, lai dibinātu jaunu neatkarīgu Latviju" (S.McKay, 1995: 17).¹⁴

Angļu valodas politiskās neitralitātes uzsvērums saistās ar centieniem palielināt tās lomu postkomunistiskajā Eiropā. Angļu valoda un tās apguve tiek saistīta ar tādiem jēdzieniem kā ceļš uz demokrātiju, tirgus ekonomiku un cilvēktiesībām. Kā norāda R.Filipsons, situācijā, kad Eiropas Savienības līmenī notiek asa lielvalstu cīņa par dominējošām pozīcijām, pūles veicināt angļu valodas apguvi bijušās PSRS teritorijā nav tīri altruistiskas.¹⁵ Prinča Čārlza rosinātajā Lielbritānijas Padomes "English-2000" projekta ievadā skaidri pateikts, ka tā mērķis ir "stiprināt angļu valodas pozīcijas Apvienotās Karalistes mērķu labā; angļu valodas prasme padara cilvēkus atvērtus britu kultūrai, sociālajām vērtībām un biznesa mērķiem"¹⁶. Nenoliedzami, ka angļu valodas vieta un loma Latvijā pieaug; tā, visticamāk, kļūs par nozīmīgāko svešvalodu Latvijā, bet starp svešvalodu, *lingua franca* jeb reģiona saziņas valodu un, vēl jo vairāk, starp valsts jeb oficiālo valodu, ir liela atšķirība gan juridiskā

¹⁴S. McKay. The language situation in Latvia. In TESOL Matters, Oct./Nov. 1995, p.17.

¹⁵ R. Phillipson, T.Skutnabb-Kangas. English, panacea or pandemic. Sociolinguistica, 1994, 8, 73-87; arī R.Phillipson. A historical outline of British policy for the spread of English. - Papers in European Language Policy. Roskilde:Universitetscenter, 1995, 92-98.

¹⁶ Cit. no R.Phillipson & T.Skutnabb-Kangas. English only worldwide, or language ecology. - Papers in European Language Policy. Roskilde: Universitetscenter,1995, 53, p. 39.

statusa, gan sociolingvistisko funkciju, gan prestiža ziņā. Baltijas valstis nav pielīdzināmas postkoloniālām tribālām valstīm, kurās angļu valoda izraudzīta par oficiālo valodu galvenokārt lielā pietiekami neizkopto vietējo valodu skaita dēļ (pat līdz 200 valodām); šādā situācijā tradicionālā kolonizatoru valodas statusa saglabāšana ir vienīgais veids, kā pieklusināt cilšu savstarpējās pretrunas. Mūsu situācijā šāda prakse nav ne domājama, ne iespējama. Tomēr runas par angļu valodu kā neitrālu valsts iekšējās komunikācijas līdzekli nav politiski nevainīgas; aiz tām slēpjas faktiskā latviešu valodas valsts statusa neatzīšana, noliedzot iespēju Latvijas sabiedrībai integrēties uz latviešu valodas pamata.

Pašlaik galvenais faktors, kas kavē angļu valodas ekspansiju Latvijā, ir zemais šīs valodas prasmes līmenis sabiedrībā. Pēc 1995. gada sociolingvistiskā pētījuma datiem, to labāk vai sliktāk prot 17,8% Latvijas iedzīvotāju. Angļu valoda pašlaik reāli latviešu valodas hegemoniju apdraud tikai dažās sociolingvistiskās funkcijās: galvenokārt zinātnē, dažās kultūras jomās (mūzika, videofilmas u.tml.), atsevišķos gadījumos augstākās izglītības sfērā. Kaut arī šīs tendences ir raksturīgas lielākajai daļai Eiropas valstu un praktiski nav novēršamas, lingvistiskajā likumdošanā var iestrādāt zināmu aizsardzības mehānismu. Valsts valodas likumprojektā (1996) tādi lielā mērā ir panti, kas nosaka, ka starptautisko līgumu un dokumentu tekstiem jābūt arī valsts valodā, kā arī panti par valodu izglītībā, zinātnē un kultūrā, nosaukumos un informācijā¹⁷.

Latviešu valodas valsts valodas statusu un vēl jo vairāk eksistenci angļu valoda pašreizējā laika posmā tāpat neapdraud. Valodas politikas juridiskajā aspektā neatrisināmu problēmu tāpat vēl nav. Pedagoģiskajā aspektā nenoliedzami svarīgi ir nodrošināt angļu valodas zināšanas pēc iespējas lielam skaitam iedzīvotāju, ievērojot vispārējo multilingvisma tendenci Eiropā. Turpretī lingvistiskajā aspektā jārēķinās, ka angļu valodai ir liela ietekme uz latviešu valodas leksiku. Kā norāda O. Bušs,

¹⁷ Īpaša nozīme no latviešu valodas aizsardzības viedokļa visapdraudētākajā zonā resp. zinātnē ir normai, ka starptautiskos pasākumos (kongresos, simpozijos, semināros u.c.) vienai no darba valodām ir jābūt valsts valodai un rīkotājam jānodrošina tulkošana valsts valodā (izņēmuma gadījumos, saskaņojot ar Valsts valodas centru, pasākuma rīkotājs no šīs prasības var tikt atbrīvots). Šīs normas pieņemšana nodrošinātu 1) valsts valodas prestižu, 2) informācijas pieejamību klausītājiem, kas pietiekamā līmenī neprot svešvalodas, 3) latviešu zinātniskās terminoloģijas attīstību un lietošanu.

šo procesu, kam analogu varam vērot ļoti daudzās pasaules valstīs, paātrināja dzelzs aizkara krišana, kas angļu valodas jau līdz tam samērā augsto teorētisko prestižu papildināja ar šīs valodas praktiskās lomas strauju kāpumu un ievērojami intensificēja saskari ar to. "Sociolingvistiskie un psiholoģiskie faktori tāpat ir galvenie, tomēr ne vienīgie anglicismu iefiltrēšanās veicinātāji. Otrs vērā ņemams apstāklis ir tas, ka angliskas cilmes internacionālismi dominē vairāku tādu nozaru terminoloģijā, kuras tieši šobrīd kļuvušas īpaši aktālas. Pirmām kārtām te būtu jāmin trīs nozares: datorzinātne un datortehnika, ekonomika un business, mūzikas industrija)" (Bušs 1996b: 15). Kaut arī vairumam terminu tiek izveidoti latviski ekvivalenti, praksē dominē angļu termini. Anglicismu īpatsvars īpaši liels ir sarunvalodā un slengā (Ernstsonē 1993, 1996), tāpat jomās, kas nepakļaujas normalizācijai.

Anglicismu bums no valodas kultūras viedokļa parasti tiek vērtēts negatīvi; arī angļu valodas iespiešanās atsevišķās sociolingvistiskās funkcijās valsts valodas statusu latviešu valodai nenostiprina. Tomēr no sociolingvistiskā viedokļa daudz bīstamāka latviešu valodas eksistencei ir nevis ārēja, bet iekšēja konkurence - latviešu un krievu valodas konkurence. Šai cīņā angļu valodas ietekme vājina tieši krievu valodas pozīcijas. Pasaulē ir vairākas valstis, kur ekstrateritoriālas valodas ietekme nostiprina faktiskās minoritātes valodas pozīcijas (piemēram, pēc Spānijas iestāšanās Eiropas Savienībā jūtami pieauga katalāņu valodas prestižs un funkcijas). Latvijā vēl vienas valodas parādīšanās arēnā īpaši nozīmīga ir arī tādēļ, ka tā satricināja divus mītus: par krievu valodas īpašo kvalitāti un tās lomu pasaulē un par monolingvismu kā sabiedrības ideālu. Tāpēc, kaut angļu valodas ietekme dažkārt izpaužas valodas tīrības aizstāvjiem nepieņemamā veidā, kolektīvas lingvistiskās asimilācijas draudu pagaidām nav, un multilingvālas vides pozitīvā ietekme var atsvērt esošo vai šķietamo valodas kvalitātes kritumu.

Secinājumi

Latviešu valodas nākotnes perspektīvas pasaules valodu kontekstā ir vērtējamas pozitīvi. Par labu šādam secinājumam runā šādi argumenti:

1. Latviešu valodai ir pietiekams runātāju skaits. Sabiedrībā - gan latviešu, gan minoritāšu vidē - tiek uzturēts mīts, ka latviešu valoda ir

mazas tautas valoda. Faktiski pasaulē ir tikai 250 valodu, kuru runātāju skaits pārsniedz miljonu (tiek uzskatīts, ka pasaulē pavisam ir līdz pat 7000-8000 valodu). Latviešu valoda gan ir mazas tautas valoda salīdzinājumā ar galveno konkurentvalodu - - krievu valodu (150 miljoniem tā ir dzimtā valoda, vēl tikpat daudziem - otrā valoda), kas stihiskas valodu konkurences apstākļos centralizētas valsts ietvaros varētu radīt kolektīva lingvistisko asimilāciju. Tomēr, tā kā latviešu valoda ir neatkarīgas valsts valoda un tās tiesības aizsargā Valodas likums, pašreizējā politiskajā situācijā tiešu asimilācijas draudu nav. Ja tiek prognozēts, ka pēc 1000 būs saglabājušās 1000 valodas, latviešu valodai, kas runātāju skaita ziņā pasaulē pašlaik ir apmēram 200. vietā, ir visas cerības sagaidīt trešo gadu tūkstoši.

2. Latviešu valodas lingvistiskā kvalitāte ir augsta. Tā ir vecrakstu valoda ar bagātu kultūras mantojumu, plašu iespēstās literatūras klāstu un izkoptu literārās valodas formu.

3. Latviešu valodai ir valsts valodas statuss, kas nodrošina tās lietošanu augstākajās sociolingvistiskajās funkcijās. Lingvistiskā asimilācija apdraud galvenokārt tos runātāju kolektīvus, kuru valodas tiek lietotas tikai kā ģimenes un neformālo kontaktu vai kultūras jomas valodas.

Tomēr, lai šis stabilais pamats saglabātos, nepieciešama konsekventa valodas politika - gan juridiskajā, gan lingvistiskajā aspektā.

Lai valodai būtu nākotne, tai jāklūst par jaunākās paaudzes valodu. Lai atjaunotu vai saglabātu valodu straujas tehnoloģijas attīstības laikmetā, nepieciešams tajā nodrošināt pietiekamu informatīvu un izklaidējošu materiālu daudzumu (Mackey 1995). Īpaša nozīme ir latviešu valodas funkcionēšanai datorzinātnes un datortehnikas sfērā.

Valodas nākotni izšķirs jaunā paaudze, kam būs pragmatiskāks skatījums uz valodu. Valoda mūsdienu pasaulē lielā mērā ir patēriņa prece, un tās pozīcijas jāizcīna katru dienu no jauna. Bīstams ir uzskats, ka latviešu valodas izdzīvošanu nodrošina bagātā foklora un klasiskā literatūra. Līdztekus tam nepieciešams pietiekams informatīvu un izklaidējošu materiālu daudzums, kaut arī tā būtu masu kultūra vai pat subkultūra. Tāpēc bērnu un jauniešu grāmatas, preses izdevumi, TV pārraides, audiokasetes, videokasetes, datorspēles utt. latviešu valodā, kaut to saturs no pedagogiskā viedokļa varētu radīt šaubas, valodas konkurētspējas nodrošināšanai ir ļoti nepieciešami.

Nepieciešams neitralizēt opozīciju starp latviešu valodu un citām valodām - minoritāšu valodām un svešvalodām - apsverot racionāla multilingvisma veicināšanas iespēju. Multilingvisma apstākļos valodu ietekmes izlīdzinās, angļu valodas lomas palielināšanās pat nostiprina latviešu valodas pozīcijas, jo vājina galvenās reālās konkurentvalodas prestižu un funkcijas.

MINORITĀŠU TIESĪBU UN LINGVISTISKO CILVĒKTIESĪBU AIZSARDZĪBA LATVIJAS REPUBLIKĀ

Termins *lingvistiskās cilvēktiesības* (*linguistic human rights*) plašu lietojumu pasaules praksē ieguvis samērā nesen; tā jēdzieniskais saturs un lingvistisko tiesību vieta cilvēktiesību kompleksā vēl joprojām ir diskusiju objekts. Arī minoritāšu tiesības starptautiskajā praksē ir jauns jēdziens, kura traktējumā vēl ir daudz neskaidrību. Kā norāda Dž. Pakers, "indivīdu un valstu eksistence starptautiskajos likumos ir aksiomātiska, bet cilvēku grupu eksistences atzīšana joprojām ir problēma" (Packer 1992: 23). Lingvistiskās tiesības attiecināmas uz atsevišķu indivīdu un ir viena cilvēktiesību kategorija. Valodas tiesības turpretim skar valstī lietoto valodu juridisko regulēšanu un parasti ir saistītas ar minoritātes politiskajām un sociālajām tiesībām (valodas lietošana administratīvajā, juridiskajā, izglītības, kultūras, reliģijas u.c. sfērā) un ir minoritāšu tiesību kategorija (sal. Wilfan 1993: xxi). Šie abi jēdzieni ir cieši saistīti, jo indivīda lingvistisko tiesību realizācija parasti ir atkarīga no viņa runātās valodas tiesībām valstī runāto valodu hierarhijā, tomēr juridiski tiem ir atšķirīgs statuss. Ņemot vērā Latvijas komplicēto etnolingvistisko situāciju, jau *a priori* var prognozēt lingvistisko cilvēktiesību un minoritāšu valodu tiesību jautājuma īpašu nozīmīgumu. Socioloģisko aptauju, preses, politisko un zinātnisko diskusiju analīze rāda, ka šāds pieņēmums atbilst patiesībai, un Latvijas valodas politika jāanalizē arī saistībā ar starptautiskajiem dokumentiem lingvistisko cilvēktiesību un minoritāšu tiesību jomā.

Indivīda lingvistiskās cilvēktiesības

Cilvēktiesību koncepcija laika gaitā aizvien paplašinājusi robežas. Sākotnēji tā ietvēra prasības pēc personas brīvības politiskajā un civilajā sfērā, vēlāk pievienojas prasības pēc ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām. Pašlaik, cilvēktiesību desmitgadē, starptautiskajā arēnā plaši tiek apspriestas indivīda tiesības uz mieru, labklājību un nepiesārņotu vidi. Pie trešās paaudzes cilvēktiesībām pieder arī lingvistiskās tiesības.

Lingvistiskās tiesības saskaņā ar jaunākajām atziņām ir personas tiesības lietot dzimto valodu vai arī kādu citu izvēlēto valodu, atklāti paust savu piederību šīs valodas runātāju kolektīvam un justies drošam par šīs valodas pastāvēšanu, saņemot no valsts attiecīgas juridiskas garantijas (Skutnabb-Kangas, Phillipson, Rannut 1994). Kaut arī lingvistisko tiesību iekļaušana cilvēktiesību spektrā vairs netiek atklāti apšaubīta, šo tiesību saturs joprojām tiek plaši apspriests gan starptautiskās organizācijās, gan atsevišķu valstu likumdevējās iestādēs.

Cilvēktiesību pamatdokumentā - "Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā" (*Universal Declaration of Human Rights*)(1948) -norādīts, ka katram cilvēkam neatkarīgi no jebkurām rases, ādas krāsas, dzimuma, valodas, reliģijas.. vai citu apstākļu atšķirībām jābūt apveltītam ar visām tiesībām un visām brīvībām, kas pasludinātas šajā deklarācijā. Valoda resp. dzimtā valoda ir traktēta kā personības neatņemama sastāvdaļa, kas piespiedu kārtā nav maināma, un tādējādi nedrīkst būt iemesls jebkāda veida diskriminācijai. Par tiesībām lietot šo valodu Deklarācijā nav teikts nekas. Dažkārt šajā dokumentā ietvertās tiesības uz vārda jeb izteikšanās brīvību tiek traktētas kā indivīda tiesības jebkurā situācijā runāt izvēlētajā valodā, tomēr šāda interpretācija atzīstama par voluntāru. Kopš ANO "Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas" pieņemšanas pasaules valstu rīcībā ir starptautisks kodekss, kas nosaka rīcības parametrus valstu attiecībās ar to iedzīvotājiem, kā arī legalizē iedzīvotāju pretenzijas pret to tiesību vai brīvību ierobežošanu. Latvijā daļa no šīm tiesībām ir nostiprināta ar "Likumu par cilvēka un pilsoņa tiesībām un pienākumiem" (1991). Aizsargāto cilvēktiesību diapazons ir visai plašs. Pirmkārt, tās ir indivīda tiesības uz personisko brīvību (tiesības uz dzīvību, personas neaizskaramību, darbu, atpūtu, veselības aizsardzību, izglītību, privātīpašumu, vārda un ticības brīvību utt.). Otrkārt, starptautiskās normas paredz arī indivīda politiskās tiesības (veidot politiskas partijas, vēlēties un tikt ievēlētam u. tml.). Treškārt, tiek aizsargātas indivīda sociālās un ekonomiskās tiesības; šī norma pretstatā iepriekšējam tiek īstenota atkarībā no valsts ekonomiskās attīstības līmeņa (Casesse 1990: 2).

Gan "Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas", gan citu starptautisku dokumentu ("Apvienoto Nāciju Organizācijas harta", "EDSA Nobeiguma akts", "Eiropas Cilvēktiesību konvencija" u.c.) pamatmērķis ir garantēt pamata cilvēktiesības, kas šajos dokumentos formulētas samērā precīzi un kas ligumu parakstītājam valstīm jānodrošina visiem indivīdiem, kas dzīvo šo valstu teritorijā. No pamata cilvēktiesībām stingri nošķiramas pilsoņu

tiesības, kas tiek garantētas tikai attiecīgās valsts pilsoņiem. Starptautiskajos dokumentos šīs tiesības formulētas vispārīgi un lielā mērā nodotas pašu valstu kompetencē; nav arī mehānisma, kā starptautiskajās deklarācijās ietvertās normas padarīt saistošas atsevišķām valstīm (Putins Peters 1994: 50). Tādēļ arī pastāv būtiskas atšķirības dažādu valstu pilsonības un naturalizācijas likumos. No vienas puses, šāda nenoteiktība ļauj nelielām valstīm pieņemt relatīvi stingrus naturalizācijas noteikumus, kas aizsargātu to nacionālās intereses, no otras puses, - starptautiski akceptētu kritēriju trūkums stimulē pamata cilvēktiesību un pilsoņu tiesību apzinātu vai neapzinātu jaukšanu ar visām no tā izrietošajām sekām arī valodas politikas jomā.

Vairumā dokumentu, kas aizstāv indivīda tiesības (piemēram, Starptautiskā civilo un politisko tiesību konvencija, Eiropas Cilvēktiesību konvencija, Eiropas ekonomisko, sociālo un kultūras tiesību konvencija, ANO Bērnu tiesību deklarācija) lingvistiskās tiesības nav minētas. Cēloņi valodas jautājumu ignorēšanai ir vairāki. Grūti noliegt zināmas lingvistiskā imperiālisma tendences lielvalstīs, kas izstrādāja pamatu minētajām konvencijām; valoda tika uzskatīta par relatīvi mazsvarīgu faktoru, jo tā atšķirībā, piemēram, no dzimuma un rases, ir maināma. Tomēr indivīda lingvistiskā identifikācija jeb fakts, ka gandrīz visi cilvēki apzinās savu piederību pie noteiktas valodas runātāju kopuma, pretēji pirms pārdesmit gadiem izteiktajām prognozēm, mūsdienu pasaulē nozīmi nezaudē. Psiholingvisti atrod aizvien jaunus un jaunus argumentus, kas pierāda dzimtās valodas īpašo nozīmi personības attīstībā un psiholoģiskā komforta nodrošināšanā. Protams, pašlaik, kad pasaule vēl miljoniem cilvēku nespēj garantēt pat pašu galveno - tiesības uz dzīvību -, prasība pēc lingvistiskajām tiesībām var tikt uzskatīta par priekšlaicīgu un elitāru. Tomēr daudzās valstīs jau nobrieduši priekšnoteikumi arī šo tiesību garantēšanai, tāpēc starptautiskajā līmenī pieņemts pamatdokuments ir nepieciešams.

Universālās Valodas tiesību hartas projekts

1995. gadā jau 11. lasījumā tika izskatīts "Universālās Valodas tiesību hartas" (Universal Charter of Language Rights) projekts. Šāds dokuments tiek veidots jau kopš 1987. gada; laika gaitā mainījies gan tā nosaukums

(sākotnēji "lingvistisko" (linguistic) tiesību deklarācija), gan saturs. Pašlaik projektā ietverti 9 punkti, kuros noteikts, ka katrai personai ir tiesības mācīties savu dzimto valodu vai uzlabot tās prasmi; saņemt palīdzību analfabētisma pārvarēšanai; sabiedriskajām institūcijām ir jārespektē un jāatbalsta personas identificēšanās ar noteiktu valodas kolektīvu; katrai personai ir tiesības uz vārda brīvību izvēlētajā valodā; katrai personai ir tiesības obligātās izglītības ietvaros apgūt gan pastāvīgās uzturēšanās valsts vai reģiona oficiālo valodu, gan vismaz vēl vienu valodu, lai paplašinātu sociālo, kulturālo un intelektuālo redzesloku un veicinātu patiesu saprašanos starp tautām. Izstrādāto hartu paredzēts pieņemt vai nu ANO, vai UNESCO līmenī. Tad tā parakstītājvalstīm būtu saistoša un varētu noderēt par paraugu nacionālajai likumdošanai. Lingvistisko tiesību deklarācijas projekts pieļauj pozitīvu diskrimināciju minoritāšu valodu runātāju labā. Šis dokuments, kā vairākkārt uzsvērts, palīdzēs panākt, ka katrs, kura dzimtā valoda nav valsts oficiālā valoda, var kļūt bilingvāls dzimtajā valodā un valsts oficiālajā valodā¹. Šī tēze Latvijā nereti tiek apstrīdēta. Bet valsts valodas prasme ir nepieciešama izdzīvošanai un cilvēktiesību realizēšanai sociālā, ne tikai bioloģiskā, līmenī.

Tomēr projektā vēl joprojām ir pārāk daudz abstraktu un apstrīdamu apgalvojumu, tāpēc pagaidām tas vēl nav apstiprināts. Tā pieņemšana saistās ar juridiskiem sarežģījumiem un pretrunām lingvistisko cilvēktiesību skaidrojumā, piemēram, ieteikts ietvert šajā jēdzienā arī tiesības iemācīties jebkuru svešvalodu "savstarpējās sapratnes" nolūkos. Projekts lielā mērā pamatojas uz absolūtās brīvības jeb brīvā tirgus gara filozofiju, kas vienkārši nozīmē stiprākā uzvaru. Deklarētās tiesības nekļūs reālas, kamēr nebūs noteikta atbildība par to neievērošanu gan starptautiskajā, gan atsevišķu valstu likumdošanā. Tomēr pats galvenais hartas trūkums ir tas, ka indivīda lingvistiskās tiesības skatītas atrauti no valodas kolektīva tiesībām jeb - valodas tiesībām.

Indivīda un valodas kolektīva tiesību saistība

Jau gandrīz trīstūkstoš gadu ilgajā filozofijas vēsturē nav izdevies rast universālu un neapstrīdamu atbildi uz jautājumu par indivīda (personības)

¹ Sal. Skumabb-Kangas, 1995.

vai kolektīva (sabiedrības) prioritāti, joprojām neskaids ir arī personības brīvības traktējums.

Tā kā spēkā esošās cilvēktiesību konvencijas ir paredzētas galvenokārt indivīda, nevis etnisku, sociālu, reliģisku utt. grupu aizstāvībai pret diskrimināciju, arī lingvistisko cilvēktiesību jēdziens parasti tiek reducēts uz atsevišķas personas tiesībām lietot tās izvēlēto (parasti dzimto) valodu.

Pēdējās desmitgadēs lielākajā daļā pasaules valstu šādas indivīda tiesības atklāti netiek apstrīdētas, tomēr pašu cilvēku interesēs ir nenovest šo principu līdz absurdam. Ikvienam cilvēkam ir tiesības jebkurā pasaules valstī runāt sava dzimtajā valodā, bet viņš nevar cerēt un vēl jo vairāk pieprasīt, lai citi viņu saprastu un sarunātos viņa dzimtajā valodā. Ja vēlas sazināties cilvēki, kas runā dažādās valodās, nākas ierobežot vai nu vienu, vai otru, vai pat abu (izvēloties trešo valodu) tiesības runāt dzimtajā valodā. Ir ļoti svarīgi, vai indivīds nonāk konfrontācijā ar citā valodā runājošiem cilvēkiem viens pats, kā nelielas grupas pārstāvis vai arī kā liela valodas kolektīva loceklis. Pēdējā gadījumā atsevišķa cilvēka lingvistisko tiesību realizācijas pakāpe būs atkarīga no šī kolektīva valodas statusa noteiktā valstiskā veidojumā.

Indivīda lingvistiskās tiesības - pretstatā pamata cilvēktiesībām un arī pilsoņtiesībām - pilnā mērā var tikt realizētas tikai tad, ja attiecīgajā valstī dzīvojošais valodas kolektīvs, pie kā indivīds pieder, ir ieguvis noteiktu valstisku statusu. Lingvistiskās tiesības uzskatāmas par pilnā mērā realizētām, ja indivīds savu dzimto valodu var lietot visās *sociolingvistiskajās funkcijās*. Šādas tiesības parasti ir tikai valsts valodas runātājiem attiecīgajā valstī.

Minoritāšu valodu tiesības

Teorētiski valodas politikā iespējama diferencēta attieksme pret minoritāšu valodām: 1) varmācīga asimilācija, 2) lingvistiskās pašnāvības stimulēšana, 3) vienaldzība, 4) daļējs atbalsts dažu sociolingvistisko funkciju izkopšanai, 5) atbalsts, saglabājot citas valodas prioritāti, 6) vienlīdzīga statusa piešķiršana, 7) pasludināšana par valsts valodu. Valodu koeksistences modeļa izvēle ir atkarīga galvenokārt no ekstralingvistiskiem faktoriem, un katrā valstī ir atšķirīga. Arī starptautiskie dokumenti pieļauj relatīvi brīvu minoritāšu valodu tiesību traktējumu (Alfredsson 1993; Thornberry 1992).

Fakts, ka pasaulē nav vienotas pieejas minoritāšu valodām, nevienu valsti neatbrīvo no pienākuma censties veidot optimālu valodu koeksistences modeli. No tā, kā valstī tiks nodrošināts lingvistiskais taisnīgums, lielā mērā būs atkarīga valsts stabilitāte. Daudzvalodīgās valstis nelīdzinās cita citai - valodas politikā lingvistisko minoritāšu jomā jāņem vērā gan tīri matemātiskās etnosu proporcijas, gan minoritātes tradicionālums valsts teritorijā (autohtona, alohtona, imigrantu minoritāte), gan psiholoģiski un politiski faktori. Tomēr ir dažas normas, kas attiecas uz praktiski visiem valodas politikas modeļiem. Atbilstoši 20. gadsimta beigu domāšanas veidam, varmācīga asimilācija nav pieļaujama, un pat šķietami brīvprātīga atteikšanās no savas valodas nebūtu jāveicina. Valstij jāveicina individuāla divvalodība minoritāšu (vēlams, arī majoritātes) pārstāvju vidū, vienlaicīgi uzturot noteiktas minoritāšu valodu sociolingvistiskās funkcijas. Šīs obligāti atbalstāmās minoritāšu valodu lietošanas sfēras ir - ģimene, sadzīve un neformālie kontakti, etniskā kultūra (ietverot iespieddarbus) un pamatizglītība. Turpretim valsts valodas hegemonija tiek saglabāta pārējās sfērās, citādi nebūs iespējama dažādās valodās runājošu iedzīvotāju integrācija uz valsts valodas pamata.

Minētie nosacījumi raksturo valodas politikas pamatnostādnes Eiropas Savienībā. Tā kā Latvijas iekļaušanās Eiropas Savienībā var kļūt par realitāti jau šajā gadsimtā, jāaskaņo ES un Latvijas likumdošana arī minoritāšu un valodas politikas jomā. Saskaņā ar Eiropas Savienības ideoloģijas pamatnostādnēm ikvienā dalībvalstī jāīsteno aktīva minoritāšu valodu un kulturālā plurālisma aizsardzības politika².

Rietumeiropā minoritāšu tiesību atzīšana notika ļoti lēni, jo pastāvēja grūtības minoritāšu definēšanā un minoritāšu eksistences atzīšanā (Thomberry 1991, Eide 1993). Starptautiskajos likumos aksiomātiska bija gan valstu, gan indivīdu, bet ne nacionālu vai lingvistisku grupu eksistence. Minoritāšu tiesību vispārēja atzīšana starptautiskajos dokumentos atspoguļojas tikai kopš 1992. gada. Agrāk pieņemtajos

² Atbilstoši Eiropas Savienības pamatnostādnēm tiek, piemēram, noraidīta valodas loma nacionālās identitātes uzturēšanā: "Pirmkārt, jāatmet 19. gadsimta ideoloģiskais dedveits, t.i., lingvistiskais nacionālisms. /.../ Precīzāk, ir nepieciešams šķirties no idejas par valodas, nācijas un valsts identitāti, kas kalpojusi par valodas un politiskās lojalitātes ideoloģisko bāzi. Eiropas kulturālā un lingvistiskā dažādība ekonomiskās migrācijas dēļ sak iespējams arī atsevišķās dalībvalstīs. Ir svarīgi, lai šo faktu apzinātos, apsveiktu un pieņemtu par sākumpunktu praktiski daudzvalodīga etosa radīšanai ne tikai Eiropas Savienības supranacionālajā līmenī, bet arī valstu līmenī (Coulmas, 1991: 27).

starptautiskajos dokumentos norāžu par valodas lietojumu nav vai arī tās skar tikai nedaudzas, visbiežāk izglītības un kultūras jomas. Arī Eiropas Savienības līgums valodas jautājumus praktiski neskar. Tas neuzliek par pienākumu dalībvalstīm atzīt citu dalībvalstu pilsoņu lingvistiskās tiesības (De Witte 1991). Vienīgi Romas līguma 7. pants nosaka, ka nav pieļaujama diskriminācija uz valodas pamata. 1977. gada 486. direktīva par viesstrādnieku bērnu izglītību nosaka, ka viesstrādnieku bērniem ir tiesības apgūt tās valsts valodu, kur viņu vecki uz laiku apmetušies, kā arī saglabāt dzimto valodu. Šī direktīva attiecas tikai uz Eiropas Savienības pilsoņiem, ne uz imigrantiem no citām valstīm. "Eiropas Cilvēktiesību konvencijā" (*European Convention of Human Rights*) (1953) lingvistiskās tiesības nav minētas; tikai 5(2) pantā ir norāde, ka apsūdzētajam ir tiesības saņemt informāciju un tikt tiesātam tajā valodā, ko viņš saprot (ne tieši viņa dzimtajā valodā).³

Eiropas Savienības Līgumā nav pantu, kas reglamentētu dalībvalstu valodas politiku. Vienīgā koordinējošā Eiropas Savienības līmeņa organizācija ir Eiropas Parlamenta "Eiropas mazāk lietoto valodu birojs" ("*The European Bureau for Lesser Used Languages*"), kas dibināts 1982. gadā un atrodas Dublinā. Eiropas "mazāk lietoto valodu" jēdziens ir skaidri definēts. Eiropas Parlaments par tādām atzinis 40 valodas: īru (Īrijā), gēlu, skotu, komiešu, īru, velsiešu (Lielbritānijā), bretoņu, katalāņu, basku, korsikāņu, nīderlandiešu, Elzasas vācu, oksitāņu (Francijā), arvītu, turku, maķedoniešu, vlahu (Grieķijā), katalāņu, galiciešu, basku, oksitāņu (Spānijā), franču, oksitāņu, vācu, ladino, slovēņu, friuliešu, sardīniešu, katalāņu, grieķu, horvātu, albāņu (Itālijā), vācu (Dānijā), vācu (Beļģijā), letceburgiešu (Luksemburgā), ziemeļfrīzu, austrumfrīzu, dāņu, poļu (Vācijā), rietumfrīzu (Holandē). Mazāk lietoto valodu biroja mērķis ir radīt politiskas un juridiskas struktūras, kas aizsargātu šo valodu tiesības un nodrošinātu to plašāku lietošanu izglītībā un kultūrā (Williams 1991). Uz šīm valodām praktiski arī attiecas "Reģionālo un minoritāšu valodu harta". Neviena imigrantu valoda šai sarakstā nav ietverta, kaut runātāju skaits var būt visai ievērojams, piemēram ap miljonu turku Vācijā. Nevienā no Eiropas Savienības valstīm ekonomiskās migrācijas radītās pārmaiņas iedzīvotāju etnolingvistiskajā sastāvā netiek uzskatītas par vērā ņemamu

³ Šis Konvencijas 14. pantā ietvertais nosacījums, ka nevienu personu nedrīkst diskriminēt tādēļ, ka tā pieder pie minoritātēm, nenodrošina minoritāšu tiesības, jo diskriminācijas motīvi ļoti grūti pierādāmi. Strasbūras tiesā nav ticis izskatīts neviens gadījums saistībā ar šo pantu (Peeters 1991).

faktoru, kas ietekmē valodas lietojumu, piemēram, administratīvajā, sociālajā un izglītības sfērā. Tādējādi minoritātes statusa terminoloģiskajam apzīmējumam ir ne tikai zinātniski teorētiska, bet arī juridiska nozīme.

Latvijā atbilstoši minētajam modelim varam konstatēt vienu autohtono minoritāti - lībiešus - un vairākas alohtonās tradicionālās minoritātes, kuru pārstāvji dzīvojuši Latvijā vismaz kopš 16. gadsimta (ebreji, poļi, lietuvieši, krievi u.c.).

ANO Harta (*The Charter of the United Nations*) (1945) nesatur pantus par izglītību un valodu lietojumu. "Vispārējā Cilvēktiesību deklarācijas" (*Universal Declaration of Human Rights*) (1948) 26. paragrāfs, kas veltīts izglītībai, izglītības iegūšanas valodu nemin. Jāatzīmē, ka "Konvencijā par genocīda nozieguma novēršanu un nosodišanu" (*Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*) (1948) valodas tiesības neparādās: pants par lingvistisko genocīdu ANO Ģenerālajā Asamblejā tika izbalsots⁴. Tajā tautu lingvistiskās tiesības nav atšifrētas. Konvencijas apspriešanas laikā izteiktie priekšlikumi aizliegt tādu likumu pieņemšanu, kas veicinātu kādas valodas zudumu, tika noraidīti kā pārāk vispārīgi (Casasse 1990, 76). Tāpēc konvencija vērsās galvenokārt pret fizisko genocīdu, bet ir visai deklaratīva kulturālā un lingvistiskā genocīda jeb lingvocīda jautājumos. "Starptautiskajā ekonomisko, sociālo un kultūras tiesību deklarācijā" (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*) (1966, spēkā kopš 1976) valoda minēta tikai vispārīgajā daļā kopsakarā ar rasi, dzimumu, reliģiju utt., pantā par izglītību valoda nav minēta. Tāpēc pastāv viedoklis, ka Eiropas un eiropēizētu valstu izglītības sistēmās pastāv acīmredzami lingvistisko cilvēktiesību pārkāpumi (Skutnabb-Kangas, Phillipson 1991).

"Starptautiskās Civilo un politisko tiesību konvencijas" (1966) 27. pants nosaka: "Valstīs, kurās eksistē etniskas, reliģiskas vai lingvistiskas minoritātes, personām, kas pieder pie šādām minoritātēm, nedrīkst tikt liegtas tiesības citu grupas locekļu kolektīvā baudīt savu kultūru, piekopt reliģiju vai lietot savu valodu". Šāds pants vai tā varianti ir lietoti arī vairākās Eiropas Padomes un EDSO dokumentos un konvencijās, piem., ANO Bērnu tiesību konvencijā (*UN Convention on the Rights of the Child*) (1959;1989). Saskaņā ar šiem dokumentiem, minoritātes varēja

⁴ " Grupas valodas lietošanas aizliegums ikdienas saziņā vai skolās, vai publikāciju iespēšanas un izplatīšanas aizliegums").

lietot valodu privātā dzīvē, bet valstij nebija jāgarantē minoritāšu valodu lietojums izglītības sistēmā.

ANO Deklarācija par nacionālām vai etniskām, reliģiskām un lingvistiskām minoritātēm piederīgu personu tiesībām (1992)

Šai deklarācijā (*The UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*) (1992) aptvertas "minoritātēm piederīgu personu", ne pašu minoritāšu tiesības. Šajā dokumentā pirmo reizi pastiprināti formulējumi: "nedrīkst tikt liegtas tiesības" vietā "ir tiesības". Šīs tiesības īstenojamas privātajā un sabiedriskajā jomā, brīvi un bez jebkādas diskriminācijas, un valstīm aktīvi jāveicina šo tiesību īstenošana. Izglītības sfēru skar 4.3. pants:

"Valstīm jāveic noteikti pasākumi, lai, kur vien iespējams, personām, kas pieder pie minoritātēm, būtu iespējams apgūt dzimto valodu vai mācīties dzimtajā valodā".

Analītiskajā literatūrā uzsvērts, ka nav skaidrs, kā traktējami pēdējie vārdi (oriģinālā "*to have instruction in their mother tongue*") - vai "mācīties dzimto valodu", vai "ar dzimtās valodas palīdzību" (Thornberry 1993). Atzīmēts, ka tieši daļā, kas skar izglītību, ir visvairāk nenoteiktības: ko nozīmē "noteikti pasākumi" vai "adekvāta iespēja", un kas nosaka "kur ir iespējams"? Tomēr pasaules līmenī šis ir vienīgais pieņemtais dokuments, kas sniedz vadlīnijas minoritāšu tiesību interpretācijā (Rosas 1993).

Eiropas reģionālo un minoritāšu valodu harta (1992)

"Eiropas reģionālo un minoritāšu valodu harta" (*European Charter for Regional and Minority Languages*) pašlaik ir svarīgākais dokuments, kas reglamentē minoritāšu valodu aizsardzību un to attīstības veicināšanu Eiropas Padomes dalībvalstīs. Tā atspoguļo EP pamatnostādnes tieši valodas politikas jautājumos. Latvija pagaidām šo Hartu nav parakstījusi, bet Hartas principi izmantojami arī mūsu valodas politikas vērtēšanai.

Harta sastāv no preambulas un 5 daļām. I daļā sniegti terminu skaidrojumi un hartas praktiskās izmantošanas principi, II daļā atklāti hartas mērķi, III daļā noteikti pasākumi, kā veicināma aizsargājamo valodu

lietošana dažādās jomās (izglītība, tiesvedība, administratīvā un pakalpojumu sfēra, sabiedrības informācijas līdzekļi, kultūra, ekonomiskā un sociālā dzīve, reģionālā sadarbība). IV daļā noteikti hartas izpildes pārbaudes principi, V daļa nosaka hartas spēkā stāšanās un parakstīšanas procedūru.

Svarīgs ir termina reģionālās un minoritāšu valodas skaidrojums. Hartas 1. pantā sniegta šāda definīcija:

"Šajā Hartā:

a. termins "reģionālās vai minoritāšu valodas nozīmē valodas, ko
i. tradicionāli lieto Valsts teritorijā dzīvojošie Valsts pilsoņi, kas veido grupu, kas skaitliski ir mazāka par pārējo Valsts iedzīvotāju daļu un
ii, kas ir atšķirīga no Valsts oficiālās valodas (valodām);
tas neietver Valsts oficiālās valodas vai valodu dialektus vai migrantu valodas;

b. "teritorija, kurā reģionālā vai minoritātes valoda tiek lietota" nozīmē ģeogrāfisko areālu, kurā attiecīgā valoda ir daudzu cilvēku izteikšanās veids, kas attaisno šajā Hartā paredzēto aizsardzības un veicināšanas pasākumu īstenošanu";

c. "Ārpusteritoriālās valodas" nozīmē valodas, ko lieto valsts pilsoņi, un kas atšķiras no valodas vai valodām, ko lieto pārējie valsts iedzīvotāji, nevar tikt identificētas ar kādu noteiktu areālu".⁵

Hartas "Paskaidrojumu memorandā"⁶ uzsvērts, ka hartas autori apzināti atturas no reģionālo vai minoritāšu valodu nošķiršanas, atstājot to pašu dalībvalstu ziņā. Netiek norādīti arī nekādi politiski vai etniski kritēriji valodas atzīšanai par minoritātes valodu. Īpaši uzsvērts, ka šajā hartā nav iztirzātas nacionālo minoritāšu politiskās tiesības, bet tai ir tikai kulturāli un lingvistiski mērķi.

"Memorandā" norādīts, ka harta attiecas uz valodām, kas ir daļa no Eiropas lingvistiskā mantojuma un ko ilgu laiku runājuši valsts pilsoņi (*nationals*), bet ne ārzemnieki vai migranti. Uzsvērts, ka harta attiecas uz cilvēkiem, kas "parasti neizjūt nekādas grūtības, integrējoties valsts sabiedrībā".

⁵ European Charter for Regional and Minority Languages. Part 1. General Provisions. Article 1. Definitions.

⁶ Report on the Regional and Minority Languages in Europe. Explanatory Memorandum. Council of Europe. Standing Conference of Local and Regional Authorities of Europe. 23rd Session, March 1988, Strasbourg.

Lingvistiskajā literatūrā bieži norādīts, ka Hartas vienozīmīgu interpretāciju apgrūtina neskaidrais termins "tradicionāli runātas valodas" (Tabouret-Keller 1992; Skutnabb-Kangas, Phillipson 1989). Rietumeiropā, kur nesenā pagātnē nav risinājušies intensīvi migrācijas procesi, šai nenoteiktībai ir galvenokārt teorētiska nozīme, bet Baltijas valstīs no šī termina traktējuma ir atkarīgs Hartas aptverto valodu loks. Rietumvalstīs savā valodas politikā līdz šim krasi norobežojušās no migrantu valodām un nerisina valodu problēmas, kas radušās ekonomiskās migrācijas dēļ. Preambulā noteikts, ka tiesības lietot reģionālo vai minoritātes valodu privātajā un sabiedriskajā dzīvē ir neatņemamas tiesības, pasvītro interkulturālisma un multilingvisma vērtību un nosaka, ka "reģionālo un minoritāšu valodu aizsardzība un atbalstīšana nedrīkstētu kaitēt oficiālajām valodām un vajadzībai tās iemācīties". Šis Hartas izpratnē termins "reģionālās vai minoritāšu valodas" nozīmē valodas, ko tradicionāli Valsts teritorijā lieto Valsts pilsoņi, kas veido grupu, kas skaitliski ir mazāka nekā pārējā valsts iedzīvotāju daļa. Uz migrantu valodām Harta neattiecas. Latvijā ne nacionālās, ne lingvistiskās minoritātes jēdziens oficiāli nav definēts, tāpēc Hartai pagaidām ir tikai simboliska nozīme. Turklāt "parakstītājvalstīs var nolemt, uz kurām minoritātēm tās vēlēšies to attiecināt, un pat tad, ja tiek atzīts, ka iedzīvotāju grupa ir minoritāte, šīs grupas tiesības nebūt nav jāpaplašina" (Skutnabb-Kangas 1995: 34). Lielāka loma minoritāšu valodu tiesību paplašināšanā joprojām ir nacionālajai likumdošanai nekā hartai, kurā "pavērtts atkāpšanās ceļš valstīm, kurās valda asimilācijas tendences" (Phillipson, Skutnabb-Kangas 1995: 14).

Šajā hartā termini *reģionālās valodas* un *minoritāšu valodas* lietotas kā sinonīmi; valodas tiesību subjekts ir autohtonās un alohtonās minoritātes, kuru valodas 1) konkrētas valsts teritorijā tradicionāli lieto kādas šīs valsts tautas piederīgie, kuri veido skaitliski mazāku grupu nekā pārējie valsts iedzīvotāji, 2) atšķiras no šīs valsts oficiālās valodas. Īpaši uzsvērts, ka migrantu valodas un valsts valodas dialekti nav nolīgumā ietverto tiesību subjekts. Hartas projektā nav norādīts, cik lielam skaitam minoritātes pārstāvju jādzīvo valstī, ne arī tās dzīvošanas ilgums noteiktajā teritorijā, lai varētu baudīt hartā paredzēto atbalstu un aizsardzību (sal. Tabouret-Keller 1991; 1992).

Katra valsts pati var noteikt, uz kurām valodām tā attiecinās Hartas nosacījumus. Valstīs var izvēlēties, kurus no daudzajiem paragrāfiem tās pildīs (minimums 35; vismaz 3 paragrāfi no 8. un 12. panta un pa vienam

no 9., 10., 11. un 13. panta). 8. pantā "Izglītība" ir 25 paragrāfi, un Latvijas izglītības sistēma atbilst vismaz 20 paragrāfu prasībām, tādējādi pārsniedzot Eiropas Padomes standartu.

Harta pilna ar formulējumiem "ciktāl iespējams", "kur vajadzīgs", "pietiekams daudzums". Harta pieļauj minimālas prasības, jo valstis var atzīt, ka "nav iespējams". Praktiski galvenais ir tas, ka parakstītājvalstis vairs nevar aizliegt minoritātēm organizēt mācības savā valodā uz kopienu rēķina.⁷ Daudzu valstu likumos ir daudz lielāks atbalsts minoritāšu valodām nekā starptautiskajos dokumentos, arī Latvijā.

Eiropas bāzes konvencija par nacionālo minoritāšu aizsardzību

Šī konvencija (*Framework Convention for the Protection of National Minorities*) (1994) pašlaik ir galvenais dokuments, kas nosaka Eiropas Padomes dalībvalstu etnopolitiku un lielā mērā arī valodas politiku. Šo dokumentu ir parakstījusi arī Latvija.

Šī dokumenta mērķis ir panākt lielāku vienotību Eiropas Padomes dalībvalstu starpā, lai nostiprinātu drošību. Tiek atzīts, ka nacionālo minoritāšu aizsardzība ir nozīmīgs faktors stabilitātes un miera radīšanā Eiropā, jo plurālai un demokrātiskai sabiedrībai ir ne tikai jāciens katras personas etniska, kultūras, lingvistiskā identitāte, bet arī jārada apstākļi, kas ļautu izpaust, saglabāt un attīstīt šo identitāti. Minēto konvenciju papildina izvērsti oficiāli komentāri (*Explanatory Report*), kas precizē un paskaidro konkrētus paragrāfus.

Izglītība un valoda skarta 14. pantā:

"1. Puses apņemas atzīt, ka ikvienai pie nacionālās minoritātes piederīgai personai ir tiesības mācīties šīs minoritātes valodu.

2. Reģionos, kur minoritātēm piederīgas personas dzīvo tradicionāli vai ievērojamā skaitā, ja ir pietiekams pieprasījums, Pusēm jācenšas nodrošināt, ciktāl iespējams un to izglītības sistēmas ietvaros, lai šādām

⁷ M.Djačkovs raksta: "...krievvalodīgajiem it kā tiekot liegtas tiesības uz izglītību dzimtajā valodā. Runa ir par to, ka nelielā daudzvalodīgā Eiropas valstī izglītība nekādi nevar būt vienvērtīga. Un būtu muļķīgi uzskatīt, ka Latvijā jebkurš tās iedzīvotājs var iegūt izglītību (vēl jo vairāk augstāko), pārvaldot tikai vienu no valodām - latviešu vai krievu. No Eiropas izglītības sistēmas viedokļa tas, ka, daudzās augstskolas.. pastāv divvalodu plūsmas - latviešu un krievu -, ir vislielākā nejēdzība un bezjēdzīga naudas šķiešana" (Djačkovs 1994: 67).

minoritātēm piederīgām personām būtu atbilstošas iespējas mācīties minoritātes valodu vai tikt mācītiem ar šīs valodas starpniecību.

3. Šī panta 2. paragrāfs jāsteno bez aizspriedumiem pret oficiālās valodas mācīšanu vai mācīšanos ar šīs valodas starpniecību." (Komentāros: "Tik tiešām, oficiālās valodas prasme ir sociālās saliedētības un integrācijas faktors").

Komentāros arī īpaši uzsvērts, ka saistības pret minoritāšu valodām nekādā ziņā neietekmē valsts oficiālās valodas statusu.

12. panta 3. paragrāfs nosaka: "Puses apņemas veicināt vienlīdzīgu pieeju visu līmeņu izglītībai personām, kas piederīgas pie minoritātēm". Tas nozīmē tikai to, ka nav izglītības iestādēs nav pieļaujama diskriminācija pēc etniskās pazīmes. Mācības var notikt arī valsts valodā. Konvencijā nav noteikts valsts pienākums finansiāli atbalstīt privātās minoritāšu skolas. Valstij turpretim ir tiesības noteikt, ka visās minoritāšu skolās mācāma valsts valoda, bet minoritāte nevar noteikt, ka valsts skolās mācāma minoritātes valoda.

Minoritāšu valodu tiesības Latvijā

Valoda var būt par etniska konflikta cēloni tikai tad, ja grupai trūkst lingvistisko un arī politisko un ekonomisko tiesību un ja nevienlīdzīgs politiskā un ekonomiskā spēka sadalījums atbilst lingvistiskajam un etniskajam sadalījumam. Tāpēc lingvistisko tiesību piešķiršana minoritātēm drīzāk samazina, nevis rada konfliktu potenciālu. Arī Latvijas Republikas likumdošanā minoritāšu valodu aizsardzībai noteiktas stingras normas.

Prasības, kādas starptautiskos dokumentos izvirzītas minoritāšu valstīm, Latvija ir izpildījusi un pat pārsniegusi (sal. 11. nodaļu). Tomēr tēze par cilvēktiesību, arī lingvistisko cilvēktiesību, pārkāpumiem Baltijas valstīs un it īpaši Latvijā jau vairākus gadus ieņem stabilu vietu gan oficiālu starptautisku pasākumu darba kārtībā, gan masu informācijas līdzekļos. ANO, EDSO, Eiropas Padomes, "Helsinki Watch", Helsinku Pilsoņu asamblejai un citām starptautiskām institūcijām ir izteiktas sūdzības par "krievvalodīgo iedzīvotāju" (ne "citu tautību iedzīvotāju") tiesību neievērošanu. "Ironiski, ka no Austrumeiropas valstīm tiek prasīti augstāki minoritāšu aizsardzības standarti nekā daudzās Eiropas Padomes dalībvalstīs. /../ Patiesībā krievvalodīgā minoritāte, kas līdz komunisma sabrukumam veidoja dominējošo grupu, bauda daudz vairāk lingvistisko

tiesību nekā minoritātes daudzās Rietumeiropas valstīs, un nesalīdzināmi vairāk tiesību nekā jebkura imigrantu minoritāte (Phillipson, Skutnabb-Kangas 1995).

Ir izdalīta īpaša iedzīvotāju grupa pēc lingvistiskās pazīmes, kas jau pats par sevi ir pretrunā ar pamata cilvēktiesību koncepciju (runa taču nav par šīs grupas valodas tiesībām, bet par ekonomiskajām un politiskajām tiesībām). Kaut arī pastāv iepriekšminētās pretrunas valodas tiesību izpratnē, praksē gan lingvistisko cilvēktiesību, gan valodas tiesību jēdziens tiek plaši lietots. Arī Latvijas valodas politika daudzkārt vērtēta tieši šādā aspektā, un Latvijas Republikas Valodu likuma (1992) un tā izpildes normatīvo aktu, bet it īpaši Valsts valodas likumprojekta (1994) kritika ietverta cilvēktiesību terminos, runājot galvenokārt par krievvalodīgo iedzīvotāju cilvēktiesībām.⁸

Krievu minoritātes valodas tiesības Latvijā

Viens no svarīgākajiem jautājumiem Latvijas valodas politikā saistās ar krievu valodas turpmākas funkcionēšanas sociolingvistisko sfēru noteikšanu. Šai ziņā ne tikai lingvistiski, bet arī juridiski nozīmīgs ir termins, ar ko apzīmē šo grupu. Kaut gan no zinātniskā viedokļa ir daudz argumentu, kāpēc Latvijas krievi par minoritāti saucami tikai nosacīti (sk. 3. nodaļu), praksē uz šo lingvistisko grupu tiek attiecinātas visas minoritātes tiesības, kādas saskaņā ar starptautisko tiesību normām jānodrošina valstij. Tādējādi krieviski runājošā indivīda tiesību aizsegā faktiski tiek aizstāvētas krievu valodas tiesības Latvijā jeb šī valodas kolektīva tiesības palikt vienvalodīgam valstī, kur valsts valoda ir cita valoda. Kā raksta R.Kārklīņa, "no valodas psiholoģijas viedokļa šie cilvēki grib strādāt un publiski sazināties tīri krievvalodīgā vidē. Tālāk, viņi vēlas, lai šī vide būtu ārpus Krievijas, Latvijā. Tas konkrēti var nozīmēt tikai divas lietas. Pirmkārt, tas varētu nozīmēt, ka viņi domā sazināties tikai ar citiem krievu monolingviem, pieļaujot, ka viņi dzīvo valodu segregācijas

⁸ Plaša diskusija par minoritāšu tiesībām Latvijā sākās 1996. gada februārī. "Aicinājumā LR prezidentam G.Ulmanim" (Diena, 1996, 7. febr., 2. lpp.) apgalvots, ka Latvijā netiek ievērotas minoritāšu tiesības, īpaši izglītības jomā. Sk. arī: I.Mežs. Vai patiešām Latvija apspiež nacionālās minoritātes (I-II), Diena, 1996, 8. un 9. febr.; D.Terzena. Pašu tapas svešā caurumā. -Lauku Avīze, 1996, 9. febr.; V.Avoitiņš. Pietiek pieliekties. Neatkarīgā Rīta Avīze, 1996, 20. un 21. febr. u.c.

valstī, kur viņi vispār nerunā ar latviešiem un nesaskaras ar latviešu mēdijiem, kultūru un diskusijām. No otras puses, tas varētu nozīmēt, ka viņi domā sazināties ar latviešiem, bet tad pēdējiem būtu jāmacās un jālieto krievu valoda. Acīmredzot šādu viedokli viņi neuzskata par latviešu tiesību, interešu un identitātes aizskaršanu. Būtībā krievu monolingvi uzskata, ka viņu cilvēktiesības ir palikt monolingvāliem neatkarīgi no tā, kur viņi dzīvo un strādā" (Karklins, 1994: 157-158).

1988. gadā latviešu valodai tika konstitucionāli atjaunots valsts valodas statuss. Šim solim bija gan simbolisks, gan praktisks mērķis. Tikai prioritārs statuss varēja nodrošināt latviešu valodas hegemoniju nozīmīgākajās sociolingvistiskajās funkcijās (1.-8.), un tikai tas savukārt spētu novērst latviešu lingvistisko asimilāciju. Pamatdokuments kas reglamentēja indivīda lingvistiskās tiesības un minoritāšu valodu tiesības, ir Latvijas Republikas Valodu likums (1992) (pirmais variants: LPSR Valodu likums, 1989). Pret šādu statusu latviešu valodai īpašu iebildumu nebija ne toreiz, ne arī tagad. Tomēr vēl joprojām gan pašu mājās, gan ārvalstīs nākas atbildēt uz jautājumu - kāpēc valsts valodas statuss ir tikai latviešu valodai? Teorētiski varētu izvirzīt jautājumu par oficiāla statusa piešķiršanu libiešu valodai - vienīgās autohtonās jeb pirmiedzīvotāju minoritātes valodai. Tomēr reāli konkurējoši spēki Latvijā ir vienīgi latviešu un krievu valoda, un nākas pamatot, kāpēc krievu valodai Latvijā nav oficiāla statusa, kaut arī latviešu un krievvalodīgo iedzīvotāju skaits ir līdzīgs. Vai tas nav liela valodas kolektīva tiesību pārkāpums?

Te jāatceras, ka, pirmkārt, valodas statusam ir arī defensīvā jeb aizsargātāja funkcija, tātad tam jānodrošina valodas saglabāšanās un tās pretošanās spējas konkurentvalodām, it īpaši tad, ja etnodemogrāfiskā un lingvistiskā situācija valstī tiek vērtēta kā nelabvēlīga un vēl jo vairāk tad, ja valsts ir vienīgā teritorija, kur attiecīgā valoda tiek runāta. Otrkārt, pasaules praksē nav gadījuma, kad divas vai vairākas valsts valodas eksistētu visā valsts teritorijā (Kloss 1973; Williams 1991). Tad sabiedrībai būtu jābūt absolūti divvalodīgai (resp. jebkuram indivīdam būtu brīvi jāprot arī otra valoda; labi zināms, ka Latvijā joprojām valda asimetriska divvalodība), valodām būtu jābūt ar vienādu prestižu un jāveic identas sociolingvistiskas funkcijas. Treškārt, oficiāla statusa piešķiršana krievu valodai pašlaik varētu apturēt aizsākušos sabiedrības integrāciju un stimulēt savdabīgas divkopienu sabiedrības veidošanos: pusotra miljona bilingvālo latviešu kopienu un sākotnēji tikpat lielo monolingvālo krievu kopienu, ko ideoloģiski un varbūt arī militāri atbalstītu liela kaimiņvalsts.

Ja atzīstam nepieciešamību aizsargāt "mazās" valodas kā pasaules kultūras vērtību, pat neminot vēsturiskus un emocionālus argumentus, ir jāatzīst, ka latviešu valodai Latvijā jā saglabā hegemonija. Teorētiski nav neiespējams, ka tad, kad latviešu valodas pozīcijas būs pietiekami stipras un latviešiem būs stipra majoritātes apziņa, valodu konstitucionālo statusu varētu pārskatīt. Tomēr pašlaik krievu valoda Latvijā juridiski traktējama tieši tāpat kā citu minoritāšu valodas. No tā, vai atzīstam šo tēzi, vai ne, lielā mērā atkarīga arī pieeja indivīda lingvistisko tiesību problēmai.

Gan teritoriālas, gan nacionālas grupas saskaņā ar "Eiropas Reģionālo un minoritāšu valodu hartu" bauda lingvistiskās tiesības, ja tās atzītas par tradicionālām minoritātēm. Dažs grupas Rietumu zemēs dzīvo gadsimtiem ilgi, piem., čigāni, Zviedrijas somi, bet nav ieguvuši nacionālās minoritātes statusu un nebauda nekādas tiesības. Kā uzsver R. Filipsons un T. Skutnaba-Kangasa, "turpretī, kad sākas runa par Baltijas valstīm, tad itin kā pietiek ar minētā laikposma desmito daļu, lai iebraukušos atzītu par nacionālo minoritāti. Vai Latvijā pēc 1945. gada ienākušajiem krievvalodīgajiem jābauda lielākas tiesības nekā grupām, kas Rietumzemēs nodzīvojušas desmitreiz ilgāk?" (R. Filipsons, T. Skutnaba-Kangasa 1994: 30).

Zinātniski nepamatota un politiski bīstama ir latviešu un krievu valodas pozīciju, precīzāk, sociolingvistiskā statusa, vienādošana. Zīmīgs ir J. Abizova apgalvojums: "Jā, latviešu valoda nav cietusi maz. Bet krievu - vēl daudz vairāk. Tika likvidēta liturģiskā un garīgās literatūras valoda, "ideālistiskās filozofijas valoda", īstās tiesvedības valoda, izglītotās inteligences valoda. Egoistiskā apmātībā tikai par savu valodu ir kaut kas no lēģeru kriminālistu uzvedības: "Tu nomirsi šodien, bet es rīt". (Что мы теряем, если... - СМ-Сегодня, 1996, 11. I). Nav korekti salīdzināt valodas stilistisko nianšu zudumu ar reāliem draudiem valodas eksistencei.⁹ Latviešu un krievu valoda nav divi vienlīdz stipri spēki, kas neitrālā teritorijā sacenšas, kurš gūs virsroku. Minoritātes un majoritātes jādziens Latvijā statistiskā un psiholoģiskā ziņā ir labils. "Manuprāt, nākotnē vēl zināmu laiku krievu valodu Baltijā noteiktā pārejas laika joprojām jāuzskata par vairākuma valodu. /.../ Krievu valoda ir par vairākuma valodu padarīta minoritātes valoda, turpretim baltiešu valodas ir par minoritāšu valodām padarītas vairākuma valodas (tām vajadzīga

⁹ Īpaša aizsardzība būtu jābauda unikālām autohtonām valodām neatkarīgi no to oficiālā statusa. Sal. Coulombe 1993.

aizsardzība, kas parasti nepieciešama apdraudētām minoritāšu valodām) (T.Skumaba-Kangasa 1994: 49).

Krievu valoda Latvijā gan ir minoritātes valoda (precīzāk - alohtonās un imigrantu minoritātes kopīgā valoda), bet ne unikālas minoritātes valoda.¹⁰ Krievu valoda ir ietekmīgas Latvijas kaimiņvalsts dominējošā valoda, 150 miljoni to runā kā dzimto, vismaz tikpat daudzi - kā otro valodu; tā ir viena no t.s. pasaules valodām ar ļoti optimistisku saglabāšanās prognozi nākotnē. Latviešu valoda ir autohtona unikāla valoda, kuras runātāju skaits ir ap 2 miljoniem, tā joprojām atrodas nelabvēlīgā sociolingvistiskā situācijā. Krievu un latviešu valodu tād nevar uzskatīt par lielumiem, kuru aizsardzībai Latvijas Republikā jāveltī vienādas pūles. Valsts valodas likumam Latvijā ir nepieciešams defensīvs, aizsardzības raksturs, jo valodu hierarhijas maiņa joprojām ir process, nevis noticis fakts.

Latvijas "Pilsonības likumā" (1994) arī nav pārkāpumu lingvistisko cilvēktiesību aspektā. Lielākajā daļā pasaules valstu pilsonības iegūšanai nepieciešams pierādīt valsts valodas prasmi un arī naturalizācijas procedūra notiek valsts valodā neatkarīgi no indivīda piederības atšķirīgam valodas kolektīvam. Noteiktas valodas prasme ir arī plaši izplatīts profesionālās piemērotības kritērijs, nepieciešams priekšnoteikums izglītības iegūšanai un līdzdalībai valsts politiskajā dzīvē. Tas saistīts ar valsts valodas fenomenu. Valsts parasti ir ieinteresēta oficiāli noteikt vienu vai vairākas dominējošās valodas, kas veic galvenās sociolingvistiskās funkcijas un kuru prasme ir nepieciešama, lai varētu strādāt noteiktās profesijās un ieņemt noteiktus amatus. Valodas lietošana sadzīvē, neformālajos kontaktos un ģimenē parasti (izņemot dažus autoritārus režīmus) valstiski reglamentēta netiek. Ja valstī dzīvo relatīvi neliels skaits citās valodās runājošu indivīdu, tie parasti ir bilingvāli un augstākajās sociolingvistiskajās sfērās lieto valsts valodu. Indivīda lingvistiskās cilvēktiesības citas valodas vidē tādēļ pārsvarā tiek izvirzīta kā ētiska un filozofiska, ne kā juridiska problēma (Nino 1991; Tollefson 1991). Indivīda vai indivīdu grupas lingvistiskās tiesības ārpus viņu valodas etnoģenētiskās teritorijas nevienā valstī nevar tikt realizētas pilnā

¹⁰ U.Ozoliņš norāda, ka šis ārējais faktors ir ļoti svarīgs, jo "krievu valoda ir ne vien parastākā kopīgā valoda un lielas iedzīvotāju minoritātes vienīgā valoda, bet arī paša tuvākā lielā kaimiņa valoda, kas spēcīgi ietekmē Baltijas valstu valodu politiku" (Ozoliņš 1994: 37).

mērā, visās sociolingvistiskajās funkcijās; valodas izvēles brīvība attiecas tikai uz privāto sfēru.

Latviešu valodas prasmei paredzēta īpaša vieta Latvijas Republikas Pilsonības likumā, it īpaši naturalizācijas noteikumos. Latviešu valodas prasme ir obligāts naturalizācijas priekšnoteikums. Saskaņā ar 20. pantu, persona pārvalda latviešu valodu, ja tā: 1) pilnībā saprot sadzīves un oficiāla rakstura informāciju; 2) brīvi var stāstīt, sarunāties un atbildēt uz jautājumiem par sadzīves rakstura tēmām; 3) var tekoši lasīt un saprast sadzīves rakstura jebkurus tekstus, likumus un citus normatīvos aktus, sadzīves rakstura instrukcijas un pamācības; 4) prot uzrakstīt atstāstījumu par sadzīves tēmu. No valsts valodas prasmes pārbaudes atbrīvotas personas, kas ieguvušas vispārējo izglītību latviešu mācībvalodas skolās un 1. grupas invalīdi, kam invaliditāte ir piešķirta bez termiņa ierobežojuma.

Baltijas valstīs valsts valodām, ievērojot beidzamajos 50 gados notikušās etnodemogrāfiskās pārmaiņas, valsts valodas statusam jānodrošina arī valodu atjaunošana svarīgās sociolingvistiskās funkcijās un jāgarantē iespējas sazināties šajā valodā visās sfērās. Tāpēc arī Latvijas Valodu likumā noteikta valsts valodas prioritāte visās jomās, vienlaicīgi garantējot citu tautību iedzīvotāju tiesības lietot un attīstīt savas valodas, īpaši kultūras un izglītības jomā.

Īpaši svarīgs ir jautājums par valodu izglītības sfērā, jo tiesības iegūt izglītību dzimtajā valodā ir daudznacionālas valsts demokrātisma kritērijs. Jānošķir iespējas iegūt dažāda līmeņa izglītību. Valodu likuma 10. pantā teikts: "Latvijas Republikā ir garantētas tiesības iegūt izglītību valsts valodā. Tiesības iegūt izglītību dzimtajā valodā ir arī valstī dzīvojošo citu tautību iedzīvotājiem". Pašreizējā izglītības koncepcija Latvijā paredz iespēju iegūt pamatizglītību dzimtajā valodā - blakus latviešu skolām darbojas krievu, igauņu, ukraiņu, ebreju, poļu, baltkrievu, lietuviešu skolas, ir izvērstā svētdienas skolu sistēma, kam tuvākā nākotnē būtu jānodrošina arī iespēja pilnvērtīgi apgūt latviešu valodu. Visās Latvijas Republikas mācību iestādēs ar citu mācībvalodu latviešu valoda jā māca neatkarīgi no šo iestāžu resorpkārtības, un to beidzējiem jā kārtos eksāmens valsts valodā. Salīdzinājumam var minēt, ka, piemēram, Vācijā valsts finansētās skolās mācības notiek tikai vācu valodā, jo valdības politika ir vērsta uz ārzemnieku integrāciju, arī ASV valdība nesniedz nekādu finansiālu atbalstu izglītībai minoritāšu valodās. Iespējas iegūt pamatizglītību minoritāšu valodās atzinīgi novērtējuši daudzi ārvalstu eksperti, un šī

prakse acīmredzot tiks saglabāta. Saskaņā ar Valodu likuma 11. pantu valsts finansētajās augstākajās mācību iestādēs, sākot ar otro mācību gadu, mācību pamatvaloda ir latviešu valoda. Šī norma nereti tiek minēta kā konkrēts lingvistisko cilvēktiesību pārkāpums, kas it kā liedzot citu tautību iedzīvotājiem iegūt augstāko izglītību. Tomēr jāapzinās, ka augstskolas gatavo Latvijas inteliģenci, kam pilnīga valsts valodas prasme ir obligāta turpmākajos amata pienākumos; valsts valodas dominance augstākās izglītības sfērā vērojama praktiski visās attīstītās valstīs. No šī viedokļa pretrunā ar Valodu likumu ir privātās vai ārvalstu finansētās augstskolas ar mācībām citās valodās, arī Rīgas Ekonomikas augstskola ar mācībām angļu valodā, un būtu jādomā par likuma normu, kas, piemēram, Krievijas finansētās augstskolās ar krievu mācību valodu, nodrošinātu to absolventu latviešu valodas prasmi un līdz ar to arī integrāciju Latvijas sabiedrībā nevis savdabīgu eksteritorialitāti.

Jaunā Valsts valodas likuma projekta 15. panta 3. paragrāfā noteikts:

"Līdz 2005. gadam uz latviešu mācībvalodu jāpāriet visām valsts finansētajām vispārīgās vidējās izglītības iestādēm", tātad **valsts finansētu skolu 10.-12. klasei**.

Šāda norma ieteikta, pamatojoties uz ilgtermiņa valodas politikas stratēģiju. Izglītības sistēmai ir noteicošā loma valodas politikas īstenošanā. Latvijas Republikas valodas politikas mērķis ir nodrošināt visu Latvijas pamatiedzīvotāju valodu koeksistenci un funkciju sadalījumu starp valsts valodu un minoritāšu valodām. Arī valsts pastāvēšanai obligātā visu Latvijas iedzīvotāju integrācija var notikt tikai uz valsts valodas pamata. (Integrācija uz latviešu valodas pamata tuvāko paaudžu laikā varētu notikt arī Latvijas etnolingvistiskajā situācijā, ja valodas politika būs zinātniski pamatota un saistīta ar citiem valsts iekšpolitikas pamatvirzieniem). Lingvistiskā integrācija praksē nozīmē to, ka ikviens Latvijas iedzīvotājs, kura dzimtā valoda ir cita, ir pilnībā apguvis valsts valodu un spēj aktīvi iesaistīties visās valsts norisēs. Pašlaik šo procesu kavē nepietiekama valsts valodas prasme minoritāšu pārstāvju starpā, un esošā izglītības sistēma šādu stāvokli atražo no jauna. Šis burvju loks ir jāpārtrauc, ieviešot pakāpenisku pāreju uz vidējo izglītību valsts valodā. Tas vidusskolu absolventiem nodrošinās stabilu valsts valodas prasmi, kas grūti iegūstama tad, ja latviešu valoda tiek mācīta tikai kā priekšmets.

Augstākās izglītības jomā paredzēts, ka valsts un pašvaldību finansētajās mācību iestādēs mācību pamatvaloda ir latviešu valoda. Tas neizslēdz atsevišķas lekcijas vai pat mācību kursus citās valodās; ar

Ministru kabineta lēmumu privātajās un ārvalstu finansētajās mācību iestādēs var būt arī cita mācībvaloda. Ja augstāko izglītību varēs iegūt arī krievu valodā, nav skaidrs, kur strādās šīs plūsmas beidzēji. Latvijas darba tirgū būs nepieciešami speciālisti ar labām latviešu valodas un speciālās terminoloģijas zināšanām. Augstskolas sagatavo Latvijas inteliģenci, un inteliģence bez labām valsts valodas zināšanām nav iedomājama.

Ļoti svarīgi uzsvērt, ka šī pāreja uz vidējo izglītību valsts valodā notiek pakāpeniski. Līdz 9. klasei mācību pamatvaloda būs minoritātes valoda. bet daži priekšmeti jau no šī gada tiek mācīti latviski, latviešu valodas mācīšana ir pastiprināta. Skolēni un vecāki zina, ka latviešu valoda jāapgūst tādā līmenī, lai varētu mācīties vidusskolā. Vidusskolā krievu valoda un literatūra tika mācīti kā priekšmeti, augstskolās tiks turpināta šo priekšmetu skolotāju sagatavošana. Gan pēc 10, gan pēc 20 gadiem Latvijā krievu valoda joprojām tiks lietota minoritātes valodas sociolingvistiskās funkcijās, pastāvēs stabili sakari ar Krieviju, tāpēc nav korekti runāt par krievu minoritātes lingvistisko diskrimināciju un sistemātiskiem lingvistisko cilvēktiesību pārkāpumiem Latvijā.

Secinājumi

Valodas lietojums kā nozīmīgs politisks faktors starptautiskajā arēnā plaši tiek apspriests tikai beidzamajā desmitgadē, tāpēc lingvistisko cilvēktiesību jēdziena saturs vēl tiek precizēts. Teorētiski jāizstrādā vairāki lingvistisko cilvēktiesību aspekti. Par īpaši svarīgiem tiek atzīti šādi: 1) kopīgais un atšķirīgais vispārējās cilvēktiesībās un lingvistiskajās tiesībās, 2) pretrunas starp pilnīgu lingvistisko tiesību realizāciju, resp. plurālistiskas valsts koncepciju, un monolingvālas nacionālas valsts ideoloģiju, 3) kopīgais un atšķirīgais starp runātāju kolektīva valodas tiesībām un indivīda lingvistiskajām tiesībām, 4) saistība starp lingvistiskajām cilvēktiesībām un valodas politiku vispārējā sociolingvistiskajā kontekstā.¹¹ Tāpēc lingvistiskās cilvēktiesības ir starpdisciplināra pētījuma priekšmets. Arī Latvijas komplicētajā sociolingvistiskajā situācijā ar šo problēmu būtu jāstrādā gan sociolingvistiem, gan sociologiem, gan juristiem. Valstisku organizāciju uzdevums savukārt būtu nodrošināt patiesas informācijas izplatīšanu par

¹¹ 93rd Annual Meeting of the American Anthropological Association. Atlanta, 1994. Abstracts, p. 133-134.

Latvijas sociolingvistisko situāciju un tās juridisko regulēšanu, jo cilvēktiesības, arī lingvistiskās cilvēktiesības, nav tikai zinātniska, bet arī politiska problēma. Daudzi lingvistisko tiesību jautājumi joprojām ir pretrunīgi: attiecības starp vispārējām cilvēktiesībām, pilsoņu tiesībām un lingvistiskajām cilvēktiesībām, iespējas panākt pilnīgu indivīda tiesību realizāciju monolingvālā nacionālā valstī. Joprojām nav atrisināta pretruna starp indivīda lingvistiskajām tiesībām un kolektīva lingvistiskajām tiesībām, īpaši nācijas tiesībām apdraudētā situācijā. Vissarežģītākais joprojām šķiet jautājums, vai atsevišķu valstu likumdošanā pieļaujamas novirzes no starptautiski akceptētajām cilvēktiesību un arī lingvistisko tiesību normām, vai arī eksistē viens standarts, kas jāievēro ikvienai valstij neatkarīgi no vēsturiskiem, etnodemogrāfiskiem un psiholoģiskiem faktoriem. Kā norāda P.Tornberijs, "nedrīkst aizmirst, ka valstīs, kas cīnās par nacionālās identitātes veidošanu no heterogēniem elementiem, valsts valoda var būt gan svarīgs simbols, gan praktiska nepieciešamība" (Thornberry, 1992: 199).

Teorētiski visas pasaules valodas ir vienādi vērtīgas, jo ikvienā no tām ir iespējams izteikt domas, tās ir loģiskas, tām piemīt attīstības potences. Kādreiz plaši lietotie termini *primitīva* vai *neattīstīta valoda* vairs netiek atzīti par korektiem, jo pierādīts, ka valoda vienmēr atbilst attiecīgās sabiedrības attīstības līmenim un vajadzībām; attīstoties sabiedrībai, pārmaiņas notiek arī valodā. Tādēļ no lingvistiskā viedokļa visām valodām būtu jāpiešķir vienlīdzīgas tiesības. Tomēr valodu lietošanu sabiedrībā nosaka ne lingvistiski, bet sociolingvistiski faktori, un dažādām valodām ir dažāda politiskā vērtība, ko nosaka nevis to formāli lingvistiskās kvalitātes, bet spēku samērs starp attiecīgajiem valodas kolektīviem. Lingvistiskā asimilācija mūsdienu pasaulē ir aktīvs process; tiek atzīts, ka pasaules valodu daudzveidība ir cilvēces bagātība un ka valodu aizsardzībai nepieciešami speciāli juridiski akti.

Latvijas sabiedrības lingvistiskās integrācijas problēmas jārisina vairākos līmeņos atbilstoši starptautiskajām minoritāšu kolektīvo tiesību un indivīda lingvistisko tiesību normām. Vairāku valodu prasme kļūst par ikviena cilvēka nepieciešamību, tomēr pastāvēs starpība starp indivīdiem, kas pieder pie valsts valodas un minoritātes valodu runātāju kolektīva. Minoritātes pārstāvim vienmēr būs jāprot $n + 1$ valoda, un šī 1 būs valsts valoda. Tas nav pretrunā ne ar kādām cilvēktiesību normām. Vēl vairāk, kā uzsver Eiropas Padomes lingvistisko cilvēktiesību eksperte T.Skumaba-Kangasa, "viena no pamata lingvistiskajām cilvēktiesībām personai, kas

pieder pie minoritātēm, ir - vai tai vajadzētu būt - ir sasniegt augstu divvalodības līmeni ar izglītības sistēmas palīdzību. Kļūt vismaz divvalodīgam minoritātes pārstāvim ir nepieciešams, lai īstenotu citas pamata cilvēktiesības" (Skutnabb-Kangas, 1995: 2).¹²

Vienīgais reālais pamatprincips valodu koeksistencei Latvijā ir valsts valodas un minoritāšu valodu funkciju nošķiršana. Valsts valoda ir latviešu valoda, tādēļ tikai latviešu valodas kolektīva loceklis pilnā mērā var realizēt indivīda tiesības lietot valodu visās sociolingvistiskajās sfērās. Tomēr valsts valodas - latviešu valodas - tiesību realizācijas iespējas joprojām ir nevis juridiski, bet faktiski ierobežotas. Valodas tiesības ne latviešu valodas kolektīvam kopumā, ne arī atsevišķam latviešu valodas runātājam pilnībā nevar tikt garantētas, kamēr latviešu valodu vismaz sazināšanās līmeni neprātis visi valsts pastāvīgie iedzīvotāji.

Lai valsts varētu normāli funkcionēt, valsts valoda jāprot visiem pilsoņiem, un tā ir lietojama saskarē ar valsts institūcijām. Savukārt valstij jāgarantē minoritāšu valodu saglabāšanās un iespējas lietot valodu ne tikai ģimenē un neformālajos kontaktos, bet arī izglītības un kultūras sfērā. *Ja valsts valodas runātājs var lietot savu valodu visās sociolingvistiskajās sfērās un minoritātes valodas runātājam pieejama literatūra, masu informācijas līdzekļi, kultūras pasākumi, pamatizglītība dzimtajā valodā, nemaz nerunājot par valodas brīvu izvēli ģimenē un neformālajos kontaktos - valodas tiesības un līdz ar to arī šīs valodas runātāju lingvistiskās cilvēktiesības ir ievērotas. Šīs normas īstenošanai stabils pamats likts Latvijas Republikas likumdošanā.*

¹² T.Skutnabb-Kangas. Language, Racism and Linguistic Human Rights. Invited Paper for seminar "The Internationalisation of Language. Sydney, 26-28 April 1995.

LATVIJAS VALODAS SITUĀCIJAS UN VALODAS POLITIKAS TIPOLOĢIJA

Valoda sabiedrības dzīvē ir ne tikai saziņas līdzeklis un etniskās piederības simbols, bet arī ietekmīgs faktors valsts iekšpolitikā. Izmantojot sociolingvistiskās pētījumu metodes, pēdējās desmitgadēs skaidri pierādīts, ka valoda nav uzskatāma par slēgtu autonomu sistēmu, tā atspoguļo vēsturisko realitāti, sabiedrības politisko, ekonomisko un kultūras situāciju (Bell 1980: 51, Tollefson 1991: 22). Mērķtiecīgs noteiktas valodas un valodas līdzekļu izmantojums savukārt ir spēcīgs ierocis gan valsts varas un pārvaldes institūciju, gan individuālu politiķu rokās (sal. O'Barr 1991: 6.-8). Tādējādi valoda un politika ir savstarpēji atkarīgi spēki, kas atrodas pastāvīgā mijiedarbībā. Valodas izmantošanu politiskiem mērķiem var noteikt gan valdības lēmumi, piemēram, likumi par valsts valodu kā monolingvālas valsts veidošanas līdzeklis daudzās pasaules valstīs, gan nerakstīti likumi, kam ir politisks efekts (Rubin 1991: 389). Ja sabiedrībā tiek lietotas vairākas valodas, valodas izvēle var veicināt vai kavēt iedzīvotāju piedalīšanos politiskajā un ekonomiskajā dzīvē, kā arī nodrošināt informācijas selektīvu nodošanu. Šķietami valodas konflikti bieži var būt dziļāku sociālu un ekonomisku konfliktu pirmā pazīme (Nelde 1991: 61). Valoda nereti tiek izmantota gan par etniskās, gan par valstiskās norobežošanās līdzekli. Attiecības starp valodām vienas sabiedrības ietvaros var skatīt, no vienas puses, kā stihisku un neprognozējamu sociālo attiecību izpausmi, no otras puses, - kā noteiktas sistemātiskas valstisku organizāciju darbības rezultātu (Das Gupta, Ferguson 1977: 4).

Ja vienā valstiskā veidojumā eksistē vairākas valodas, starp tām veidojas konkurence, it īpaši tad, ja valstī ir zems ekonomiskās attīstības līmenis, ir jūtamas atšķirības iedzīvotāju mentalitātē, pastāv dažādas reliģijas. Lai šādos gadījumos novērstu starpnacionālo attiecību stihisku saasināšanos, daudznacionālās valstīs jābūt skaidrai nostādnei, kāds juridisks statuss jāpiešķir katrai no valodām, kuru valodu izvēlēties par dominējošo, kādas sekas būs pieņemtajiem lēmumiem, kā tiks veicināta un kontrolēta lēmumu izpilde. Vairākumā pasaules valstu īpašas labvēlības statusu iegūst tikai viena (dažos gadījumos 2-3) no valstī

runātajām valodām. Tā parasti iegūst valsts vai oficiālās valodas statusu. Šajā jēdzienā tiek ietilpinātas vairākas pazīmes: 1) valoda funkcionē visās sociolingvistiskajās funkcijās (izņēmums var būt starptautiskie un reģionālie sakari), 2) tiek garantētas pilsoņu tiesības lietot šo valodu visā valsts teritorijā, 3) šīs valodas prasme ir nepieciešama, lai varētu strādāt noteiktās profesijās un ieņemt noteiktus amatus, 4) valsts garantē šīs valodas aizsardzību. Tā kā valodu konkurences cīņā lielākas iespējas paplašināt sociolingvistiskās funkcijas būs valodai ar augstāku lingvistisko kvalitāti, valsts valodas pētišana un kopšana, kas tradicionāli ir bijusi atsevišķu kultūras darbinieku (rakstnieku, valodnieku, skolotāju) darbības sfēra, kļūst par valstiski svarīgu uzdevumu. Valodai jābūt stilistiski diferencētai, ar bagātu vārdu krājumu, attīstītu terminoloģiju (Aitchison 1992: 492). Uz augstāko pozīciju valstī runāto valodu hierarhijā var pretendēt tikai valoda ar izkoptu literārās valodas formu.

Valodas pacelšana augstākā hierarhijas pakāpē dod iespēju sasniegt arī politiskus mērķus: konsolidēt nāciju, veicināt valsts iedzīvotāju integrāciju uz šīs valodas pamata, aizsargāt nacionālo kultūru un valodu no ārējas ietekmes, kā arī celt valodas kolektīva pašapziņu. Augstākā valodu hierarhijas pakāpe daudznacionālā valstī ir *valsts (oficiālā) valoda*.

Pasaules valstu praksē nepastāv konsekvence valsts dominējošās valodas apzīmēšanai. Tā atspoguļojas arī latviešu valodā, tāpēc pirmām kārtām nepieciešams noskaidrot terminoloģiju.

1953. gadā UNESCO vajadzībām izstrādātajā definīcijā noteikts, ka valsts valoda (angl. *national language*, fr. *langue nationale*) ir politiski, sociāli un kultūras ziņā vienota valstiska veidojuma valoda. Tā parasti ir nācijas simbols un tās vienotāja. Oficiālā valoda (angl. *official language*, fr. *langue officielle*) ir valoda, kas tiek lietota valsts pārvaldē, likumdošanā, izpildvaras un tiesu sistēmā (Phillipson 1992: 41). Tās funkcijas ir vairāk praktiskas nekā simboliskas. Tomēr praksē izteiktas nozīmes starpības starp šiem terminiem nav. Pat oficiāli monolingvālu valstu konstitūcijās to izvēle ir konvencionāla - termins valsts valoda lietots, piemēram, Brazīlijas, Ķīnas, Nepālas, Baltijas valstu konstitūcijās, bet termins oficiālā valoda - Ēģiptes, Francijas, Izraēlas, Monako, Salvadoras, Jemenas u.c. valstu konstitūcijās (Gauthier et al. 1993: 119). Vairāku oficiāli multilingvālu valstu konstitūcijās šie jēdzieni ir šķirti.

Latviešu valoda konstitucionāli ir atzīta par valsts valodu. Termins *nacionālā valoda* latviešu valodniecībā tradicionāli tiek lietots ar citu nozīmi (attīstīta tautības valodas forma, kas veidojusies nācijas konsolidēšanās laikā), tāpēc valodas valstiskā statusa raksturošanai tas nav izmantojams.

Lai gan pasaulē nav divu valstu ar identu valodas situāciju, tomēr atkarībā no valodas situācijas tipa ir iespējams veidot pārskatu par valodas problēmu risinājumu pasaulē un noteikt Latvijas vietu pasaules valodu situācijas tipoloģijā.

Valodas politika monoetniskās valstīs

Valstu, kurās visi iedzīvotāji runātu tikai vienā valodā, pasaulē nav. Arī relatīvi monoetnisku valstu ir maz. Etniski samērā homogēnas ir galvenokārt Eiropas valstis, piemēram, Islande (99% islandiešu), Portugāle (99% portugāļu), Itālija (98% itāliešu), arī Japāna (99% japāņu), Somālija (95% somāliešu) (Holmes 1992: 11). Šajās valstīs pamatiedzīvotāju valoda parasti ir noteikta par valsts vai oficiālo valodu konstitūcijā, bet īpašu valodas likumu monoetniskās valstīs parasti nav, jo pamatvalodai ir neapstrīdamas monopoltiesības galvenajās sociolingvistiskajās funkcijās. Tomēr arī šāda tipa valstīs var pastāvēt valodu problēmas, kas galvenokārt saistītas ar autohtono minoritāšu valodu tiesībām, imigrantu lingvistisko adaptāciju, kā arī ar valodas nacionālo variantu pastāvēšanu. Ja praktiski monoetniskās valstīs dzīvo arī nelielas minoritātes, to valodu tiesības var tikt aizsargātas ar likumu (farēriešu valoda Dānijā, frīzu valoda Nīderlandē, velsiešu valoda Lielbritānijā). Intensīvie migrācijas procesi, kas risinājušies pēdējā gadsimta laikā, un lielu cittautiešu kopienu rašanās ietekmē tradicionāli monolingvālo valodas vidi (turki Vācijā, alžīrieši Francijā, indieši un pakistānieši Lielbritānijā u.c.). Pēdējā desmitgadē aizvien lielāku vietu sāk ieņemt angļu valoda. Tāpēc tiek atzīts, ka pat šādās tradicionāli monolingvālās valstīs nepieciešama valodas politikas koncepcija, kas ietvertu attieksmi pret citām valodām, kā arī valsts pamatnostādnes svešvalodu lietošanā un apgūvē (Phillipson, Skutnabb-Kangas 1994b). Piemēram, Dānijā pašlaik nav nevienas akadēmiskas vai administratīvas institūcijas, kas nodarbotos ar valodas politiku, kaut

reāli pastāv autohtono minoritāšu valodu (eskimosu, farēriešu), imigrantu lingvistiskās adaptācijas un izglītības problēmas un iestāšanās Eiropas Savienībā ir ietekmējusi dāņu valodas pozīcijas pašu valstī. Arī citās relatīvi monolingvālās Eiropas Savienības valstīs vai valstīs, kas nākotnē varētu kļūt par Eiropas Savienības dalībvalstīm, valodas politikas lingvistiskais un pedagoģiskais aspekts kļūst arvien nozīmīgāks; plašās darbaspēka migrācijas dēļ prognozējams, ka arī valodas politikas juridiskajā aspektā var sākties konceptuālas pārmaiņas (Coulmas 1993/1994, Radnai 1994).

Valodas politika multietniskās valstīs

Pasaulē ir vairāk nekā 5000 valodu, bet tikai apmēram 250 valstu. Ievērojot valodas lielo lomu etnosu identitātes saglabāšanā un valsts iekšpolitikā, valodu konflikti vai to iespējas pastāv ikvienā multilingvālā valstī. Vairumu pēdējās desmitgades bruņoto iekšpolitisko konfliktu radījusi pretruna starp diviem starptautisko tiesību pamatprincipiem. Šie principi ir 1) valstu suverenitāte, teritoriālā integritāte un neatkarība stabilas starptautiskas sistēmas ietvaros un 2) tautu pašnoteikšanās tiesības (Boutros-Ghali 1992: 10). Viens no ceļiem, kā nepieļaut šo divu principu sadursmi, ir pārdomāta valodas politika, kas garantētu gan majoritātes, gan minoritāšu valodas tiesības.

Valsts integritāte parasti tiek nodrošināta arī ar valsts valodas mehānismu. Atkarībā no tā, vai par valsts (oficiālo) valodu tiek izvēlēta valsts pamatiedzīvotāju valoda vai arī citas valsts (parasti bijušās metropoles) valoda, varam runāt par *endoglosiju* vai *eksoglosiju* valodas politikā.

1. Endoglosija.

Valstis, kas par valsts vai oficiālo valodu ir izvēlējušās pamatiedzīvotāju valodu (valodas), iedalāmas vairākās grupās:

1) *par valsts valodu izvēlēta viena no pamatiedzīvotāju valodām; citām valodām oficiāla statusa valsts līmenī nav (konstitūcijās var būt pants par šo valodu aizsardzību, tām var būt oficiāls statuss noteiktos valsts reģionos).*

Šāda situācija parasti ir izveidojusies vēsturiski. Visbiežāk valsts valoda ir skaitliski lielākās etniskās grupas valoda, bet dažreiz tās izvēli nosaka citi apstākļi. Dž. Fišmens tos apzīmē ar jēdzienu "lielā tradīcija" (Fishman 1971: 34) - izvēlēta valsts valoda saistās ar noteiktu kultūrpazīmju grupu - vēsturi, reliģiju, valdošo slāni, literatūru - un veicina valsts iedzīvotāju integrāciju, piemēram, Somālijā, Etiopijā, Taizemē.

Piemēram, Austrijā 1955. gada 15. maija Valsts līgumā par neatkarīgas un demokrātiskas Austrijas atjaunošanu īpaši noteiktas arī slovēņu un horvātu valodas tiesības to kompakto dzīvošanas reģionos. Arī tiem austriešiem, kas par dzimto valodu atzinuši čehu vai slovaku valodu, saskaņā ar 1976. gada 7. jūlija Federālo aktu par Austrijas etnisko grupu legālo statusu tiek garantētas tiesības lietot dzimto valodu. Tomēr federālajā līmenī vienīgā oficiālā valoda saskaņā ar 1929. gada konstitūciju ir vācu valoda. Itālijā 1947. gadā tika pieņemts īpašs līgums par vācu minoritātes tiesībām Dienvidtirolē. 1972. gadā Trento un Bolcāno provincei piešķirtas autonomijas tiesības. 1948. gada Itālijas konstitūcijā panta par valsts valodu nav, kaut tai ir monopolfunkcijas praktiski visās sociolingvistiskajās sfērās (Gruning 1993).

Aplūkojot šo modeli, jāņem vērā, ka valodu statuss *de iure* var neatbilst valodu statusam *de facto*. Oficiālajam statusam var būt vairāk politiska un mobilizējoša jēga.

Spilgts piemērs ir Jaunzēlande. Pateicoties ilggadējam maoru aktivistu pūlēm panākt maoru valodas līdztiesīgu lietošanu administratīvajā sfērā, valsts pamatiedzīvotāju maoru valoda ir vienīgā valoda ar oficiālās valodas statusu (kopš 1987. gada), kaut faktiski sabiedriski nozīmīgās sociolingvistiskās funkcijas, veic angļu valoda (Holmes 1992).

Pie šīs grupas būtu pieskaitāmas arī Baltijas valstis, jo tajās par valsts valodu ir noteikta viena valsts pamatiedzīvotāju valoda.

2) vienlīdzīgs valsts vai oficiālās valodas statuss piešķirts divām vai vairākām pamatiedzīvotāju valodām.

Šim izplatītajam modelim ir vairāki varianti.

A. Paralēls abu valodu lietojums noteikts visā valsts teritorijā.

Teorētiski tas nozīmētu absolūti bilingvālu sabiedrību, identas sociolingvistiskas funkcijas un vienādu abu valodu prestižu. Praksē korektu piemēru šādai valodas situācijai atrast nav iespējams (Kloss 1973). Pat nedaudzajās valstīs vai to daļās, kur vietējo apstākļu specifikas dēļ pasludināta oficiāla divvalodība visā teritorijā, noteiktos reģionos tomēr dominē viena valoda.

Somijā vēsturiski izveidojusies savdabīga valodas situācija, kas nosacīti pieļauj runāt par divu valodu paralēlu lietojumu. 1919. gada 17. jūnija konstitūcijā ir noteikts, ka Somijas valsts valodas ir somu un zviedru valoda. Zviedru valoda bija dominējošā valoda Somijas teritorijā vairākus gadsimtus, un tai vēsturiski bija izveidojies augsts prestižs. Kaut tagad tikai 6% valsts iedzīvotāji ir zviedri, apzināti tiek veidota bilingvāla sabiedrība, kurā galvenā loma nav etnosu lielumam, bet kultūru mijiedarbībai. Valsts darbiniekiem tiek izvirzītas prasības valodu prasmē. Zviedriem Somijā nav administratīvas autonomijas. Lai strādātu administratīvu darbu vienvalodīgā municipalitātē, labi jāprot viena valoda un jāsaprot otra; lai dabūtu darbu bilingvālā municipalitātē, brīvi jāprot abas valodas. Arī pamatskolā otra valoda ir obligāta. Šādā veidā valsts cenšas saglabāt vēsturiski izveidojušos divu kultūru valsti. Nelielo zviedru valodas runātāju skaitu valsts cenšas kompensēt ar aizsardzības pasākumiem. Tomēr somu valodas funkcionālā slodze ir daudz lielāka, jo tā ir dzimtā valoda daudz lielākam etnosam nekā Somijas zviedri (Lauren 1987, Bušs 1996).

Kanādā, kur konstitucionāli noteiktas divas valsts valodas - angļu un franču - vienīgais oficiāli divvalodīgais reģions ir Ņūbrunsvikas province, tomēr arī tajā vairums iedzīvotāju ir monolingvāli; bilingvisms pastāv municipālās varas un pārvaldes līmenī.

B. Konstitucionāli valodām ir vienāds statuss, tās vienmērīgi tiek lietotas visā valsts teritorijā, bet tām ir atšķirīgas sociolingvistiskās funkcijas.

Luksemburgā ir trīs oficiālās valodas: letceburgiešu (vācu valodas Mozeles dialektu standartizēta forma, kas ieguvusi literārās valodas statusu), vācu un franču (1984. gada 24. februāra memorands, kas nosaka valodu lietojumu Luksemburgā). Letceburgiešu valodai piešķirts nacionālās valodas statuss. Letceburgiešu valoda tiek lietota parlamentā, daiļliteratūrā, dievkalpojumos, vācu valoda - galvenokārt masu informācijas līdzekļos, franču valoda- oficiālajā

lietvedībā. Visas trīs valodas tiek mācītas skolās; vidusskolas absolventi spēj brīvi runāt visās trīs valodās. Valsts valodas politikas mērķis ir paralēla trīs valodu funkcionēšana stingri nošķirtās komunikatīvās sfērās, un valsts iedzīvotāji praktiski veido vienotu valodas kolektīvu. Šāda netipiska situācija gan izskaidrojama ar valsts nelielo teritoriju un iedzīvotāju skaitu (2,6 tūkst. km², 367,2 tūkst. iedz.), kā arī ar valsts ģeogrāfisko stāvokli un ciešo saistību ar kaimiņvalstīm Vāciju, Franciju un Beļģiju (Davis 1994).

C. Valodām federālā līmenī ir vienāds statuss, bet dažādos valsts reģionos dominē tikai viena no tām.

Daudzu valstu teritorijā vēsturiski izvietojušies vairāki etnosi, kuru valodas var būt gan radniecīgas, gan pavisam tālas. Ja šie etnosi ir saglabājuši etnisko pašapziņu un dzīvo autonomos teritoriālos veidojumos, tad valstu konstitūcijās parasti ir noteiktas vairākas valsts valodas.

Šveicē saskaņā ar 1874. gada 29. maija konstitūciju (modificēta 1986.g.) tiek šķirts valsts valodas un oficiālās valodas jēdziens. Šveicē ir četras valsts valodas: vācu, franču, itāļu un retoromāņu valoda (piemērs valsts valodas simbola lomai). Valstī ir trīs oficiālās valodas: vācu (dzimtā valoda 65% iedzīvotāju), franču (18%) un itāļu (10%). Tajās tiek publicēti likumi un valdības lēmumi; darbojas parlaments, federālā pārvalde u.c. Tomēr Šveices iedzīvotāji neveido vienotu valodas kolektīvu, un faktiski par plaši izplatītu bilingvismu vai multilingvismu šai valstī runāt nevar (Watts 1991: 84). Šveices kantoni (izņemot dažus) ir iedalīti pēc valodu pazīmes, iekšējā pārvalde tajos notiek vienā valodā. To iedzīvotāji valodas un kultūras ziņā lielā mērā balstās uz attiecīgajām kaimiņvalstīm, tāpēc šveiciešu etniskā integrācija notiek lēni (Grin 1994).

Beļģija ir valsts ar aktīvu valodas likumdošanu; 100 gadu laikā izdots vairāk nekā 10 valodu likumu. Atbilstoši 1831. gada 7. februāra konstitūcijai (modificēta 1989.g.) Beļģijā ir četri lingvistiskie reģioni: franču (32% iedz.), flāmu (nīderlandiešu valodas nacionālais variants) (57% iedz.), vācu (1,3% iedz.) un bilingvālais Briseles reģions (9,7% iedz.). Kopš 1830. gada, kas izveidojās neatkarīga Beļģijas valsts, nozīmīgākajās sociolingvistiskajās sfērās sāka dominēt franču valoda, radās asimetrisks bilingvisms Flandrijā, bet Valonijas iedzīvotāji palika monolingvāli. Pieaugot flāmu nacionālajai pašapziņai, radās valodu konflikti. Valdības pasākumi bija vērsti galvenokārt uz flāmu valodas pozīciju nostiprināšanu: tika pieņemti likumi par flāmu valodu valsts iestādēs un tiesās (1873), par valodas mācīšanu skolās (1883), par amatpersonu flāmu valodas prasmi (1900). Tomēr nebija

izstrādāts skaidrs šo likumu realizācijas mehānisms, un valodu konflikti turpinājās. Beļģijas piemērs vēlreiz apstiprināja, ka sabiedrības sadalīšanās valodu kolektīvos, it īpaši tad, ja pastāv asimetrisks bilingvisms, palielina sociālo spriedzi. 1830. gadā tika pieņemts likums par lingvistisko norobežošanu un teritoriālo monolingvismu. Šis princips spēkā ir arī pašlaik, Beļģijas sabiedrība sadalījusies pēc valodu principa, izveidojušās trīs nošķirtas kopienas (Deprez 1987; Holvoet 1994). Pēc M.Djačkova uzskata (Дьячков 1993: 39), šāds modelis daudznacionālas valsts integritātei ir visbīstamākais. To pierāda arī pazīstamākās divkopienas valsts - Kipras - piemērs. Šīs valsts konstitūcijā (1960. gada 6. augustā) noteikts, ka valsts sastāv no grieķu un turku kopienām, un valstī ir divas oficiālās valodas. Tā kā starp šīm kopienām pastāv skaidras norobežošanās tendences un valodu konflikti, valodu lietošana konstitūcijā ir sīki reglamentēta.

D. Vienai no valodām ir piešķirts valsts valodas statuss, bet citām - oficiālās valodas statuss vai otrādi.

Srilankā saskaņā ar 1978. gada 31. augusta konstitūciju valsts valodas ir singāļu un tamilu valoda, bet oficiālā valoda - tamilu valoda.

2.Eksoglosija.

Šis valsts valodas izvēles tips raksturīgs galvenokārt bijušajām Lielbritānijas, Francijas, Portugāles, Nīderlandes un citu valstu kolonijām. Raksturīgākās valodas situācijas iezīmes šajās valstīs ir vairāku (pat līdz 200) vietējo valodu eksistence un tradicionāla Eiropas valodas izmantošana par saziņas līdzekli jeb *lingua franca* starp šo valodu runātājiem valsts teritorijā (*lingua franca* - viena no polietniskas valsts vai ģeogrāfiska reģiona valodām, ko izmanto saziņai starp etnosiem).

Par valsts valodu daudzās valstīs ir izvēlēta viena bijušās metropoles valoda. Šī valoda parasti ilgstoši lietota nozīmīgākajās sociolingvistiskajās funkcijās, to prot vai vismaz saprot lielākā daļa valsts iedzīvotāju. Nereti Eiropas valodas pasludināšana par valsts valodu ir vienīgais līdzeklis, kā pieklusināt cilšu konfliktus, kas radušies arī valodu dažādības dēļ. Tā ir etniski neitrāla, turklāt vairs neasociējas ar bijušo kolonizatoru valodu, bet tiek uztverta drīzāk kā rietumu civilizācijas izglītības apguves līdzeklis.

Šāds modelis izplatīts multilingvālajās Āfrikas valstīs. Franču valoda ir valsts valoda Beninā, Gabonā, Zairā, Senegālā, Čadā u.c., angļu valoda - Zambijā, Libērijā, Nigērijā, Tunisijā, Ugandā u.c., portugāļu valoda - Angolā, Mozambikā. Kamerūnā valsts valodas ir franču un angļu valoda. Nevienā Ziemeļamerikas un Dienvidamerikas valstī pamatiedzīvotāju valodai nav valsts valodas statusa (izņēmums - Paragvaja, kur valsts valodas ir spāņu un guarani, un Peru, kur oficiālā valoda ir spāņu un keču). Šī reģiona valstīs valsts vai oficiālā valoda ir spāņu (Argentīnā, Bolīvijā, Venecuēlā, Gvatemalā, Salvadorā, Nikaragvā u.c.) vai portugāļu valoda (Brazīlijā), angļu (Trinidādē un Tobago). Vairāku Āfrikas un Āzijas valstu valodas politikā ir paredzēti pasākumi vietējo valodu prestiža celšanai un to lietojuma funkcionālo sfēru paplašināšanai. Dažās valstīs oficiāli ir pasludināts mērķis attīstīt kādu vietējo valodu līdz valsts valodas līmenim.

3. Daudzās Āfrikas, Āzijas, kā arī citu reģionu valstīs valsts vai oficiālās valodas statuss piešķirts gan Eiropas valodai, gan vienai vai vairākām vietējām valodām. Šajās valstīs ir gan endoglosijas, gan eksoglosijas iezīmes.

A. Vietējai valodai ir valsts valodas vai valsts un oficiālās valodas statuss, Eiropas valodai - oficiālās valodas statuss.

Daudzās neatkarību ieguvušās valstīs valsts valodas statuss kādai no vietējām valodām tiek piešķirts politisku mērķu dēļ. Tas ir solis uz patiesu nacionālu neatkarību, veicina nācijas pašapziņu. Parasti par valsts valodu tiek izvēlēta valsts lielākā etnosa valoda vai arī vietējā valoda, kas tradicionāli tikusi lietota kā *lingua franca*. Tā kā šīs valodas pagaidām vēl nav pietiekami izkoptas un standartizētas, tām ir galvenokārt simbola funkcijas (valsts reprezentācijai u.tml.), bet galvenās sociolingvistiskās funkcijas veic Eiropas valoda.

Piemēram, Tanzānijā valsts valoda ir suahili, bet oficiālās valodas - suahili un angļu (Polomé 1980). Zairā ir četras valsts valodas - lingala, suahili, čiluba un kikongo -, bet tikai viena oficiālā valoda - franču valoda. Pakistānā valsts valoda ir urdu, oficiālā - angļu. Vanuatu Republikā valsts valoda ir bislama (pidžins), oficiālās valodas - bislama, angļu un franču. Senegālā valsts valodas statuss ir sešām vietējām valodām, bet oficiālā valoda ir franču valoda.

B. Vietējai valodai ir valsts valodas statuss, Eiropas valodai - valsts un oficiālās valodas statuss.

Paragvaja ir vienīgā Latīņamerikas valsts, kur nozīmīgās sociolingvistiskās funkcijās saglabājusies vietējā indiāņu valoda - guarani (prot 90% iedzīvotāju), tā tiek uzverta kā nacionālās identitātes simbols. Citās šī reģiona valstīs vietējām valodām ir zems prestižs salīdzinājumā ar spāņu vai portugāļu valodu. Šai valsti saskaņā ar 1967. gada konstitūciju par valsts valodu atzīta spāņu (prot 60% iedzīvotāju) un guarani valoda, bet par oficiālo valodu - spāņu valoda (Hornberger 1993/1994).

Haiti saskaņā ar 1983. gada konstitūciju valsts valodas ir franču valoda un Haiti kreolvaloda, bet franču valoda ir vienīgā oficiālā valoda.

C. Eiropas valodām un vienai vai vairākām vietējām valodām konstitucionāli ir vienlīdzīgs statuss.

Vairākās valstīs ir pasludināts, ka Eiropas valodai tas piešķirts tikai uz laiku. Šis laiks gan aizvien tiek pagarināts, jo vietējo valodu izplatība, prestižs un lingvistiskā kvalitāte nav pietiekama, lai aizstātu Eiropas valodu galvenajās sociolingvistiskajās sfērās.

Indija ir valsts ar sarežģītu etnolingvistisko situāciju. Šajā valstī ir apmēram 150 valodu. Saskaņā ar 1950. gada 26. janvāra konstitūciju, valstī blakus hindi un angļu valodai ir noteiktas vēl 15 oficiālās valodas. Valsts programma pakāpeniskai pārejai uz hindi kā valsts valodu nav bijusi sekmīga.

Dienvēstāfrikas Republikā saskaņā ar 1984. gada 3. septembra konstitūciju par oficiālajām valodām atzīta angļu valoda un afrikānss (holandiešu valodas nacionālais variants). Pašlaik, mainoties politiskajai situācijai valstī, oficiālās valodas statuss piešķirts vēl vienpadsmit vietējām valodām (McCormick 1994; Webb 1993/1994).

Seišelu salās ir trīs oficiālās valodas: angļu, franču un kreolu (87% valsts iedzīvotāju dzimtā valoda) valodas (1979. gada 5. jūnija konstitūcija). Valodas politikas mērķis ir masveida trilingvisms un kreolu valodas attīstības veicināšana, kas veicinātu sabiedrības konsolidāciju. Kreolu valoda šajā valstī veidojusies uz Rietumāfrikas franču pidžina un literārās franču valodas bāzes. Tā ir normēta, standartizēta valoda, kas plaši tiek lietota masu informācijas līdzekļos. Izglītības sistēma valstī veidota tā, lai nodrošinātu trīs valodu apguvi un nepieļautu interferences.

Singapūrā saskaņā ar 1965. gada 9. augusta konstitūciju ir četras valsts valodas: angļu, malajiešu, ķīniešu un tamilu. Malajiešu valodai kā autohtonai valodai tiek piešķirtas nominālas privilēģijas, piemēram, tajā dzied himnu un saka oficiālas runas, kaut valsts pārvalde notiek angļu valodā un tā ir arī saziņas līdzeklis starp etnosiem.

Lielākajā daļā pasaules valstu valodu statuss ir noteikts valsts konstitūcijā. Kā izpētījuši Kanādas zinātnieki (Gauthier F., Leclerc J., Maurais J. *Langues et constitutions: recueil des clauses linguistiques des constitutions de monde* 1993), īpaši panti par valodu ir 130 no 172 analizētajām konstitūcijām. Tomēr ir arī izņēmumi. Konstitucionāli noteiktas valsts vai oficiālās valodas nav, piemēram, ASV, Austrālijā, Argentīnā, Dienvidkorejā, Kubā, Dānijā, Japānā, Lielbritānijā, Meksikā, Polijā, Zviedrijā. Monolingvālās valstis vairumā gadījumu absolūto monopolvalodu nav uzskatīti par nepieciešamu nostiprināt konstitucionāli. Nereti valsts valoda oficiāli nav noteikta politisku apsvērumu dēļ, kaut tāda faktiski eksistē vai ir eksistējusi (ASV, Lielbritānijā, bijušajā PSRS un Dienvidslāvijā).

Atsevišķi ir vērts aplūkot valodas politikas pieredzi divās valstīs, kuru valodas situācijā saskatāma zināma līdzība ar valodas situāciju Latvijā un Baltijas valstīs. Šīs valstis ir Spānija (1. endoglosijas tips) un Kanāda (2. alohtonas endoglosijas tipa C apakštips).

Valodas politika Spānijā

Spānijā dzīvo 72% spāņu, 16% katalāņu, 8% galiciešu, 4% basku. F.Franko valdības laikā dominēja centralizētas valsts ideja un minoritātēm faktiski nebija nekādu tiesību. Pēc diktatūras krišanas Katalonijai, Basku zemei, kā arī citām provincēm tika piešķirtas autonomijas tiesības. Saskaņā ar 1978. gada 29. decembra konstitūciju Spānijas valsts oficiālā valoda ir kastīliešu resp. spāņu valoda. Citām valodām ir piešķirts vienlīdzīgs oficiālo valodu statuss atsevišķos valsts autonomajos reģionos (katalāņu un basku valodai - 1979. gadā, galiciešu valodai - 1981. gadā).

Katalāņu valoda ir viena no daudzajām latīņu valodas pēctecēm. Tā agrajos viduslaikos attīstījies Ibērijas pussalas ziemeļaustrumos,

tagadējā Spānijas un arī Francijas teritorijā. Turpmākajos gadsimtos valoda izplatījies arī Valensijā, Baleāru salās un Sardinijā.

Pirmie raksti katalāņu valodā radušies jau 12. gadsimtā; tieši šajā valodā sacerētie filozofiskie un teoloģiskie apcerējumi mainīja priekšstatu par latīņu valodu kā vienīgo zinātnes valodu. Tomēr 18. gadsimtā sākās Katalonijas un līdz ar to arī katalāņu valodas pagrimums. Kopš Filipa V laikiem par vienīgo Spānijas valodu tika pasludināta spāņu (kastīliešu) valoda, kas kļuva arī par katalāņu elites valodu. Katalāņu valoda saglabājās galvenokārt mutvārdu formā kā ģimenes un sadzīves valoda.

19. gadsimta beigās sākās Katalonijas ekonomiskais uzplaukums un līdz ar to arī nacionālās identitātes apzināšanās. Valodai radās simboliska vērtība augošajos ekonomiskajos un politiskajos konfliktos starp Kataloniju un centralizēto valdību Madridē. Valoda tika attīstīta un standartizēta, trijās desmitgadēs pilnībā nostabilizējās tās pozīcijas kultūras un izglītības jomā.

Generāļa Franko varas periodā Spānijā valdīja ne tikai politisks, bet arī kulturāls un lingvistisks centrālisms. Četrdesmit gadus valsts varas un pārvaldes iestādēs, sabiedrības informācijas līdzekļos, publiskos pasākumos bija atļauts lietot tikai spāņu valodu. Katalāņu valodas iznīcināšanai tika izmantotas gan atklāti represīvas metodes - aizliegums to izmantot par mācību valodu, grāmatu dedzināšana, pat fiziski sodi-, gan mēģinājumi katalāņu valodu ierindot starp folkloras vērtībām, kam modernajā pasaulē praktiskas nozīmes vairs nav. Šajā pašā periodā Katalonijā lavīnveidīgi pieauga imigrācija no citiem Spānijas reģioniem: 1975. gadā 38% Katalonijas iedzīvotāju bija pirmās paaudzes spāniski runājoši imigranti, kas netika stimulēti mācīties katalāņu valodu. Kritās valodas prestižs, un arī pašu katalāņu starpā aizvien vairāk sāka izplatīties spāņu valoda. 70. gadu beigās tikai 60% provinces iedzīvotāju prata katalāņu valodu, no tiem 97% katalāņu (Paulston 1992: 58). Tomēr šajā periodā tika aptverta valodas vērtība, cilvēki saliedējās valodas aizsardzībai, tādējādi sagatavojot ceļu liela apjoma valstiskai programmai katalāņu valodas atdzimšanai.

Spānijas 1978. gada Konstitūcijā valodu daudzveidība tika atzīta par nacionālo bagātību. Spāņu (kastīliešu) valodai tika piešķirts oficiālās valodas statuss visā teritorijā, bet katalāņu valodai līdztekus spāņu valodai - Katalonijā. 1983. gadā provincē tika pieņemts Valodas

normalizācijas likums, kas garantēja katalāņu valodas lietošanu visās sabiedriskās dzīves jomās.

Desmit gadu laikā Katalonijā valodas situācija un it īpaši attieksme pret valodu ir jūtami mainījusies. Vēl joprojām dominē spāņu valoda, tikai 68.3% Katalonijas iedzīvotāju spēj runāt katalāņu valodā, bet to saprot gandrīz visi (Laitin 1992). Valsts varas un pārvaldes institūciju darba valoda ir katalāņu valoda. Vizuālajā informācijā ir obligāts divu valodu lietojums. 1978. gadā tikai 3% skolu mācības notika katalāņu valodā; jau 1987. gadā šādu skolu bija 62%. Spāņu imigrantu otrā paaudze jau brīvi runā katalāņu valodā. Turklāt katalāņu valoda atdzimst asas konkurences apstākļos, jo spāņu valodas pozīcijas sargā tās valsts valodas statuss. Federālajā līmenī un provinces sakaros ar Madridi funkcionē tikai spāņu valoda (Hall 1990; Bastardas Boada 1987, 1994). Latvijai ļoti noderīga ir basku un katalāņu pieredze imigrantu lingvistiskajā asimilācijā, valodas mācīšanā pieaugušajiem, valodas prasmes līmeņu noteikšanā un valodas zināšanu pārbaudē.

Katalāņu valodas runātāju skaits ir lielāks nekā, piemēram, dāņu valodai, bet Eiropas Savienības līmenī tai nav oficiāla statusa. Eiropas valodu nākotne lielā mērā ir atkarīga no Eiropas Savienības valodas politikas, tāpēc Katalonijā liela uzmanība tiek pievērsta ES lingvistiskās likumdošanas ietekmei uz valodas situāciju dalībvalstīs.

Galvenā organizācija, kas atbild par valodas politiku Katalonijā, ir Valodas politikas ģenerāldirektorāts. Tajā nodarbināti 110 cilvēki un gada budžets, neskaitot algas, ir 14, 2 miljoni ECU. Analogiskā institūcijā -LR Valsts valodas centrā - strādā 6 cilvēki (Reniu i Treserras 1994).

Katalonijas Valodas normalizācijas dienestā visā Katalonijas teritorijā strādā 400 cilvēku; gada budžets ir 17 miljoni ECU. Latvijā līdzīgas funkcijas veic Valsts valodas inspekcija - 18 darbinieki - un Valsts valodas konsultāciju dienests - 2 darbinieki.

Katalāņu valodas padomi - koleģiālu institūciju, kas pieņem lēmumus valodas normu noteikšanā - vada Katalonijas prezidents, galvenā provinces amatpersona. Valodas politikas ģenerālplāna īstenošanas gaita atrodas tiešā valdības kontrolē. Normu avotu un valodas uzziņu literatūras izdošana tiek uzskatīta par prioritāru virzienu, un ik gadus tiek izdoti vairāki desmiti jaunu vārdnīcu un gramatiku.

Katalonijas sociolingvistikas institūtā ap 100 valodas politikas speciālistu nodrošina valodas politikas zinātnisko pamatu. Valsts

finansēta valodas situācijas kompleksa sociolingvistiska izpēte notiek ik gadus; pētījumu rezultāti tiek plaši izmantoti aktuālajā valodas politikā.

Basku zeme atrodas pie Francijas robežas. Baski - lingvistiski un etnoģenētiski unikāla tauta (633 000) - dzīvo arī Francijā un Navarras provincē. Basku zemē dzīvo 81% (511 000) basku. Pagājušā gadsimta beigās šajā teritorijā sākās intensīva industrializācija un plaša migrācija, kas radīja lielas lingvistiskas un etnokulturālas pārmaiņas. Basku zeme kļuva par vienu no bagātākajiem un attīstītākajiem Spānijas rajoniem, bet basku kultūra un valoda tika mērķtiecīgi iznīcināta. 70. gadu beigās basku valodu prata tikai ap 20% iedzīvotāju, piemēram, tikai 5% skolotāju. Kad Basku zeme 1979. gadā ieguva autonomiju, valodas atjaunošana kļuva par nacionālās kustības stūrakmeni. 1982. gadā tika pieņemts Basku valodas likums, kas kļuva par juridisko pamatu valodas ieviešanai visās dzīves jomās (Aizpurúa 1995).

Valodas politikas galvenais mērķis ir basku valodas atdzimšana un tās atjaunošana galvenajās sociolingvistiskajās funkcijās blakus kastīliešu valodai. Tātad šis ir reģions ar divām līdztiesīgām oficiālām valodām (Rotaetxe, Altzibar 1985). Abas valodas var tikt lietotas izglītības sistēmā, masu informācijas līdzekļos, profesionālajā, politiskajā un sabiedriskajā darbībā, publiskās sapulcēs un sanāksmēs. Lai nodrošinātu basku valodas ieviešanu 1991. gadā nodibināts Valodas politikas ģenerālsekretariāts, kas pakļauts tieši Basku zemes valdības prezidentam. Arī trijos valdības departamentos ir speciālas apakšvienības, kas atbild par valodas jautājumiem. Līdzās oficiālām institūcijām valodas atjaunošanā aktīvi iesaistās arī sabiedriskas un privātas organizācijas (Rotaetxe 1987).

Ir izstrādāts īpašs plāns basku valodas mācīšanai valsts ierēdņiem un arī stingras prasības basku valodas zināšanu pārbaudei. Pavisam ir 5 valodas prasmes līmeņi. 1. līmenis nozīmē pasīvu bilingvismu un elementāru runas un rakstu prasmi personām, kas strādā fizisku darbu un reti nonāk saskarē ar basku valodas runātājiem. 2. līmenis nepieciešams personām, kas basku valodu lieto mutvārdu saziņā. Tiek prasīta spēja labi saprast runātu un rakstītu tekstu, laba runātprasme, bet vidēja rakstītprasme. 3. līmeņa valodas prasmes līmenis pielīdzināts pamatizglītību ieguvuša basku valodas runātāja valodai. 4. līmenis pielīdzināts augstāko izglītību ieguvuša basku valodas runātāja valodai. 5. līmenī valoda jāzina cilvēkiem, kas profesionāli ir saistīti ar basku

valodu - tulkiem, valodas skolotājiem, valodniekiem. Nepieciešamais valodas prasmes līmenis atkarīgs no ieņemamā amata un arī no basku valodas aktīvu runātāju un valodas pasīvu pratēju proporcijām konkrētajā provinces vietā. No valodas prasmes pārbaudes valsts ierēdņi tiek atbrīvoti tikai tad, ja 1) tie sasnieguši 45 gadu vecumu, 2) tie ir fiziski vai psihiski nespējīgi apgūt valodu pieaugušiem paredzētosursos (La continuidad.. 1991). Konsekventas valodas politikas dēļ basku valodas pratēju skaits provincē jau pieaudzis līdz 80% (Dafis 1992: 55-70)

Valodas politika Kanādā

Kanādas valodas situācijai raksturīgs konflikts starp divu ieceļotāju grupu pēctečiem - anglokanādiešiem un frankokanādiešiem (Castonguay 1995). Tas sācies jau kopš 1763. gada, kad Kanādā nodibinājās britu kundzība. 1867. gadā par Kanādas konfederācijas nacionālās vienības pamatu tika atzīta angļu valoda un kultūra un angļu parlamentārā demokrātija. Vairākas franču cilmes kanādiešu paaudzes izjuta sociālo un nacionālo apspiestību; tradicionālos frankofonu rajonos sākās masveida anglofonu imigrācija un notika arī citu tautību imigrantu strauja lingvistiska asimilācija; uz angļu valodas bāzes (Maurais 1987: 362). 60. gados sākās intensīva frankokanādiešu nacionālās atdzimšanas kustība un cīņa par frankofonās Kvebekas provinces autonomiju. Tika pieņemti vairāki likumi, kas nostiprināja gan Kvebekas autonomiju, gan franču valodas statusu valstī (1969.g. Oficiālo valodu akts, 1973. g. parlamenta rezolūcija, 1982.g. Tiesību un brīvību harta). Saskaņā ar 1982. gada konstitūcijas 16. pantu Kanādas oficiālās valodas ir franču un angļu valoda. Kvebekas provincē oficiālā valoda ir franču valoda, un kopš 60. gadu beigām tiek veikti intensīvi pasākumi tās statusa nostiprināšanā. 1974. gada tika pieņemts akts par oficiālo valodu, valodas politikas pamatvirzieni ietverti 1977. gada 101. jeb franču valodas hartā. Harta papildināta 1983. gadā, bet 1986. gadā tajā tika izdarītas daži grozījumi, kas paplašina angļu valodas tiesības sociālajā sfērā (Willemyns 1992: 12). Provincē ir nodibināta Franču valodas padome, kuras struktūrās darbojas vairāk nekā 300 speciālistu; ir īpašs plāns franču valodas ieviešanai firmās un rūpniecības uzņēmumos, izstrādāta imigrantu apmācības programma. Tā kā

Kvebekas valodas politikas mērķis ir padarīt franču valodu par Kvebekas sabiedrības valodu, ieviests speciāls "morālā kontrakta" jēdziens. Saskaņā ar to imigrantam jāpieņem franču valoda kā kopīgā Kvebekas sabiedrības valoda. Tas nenozīmē lingvistisko asimilāciju, jo privātajā dzīvē indivīds var lietot jebkuru valodu. Daudz tiek domāts par franču valodas izkopšanu un angļu valodas aizguvumu aizstāšanu ar franču valodas vārdiem; tiek veidota franču terminoloģija un toponīmi. Liela vērība tiek veltīta provinces vizuālā tēla veidošanai - pēc iespējas netiek pieļautas izkārtnes, uzraksti, reklāmas angļu valodā, jo tad netiek stimulēta franču valodas mācīšanās un pašiem frankofoniem nerodas tik nepieciešamā pārliecība par progresu franču valodas ieviešanā (Maurais 1994a, 1994b). Padome nodarbojas arī ar franču valodas popularizēšanu, ik gadus izdod pārskatu par franču valodas atdzimšanas gaitu dažādās sociolingvistiskās sfērās. Šo pasākumu dēļ franču valodas runātāju skaits Kvebekas provincē jau sasniedzis 83%; 35% Kvebekas anglofonu ir bilingvāli (pārējā Kanādas teritorijā - ap 10%) (Williams 1991: 34). 75% citās valodās runājošo bērnu pašlaik apmeklē franču skolas (Grey 1994; Newman 1994).

Kanādā vērojams divu oficiālo valodu teritoriāls sadalījums angļu un franču valodas zonā. Federālajā pārvaldē tiek lietotas abas valodas, bet provincēs lielākā daļa iedzīvotāju ikdienā lieto tikai vienu valodu. Vienīgā oficiāli bilingvālā teritorija ir nelielā Ņūbrunsvikas province, tomēr arī tajā ir skaidrs teritoriāls iedalījums franču un angļu daļā. Provincēs pārvalde notiek divās valodās, bilingvāliem jābūt valsts ierēdņiem, bet iedzīvotāji runā savā dzimtajā valodā.

Kanādas pieredze rāda pirmām kārtām to, ka divu lingvistisku kopienu pastāvēšana ir spēcīgs faktors valsts dezintegrācijā. 1995. gada referendumā gan 51 % Kvebekas iedzīvotāju nobalsoja par palikšanu Kanādas konfederācijas sastāvā, tomēr separācijas tendences ir stipri jūtamas. Tas gan veicina franču valodas pozīciju nostiprināšanos Kvebekā, jo ir stingra psiholoģiska motivācija valodas atdzimšanai.

Latvijas un citu multilingvālo reģionu valodas situācijas salīdzinājums

Gandrīz ikvienā multilingvālā valstī iespējams atrast kopīgas iezīmes valodas situācijā, tomēr atšķirības valstu politiskajā sistēmā, vēsturiskajā

attīstībā, iedzīvotāju etnodemogrāfiskajā sastāvā un psiholoģijā padara neiespējamu tiešu vienas valsts valodas politikas principu un metožu izmantojumu citas valsts valodas politikā. Valodas situāciju un valodas politikas komparatīvi pētījumi tomēr ir nepieciešami, lai nostiprinātu valodas politikas zinātnisko pamatu, it īpaši sabiedrības transformācijas periodos. Veidojot Latvijas valodas politikas zinātnisko pamatu, citu multilingvālo valstu pieredze tiek plaši izmantota. Savukārt aktīvie sociolingvistiskie procesi Baltijas valstīs rosinājuši ārvalstu pētniekus analizēt tos pasaules un Eiropas kontekstā, kā arī veikt komparatīvus pētījumus. Baltijas valstu, īpaši Igaunijas, un citu reģionu valodas situācijas un valodas politikas salīdzinājumu snieguši Ž.Morē (Maurais 1991, 1994a, 1994b), F.Grins (Grin 1991), D.Leitins (Laitin 1992), M.Rannuts (Rannut 1994), M.Djačkovs (Дьячков 1993, Djačkovs 1994), G.Šafirs (Shafir 1995), M.Kirkvuds (Kirkwood 1991, 1995), U.Ozoliņš (Ozolins 1995), I.Druviete (1994, 1995), J.Valdmanis (Valdmanis 1995, 1996), O.Bušs (1995, 1996), T.Skutnaba-Kangasa un R.Filipsons (Skutnabb-Kangas, Phillipson 1995) un citi. Tomēr salīdzinājumā ar citiem valodas problēmu reģioniem (Kvebeka, Indija, Centrālāfrika, Šveice, Beļģija u.c.) Baltijas valstīm īpaša uzmanība veltīta netiek.

Salīdzinot Latvijas, Spānijas (Karalonijs, Basku zemes) un Kanādas (Kvebekas) valodas situāciju, redzamas vairākas paralēles: 1) valodu zaudētās sociolingvistiskās funkcijas tiek atjaunotas pēc ilga inkorporācijas perioda centralizētā valstī vai pēc ilgstoša citas valodas dominēšanas perioda, 2) notikušas nozīmīgas iedzīvotāju etniskā sastāva pārmaiņas un asimetriska bilingvisma izveidošanās, 3) valoda tiek skatīta kā nacionālās autonomijas un nācijas atdzimšanas simbols, 4) valodu statuss ir noteikts konstitucionāli, ir pieņemti valodu likumi un radītas speciālas institūcijas to izpildes organizēšanai. Kopīga ir arī iezīme, ka rusofonu tiesības Latvijā un anglofonu tiesības Kvebekā aktīvi aizstāv lielās kaimiņvalstis (Krievija un ASV). Atšķirīgas iezīmes ir: 1) atšķirīgs valstiskais un valodu statuss. Latvija ir neatkarīga valsts, latviešu valoda ir vienīgā valsts valoda Latvijā. Kanādā franču valoda ir viena no divām oficiālajām valodām valsts mērogā, bet "reģionāla vairākuma" oficiālā valoda tikai Kvebekā. Basku un katalāņu valodai oficiāls statuss ir tikai attiecīgajās Spānijas provincēs, bet ne federālā mērogā, tāpēc valodas politikas oficiālais mērķis ir bilingvisms; 2) dažāds ir valstu ekonomiskais stāvoklis. Spānijas reģionālo valodu

aizsardzībai un franču valodas aizsardzībai Kvebekā tiek atvēlēti lieli līdzekļi, kādus Baltijas valstu valodas politikas realizēšanā ieguldīt pašlaik ir neiespējami.

Latvijai noderīga ir Kvebekas pieredze valodu likumu praktiskajā īstenošanā un to izpildes kontrolē; Franču valodas harta bija viens no paraugiem Latvijas valodu likumam. Tomēr jāapzinās arī lielās atšķirības starp Latviju un Kvebeku gan valstiskajā statusā, gan iedzīvotāju etnodemogrāfiskajā statusā, gan konkurējošo valodu prestižā. Franču valoda ir viena no t.s.pasaules valodām, Kvebekas franču valodas padome saņem atbalstu no Starptautiskās franču valodas padomes. Liela starpība ir Latvijas un Kanādas ekonomiskās attīstības līmenī. Valodas atjaunošana ir dārgs pasākums - franču valodas nostiprināšanai ik gadus tiek atvēlēti ap 10% no provinces budžeta, bet Kvebekas piemērs rāda, ka lieli finansiāli ieguldījumi valodas likumu īstenošanā ir nepieciešami.

No piemēriem, kas aptver tikai nelielu pasaules valstu daļu, skaidri redzams, ka valodas situācijas un tās valstiskās regulēšanas tipoloģija ir visai nosacīta. Etnodemogrāfiskā un politiskā situācija, etnosu mentalitāte, vēsturiskā pieredze dažādās pasaules valstīs ir atšķirīga; atšķirīgs ir valodu konstitucionālais statuss un likumdošana valodu jomā. Valodas politikas pasākumi, kas dod labus rezultātus vienā valstī, var izrādīties pilnīgi nederīgi vai pat kaitīgi citā valstī. Tāpēc citu valstu pieredze valodas politikā izmantojama kritiski un analītiski, it īpaši unikālajā Baltijas valstu situācijā. Vēsturisku un etnodemogrāfisku apstākļu dēļ nav iespējams vilkt tiešas paralēles Baltijas valstu un citu reģionu starpā. Tomēr jāatzīst, ka vairākos no nedaudzajiem rakstiem, kas pēdējos gados veltīti Baltijas valstu valodas politikai, valodas situācija Latvijā, Lietuvā un Igaunijā traktēta samērā virspusīgi (skat. piem., Smith et al. 1994; Kirby 1995; Pupovac 1994). Tas norāda, ka vēl joprojām teorētiski nav atrisināts jautājums par valodas aizsardzības pasākumu atkarību no valsts un valodas formālā juridiskā statusa. Majoritātes un minoritātes jēdzienu nekorekts traktējums attiecībā uz Baltijas valstu valodas politiku liecina, ka joprojām dzīvotspējīgs ir ideālistiskais viedoklis par valodu faktiskās hierarhijas tiešu atkarību no valodu oficiālā statusa valstī.

Secinājumi

Saskaņā ar iepriekšminēto valodu situāciju tipoloģiju, Latvijas valodas situācija raksturojama kā *multietniskas valsts endoglosijas tipa 1. apakštips*. Valsts valoda ir viena no pamatiedzīvotāju valodām, un citām valodām oficiāla statusa konstitucionālā līmenī nav. Tādējādi Latvijā pastāv dihotomija *valsts valoda - minoritāšu valodas* un valodas politikas pamatmērķis ir valodu hierarhijas nostiprināšana un valsts valodas un minoritāšu valodu sociolingvistisko funkciju nošķiršana. Tomēr valodas situācijā pastāv reāla pretruna starp juridisko un faktisko valodu hierarhiju, tādēļ Latvijas valodas politikas izpratnē īpaši nozīmīga ir vēsturisku, etnodemogrāfisku un lingvistisku faktoru analīze.

NOBEIGUMS

Valoda nav tikai zīmju sistēma, kas nodrošina verbālo komunikāciju. Daudzas valodas ir ieguvušas papildus funkcijas, piemēram, simbolisko funkciju, kas ir ļoti nozīmīga imigrantu un minoritāšu lingvistiskās lojalitātes analīzē. Valoda ir daudzu zinātnes nozaru izpētes objekts. Tradicionālās lingvistikas ietvaros tiek analizēta galvenokārt valodas sistēma un dažādu līmeņu valodas parādības sinhroniskā vai diahroniskā aspektā, abstrahējoties no šīs valodas runātāju kolektīva; sociologi un demogrāfi, kas analizē sabiedrības lingvistisko diverģenci, savukārt nevelta uzmanību valodu lingvistiskajam raksturojumam. Šī "šizoīdā realitāte" (J. de Vries 1991) var tikt pārvarēta, izmantojot kompleksas sociolingvistiskas pētījumu metodes.

Ievērojot valodas lielo nozīmi valsts dzīvē, etnolingvistiskie procesi valstī parasti tiek apzināti vadīti. Šādu valdības vai citu autoritatīvu institūciju rīcību apzīmē ar terminiem *valodas plānošana (language planning)*, *valodas politika (language policy)*, *glotopolitika (glottopolitics)*, angļu valodā tiek lietoti arī termini *language development*, *language regulation*, *language management*. Tā kā latviešu valodā jau pastāv noteiktas sociolingvistiskas terminoloģijas tradīcijas, valodas situācijas juridiskās regulēšanas pasākumu kopums apzīmējams ar terminu *valodas politika*. Termins *valodas plānošana* būtu attiecināms tikai uz vienu valodas politikas atzaru - valsts valodas normalizācijas pasākumiem (Cooper 1989: 29-31).

Valodas politika, it īpaši multilingvālās valstīs, ir svarīga un likumsakarīga valsts, sabiedrisku grupējumu, partiju iekšpolitikas un etnopolitikas daļa, kas likumsakarīgi ir saistīta ar izglītības un kultūras politiku. Valodas politiku var definēt kā organizētas aktivitātes sabiedrības lingvistisko problēmu risināšanā. Valodas politikas ieviešanā izšķirami divi pamatvirzieni, kas skar valodu gan kā sabiedrības komunikācijas līdzekli, gan kā simbolisku sistēmu: 1) tiek noteiktas valstī runāto valodu sociolingvistiskās funkcijas, reglamentētas valodu savstarpējās attiecības sociumā (juridiskais aspekts), kā arī 2) tiek veikti pasākumi valodu zinātniskai izpētei, bagātināšanai un normalizācijai

(lingvistiskais aspekts). Starptautiskajā praksē šie virzieni tradicionāli tiek apzīmēti ar terminiem *status planning* un *corpus planning*.

Tomēr ir iespējams izdalīt dažas aksiomātiskas patiesības, kas jāņem vērā ikvienas daudznacionālas valsts valodas politikā.

1. Valodas politikas pamatā jābūt plašiem, daudzpusīgiem un regulāriem sociolingvistiskiem pētījumiem.

2. Valodas politikai cieši jāsaistās ar citiem valsts iekšpolitikas pamatvirzieniem; tās pamatā jābūt oficiāli pieņemtiem valodas likumiem un normatīvajiem aktiem; valsts līmenī jāizstrādā likuma ieviešanas un izpildes kontroles mehānisms.

3. Bilingvāla sabiedrība ir pārejas posms uz monolingvālu sabiedrību, tāpēc valsts valodas prioritāte sabiedriski nozīmīgās dzīves sfērās jānodrošina ar likumu un nav pieļaujams citu valodu lietojums valsts varas un pārvaldes institūcijās un valsts finansētos masu informācijas līdzekļos; valstij jāgarantē iespējas iztikt tikai ar valsts valodu visās sociolingvistiskajās sfērās. Vienlaikus jāgarantē indivīda lingvistiskā brīvība privātajā dzīvē.

4. Nozīmīga ir gan valsts valodas mācīšanas sistēmas izstrāde gan pieaugušiem, gan bērniem. Valstij jārada iespējas apgūt valsts valodu visiem valsts iedzīvotājiem un imigrantiem.

5. Jānodrošina valsts valodas jūtams pārsvars vizuāli uztveramā sfērā - uzrakstos, plakātos, reklāmās, iestāžu un firmu nosaukumos, preču zīmēs u.tml., jo tam ir milzīga psiholoģiska nozīme.

6. Par valsts valodu var būt tikai valoda ar kodificētu literārās valodas formu; vienlīdz nozīmīgs ir gan valodas politiskais, gan lingvistiskais aspekts (valsts valodas zinātniska izpēte, terminoloģijas izstrāde, literārās valodas normu kodifikācija, valsts valodas runātāju valodas prasmes līmeņa paaugstināšana un lingvistisko zināšanu popularizēšana).

7. Pamats valodas politikai ir valodas situācijas analīze, nodrošinot relevantu sociolingvistisku datu iegūvi un to multidisciplināru analīzi. Vēstures, politoloģijas, etnogrāfijas, ģeogrāfijas, sociālās psiholoģijas un citu zinātņu atziņas paplašina sociolingvistisko datu analīzes metodes un padziļina to interpretāciju.

Kopš Latvijā runāto valodu hierarhijas maiņas sākuma pagājuši astoņi, kopš reālas valodu likuma darbības sākuma - četri gadi. Latviešu valodas

sociolingvistisko funkciju atjaunošana norit normāli, ņemot vērā šī procesa sarežģīto vēsturisko, politisko un psiholoģisko fonu.

Ir notikušas pārmaiņas Latvijas vizuālajā tēlā Latviešu valoda kļuvusi par valsts un pašvaldību iestāžu darba valodu, iedzīvotāji var griezties tajās, kā arī vairumā gadījumu sadzīves pakalpojumu un medicīnas iestādēs valsts valodā. Pilsonības likumā ietverti stingri latviešu valodas prasmes kritēriji LR pilsonības iegūšanai. Vairāk nekā 250 000 cilvēku nokārtojuši valsts valodas prasmes atestāciju. Ir paplašinājusies latviešu valodas mācīšana gan bērniem, gan pieaugušajiem. Radīts juridisks un institucionāls nodrošinājums valsts valodas statusam.

Latvijas Republikas Valsts valodas likums ir koordinēts ar citiem LR likumiem, kas skar valodu lietojuma sfēru (Izglītības likums, Pilsonības likums, Likums par elektroniskajiem sabiedrības saziņas līdzekļiem u.c.). Pagaidām nav panākts pilnīgs Valsts valodas likuma juridiskais nodrošinājums, jo nav izdarīti nepieciešamie papildinājumi LR Likumā "Par papildinājumiem Latvijas administratīvo pārkāpumu kodeksā valsts valodas jautājumos".

Latvijas Republikā nepieciešams vienots valodas politikas koordinācijas centrs, kas aptvertu gan juridisko, gan lingvistisko, gan pedagoģisko valodas politikas aspektu. Šīs funkcijas jāveic LR Tieslietu ministrijas Valsts valodas centram. Paralēlu nekoordinētu struktūru darbība kādā valodas politikas aspektā, piemēram, valodas mācīšanā, pašreizējā laika posmā jāatzīst par nevēlamu.

Latvijas Republikā pašlaik eksistē pašas nepieciešamākās valodas politikas realizēšanas institūcijas un ir pieņemti pamata likumi. Tomēr šo institūciju darbībai nav pietiekams organizatoriskais un finansiālais nodrošinājums. Valsts valodas centra komisiju sagatavoto likumprojektu pieņemšana nepamatoti ieilgst.

Vēlētajām institūcijām, kas nodarbojas ar valodas politikas lingvistisko aspektu, ir nepieciešams vienādot administratīvo pakļautību. Pašlaik Terminoloģijas komisija darbojas Latviešu valodas institūtā, Vietvārdu komisija - Ministru kabineta, Latviešu valodas komisija - Valsts valodas centra pakļautībā. Šo komisiju lēmumiem jābūt ar likuma spēku, un jāparedz administratīvā atbildība par valodas normu neievērošanu.

20. gadsimta 90. gados Latvijā psiholoģisko faktoru ietekme uz valodas politikas realizāciju ir stipri izteikta. Pēc attieksmes pret valodas

situāciju un tās regulēšanas pasākumiem Latvijas iedzīvotāji iedalāmi divās pamatgrupās, kas nosacīti atbilst latviešiem un krieviem. Pārējo minoritāšu pārstāvji lielākā vai mazākā mērā valodas problēmu uztverē identificējas ar vienu no šīm pamatgrupām.

Ja valstī pastāv tik krasa etniska diferenciācija attieksmē pret kultūru un valodu kā nacionālas valsts eksistences idejisko pamatu, nacionāla konflikta iedīgļi pastāv. Tomēr tie ne vienmēr noved pie konfliktu manifestēšanās. Pastāv zināmi nosacījumi, kā prognozēt situācijas attīstību arī atkarībā no etnopsiholoģiskiem faktoriem un izvēlēties piemērotākos valodas politikas mehānismus valodu koeksistences nodrošināšanai.

Nozīmīgākā psiholoģiskā problēma divu lielāko Latvijas etnosu valodas situācijas uztverē saistās ar majoritātes un minoritātes jēdziena labilitāti. Latvijas krieviem vairāku iemeslu dēļ ir grūti attīstīt minoritātes apziņu, latvieši savukārt nejūtas kā majoritāte. Šāda situācija uzskatāma par pārejas posma iezīmi, tomēr tā nedrīkstētu ieilgt. Pašlaik abās pamatgrupās joprojām dzīvi ir emocionāli stereotipi, kas traucē reāli uztvert valodas situāciju un rada neatbilstību starp valodas oficiālo statusu un šīs valodas runātāju lingvistisko uzvedību.

Latviešu vidē par negatīvu iezīmi atzīstama pārlieta paļaušanās uz oficiālu institūciju darbību valodas politikā, bet nepietiekami tiek novērtēta pašu valodas runātāju aktivitāte komunikācijas valodas izvēlē gan sadzīvē, gan oficiālajā saziņā. Tajā pašā laikā visai izplatīts ir no mūsdienu zinātnes pozīcijām kļūdainais viedoklis, ka minoritātes apdraud nacionālas valsts pastāvēšanu, tāpēc novērota arī nepamatota vēršanās pret minoritāšu valodu lietošanu vispār un citas pārspilēti etnocentriskas ievirzes radītas pārmērības. Par paraugu daudzi latvieši joprojām atzīst 1918. gada Latvijas Republikas valodas politiku, kaut arī sabiedrības informētība par faktiskajiem sociolingvistiskajiem procesiem 20.-30. gados ir ļoti vāja. Sabiedriskajā domā pastāv retrospektīvs ideāls, kas neatbilst ne reālajai situācijai pagātnē, ne arī ir izmantojams pašreizējā situācijā. Nākotnē vērstas stratēģiskas valoda politikas realizēšanu zināmā mērā apgrūtina arī naiva ticība pēckara imigrantu masveida repatriācijai un starptautiskās sabiedrības aktīvam atbalstam vēsturiskās netaisnības seku likvidēšanai.

Krievu sabiedrībā vēl joprojām nav izprasts krievu un krievu valodas statuss Latvijā. Minoritātes statuss pagaidām netiek pieņemts ne terminoloģiski, ne faktiski. Plaši izplatīti ir kļūdaini priekšstati par valodu

perspektīvām pasaules mērogā, par valodu izzušanas cēloņiem, kā arī voluntārs jēdzienu (kā *cilvēktiesības, divvalodība, integrācija* u.c.) traktējums. Nereti sastopama demagoģiski nihilistiska attieksme pret valodu ("vai nav vienalga, kurā valodā runā", "visi latvieši jau saprot krieviski" u. tml.). Novērojami arī lielvalstiska šovinisma recidīvi, krievu valodas kvalitātes pārspilējums un latviešu valodas kvalitātes apšaubīšana. Individā līmenī vēlmi mācīties latviešu valodu visai bieži ietekmē ticība mītam par krievu nespēju apgūt valodas, par latviešu valodas grūtumu, kā arī Latvijas kā suverēnas valsts nākotnes apšaubīšana un cerība uz valstiskās iekārtas maiņu.

Visā Latvijas sabiedrībā vērojama nepilnīga izpratne par valsts valodas politikas mērķiem, par valodu statusu Latvijā un par to koeksistences iespējām. Sabiedrības informācijas līdzekļi pašlaik valodas problēmas aplūko nevis analitiskā, bet emocionalizētā skatījumā, attiecīgi noskaņojot arī savu lasītāju un klausītāju loku. Īpaši tas sakāms par krievu presi, kas aktīvi veido sabiedrisko domu Latvijas valodas politikai nelabvēlīgā virzienā. Ja šāda tendence turpināsies, var prognozēt etnisko attiecību saasināšanos Latvijas sabiedrībā, kas jūtami iespaidos valodas situācijas attīstību, tādēļ labvēlīgas psiholoģiskas nostādnes veidošanai uzmanība jāveltī valstiskā līmenī, nepieļaujot atsevišķu grupu vai politisku spēku manipulāciju ar sabiedrisko domu. Latvijas iedzīvotāju etnodemogrāfiskā sastāva un majoritātes- minoritātes komplicēto attiecību dēļ subjektīvajam faktoram valodas politikā var būt pat izšķiroša loma.

Sabiedrībā joprojām izplatīti visai virspusēji priekšstati par sabiedrības un valodas attiecībām. Daudz vairāk sabiedrība jāizglīto tieši teorijā (populārzinātniski raksti, TV pārraides (piemēram, ļoti noderīgs būtu cikls TV par etnopolitiku un valodas politiku dažādās pasaules valstīs).

Valsts valodas statusam Latvijas Republikā nepieciešams konstitucionāls nodrošinājums. Tādēļ Latvijas Republikas Satversmē iekļaujams pants: "Latvijas Republikā valsts valoda ir latviešu valoda".

Viens no valodas politikas pamatuzdevumiem ir risināt sabiedrības lingvistiskās problēmas. No sociālās psiholoģijas viedokļa ir svarīgi, vai valodas situāciju paši valodas kolektīvu locekļi vērtē kā problemātisku.

Valodas problēmas var izpausties divos līmeņos - lingvistiskajā (valoda kā sistēma, tās kvalitāte, vārdu krājums) un sociālajā (valoda kā komunikācijas līdzeklis). Sociālajā līmenī valodas kolektīvu locekļi

(parasti lingvistiskās minoritātes, imigranti, viesstrādnieki) saskaras ar grūtībām, kad viņi vēlas lietot savu valodu saziņai ar citiem sabiedrības locekļiem, iegūt informāciju vai izglītību savā valodā.

Valodas politikas ietvaros netiek risinātas visas lingvistiskās problēmas. Vērā tiek ņemti trīs galvenie aspekti:

- a) apjoms - cik daudz indivīdu skar šī problēma,
- b) stabilitāte- cik ilgi šāda problēma eksistē un vai tā var atrisināties dabiskā ceļā,
- c) intensitāte - kāda ir diskriminācijas vai diskomforta pakāpe, ko izjūt indivīdi.

Lingvistiskās problēmas *apjoms* parasti atkarīgs no valodas kolektīva lieluma (piemēram, tas būs lielāks katalāņiem Spānijā nekā kurdu bēgļiem Zviedrijā), *stabilitāte* - no valodas kolektīva tradicionāluma attiecīgajā teritorijā (tradicionālās minoritātes valodas problēmas skar vairāk nekā imigrantus, viesstrādniekus vai tūristus). *Intensitāte* var tikt attiecināta uz fiziskās drošības aspektiem (veselības aprūpes iestādes šai ziņā ir svarīgākas nekā veikali) vai uz ekonomisko labklājību. Minētos aspektus var vērtēt, izmantojot dihotomiju *nozīmīgs/nenoīmīgs*. Teorētiski iespējamās 8 pozīcijas - nozīmīgi var būt visi trīs aspekti, viens vai divi no tiem, visi aspekti var būt arī *nenoīmīgi*. Valdības parasti izstrādā valodas politikas koncepciju, ja vismaz viens lingvistiskās problēmas aspekts tiek atzīts par nozīmīgu. Visi trīs aspekti parasti ir nozīmīgi reģionos, kur eksistē lielas lingvistiskās minoritātes, piemēram, franči Kvebekā, katalāņi Spānijā, hispanofoni ASV (Vries 1991).

Arī Latvijā valodas situācija vērtējama kā problemātiska, jo valodu koeksistences jautājumi ir nozīmīgi lielai sabiedrības daļai, tie ir ilgstoši (stabili), tomēr nebūtu vērtējami kā intensīvi.

Latviešu valodas pozīcijas Latvijā nosaka vairāki savstarpēji mijiedarbīgi apstākļi. Pozīciju nostiprināšanos veicina galvenokārt šādi faktori:

1. Latvijas Republikas neatkarības atjaunošana un valsts valodas statusa piešķiršana latviešu valodai.
2. Valodas likuma pieņemšana un tā izpildes kontroles institūciju nodibināšana.
3. Labvēlīgu etnodemogrāfisko pārmaiņu virzieni: 1) latviešu īpatsvara palielināšanās jaundzimušo vidū, 2) migrācijas virziena maiņa, 3) skolēnu skaita pieaugums latviešu mācībvalodas skolās.
4. Psiholoģisko pamatnostādņu maiņa minoritāšu pārstāvju vidē.

Kā faktorus, kuru ietekme ir negatīva, varētu minēt:

1. Valsts institūciju un sabiedrības nespēja nodrošināt motivāciju mācīties un lietot latviešu valodu privātās uzņēmējdarbības sfērā.
2. Krievu valodas dominēšana sabiedrības informācijas un izklaides sfērā (īpaši TV).
3. Krievijas un dažu starptautisko organizāciju kampaņas par šķietamo krievvalodīgo iedzīvotāju diskrimināciju Latvijā.
4. Latviešu minoritātes komplekss.

Tomēr, kaut arī vairākās sociolingvistiskajās funkcijās valsts valodai vēl nav panākta nepieciešamā monopolfunkcija, var secināt, ka latviešu valodas pozīcijas pašreizējā laika posmā ir stabilas. Pašreizējā stāvokļa saglabāšanā un progresa nodrošināšanā īpaša nozīme ir adekvātai lingvistiskajai likumdošanai.

Nemot vērā pašreizējās desmitgades pārejas posma statusu Latvijā, lingvistiskajai likumdošanai jāatbilst valodas situācijas dinamikai. 1992. gadā veiktie grozījumi un papildinājumi 1989. gada 5. maija LPSR Valodu likumā, kā arī 1996. gada Valsts valodas likumprojekts vērtējami kā jaunas, likumsakarīgas pakāpes valodas politikā. Papildinājumi un grozījumi esošajos valodas likumos un normatīvajos aktos, kā arī jauna Valsts valodas likuma pieņemšana jāatzīst par normālu un vēlamu procesu. Arī turpmākajos gados lingvistiskā likumdošana regulāri jāpārskata atbilstoši sabiedrības vajadzībām un sociolingvistiskās situācijas pārmaiņām.

BIBLIOGRĀFIJA

Aitchison J. (1992). Assessing language status: some problems. - *Status Change of Languages*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 487-495.

Aizpurúa X. (1995). Los censos y las encuestas sociolingüísticas como instrumentos básicos de la evaluación de la política lingüística. - *European Conference on Language Planning. Pre-Print Volume*. Barcelona, 49-50.

Alfredsson G. (1993). Minority rights: A summary of existing practice. - *The UN Minority Rights Declaration*. Ed by A. Phillips and A. Rosas. Turku/London, 73-79.

Aleksejeva T. (1994). Some aspects of Hebrew history in the Duchy of Courland (1561-1795). - *Humanities and Social Sciences. Latvia*, 2(3), 4-20.

Ammon U. (1991). The status of German and other languages in the European Community. - *A Language Policy for the European Community. Prospects and Quandaries*. Ed. by F. Coulmas. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 241-255.

Anderson A.B. (1990). Comparative analysis of language minorities: a sociopolitical framework. - *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. Vol. 11, Nos 1&2, 119-134.

Apine I. (1992). Nacionālā pašapziņa ceļā uz demokrātiju. - *LZA Vēstis, A daļa*, Nr. 10, 20.-22.

Apine I. (1995a). *Baltkrievi Latvijā*. R.: FSI.

Apine I. (1995b). Latvijas minoritātes integrācijas procesa kontekstā. - *Nacionālā politika Baltijas valstīs*. R.: Zinātne, 66-83.

Apine I. (1995c). Tolerance nacionālajās attiecībās. - *LZA Vēstis, A daļa*, 9/10, 49-56.

Appel R., Muysken P. (1987). *Language Contact and Bilingualism*. Bristol: J.W. Arrowsmith Ltd.

Atlas of the World's Languages (1994). Ed. by C.Moseley and R.E.Asher. London: Routledge.

Barbare Dz. (1976). *Latviešu padomju valodniecība 30 gados (1945-1975)*. Bibliogrāfisks rādītājs. R.: Zinātne, 1976.

Bartsch R. (1987). *Norms of Language. Theoretical and Practical Aspects*. London/New York: Longman.

Bastardas Boada A. (1987). L' aménagement linguistique en Catalogne au XX siècle. - *Politique et aménagement linguistiques/textes publiés sous la dir. de J.Maurais*. Québec: Conseil de la langue française. 121-158.

Bastardas Boada A. (1994). Catalans et immigrants hispanophones en Catalogne: le changement de la langue des intercommunications. - *Langues et sociétés en contact*. Publiés par P.Martel et J.Maurais. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 327-340.

Batley E. et al. (1993). *Les politiques linguistiques dans le monde pour le 21ème siècle*. Rapport pour l'UNESCO. Août, 1993.

Beardsmore H.B.(1994). Language policy and planning in Western European countries. - *Annual Review of Applied Linguistics. Language policy and Planning*. Ed. by W.Grabe. Vol. 14, 1993/1994, Cambridge: Cambridge University Press, 93-110.

Белл Р.Т (1980) *Социолингвистика. Цели, методы и проблемы*. Москва: Наука.

Bergmane A., Blinkena A. (1986). *Latviešu raksības attīstība*. R.: Zinātne.

Blinkena A. (1994). Valodas politika Baltijā. - *Valodas politika Baltijas valstīs. Konferenču materiāli. Rīga, 1992. gada 17. un 18. decembris*. R.: Valsts valodas centrs, 1994, 3.-7.

Blinkena A (1994/95). The Latvian Language: Some Problems of its Development and Existence. - *ALFA 1994/95, Vol. 7/8, Actes de langue française et de linguistique* Universitas Dalhausiana, Halifax, Canada, 463-469.

Blinkena A. (1995). Die Kultur der lettischen Sprache. - *Sprachsituation und Sprachkultur im internationalen Vergleich. Sprache-System und Tätigkeit*, 18. Frankfurt: Peter Lang, 159-170.

Boiko K. (sast.). (1994) . *Lībieši*. R.: Zinātne.

Boutros Ghali B. (1992). *An Agenda for Peace*. New York: United Nations.

Bušs O. (1995). Russisch in Lettland: einige soziologische und symbolische Aspekte. - *Nordiska sociologskongressen. Helsingfors, 9-11 juni 1995. Abstracts*. Helsinki.

Bušs O. (1996a). Latvija un Somija: dažas paralēles un daži pretstati valodu situācijā un valodu politikā. - *Starptautiska zinātniska konference "Valodu nozīme Eiropas valstu integrācijas procesā. Jelgava, 1996. g. 18. apr. Konferencē tēzes*. Jelgava: LLU.

Bušs O. (1996b) Dažas acīmredzamākās mūsdienu tendences latviešu valodas leksikas attīstībā. - *Valodas statika un dinamika. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 123. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes*. R.: Latviešu valodas institūts, 15.-16.

Casess A. (1990). *Human Rights in a Changing World*. Cambridge: Polity Press.

Castonguay C. (1995). Impact of language policies on anglicization in Quebec and Canada. - *European Conference on Language Planning. Pre-Print Volume*. Barcelona, 44.

Цилевич Б. (1993). *Время жестких решений*. Рига: Insight Ltd.

Cobarrubias J. (1983). Ethical issues in status planning. - *Progress in Language Planning: International Perspectives*. Ed by J.Cobarrubias and J.A.Fishman. Berlin/New York: Mouton.

Cooper R. (1989). *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Coulmas F. (1991). European integration and the idea of the national languages. Ideological roots and economic consequences. - *A language policy for the European Community. Prospects and Quandaries*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1-44.

Coulmas F. (1993/1994). Language policy and planning: political perspectives. *Annual Review of Applied Linguistics*. Vol. 14. *Language Policy and Planning*. Ed. W. Grabe. Cambridge University Press, 34-52.

Coulombe P.A. (1993). Language rights, individual and communal. - *Language Problems and Language Planning*. Vol. 17, No.2, Summer 1993, 140-153.

Dafis L.(ed.)(1992). *Lesser Used Languages - Assimilating Newcomers*. Dyfed: Joint Working party on Bilingualism.

Das Gupta J, Ferguson C.A.(1977). Problems of Language Planning. - *Language Planning Processes*. New York: NYUP, 3-7.

Davis K.A. (1994). *Language Planning in Multilingual Contexts. Policies, Communities, and schools in Luxembourg*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Deprez K. (1987). Le neerlandais en Belgique. - *Politique et aménagement linguistiques/textes publiés sous la dir. de J.Maurais*. Québec: Conseil de la langue française, 47-120.

Dittmar N. (1981). *Sociolinguistics. A Critical Survey of theory and application*. London: Arnold Publishers.

Дьячков М.В. (1993). Социальная роль языков в многоэтнических обществах. Москва: ИНПО.

Diachkov M. (1994). Problems of Linguistic and Cultural Adaptation of "Russophones" and Language Legislation. - *Valodas politika Baltijas valstīs. Konferences materiāli*. R: Valsts valodas centrs, 192-199.

Домашнев А.И. (1989). Языковые отношения в Федеративной Республике Германия. Л.: Наука.

Drapeau L., Corbeil J.-C. (1995) The aboriginal languages in the perspective of language planning. - *Language Planning and the Development of Aboriginal Languages. The Case of Quebec's Aboriginal Languages*. Québec: Conseil de la langue française, 2-35.

Dribins L. (1995a). Nacionālā valsts un tās etnopolitika. - *Nacionālā politika Baltijas valstīs*. R.: Zinātne, 84-102.

Dribins L.(1995b). *Ukraiņi Latvijā*. R.: FSI.

Dribins L. (1995c). Nacionālā valsts un minoritātes kā Eiropas un arī Latvijas problēma. - *LZA Vēstis, A daļa*, Nr. 5/6, 39-45.

Дризуле В., Герентович В. (1987). Латышско-русское двуязычие. Краткий обзор и библиографический указатель. Р.: Зинатне.

Drizule V., Gerentoviča V. (1990). *Valodu sociāli funkcionālā stratifikācija komunikatīvajās sfērās*. Manuskripts.

Druviete I.(1990a). *Valoda un etnoss*. R.: LZB.

Druviete I. (1990b). *Kārlis Mīlenbahs*. R.: Zinātne.

Druviete I.(1991). Valodas normalizācijas koncepcija 17.-18. gs. normu avotos. - *LZA Vēstis, A daļa*, Nr.8, 43-49.

Druviete I.(1994). *Valodas politika: pasaules pieredze Latvijai*. R.: LR Valsts valodas centrs.

Druviete I.(1995). Lingvistiskās cilvēktiesības Latvijā. - *Nacionālā politika Baltijas valstīs*. R.: Zinātne, 103-113.

Druviete I. (ed.)(1995). *The Language Situation in Latvia. Sociolinguistic Survey. Part 1. Language Use and Attitudes among Minorities in Latvia*. R.: Latvian Language Institute.

Dunsdorfs E. (1973). *Latvijas vēsture. 6. sēj.* Stokholma: Daugava.

Edwards J. (1992). Sociopolitical aspects of language maintenance and loss: Towards a typology of minority language situations. - *Maintenance and Loss of Minority Languages*. Ed. by W.Fase, K.Jaspaert, S.Kroon. Amsterdam/Philadelphia, J.Benjamins PC, 37-54.

Eglīte P. (1994). Latviešu valodas izplatība cittautiešu vidū. - *Valodas politika Baltijas valstīs. Konferenču materiāli*. R.: Valsts valodas centrs, 70-79.

Ehlich K. (1994). Communication disruptions: On benefits and disadvantages of language conflict. - *Language Contact and Conflict*. Ed. by M.Pütz. Amsterdam/Philadelphia: J.Benjamins Publishing Company, 103-122.

Eide A. (1993). Approaches to minority protection. - *The UN Minority Rights Declaration*. Ed by A. Phillips and A. Rosas. Turku/London, 81-93.

Eriksen T.H. (1991). *Languages at the Margins of Modernity*. Oslo: PRIO.

Ernstson V. (1996). Paliekošais un mainīgais deviņdesmito gadu sarunvalodā. - *Valodas statika un dinamika. Akadēmika Jāņa Endzelīna 123. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes*. R.: Latviešu valodas institūts, 17-18.

Fasold R. (1984). *The Sociolinguistics of Society*. Oxford/Cambridge: Blackwell.

Fasold R. (1992). *The Sociolinguistics of Language*. Oxford/Cambridge: Blackwell.

Feldmanis I. (1994). The Baltic Germans in Latvia (1918-1939). - *Humanities and Social Sciences. Latvia*. 2(3), 56-69.

Ferguson C. (1971). *Language Structure and Language Use*. Stanford.

Fishman J. (1971). Language modernization and planning in comparison with other types of national modernization and planning. - *Language in Society*. Vol.2, No.1, 23-34.

Fishman J.A. (1994). Critiques of language planning: A minority languages perspective. - *Journal of Multilingual & Multicultural Development*. Vol. 15, Nos 2&3, 91-99.

Gauthier F., Leclerc J., Maurais J. (1993). *Langues et constitutions. Recueil des clauses linguistiques des constitutions du monde*. Québec: Publications du Québec.

Gerner K., Hedlund S. (1993). *The Baltic States and the End of the Soviet Empire*. London/ New York: Routledge.

Giles H., Bourhis R., Taylor D. (1977). Towards a theory of language in ethnic group relations. - *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. Ed. by H. Giles. London: Academic Press, 307-348.

Giles H. (1992). Current and future directions in sociolinguistics: a social psychological contribution. - *Sociolinguistics Today. International Perspectives*. Ed. by K.Bolton & H.Kwok. London/New York: Routledge, 361-368.

Gimbutiene M. (1985). *Baltai priešistoriniai laikais* Vilnius: Mokslas.

Grey J. (1994). The legal bases of Quebec's and Canada's rules with respect to the language of education. - *IVth Conference on Law and Language(s)*. Fribourg: Institut du fédéralisme, 172-187.

Grin F. (1991). The Estonian Language Law: presentation with comments: - *Language Problems & Language Planning*, 15(2), 191-201.

Grin F. (1994a). The bilingual advertising decision. - *Journal of Multilingual & Multicultural Development*. Vol. 15, Nos 2&3, 269-292.

Grin F. (1994b). La Suisse ou la non-politique linguistique. - *Langues et sociétés en contact*. Publiés par P.Martel et J.Maurais. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 49-60.

Gruning H.G. (1993). Langues et glottopolitiques en Tyrol du Sud. - *Revista de llengua i dret*. Vol. 19, Juliol de 1993, Barcelona: Generalitet de Catalunya, 95-104.

Haarman H. (1987). The Impact of Group Bilingualism in the SU. 313-339.

Haarman H. (1986). *Language in Ethnicity: a View of Basic Ecological relations*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Haarman H. (1995). Europeanness, European identity and the role of language - Giving profile to an anthropological infrastructure. - *Sociolinguistica. International Yearbook of European Sociolinguistics*. Ed. by U.Ammon, K.J.Mattheier, P.H.Nelde. Vol. 9. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1-55.

Haberland H. (1991). Reflections about minority languages in the European Community. - *A Language Policy for the European Community. Prospects and Quandaries*. Ed. by F.Coulmas. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 179-194.

Hallika K. (1995). Etniskās attiecības Igaunijā starptautiskajā kontekstā. - *Nacionālā politika Baltijas valstīs*. R.: Zinātne, 37-49.

Hall J. (1990). *Knowledge of the Catalan Language (1975-1986)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Hanson M. (1994). Feature: Linguists strive to document rapidly disappearing languages. - *National Science Foundation Press Release*, Vol. 14.

Haugen E. (1972). *The Ecology of Language*. Stanford: Stanford University Press.

Holman E. (1995). Multilingualism and National Identity in Post-Soviet Estonia. - Giving profile to an anthropological infrastructure. - *Sociolinguistica. International Yearbook of European Sociolinguistics*. Ed. by U.Ammon, K.J.Mattheier, P.H.Nelde. Vol. 9. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 136-140.

Holmes J. (1992). *Introduction in Sociolinguistics*. London: Penguin Books.

Holvoet A. (1994). A Language Policies in Belgium: a Brief overview. - *Valodas politika Baltijas valstīs. Konferences materiāli*. Riga: Valsts valodas centrs, 200-207.

Hornberger N. (1993/1994). Language policy and planning in South America. - *Annual review of Applied Linguistics. Vol. 14. Language Policy and Planning*. Ed. W.Grabe. Cambridge University Press, 220-239.

Иванов В.Н. и др. (1994). Этнополитическая ситуация в регионах Российской Федерации (по результатам социологических исследований в 1994 г.). Москва: РИЦ ИСПИ РАН.

Информационный бюллетень (1994). Этнополитическая ситуация и межнациональные отношения в республиках Российской Федерации. Выпуск 4. Этнокультурная ситуация в республиках Российской Федерации (Татарстан, Северная Осетия, Саха (Якутия), Тува). Москва: ИЭ РАН.

Jeffers R.J., Lehiste I. (1984). *Principles and Methods for Historical Linguistics*. Massachusetts: MIT Press.

Jones A.W. (1991). Marketing: a new discipline for language planners? - Lesser Used languages - Assimilation of Newcomers. Ed. by L.Dafis. Dyfed: Joint Working Party on Bilingualism, 175-182.

Kamenska A. (1994). *Valsts valoda Latvijā (panākumi, problēmas, perspektīvas)*. R.: Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs.

Karklins R., Zepa B. (1994). Latvia and Europe: Competing or Congruous Identities. Paper presented in the conference "Democracy and Ethnopolitics". Riga, 19-21 March 1994.

Karklins R. (1994) *Ethnopolitics and Transition to Democracy. The Collapse of the USSR and Latvia*. Washington, D.C.: The Woodrow Wilson Center Press.

Kārkliņa R.(1996). Politiskās nācijas jēdziens un kritēriji. Seminārs "Politiskā nācija un etnopolitikas stratēģija Latvijā" (07.02.1996.). Tēzes.

Kasatkina N. (1995). *Multi-ethnic Lithuanian Composition in the Modern Social Transition Period*. Paper presented to 18th Nordic Conference of Sociology, Helsinki, 9-11 June.

Kirby D. (1995). *The Baltic World 1772-1993: Europe's Northern Periphery in an Age of Change*. London/New York: Longman.

Kirkwood M.(ed.) (1989). *Language Planning in the Soviet Union*. London: Macmillan.

Kirkwood M. (1991). Glasnost', "The National Question" and Soviet Language Policy. - *Soviet Studies*, Vol.43, No.1, 61-81.

Kirkwood M. (1995). Language ecology in Post-Soviet Russia: Problems and prospects. - *European Conference on Language Planning. Pre-Print Volume*. Barcelona, 1995, 12.

Kloss H.(1968). Notes concerning a language-nation typology. - *Language Problems of Developing Nations*. Ed by J.Fishman et al. New York: Wiley, 69-85.

Kloss H. (1973). Types of multilingual communities: A discussion of ten variables. - *Explorations in Sociolinguistics*. Ed. by S.Liebersohn. Bloomington: Indiana University, 7-17.

Kreindler I.T. (1989). Soviet language planning since 1953. - *Language Planning in the Soviet Union*. Ed. by M.Kirkwood. London: The Macmillan Press, 46-63.

Kreindler I. (ed) (1995). *Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages. Their Past, Present and Future*. Contributions to the Sociology of Language 40. Berlin: Mouton de Gruyter.

La continuidad del euskera. (1995). Gobierno Vasco.

Laitin D.(1992). Language Normalization in Estonia and Catalonia. - *Journal of Baltic Studies*, Vol. XXIII, No.2 (Summer 1992), 149-166.

Lane D. (1992). *Soviet Society under Perestroika*. London: Routledge.

Latvia. National Report World Summit for Social Development. Copenhagen 1995. Riga.

Lauren C. (1987). Le suedois en Finlande. - *Politique et aménagement linguistiques/textes publiés sous la dir. de J.Maurais*. Québec: Conseil de la langue française, 211-256.

Lehiste I. (1988). *Lectures on Language Contact*. Cambridge/Massachusetts: The MIT Press.

Leontiev A. (1994). Linguistic human rights and educational policy in Russia. - *Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination*. Ed. by T.Skutnabb-Kangas and R.Phillipson. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 63-70.

Loeber D.A. (1993). Language rights in independent Estonia, Latvia and Lithuania 1918-1940. - *Ethnic Groups and Language Rights*. Vol. III. Dartmouth: New York University Press, 221-249.

Mackey W.F. (1995). The native languages of Quebec. - *Language planning and the development of Aboriginal languages. The case of Quebec's aboriginal languages*. Ed. by J.Maurais. Quebec: Conseil de la langue française, 1-4.

Maurais J. (1987). L'expérience québécoise d'aménagement linguistique. - *Politique et aménagement linguistiques/textes publiés*

sous la dir. de J.Maurais. Québec, Conseil de la langue française, 359-416.

Maurais J.(1991). Les lois linguistiques soviétiques de 1989 et 1990. - *Revista de llengua i dret*, Num 15, juny de 1991, 75-90.

Maurais J. (1994a). Regional majority language, language planning and linguistic rights. Paper for 93rd Annual Meeting of the American Anthropological Association, Atlanta, Georgia.

Maurais J. (1994b). L'aménagement linguistique au Québec et dans les pays de l'ancien empire soviétique: contrastes et similitudes. - *Langues et sociétés en contact. Publiés par P.Martel et J.Maurais*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 81-94.

Maurais J. (1995). La politique linguistique dans l'URSS de la perestroïka et dans les états successeurs. - *Colloque "Vers un agenda linguistique: Regard futuriste sur les Nations Unies"*. Centre canadien des droits linguistiques Université d'Ottawa. Ottawa, 25-27 mai 1995.

McCormick K. (1994). Language Policy Issues in South Africa. - *Discourse: Practices and Identities*. Lancaster University, 24-25.

McGarry J., O'Leary B. (1993). The macro-political regulation of ethnic conflict. - *The Politics of Ethnic Conflict Regulation. Case Studies of Protracted Ethnic Conflicts*. Ed. by J.McGarry and B.O'Leary. London/New York: Routledge, 1-40.

McKay S. (1995). The language situation in Latvia. - *TESOL Matters*, Oct./Nov., 17.

Metuzāle-Kangere B. (1990). Linguistic perspectives in Latvia 1900-1914. - *Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia*, 5, 1990, 443-455.

Mežs I. (1994). *Latvieši Latvijā. Etnodemogrāfisks apskats*. Rīga: Zinātne.

Mežs I. (sast.) (1995a). *Mācību valodas izmaiņas Latvijas skolās. Izglītības informācijas centra biļetens*. R.: IZM.

Mežs I. (1995b). Pārmaiņas Latvijas iedzīvotāju etniskajā sastāvā 20. gadsimtā. - *LZA Vēstis, A daļa*, Nr. 5/6, 29.-38.

Milroy J. & Milroy L. (1991). *Authority in Language. Investigating Language Prescription & Standardisation*. London/New York: Routledge.

Muižnieks N. (1995). Etniskā stratifikācija Latvijā: padomju laikā un tagad. - *Nacionālā politika Baltijas valstīs*. R.: Zinātne, 114-121.

Nacionālā politika Baltijas valstīs. (1995). Red. E.Vēbers un R.Kārklīņa. R.: Zinātne.

Nelde P.H. (1991). Language conflicts in multilingual Europe - prospects for 1993. - *A Language Policy for the European Community. Prospects and Quandaries*. Ed. by F.Coulmas. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 59-73.

Nelde P.H. (1995). Evaluation of Language Policies: How can language policy avoid language conflicts? - *European Conference on Language Planning. Pre-Print Volume*. Barcelona, 40.

Newman W.I. (1994). Le rôle du Gouvernement fédéral dans la mise en oeuvre des droits linguistiques scolaires au Canada. - *IVth Conference on Law and Language(s)*. Fribourg: Institut du fédéralisme, 267-268.

Nino C.S. (1991). *The Ethics of Human Rights*. Oxford: Clarendon Press.

Ozoliņš U. (1994). Valodu politika un etnopolitika Baltijas valstīs. - *Valodas politika Baltijas valstīs. Konferencs materiāli*. R.: Valsts valodas centrs. 33-43.

Ozolins U. (1994). Upwardly mobile languages: The politics of language in the Baltic States. - *Journal of Multilingual & Multicultural Development*. Vol. 15, Nos 2&3, 161-169.

Ozolins U. (1995). The reassertion of national languages: Language policy and nation-building in the Baltic states. - *International Conference "Nations and Languages and the Building of Europe"*. Leuven, 7-10 Nov. 1995. Proceedings, 1-6.

Packer J. (1992). On the definition of minorities. - *The Protection of Ethnic and Linguistic Minorities in Europe*. Ed. by J.Packer and K/Myntti. Abo: Institute for Human Rights, 23-65.

Paulston C.B. (1992). Linguistic minorities and language policies: Four case studies. - *Maintenance and Loss of Minority Languages*. Ed. by W.Fase, K.Jaspaert, S.Kroon. Amsterdam/Philadelphia, J.Benamins PC, 55-79.

Phillipson R.(1992). *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.

Phillipson R., Skutnabb-Kangas T. (1994). Linguistic Genocide. - *Valodas politika Baltijas valstīs. Konferences materiāli*. R.: Valsts valodas centrs.

Phillipson R., Skutnabb-Kangas T. (1995). Lessons for Europe from Language Policy in Australia. *Keynote lecture in 20th International LAUD Symposium "Language Contact and Language Conflict"*, Duisburg, 28 February- 3 March 1995.

Peeters Y. (1991). The future of small languages in Europe. *Multilingualism in the Nordic Countries and beyond. Papers from the Sixth Nordic Conference on Bilingualism*. Vaasa,351-365.

Plakans A.(1993). From a regional vernacular to the language of a state: the case of Latvian. *International Journal of Sociology of Language*. No 100/101, 203-219.

Polome E.,C. (ed.) (1980). *Language in Tanzania*. Oxford: Oxford University Press.

Pupovac M. (1994). Language politics in newly established states of Europe. - *IVth Conference on Law and Language(s)*. Fribourg: Institut du fédéralisme, 284-285.

Putins Peters R.(1994). Human Rights and International Relations. - *Humanities and Social Sciences. Latvia*. 1(2), 50-59.

Radnai Z. (1994). Education challenges in multilingual Western Europe. - *Papers from the Round Table on Language Policy in Europe*, April 22, 1994. Roskilde: RUC, 27-28.

Rannut M., Eek A. (1992). Legal protection of a threatened language. - *The Lesser Used Languages - Assimilating Newcomers*. Dyfed: The Joint Working Party on Bilingualism, 71-87.

Rannut M. (1994). Beyond linguistic policy: the Soviet Union versus Estonia. - *Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination*. Ed. by T.Skutnabb-Kangas, R.Phillipson, M.Rannut. Berlin/ New York: Mouton de Gruyter, 170-208.

Rannut M., Rannut U. (1995). Bilingualism - a step towards monolingualism or multilingualism. - *Multilingualism for All. Series European Studies on Multilingualism*. Ed. by T.Skutnabb-Kangas. The Netherlands: Swets & Zeitlinger.

Reniu i Treserras M. (1994). *Planificació lingüística: estructures i legislació*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Romaine S. (1994). *Language in Society. An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.

Rosas A. (1993). The protection of minorities in Europe: A general overview. - *The Protection of Ethnic and Linguistic Minorities in Europe*. Ed. by J.Packer and K/Myntti. Abo: Institute for Human Rights, 9-13.

Rose R., Maley W. (1994a). *Nationalities in the Baltic States. A Survey Study*. Glasgow: University of Strathclyde.

Rose R., Maley W. (1994b). Conflict or compromise in the Baltic States? - *RFE/RL Research Report*, Vol. 3, No 28, 15 July 1994, 26-35.

Rotaetxe K., Altzibar X. (1985). La crise de la langue basque. - *La crise des langues. Textes colligés et présentés par J.Maurais*. Québec: Conseil de la langue française, 371-382.

Rotaetxe K. (1987). L' aménagement linguistique en Euskadi. - *Politique et aménagement linguistiques/textes publiés sous la direction de J.Maurais*. Conseil de la langue française, 159-210.

Rubin J. (1991). Language and politics from a sociolinguistic point of view. 389-404.

Rūķe-Draviņa R. (1977). *The Standardization Process in Latvian: 16th Century to the Present*. Stockholm: Almquist & Wiksell.

Schröder K. (1995). Zur Problematik von Sprache und Identität in Westeuropa. Eine Analyse aus sprachpolitischer Perspektive. - *Sociolinguistica. International Yearbook of European Sociolinguistics*. Ed. by U.Ammon, K.J.Mattheier, P.H.Nelde. Vol. 9. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 56-66.

Sehwers J. (1936). *Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich ueber den deutschen Einfluss im Lettischen*. Leipzig.

Shafir G. (1992). Alternative Paths of Nationalism: A Comparative Study of Catalonia and the Baltic Republics. - *Journal of Baltic Studies*, Vol. XXIII, No. 2 (Summer 1992), 105-119.

Skutnabb-Kangas T. (1983). *Bilingualism or not*. Clevedon: Multilingual Matters.

Skutnabb-Kangas T., Phillipson R. (1989). *Wanted! Linguistic Human Rights*. Roskilde: Universitetscenter.

Skutnabb Kangas T., Phillipson R. (1994) Linguistic human rights, past and present. - *Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination*. Ed. by T.Skutnabb-Kangas and R.Phillipson. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 71-100.

Skutnabb-Kangas T., Phillipson R. (1994). English, Panacea or Pandemic. - *Sociolinguistica. International Yearbook of European Sociolinguistics*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, Vol. 8, 73-87.

Skutnabb-Kangas T. (1995). *Language, racism and human rights*. Invited paper for Seminar The Internationalization of Language. Sydney, 26-28 April 1995.

Szepe G.(1994). Language policy for the 21st century. Lessons from history. - *Papers from the Round Table on Language Policy in Europe*. ROLIG-Paper 52, Roskilde: Universitetscenter, 4-8.

Smith E. (ed.) (1994). *The Baltic states: the national self-determination of Estonia, Latvia and Lithuania*. New York: The Macmillan Press.

Stewart W (1968) A sociolinguistic typology for describing national multilingualism. - *Readings in the Sociology of Language*. Ed. by J.Fishman. The Hague: Mouton, 531-545.

Straube G. (1994). Some Reports about the Hebrew Minority in Latvia in the 18th and 19th centuries. - *Humanities and Social Sciences. Latvia.* 2(3), 22-32.

Strods H.(1991). Par valodu lietošanu Ostlandē. - *Dabas un vēstures kalendārs 1992. gadam.* R.: Zinātne, 276.-277.

Tabouret-Keller A. (1991). Factors of constraints and freedom in setting a language policy for the European Community: A sociolinguistic approach. - *A Language Policy for the European Community. Prospects and Quandaries.* Ed. by F.Coulmas. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 45-57.

Tabouret-Keller A. (1992). Some major features of the sociolinguistic situation in Europe and the European Charter. - *Sociolinguistic Today. International perspectives.* Ed. by K.Bolton and H.Kwok. London/New York: Routledge, 266-280.

Thomas G. (1991). *Linguistic Purism.* London/New York: Longman.

Thornberry P. (1992). *International Law and the Rights of Minorities.* Oxford: Clarendon Press.

Thornberry P. (1992). The UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities: Background, analysis and observations. - *The UN Minority Rights Declaration.* Ed. by A.Phillips and A.Rosas. Turku/London. 11-71.

Tollefson J.W. (1991). *Planning Language, Planning Inequality. Language Policy in the Community.* London/New York: Longman.

Trudgill P. (1992). Dialect Contact, Dialectology and Sociolinguistics. - *Sociolinguistics Today. International Perspectives.* Ed. by K.Bolton & H.Kwok. London/New York: Routledge, 71-79.

Watts R.J. (1991). Linguistic Minorities and Language Conflict in Europe: Learning from the Swiss Experience. - *A Language Policy for the European Community. Prospects and Quandaries.* Ed. by F.Coulmas. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 74-101.

Webb V. (1993/1994). Language policy and language planning in South Africa. - *Annual review of Applied Linguistics*. Vol. 14. *Language Policy and Planning*. Ed. W.Grabe. Cambridge University Press, 254-273.

Wilfan S. (1990). Introduction. - *Ethnic Groups and Language Rights. Comparative Studies on Governments and Non-dominant Ethnic Groups in Europe, 1850-1940*. Vol. III. Dartmouth: New York University Press.

Willemyns R. (1992). Linguistic legislation and prestige shift. - *Status Change of Languages*. Ed. by U.Ammon & M.Hellinger. Walter de Gruyter, 3-15.

Williams C.H. (1991). Linguistic minorities: West European and Canadian perspectives. - *Linguistic Minorities, Society and Territory. Multilingual Matters*, Vol. 78, Bristol: Longdunn Press Ltd, 1-44.

Williams C.H. (1994). Development, dependency and the democratic deficit. - *Journal of Multilingual & Multicultural Development*. Vol. 15, Nos 2 & 3, 101-128.

de Witte B. (1985). Linguistic Equality. A Study in Comparative Constitutional Law. - *Revista de llengua i dret*. Vol. 6, Barcelona, 43-126.

de Witte B. (1991). The impact of European Community rules on linguistic policies of the Member States. - *A language policy for the European Community. Prospects and Quandaries*. Ed. by F. Coulmas. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 163-178.

Woodfield A. (1995). The Conservation of Endangered Languages. Paper presented in the seminar on April 21, 1995. Bristol University.

World Dictionary of Minorities (1990). London: Longman.

Wurm S.A. (1991). Language death and disappearance: causes and circumstances. - *Endangered Languages*. Ed. by R.H.Robins & E.M.Uhlenbeck. Oxford/New York: Berg, 1-18.

Valdmanis J. (1995). Processes Determining the Future of the Latvian Language. - *European Conference on Language Planning. Pre-Print Volume*. Barcelona, 1995, 10-11.

Valdmanis J. The Latvian Language and the Integration Process into the EU. - *Starptautiska zinātniska konference "Valodu nozīme Eiropas*

integrācijas procesā". Jelgava, 1996. g. 18. apr. Konferences tēzes. Jelgava.

Ван Дейк Т.А. (1989). Предубеждения в дискурсе: рассказы об этнических меньшинствах. - *Язык. Познание. Коммуникация* Москва: Наука, 190-198.

Vanhanen T. (1995). Ethnic conflicts explained by ethnic nepotism. - *LZA Vēstis, A daļa*, Nr. 10, 4. - 8. lpp.

Vēbers E. (red.) (1994). *Etnosituācija Latvijā (Fakti un komentāri)*. R.: FSI, 20 lpp.

Vēbers E. (1995). Etniskā identitāte un politiskā nācija. - *Nacionālā politika Baltijas valstīs*. R.: Zinātne, 137-156.

Vēbers E. (1995). Politiskā nācija Latvijas valstī. - *PBLA Forums*, 1995.g. augusts, Nr. 6, 18-20.

Veisbergs A. (1993). The Latvian Language - Struggle for Survival. - *Humanities and Social Sciences. Latvia*. No. 1(1), 27-39.

Veisbergs A. Latvian in the Post-Soviet Republic. - *Parallèles. Cahiers de l'Ecole de Traduction et d'Interpretation*. Universite de Genève. 17, 87-97.

Volkovs V. (1995). Krievu migrācija un pašapziņa Latvijā. - *Nacionālā politika Baltijas valstīs*. R.: Zinātne, 157-173.

Volkov V. (1995). The problems of Russian minority integration in Latvia. - *The First Conference on Baltic Studies in Europe*. Riga, 16-18 June. Abstracts (Political).

de Vries J. (1987). Problems of measurement in the study of linguistic minorities. - *Third International Conference on Minority Languages. General Papers*. Ed. by M.E. Gearóid. Clevedon/Philadelphia: Multilingual Matters, 23-31.

Zepa B., Kārkliņa R. (1995). Latvija un Eiropa: konkurējošas vai saskanīgas identitātes. - *Nacionālā politika Baltijas valstīs*. R.: Zinātne, 174-200.

Zepa B. Valsts statusa maiņa un pilsoniskā apziņa. (1995). - *LZA Vēstis, A daļa*, 7/8, 31-44.

Zobens R. (1994). Etniskās attiecības Daugavpilī. - *Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centra Apkārtraksts*. Nr. 3, 1994, 12-17.

Zobens R. (1995). Čigāni Latvijā. *Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centra Apkārtraksts*. Nr. 5, 1995. g. augusts-septembris, 4-8.

Zvidriņš P. (1993). Changes of ethnic structure in Latvia, Lithuania and Estonia. - *Humanities and Social Sciences. Latvia*. 1(1), 10-26.

Журавлев В.К. (1982). *Внешние и внутренние факторы языковой эволюции*. Москва: Наука.

NOZĪMĪGĀKĀS PUBLIKĀCIJAS PĒC KANDIDĀTA (DOKTORA) DISERTĀCIJAS AIZSTĀVĒŠANAS 1985. GADĀ

I. MONOGRĀFISKI DARBI

1. Mācību diafilmas "Tevērojamākie latviešu valodnieki" komentāri. Metodiski ieteikumi 11. klases latviešu valodas skolotājiem. R.: IM, 1987, 26 lpp.
2. Valoda un etnoss. R.: Latvijas Zinību b-ba, 1990, 40 lpp.
3. Kārlis Milēnbahs. - R.: Zinātne, 1990, 283 lpp.
4. Valodas politika: pasaules pieredze Latvijai. R.: Latvijas Zinību b-ba, 1994, -52 lpp.

II. RAKSTI

1. Отражение медицинских понятий в научно-популярной литературе. - Mokslo kalbos kultūros ir terminologijos problemas. - Lietuviu kalbotyros klausimai XXIV. Vilnius, Mokslas, 1985, 54-58.
2. Avota autoritātes kritērijs latviešu valodas normalizācijas teorijā un praksē. - Latviešu valodas kultūras jautājumi, 22. laid., R.: Avots, 1986, 3.-13.
3. Valodas kultūras iemaņu veidošanās pirmsskolas vecumā. - Valodas aktualitātes-1985. R.: Zinātne, 1986, 149.-157.
4. Valodas kultūra. - Latvijas Padomju enciklopēdija, 10.1. sēj. R.: GER, 1987, 252.
5. Valodas norma. - Latvijas Padomju enciklopēdija, 101. sēj., R.: GER, 1987, 252.
6. Milēnbahs Kārlis. - Latvijas Padomju enciklopēdija, R.: GER, 1985, 690.
7. Divpadsmit vēstuļu simtgade. - Latviešu valodas kultūras jautājumi, 23. laid., R.: Avots, 1987, 18.-24.
8. Valodas normas izpratne zinātnē un sadzīvē. - Valodas aktualitātes-1986, R.: Zinātne, 1987, 109.-113.
9. Kārlis Milēnbahs. - Enciklopēdija "Rīga", R.: GER, 1988, 683. lpp.
10. Mūsu ikdienas valoda. - Skolotāju Avize, 1988, 13. janv.
11. Par jaunatnes sarunvalodu. - Valodas aktualitātes-1987. R.: Zinātne, 1988, 197.-202.
12. Latviešu valodas funkcionēšana un statuss. - Padomju Latvijas Komunisti, 1988, Nr. 12, 42.-48.
13. Valoda kā kultūras vērtība. - Karogs, 1989, Nr.5, 133.-134.
14. Morfoloģiskie varianti normalizācijas vēstures aspektā. - Baltistica, III(2), 1989, 265-272.

37. Valsts, zinātne, sabiedrība valodas politikā. - Literatūra un Māksla, 1994, 25. martā, 1.-5.
38. Language Policy after Independence: Language in Education in Latvia. - IVth Conference on Law and Language(s). Fribourg (Switzerland), 1994, 103-108.
39. Valsts valodas likums pirms 60 gadiem. - Dabas un vēstures kalendārs 1995. gadam. R.: Zinātne, 1994, 130.-132.
40. Language Policy in the Baltic States: A Latvian Case. - Valodas politika Baltijas valstīs. Konferenču materiāli. Rīga, 1992. gada 17. un 18. decembris. R.: Valsts valodas centrs, 1994, 151.-160.
41. Etnopsiholoģisko faktoru nozīme valodas situācijas analizē. - Lietuvių kalbotyros klausimai. Vilnius: Mokslo ir enciklopediju leidykla, 1994, 4-10.
42. Valsts valoda: ilūzijas un realitāte. - Diena, 1995, 18. janv.
43. Lingvistiskās cilvēktiesības: iestrāde 21. gadsimtam. - Labrīt, 1995, 24. janv.
44. Valodas politika un cilvēktiesības Latvijā. - Labrīt, 1995, 2. febr.
45. Language Situation & Language Policy in Latvia: The Historical Overview. - The Language Situation in Latvia. Sociolinguistic Survey. Part 1. Language Use and Attitudes among Minorities in Latvia. Riga: Latvian Language Institute, 1995, 8-14.
46. Ethnic and Linguistic Minorities in Latvia. - Ibid., 15-20.
47. Collective and Individual Linguistic Human Rights in Latvia. - Ibid., 21-24.
48. Language Skills among the Inhabitants of Latvia. - Ibid., 28-29.
49. Language Skills among the Minorities. - Ibid., 30.
50. Language and Citizenship. - Ibid., 31-33.
51. Latvian Language Acquisition: Problems and Methods. Minority Education in Latvia. - Ibid., 37-41.
52. The Official State Language Proficiency Certification. - Ibid., 42-47.
53. The State Language Inspection. - Ibid., p. 48-49.
54. General Knowledge on Language Policy in Latvia. - Ibid., 50-52.
55. Valoda Katalonijā, valoda Latvijā. - Izglītība un Kultūra, 1995. g. nov.
56. Valodas politikas lingvistiskā aspekta nodrošinājums lietišķās valodniecības pētījumos. - Latvijas Vēstnesis, 1995, 1. dec.
57. Lingvistiskās cilvēktiesības Latvijā. - Nacionālā politika Baltijas valstīs. R.: Zinātne, 1-03-112.
58. Valodas politikas lingvistiskais aspekts lietišķās valodniecības pētījumos. - LZA Vēstis, A daļa, 1995, Nr. 11/12, 93-94.
59. Valodas politikas lingvistiskie aspekti. - Valoda-1995. Daugavpils Pedagoģiskās Universitātes Humanitārās fakultātes V Zinātniskie lasījumi.

Sērija A. Zinātniskie raksti. 4. sējums. Daugavpils: DPU izdevniecība "Saule", 1996, 43-46.

60. Latvijas valodas situācijas tipoloģiskais raksturojums. - Valodas situācija Latvijā. Sociolingvistisks pētījums. 2. daļa. Latviešu lingvistiskā kompetence un valodas procesu vērtējums. R.: Latviešu valodas institūts, 1996, 5-21.

61. Valodu hierarhijas maiņas procesi un to uztvere sabiedrībā. - Valodas situācija Latvijā. Sociolingvistisks pētījums. 2. daļa. Latviešu lingvistiskā kompetence un valodas procesu vērtējums. R.: Latviešu valodas institūts, 1996, 22-37.

62. Par valsts valodas likumprojekta pamatnostādņēm. - Latvijas Vēstnesis, 1996, 11. apr.

III. REFERĀTU TĒZES

1. Значение истории нормализации для определения норм современного литературного языка. - Язык науки и техники в рамках литературного языка. Региональный теоретико-методический семинар 6-7 мая 1985 года. Тезисы. Таллин, 1985, 15-16.

2. Морфологические варианты в аспекте истории нормализации (на материале латышского языка). - Starptautiskā baltistu konference 1985. gada 9.-12. oktobrī. Referātu tēzes. Vilnius, 1985, 157.

3. Komunikācijas prasmes veidošana valodas mācības gaitā. - Literatūrzinātne un valodniecība skolēnu un studentu humanitārajā audzināšanā. Republikāniskās zinātniski metodiskās konferences tēzes. Liepāja, 1988. gada 7.-8. dec. Rīga: LVU izd., 10.

4. Влияние традиции на нормализацию современного литературного языка. - Культура русской речи. Тезисы I Всесоюзной научной конференции (Звенигород, 19-21 марта 1990 г.). - Москва, 1990, 55.

5. Иозеф Зубатый и латышское языкознание. - Всесоюзная научная конференция "Закономерности языковой эволюции". Рига, апрель 1990 г. Rīga, LU, 1990, 21.

6. Психологические проблемы реализации Закона о языках. - Valstybine kalba ir kalbos normalizacija. VII Pabaltijo terminologijos ir kalbos kultūros teorinio ir metodinio seminaro (simpoziumo) pranešimu tēzes (1990 m. gegužė). Vilnius, 1990, 6-7.

7. Соотношение субъективных и объективных факторов в нормализации языка. - Тезисы регионального методического семинара. Рига, 19-20 октября 1987 г. Rīga, Zinātne, 1987, s. 23-24.

8. Развитие нормы в старописменных языках. - Тезисы 6. республиканской конференции молодых лингвистов. Ереван, 1988, 187-188.

9. Гармоничное двуязычие: теория и реальность. - Билингвизм и диглоссия. Конференция молодых ученых. Тезисы докладов. Москва, 1989, 19-20.

10. Latviešu valodniecības vēstures izpēte un tās perspektīvas. - Vispasaules latviešu zinātņu kongress. Rīga, 12.-17.7.1991. Referātu tēzes, R., 1991.

11. Valodas normalizācijas vēstures izpētes pamatprincipi. - Starptautiskais baltistu kongress 1991. g. 2.-4. okt. Referātu tēzes. Vilnius, 1991, 26-27.

12. Sociolingvistikas terminoloģija. - E.Drezena (1892-1992) piemiņai veltītā starptautiskā terminoloģijas konference "Terminoloģijas zinātne, stāvoklis un perspektīvas". 17.08.92-19.08.92. Rīga. Referātu tēzes. R.: Zinātne, 1992, 12.-13. lpp.

13. Mākslinieciska teksta lingvistiskā analīze 19. gadsimta latviešu valodniecībā. - Literatūrine ir lingvistine teksto analīze. Moksl. konf. tezes. Šiauliai, 1992, 25.

14. Eifēmismi garīgu un fizisku defektu un slimību apzīmēšanai mūsdienu latviešu sarunvalodā. - Medicīna. Vēsture. Valoda. Starptautiskas medicīnas vēsturnieku konferences un valodnieku simpozija tēzes. R., 1993, 54.-55.

15. Linguistic Human Rights in the Baltic States. - American Anthropological Association, 93rd Annual Meeting, Atlanta, Georgia, November 30-December 4, 1994. Abstracts, 129-130.

16. Valodas situācijas sociolingvistiska izpēte Latvijā. - VII Starptautiskais baltistu kongress 1995.g. 13.-15. jūnijā. Referātu tēzes. Rīga; Latviešu valodas institūts, 1995, 30-31.

17. Language Situation in Latvia - 1995. - The First Conference on Baltic Studies in Europe. Linguistics. Rīga, 16-18 June, 1995.

18. Language Policy in the Baltic States in Comparison with Other Multilingual Regions. - European Conference on Language Planning. Pre-Print Volume. Barcelona, 1995, 14.

19. Eiropas Savienības pamatnostādnes valodas politikā. - Starptautiska zinātniska konference "Valodu nozīme Eiropas valstu integrācijas procesā" 1996.g. 18. apr. Jelgava: LLU, 1996.